

अठार दूषण निवारक.

रचनार

शेठ. अनोपचंद मलुकचंद:

उपावी प्रसिद्ध करनार

शेठ. अनोपचंद मलुकचंद

संघ तरफथी जरुच.

अमदावाद

निर्मल मिनिंग प्रेस मदनगोपालनी हवेलीमा लल्लुभाई

ईश्वरदास त्रिवेदीए छाप्युं

संवत् १९६०. सन १९०३.

कीमत रु. ०-६-०.

- પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથમાં પ્રથમ આસ્તિક મતની સિદ્ધિ કરી છે, ને નાસ્તિક મતનું સ્વરૂપન કર્યું છે, તેથી વાંચક વર્ગને વાંચવાથી આસ્તિક મતની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે. પછી અઢાર દૂષણ સહિત સંસાર જીવ છે તેનું વર્ણન કર્યું છે, અને તે દૂષણથી કેમ લેપાય છે તે કેમ મુક્ત થાય છે તેનું વર્ણન કરેલું છે, અને તેની સાથે અઢાર દૂષણ રહિત વીતરાગ છે તે દર્શાવવામા આવ્યું છે. આ રૂપનો વર્ણન જૂદો નહીં હોવાથી શાસ્ત્રના આધારથી જીવનના દિતને આ કેટલોએક પ્રિય બંધુની પ્રેરણાથી લખ્યો છે. પાઠઠના જાગમાં જો નો કેમ સુધરે તેનું વર્ણન કરેલું છે આ પુસ્તકમાં મારી મતિન દોષથી કાંઈ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો શાસ્ત્ર જોઈ શુદ્ધ કરવા વિનંતી કરું છું આ ગ્રંથનો કેટલોએક જાગ આચાર્ય શ્રી વિજયા નંદસૂરિ મહારાજના શિષ્યાનુશિષ્ય પરમ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી હંસવિજયજી મહારાજ શોધ્યો છે. તેમજ કેટલુંક શુદ્ધ કરવાની મેહેનત અમદાવાદના શા. હીરાચંદ કકલજાઈએ લીધી છે તેથી તે બંને પુરુષોનો ઉપકાર માનું છું. આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં જે જ્ઞાનાનુરાગી જાઈન પ્રથમથી મદદને માટે રૂપીઆ મોકલવી હતા છે તેણે સાદેવના નામ ઉપકાર સાથે નીચે જણાવું છું

૧૫) શા વીરચંદ કશનાજી શ્રી પુનાવાસી અતિ ઇત્કંઠાથી આપી ગયા છે

૧૫) શ્રી કલકતા બદર નિવાસી બાબુ લક્ષ્મીચંદજી શીપાણી પોતાના પત્ની ડગનકુંબર તરફથી જ્ઞાન વૃદ્ધિને અર્થે મોકલ્યા છે

- ૫) મૂર્શિદાબાદ નિવાશી વાબુ સાહેબ કાલુરામજી કિરતચંદજી ના માલેક માજી સાહેબની તરફથી
- ૫) શ્રી. મીઆંગામના શેઠ. દલીચંદ પીતાંબરદાસ જે ધર્મના કા-
મમાં ઘણા મદદગાર હતા, તેમના પુન્યને અર્થે તેમના જ્ઞાઈ
નેમચંદ પીતાંબરદાસ જ્ઞાનવૃદ્ધિને અર્થે આપી ગયા છે
-) જરુચનાં વાઈ મોતીકોર શા. રુપચંદ ઝવેરચંદનાં દીકરીએ
પોતાના આત્માહિતાર્થે આપ્યા છે.
-) જરુચનાં વાઈ હરકોર નર્ફે નાથી શા. નરોત્તમ વીરચંદની
દીકરી
-) શા. મગનલાલ પરસોતમદાસ.

આ પ્રમાણે ઉપર મુજબ પોતાની ઇત્કંઠાથી આ પુસ્તક ઠ-
વવામાં મદદ મળી છે, તથા પ્રથમ પ્રશ્નોત્તર-રત્નચિંતામણિ ઠ-
વવામાં જે મદદ મળી હતી તેમાંનો વધારો પણ આ પુસ્તક
પાવવામાં વાપર્યો છે. તેથી મુનિ મહારાજોને તથા સાધ્વીજી મ-
હારાજ વિગેરેને મફત આપવામાં આવશે. તેમાં હરકત પડશે નહીં
તમત પણ લાગત કરતાં ઓઢી રાખી છે. માટે જે જે મુનિરાજ
તથા સાધ્વીજી મહારાજને સ્વપ્ન હોય તેમણે મંગાવવી. હું મોકલી
આપીશ. આ ગ્રંથ લખવાને દેશાવરના કેટલાક જ્ઞાણીઓ પણ પ્રે-
રણા કરેલી તેનો ઉપકાર માનુંબું. તથા મને જે જે પુરુષોએ સમ્યક
અર્થ કયો છે, અને હરિજ્ઞાદિ આચાર્ય મહારાજના ગ્રંથો જોવાથી
અર્થ થયો અને જેથી આ ગ્રંથ લખાયો તેથી તે સર્વે ઉપકાર તે મ-
ગન પુરુષોનો છે તેમાં વીતરાગની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ જે કાંઈ લ-
ખાયું હોય તેનું મિઠામિ હુક્મનું દેનુંબું. શંભ :

જ્ઞાનાચાર, તે જ્ઞાનાચાર સપૂર્ણ તો અનંત જ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે તે રૂપ લાજ્ઞ મલશે અને તેના કારણ રૂપ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર પ્રગટ થાય ત્યારે ચારનો લાજ્ઞ થયો તેટલો લાજ્ઞાંતરાય નથી તૂટ્યો તો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન થાય છે. તેવા પણ લાજ્ઞાંતરાય કર્મ, નથી ક્યારેય થયા ને થોમો ક્યોપશમ થયો છે તો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન વેજ પ્રગટે છે તેટલો લાજ્ઞ થયો. અને તેની સાથે સમકિતનો પણ લાજ્ઞ થાય કારણ જે સમકિત વિના મતિ શ્રુત અજ્ઞાન કહ્યા છે. તેથી પણ કર્મી ક્યોપશમ થયો હોય તો સમકિત રહિત જ્ઞાન તે રૂપ લાજ્ઞ થાય. તેથી બુદ્ધિમા કુશલ હોય, સસારી કામમા હુઝીયાર થાય પણ આત્મીક જ્ઞાન ન થાય આત્માના કલ્યાણરૂપ જ્ઞાન તો સમ્યક્ત્વજ્ઞાન છે તે કામ લાગે સમ્યક્ત્વજ્ઞાનરૂપ લાજ્ઞ થાય. તે જ્ઞાન કોઈને દ્વાદશાગરૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેટલો લાજ્ઞાંતરાય તુટે તો મુક્તિને ઘણા નજીક થાય. કોઈને ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન થાય તે ચત્તર પૂર્વના નામ ૧ ઉત્પાદ પૂર્વ, જેમા જ્ઞયના પર્યાયના ઉત્પાદનું સ્વરૂપ છે ૨ અગ્રાયણી પૂર્વ જેમા સર્વ જ્ઞય સર્વ પર્યાયનું પરિમાણ વર્ણવ્યું છે ૩ વીર્ય પ્રવાદ પૂર્વ તેમાં કર્મ સહિત જીવના, કર્મ રહિત જીવના તથા અજીવના વીર્ય એટલે શક્તિ તેનું વિસ્તારે સ્વરૂપ છે ૪ અસ્તિ નાસ્તિ પ્રવાદ પૂર્વ તે મધ્યે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ એ ૭૯ જ્ઞય સ્વસ્વરૂપે અસ્તિ પર સ્વરૂપે નાસ્તિ આદે વર્ણન છે. ૫ જ્ઞાન પ્રવાદ પૂર્વ, જેમા પાંચ જ્ઞાનનું વિસ્તારે વર્ણન છે ૬ સત્ય પ્રવાદ પૂર્વ. તેહમા સત્ય સંજમ વચન એ ત્રણ વસ્તુનું વિશેષ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. ૭ આત્મ પ્રવાદ પૂર્વ તેહમા આત્માજીવ તેનું અનેકનય મત જ્ઞેદે કરીને વર્ણવ્યું છે ૮ કર્મ પ્રવાદ પૂર્વ, તેહમા આવ

કર્મ જે જ્ઞાનાવર્ણી, દર્શનાવર્ણી, વેદની, મોદની, ધ્યાયુ, નામ
 કર્મ, ગોત્ર કર્મ, અંતરાય કર્મ એ અઠે કર્મની પ્રકૃતિ વંધ, સ્થિ-
 તિ વંધ, રસ વંધ, પ્રદેશ વંધ. એ ચારે પ્રકારના વંધનું સ્વરૂપ અતિ-
 શય કરી દર્શાવ્યું છે. એ પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ પૂર્વ, ત્યાગ જોગ્ય
 વસ્તુનું તથા ત્યાગનું સ્વરૂપ કથન છે. ૧૦ વિદ્યા પ્રવાદ પૂર્વ. તેહમાં
 અનેક આશ્ચર્યકારી વિદ્યાનું સ્વરૂપ છે. ૧૧ પૂર્વનુના કલ્પા પૂર્વ છે પા-
 ગાંતર અવંધ્ય પૂર્વ. એટલે ફલ વાંઝીયું નથી. જ્ઞાન તપ સંજમાદિકનું
 શુદ્ધ ફલ. પ્રમાદાદિકનું અશુદ્ધ ફલ એવા શુદ્ધાશુદ્ધ ફલ વતાવ્યાં
 છે. ૧૨ પ્રાણાયુ પૂર્વ, તેમાં દશ પ્રાણ જે પાંચ હિંદિ, ત્રણ વલ, શ્વાસોશ્વાસ
 અને ધ્યાયુ એ પ્રાણનું વર્ણન છે. ૧૩ ક્રિયા વિશાલ પૂર્વ, તેમાં કાયકી
 આદે ક્રિયાનું સ્વરૂપ સંજમ ક્રિયા, ઠંદ ક્રિયા, વિગેરેનું વર્ણન છે. ૧૪ લો-
 ક વિંદુસાર પૂર્વ જેહમાં લોકમાં અકરોપર વિંદુસાર જૂત છે. તેમ
 સર્વોત્તમ સર્વ અકરના મેલાપ લલ્લિનો હેતુ તેનું વર્ણન છે. એ ચૌદ
 પૂર્વનાં નામ કહ્યાં. એનો વિસ્તાર એક એક પૂર્વની પદની સંખ્યાનું
 માન એક એક પૂર્વનું જ્ઞાન લખવાની શાહીમાં મેશ કેટલી જાય.
 એ સર્વ વર્ણન નંદી સૂત્રની ટીકામાં ઘોપેલી પ્રતમાં પાને ૪૮૨ મે છે
 ત્યાંથી જાણી લેવું. પહેલું પૂર્વ લખતાં એક હાથીપુર મેશનો ઢગ-
 લોં જોઈએ. પછી વમણા વમણા લેવા. તે ચૌદમા પૂર્વમાં ૮૧૯૨
 હાથીપૂર કાજલનો ઢગલો થાય. તેમાં પાણી રેતી સાહી કરી લ-
 લે તો લખાય એટલું ચતુદ પૂર્વનું જ્ઞાન છે. પાછો તેના અર્થનો તો
 પાર નથી. એક બીજા ચતુદ પૂર્વધર જ્ઞાનીના વચમાં અનંતગુણી
 હાની વૃદ્ધિ હોય છે. જે પુરુષને જેટલો લાજાંતરાયનો ક્ષયોપશમ
 થયો હોય એટલા અર્થ જ્ઞાનનો લાજાં થાય. કોઈ મુનિને એટલો
 લાજાંતરાય ન તૂટ્યો હોય તો ત્યાં પૂર્વનું જ્ઞાન થાય. કોઈને
 એક પૂર્વનું, કોઈને બે પૂર્વનું, કોઈને ત્રણ એમ જાવત્ ચતુદ પૂર્વનું
 થાય. વર્તમાન કાલે પૂર્વનું જ્ઞાન કોઈને થાય નહિ. વહુ જ્યારે અ-

તિશય જ્ઞાની થાય તો સૂત્ર જે પીસ્તાલીઝાગમ તેનું જ્ઞાન થાય.
તેમાંના અગ્યાર અંગ હાલમા છે વારમું અંગ વિષ્ણુ ગયું છે

આચારાગ સુયગનાગ ગણાગ સમવાયાગ
જગવતીજી જ્ઞાતાસૂત્ર ઝપાશક દશાગ અતગરુ દશાગ
અનુત્તરોવવાઈ પ્રશ્નવ્યાકરણ વિપાકસૂત્ર.

એ અગ્યાર અંગ ગણધર મહારાજે રચેલાં છે જેમ શ્રીમત્ મ-
હાવીર સ્વામીએ પ્રરુપ્યા તેમ ગણધર મહારાજે સાંજલીને ગુણ્યાં
એટલે ગાથારૂપ બનાવ્યા. પણ ત્યારવાદ વાર હુકાલી ઘણી વખત
પત્ની તેમા દરેક અંગમાથી ઘણો જાગ વિષ્ણુ ગયો. ને જે થોડો
જાગ રહ્યો તે દેવર્ષિગણ ક્રમાશ્રમણ મહારાજે લખાવ્યો તેથી
નંદીજી સમવાયાગજીમા જેટલી સખ્યા પદની કહી છે તેટલી
રહી નથી એક પદમા ૫૧૦૮૮૬૮૪૦ શ્લોક હોય એ એક શ્લોકના
અઠાવીશ અક્ષર કહ્યા છે એ અધિકાર સેન પ્રશ્નમાં પાના ૩૨ મેં છે
તેમા અનુજોગદ્વારની ટીકાની સાથે આપી છે તિહાથી જોઈ લેવું.
ઝપાંગ ૧૨ (વાર) તેના નામ ૧ ઝવાઈસૂત્ર. ૨ રાયપણીસૂત્ર
૩ જીવાન્નિગમસૂત્ર ૪ પન્નવણાસૂત્ર ૫ સુરપન્નતીસૂત્ર ૬ જંબુ-
દ્વિપન્નતીસૂત્ર ૭ ચંદપન્નતીસૂત્ર નોરીયાવલીસૂત્રમા પાચતે. ૮
કર્પીયા ૯ કર્પવરુંતીયાસૂત્ર ૧૦ પુષ્પીઆસૂત્ર. ૧૧ પુષ્પચુલી-
કાસૂત્ર. ૧૨ વન્દીદશાંગસૂત્ર એ રીતે વાર ઝપાંગ છે.

દશ પયન્ના તેનાં નામ

૧ ચન્નસરણ પયન્નો.	૭ આન્નરપન્નચ્ચાણ પયન્નો
૨ મહાપન્નચ્ચાણ પયન્નો	૮ જન્નપન્નચ્ચાણ પયન્નો
૫ તંડુલવીયાલી પયન્નો	૬ ગણીવીજ્ઞ પયન્નો
૩ ચંદાવીજય પયન્નો.	૮ દેવિદ્સ્તવ પયન્નો
૯ મરણસમાધિ પયન્નો.	૧૦ શંસ્થારક પયન્નો
૭ ઠેવ ચાર મૂલ સૂત્ર વીગેરે	

૧ દશાશ્રુત સ્કંધ.	૧ વૃહત્કલ્પસૂત્ર.
૩ વ્યવહારસૂત્ર.	૪ જીતકલ્પસૂત્ર.
૫ નીશીથસૂત્ર.	૬ મહાનીશીથસૂત્ર. એ ઠેઠેદ ગ્રંથઠે.
૧ આવશ્યકસૂત્ર.	૧ દશવૈકાલીકસૂત્ર.
૩ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર.	૪ પીમનિર્જુગતીસૂત્ર.
૧ નંદીસૂત્ર.	૧ અનુજોગદ્વારસૂત્ર.

એ પીસ્તાલીશ આગમ, એ શિવાય પણ કેટલાએક પયના પ્રમુખ ઠે. તેહનાં નામ પણ નંદીસૂત્રમાં તથા સમવાયાંગ સૂત્રમાં ઠે. પક્લી સૂત્રમાં પણ ઠે. પણ પીસ્તાલીશની મુખ્યતા થવાનું કારણ વલ્લીપુરે પુસ્તક લખાયાં. તિહાં એટલાંજ લંખાયાં તે-થી તે પીસ્તાલીશ આગમ કહેવાયાં. પણ વીજા દેશમાં વીજાં લખાયાં. તે પણ હાલ કાલમાં વર્તે ઠે એમ દીપકવિ એક ચોપમીમા લખે ઠે. તેમાંથી મેં પણ કેટલાંએક જોયાં ઠે.

રીસીજ્ઞાપિત સૂત્ર.	પૌરસી મંમલ.	વીતરાગ સ્તવ.
સંલેખના સૂત્ર.	અંગવિદ્યા.	જ્યોતિષ કરંમક.
ગઢા ચાર.	તિર્થોદગારમ.	ઉપદેશમાલા.
સિદ્ધ પાહુમ.	શ્રાવકનું વંદીતુ.	શત્રુંજય કલ્પલઘુ.
શત્રુંજય કલ્પમોટો.	શત્રુંજયકલ્પ.	જ્ઞાહુસ્વામીકૃત ગાથાશ્વ
શત્રુંજયકલ્પવેરસ્વામીકૃત.		શરાવલી પયનો.
વશુદેવર્હીમ.	શ્રાવક પત્રતી.	અંગચુલીઆ.
વંગચુલીઆ.	આરાધના પતાકા.	

આટલાં સૂત્ર વર્તમાનમાં દેખાય ઠે. એમ દીપકવિ લખે ઠે પણ વીજા ઘણા દેશોમાં વધે કાંઈ જોયાં નથી. તો વિશેષ પણ હોય કેમકે નંદીસૂત્રમાં દેવર્હિંગણીક્ષમાશ્રમણ મહારાજે જે નામ આપ્યાં તે તે વચ્ચે હાજર હોવાં જોઈએ એ આગમોમાંથી દશ સૂત્રની નિર્યુક્તિ જ્ઞાહુ સ્વામી મહારાજે કરી ઠે. જે ચન્દ પૂર્વ-

घर होता, एटले निर्युक्ति पण पूर्वधरनी करेली माटे सूत्र जेवी ज माने, जेमां सूत्रनो अर्थ युक्तिए सिद्ध कर्यो ठे; तथा ज्ञाप्य पूर्वधर एवा जिनज्जगणि कमाश्रमण महाराजजीए रची ठे ते-मा निर्युक्ति करता घणो विस्तारे अर्थ कर्यो ठे तेमज चूर्णी पण पूर्वधरे रची ठे, तेमा तेथी विस्तारे अर्थ ठे, तथा आ शिवाय घणा ग्रथो तथा टीका पूर्वधर विगेरे बहुश्रुत पुरुषोना रचेली ठे, ते पण आगम जेहवाज ठे एवा जैनना सर्व शास्त्रना तथा जे जे शास्त्रो बीजा दर्शनोमा रचेली ठे ते तथा व्याकरण, न्याय शास्त्र, वैदक शास्त्र, नीति शास्त्र, अष्टांग निमित्त शास्त्र, अष्टांग योगना शास्त्र, ए सर्वे शास्त्रोना बोध मेलवी 'सत्य असत्य-नी परीक्षा करी, सत्यनी परीक्षा करी सत्यने अंगीकार करे तो एटलो ज्ञाननो लाज्ज थपो कहीए एवा लाज्जवाला पुरुषो ज्ञान-ना आचारनो आठ प्रकारे लाज्ज मेलवे ठे ते काले कहेता जे जे सूत्र जे जे काले ज्ञणवाना वाचवाना कह्या ठे तेज काले ज्ञणे, चार संध्या वर्जे, ते १ सवारे सूर्य उदय थाय ते पहेली ने पची-नी अकेक घन्टी, एम ७ मध्यान तथा ३ संध्या वखत तथा ४ मध्य रात्री ए चारे वखत वे घन्टी तजवी ए वखत कोई पण सूत्र वाचे नहि ए वखत छुट देवो फरवा नीकले ठे ते जैन मार्गना छेपी होय तो ज्ञणनारने ठल करे तेथी ए वखत निपेध्य ठे वि-नय ते ज्ञानवत पुरुषनु मुख जुवे के नमस्कार करे, वेठा होय ते उज्जा थाय, ज्या सुधी ज्ञानवत पुरुष उज्जा रहेत्या सुधी पोते वेसे नहीं, वली ज्ञानवंतने वेसवा आसन आपे पची उचित रीते वंदना प्रमुख करीने वेसे, पण गुरुथी उंचा न वेसे तेम ज्ञानीनी आगल न वेसे, पाठा उज्जा थाय तो उज्जा थाय, चाल ता पण तेमनी आगल न चाले एवी रीते जेम जेम नीतिमा उचित होय तेम तेम साचवे तेमनुं जेम महत्तपणुं ववे तेम करे.

તેમનું વચન ઉછંધન ન કરે. જ્ઞાનવંતની જે જે રીતે પોતાથી વની શકે તે તન મન અને ધને કરીને ઝત્તિ કરે. વીજા પાસે ઝત્તિ કરાવે, તેમજ જ્ઞાનનાં પુસ્તક તેનો પણ વિનય કરે. પુસ્તક પાસે હોય તો લઘુ નીતિ, વધી નીતિ ન કરે. તેમ પુસ્તક હોય તે જ-ગોણ પણ એ કામ ન કરે; તેમ સ્ત્રી આદિકના ઝોગાદિક ન કરે. તેમ પુસ્તકની પાસે વેસી જમવું, પાણી પીવું ન કરે. ઠેવટ વસ્ત્રનો પણ અંતર રાખે, તેમ પુસ્તક ઝંશીકે મૂકે નહિ. વધી પુસ્તક લખાવી જ્ઞાનનો વધારો કરે, પુસ્તક હોય તો તેની સંજ્ઞાલ કરે, વધી જ્ઞાન ઝણવાનો ઉદ્યમ કરે, પોતે ઝણેલો હોય તો વીજાને ઝણાવે, એવી રીતે વિનય કરે, જ્ઞાનવંતનું બહુમાન કરે. તે બાહ્યથી કેવલ નહિ પણ અંતરંગ પ્રેમથી મનમાં વિચારે જે અહો! આ પુરુષનાં જ્ઞાનનાં આવરણ ઘણાં ઘણાં થયાં છે તેથી એમનો આત્મા નિર્મલ થયો છે. એ પુરુષ મને જ્ઞાન આપે છે એ જ્ઞાનના પ્રજ્ઞાવે મહારો આત્મા નિર્મલ થશે. માદારે ચાર ગતિમાં રોલાવું બંધ થશે. જન્મ મરણના દુઃખ એમના પ્રજ્ઞાવથી મટશે, માટે આવા જ્ઞાનવંત પુરુષનાં જેટલાં બહુમાન ન કરું તેટલાં ઝઠાં છે. જગત્ના જીવો જે ઉપકાર કરે તે પડેલા આપે તો તે અદ્વય કાલ સુખ થાય. શરીરને કોઈ શાતા કરે તો અદ્વય કાલ સુખ થાય, અને જ્ઞાની પુરુષ તો જ્ઞાન આપે છે તેનું સુખ તો અનંતો કાલ પહોંચશે, જેનો અંત નથી, તો એવા પુરુષનાં કેટલાં બહુમાન કરું. એવા પ્રજ્ઞાવથી બહુમાન કરે. ઉવહાણે કહેતાં ઉપધાન તે જ્ઞાન ઝણવા સારુ નવકારાદિકનાં ઉપધાન જે તપ કરવાનો મહાનીશીથ સૂત્રમાં કહ્યો છે, તથા સૂત્ર ઝણવાને ઝોગ વહેવાના કહ્યા છે તે મુજબ તે તપસ્યા કરવી. ઝોગની જે જે ક્રિયાનું છે તે કરવી. હવે હ્રદાં કોઈને શંકા થશે જે જ્ઞાન ઝણવામાં તપસ્યા તથા ક્રિયા શું કરવા કરવી જોઈએ તેનું સમાધાન પુદ્-

गलजाव उपरथी मोह उतरे त्यारे तपस्या आय, वली मोह उतरे
 त्यारे आत्मानि विगुणि आय, ने आत्मानि विगुणि ज्ञानावर-
 णी कर्म नाश आय ठे तेथी ज्ञान सुखे आवने. वली क्रिया ठे
 ते तत्र जेवी ठे तेथी सूत्रना अधिष्टायक साहाय्य करे जेमके
 मल्लवादी महाराजजीने एक गाथा देवीए एवी आपी के ते गा-
 थाथी द्वादश सार नयचक्र रच्यो, अने बौध लोको साथे जय मेल-
 व्यो, अने सोरठ विगेरेमा ज्या शिलादित्य राजानु राज्य हतुं
 त्याथी बौध लोकोने वाद्वार काढ्या. वली मुनिराजजी सादेव
 थ्री आत्मारामजी महाराजजीने विशेषावश्यक नहि वेसतुं हतुं,
 तेथी पस्तावो करवा लाग्या. तेज रात्रे स्वप्नामा हेमचंद्राचार्य महा-
 राज मळ्या ने जे जे अटकतुं हतु ते सर्व समजाई गयुं एमज
 कमलगुणना आचार्य महाराज वर्धमान विद्या ज्ञाणी गया.
 एज रीते शासनदेवतानी सहायथी ज्ञाननो लाज आय ठे ते
 सारु जोगवदननी क्रिया बतावी गया ठे ते अति हितकारी ठे.
 विशेष हेतु जेम कोई शास्त्रमा कह्यो होय ते प्रमाणे जाणी लेवुं.
 अनीन्हवणे ते गुरुने उलववा नहि जे ज्ञानी पासे ज्ञेया होय
 तेनुं नाम पालटी बीजानु नाम देवुं नहि, ते पाचमो आचार.
 व्यंजन ते अक्षर शास्त्रमा लख्यो होय तेम शुद्ध बोलवो, अशुद्ध
 बोलवो नहि अर्थ ते जेवो गुरु महाराजे आप्यो होय तेवोज
 राखवो फेरफार करवो नहि, ते सातमो आचार. आठमो व्यंजन
 तथा अर्थ वने जेम शास्त्रमा कहा होय तेम बोलवा एवी रीते
 ज्ञाननो आचार व्यवहारथी मन, वचन, कायाए करी पाले एथी
 विपरित वर्तें तो ज्ञानाचारमा दूषण लागे, ने ज्ञानावरणी कर्म
 बंधाय तेना ज्ञयथी सावधानपणे रहे. वली बहु ज्ञेयानो अ-
 हंकार आवे तो मनमा जावे जे हे चेतन ' तु अनंत ज्ञाननो
 धणी ठे, जगतमा ठ इय ठे धर्मास्तिकाय, अवर्मास्तिकाय,

આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને કાલ એ પાંચ ઇન્દ્રિય અરૂપી
 એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સહીત તથા ઘડો પુદ્ગલાસ્તિકાય
 તે રૂપી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સહીત, એ ઘડે ઇન્દ્રિયમાં એક એક
 ઇન્દ્રિયના અનંતા ગુણપર્યાય છે, તે સમય સમય એક એક ઇન્દ્રિયમાં
 સ્વદગુણ હાની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. તે અનંત જાગ હાણી, અસં-
 રૂયાત જાગહાણી, સંરૂયાત જાગ હાણી, સંરૂયાત ગુણ
 હાણી, અસંરૂયાત ગુણહાણી, અનંત ગુણહાણી એમ સ્વદ કહેતાં
 ઘડ પ્રકારે હાણી તથા વૃદ્ધિ થઈ રહી છે, તેવી ઘડે ઇન્દ્રિયની વાત ગયા
 કાલની આવતા કાલની અને વર્તમાનકાલની તે સર્વે કેવલ જ્ઞાની
 મહારાજ એક સમયમાં જાણી રહ્યા છે, તેવીજ આત્મા તારી શ-
 ક્તિ છે પણ તે જ્ઞાન શક્તિ જ્ઞાનાવરણી કર્મે અવરોડ ગઈ છે અને
 તેને જ્ઞાન થતું નથી, તો તારું જ્ઞાન જતું રહ્યું તે લઘુતાનું સ્થાન-
 ક છે, તે ઘટાં મહત્ત્વતા કરે છે, એ તારી-હે ચેતન ! કેવી મૂર્ખતા
 છે ? વલી પૂર્વકાલે ચાર જ્ઞાની હતા તેવાં જ્ઞાન પણ તેને પ્રગટ થ-
 યાં નથી, તો એ પણ તારી લઘુતાનું સ્થાનક છે, તો તું શું અહં-
 કાર કરે છે. પૂર્વે ત્રણ જ્ઞાની હતા તેવાં જ્ઞાન પણ તેને પ્રગટયાં નથી
 તો તે તેને પણ લજ્ઞાનું કારણ છે, તો તું શું અહંકાર કરે છે ? વલી
 બે જ્ઞાની પણ ચતુર્દ પૂર્વધર વાર અંગના જાણકાર હતા, તેવું
 જ્ઞાન પણ તેને નથી તે ઘટાં શી વાવતનો તું ઉત્કર્ષ કરે છે ? વલી
 ત્રેણ જ્ઞાની એક પૂર્વધર હતા, તે પણ તેને જ્ઞાન નથી, તો શી વા-
 વતમાં ફુલાય છે ? વલી હાલમાં પણ વર્તમાનકાલમાં આગમ,
 નિર્યુક્તિ, જ્ઞાપ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા, ગ્રંથો વીગેરે છે, અને અન્ય દર્શની-
 યોનાં શાસ્ત્ર છે તેનું પણ તેને જ્ઞાન નથી, તો હે ચેતન ! શી વાવત
 અહંકાર કરે છે ? વલી એમાંથી જુજ શાસ્ત્ર તું જાણ્યો છે, તે પણ
 વધું યાદ નથી. વલી ગુરુ પાસે શાસ્ત્ર સાંજાલ્યા તે પણ તેને યા-
 દ નથી, તો શી વાવતની મહોટાઈ કરે છે ? વલી દેશ દેશની

ज्ञापा तथा जूदी जूदी लिपि तेनुं पण तने ज्ञान नथी वली स-
 म्मति तत्त्वार्थ विगेरे न्यायनां शास्त्र ठे, ते कोई ज्ञानी समजावे
 तो ते पण समजवानी तारामा शक्ति नथी, अने अहंकार करे
 ठे, ते केवी अज्ञानता ? वली तुं जे जे धर्म क्रिया करे ठे ते स-
 र्वना हेतुनु ज्ञान पण तने नथी, ते ठता तु फोकट शुं मद करे ठे ?
 अनेक प्रकारनी नीतिना ग्रंथो ठे, अनेक प्रकारनी हिसावनी री-
 ती ठे तेनुं तने ज्ञान नथी ते ठता जीव तु अहंकार करे ठे, ते
 अहंकार करवा जोग ठे के कर्मनी निदा करवा जोग ठे ते तुं
 आत्माथी विचार कर, वली पूर्व मुनिसुंदरसूरि महाराज जेवा
 पुरुषो एक हजार ने आठ अवधान करता हता ते शक्ति पण ता-
 रामा नथी हालमा पण १०० अवधानना करनार ठे, ते पण
 शक्ति तारामा जागी नथी, तो इी वावत तु गर्व करे ठे ? हाल
 कालमा आत्मारामजी महाराज अई गया ते रोजना ३०० श्लो-
 क मुखे करता हता अने तने तो पांच गाथा पण मोढे करवा-
 नी शक्ति नथी, तो चेतन तुं बहु विचार कर ने खोटा गर्व न
 कर पूर्व पुरुषो शास्त्रमाथी उद्धरीने अनेक ग्रंथ करी गया ठे ने
 करे ठे तो शुं एवी शक्ति तारामा ठे ? तें नवा ग्रंथो केटला
 रच्या के फोगट जूलथी मनमा आनंद माने ठे ? वली पूर्वना
 पुरुषोए सोनाना अक्षरे ज्ञान लखाव्या तो तें शाहीना अक्षरथी पण
 सर्वे शास्त्र लखाव्या के अहंकार करे ठे ? ते ज्ञानीने आत्मवि-
 चारणा केटली करी ? वली बीजा जीवोने पूर्वना शास्त्र केटला
 ज्ञानाव्या के मदोन्मत्त अई फरे ठे ताराथी घणा पुरुषो हालमां
 आत्म साधन करता थया के अहंकार करे ठे ? तारी लघुता थाय
 एवी करणी तु करे ठे माटे फोगट तुं ज्ञानावरणी कर्म बाधे ठे
 माटे एक अशमात्र ज्ञाननो द्योपशम थयो तेथी मनमा
 ज्ञानी वनीने घेसे ठे आवी ज्ञावना ज्ञावी आत्मज्ञानमा मग्न था-

ય છે. પોતાના આત્માનો જ્ઞાન ગુણ છે તે પ્રગટ કરવાના નિયમ-
માં તત્પર રહે, તે જ્ઞાનાચાર જાણવો. એવો જ્ઞાનાચાર પાલવાથી
પરંપરાએ સર્વે જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે.

દર્શનાચાર—દર્શન શબ્દે દેખવું તે. જે જે પદાર્થ જેવી રીતે
હોય તેવીજ રીતે દેખવું એટલે માનવું. શુદ્ધ દેવનેજ શુદ્ધ દેવ
માનવા. શુદ્ધ ગુરુનેજ શુદ્ધ ગુરુ માનવા. શુદ્ધ ધર્મનેજ શુદ્ધ ધર્મ
માનવો. શુદ્ધ ધર્મ તે આત્માનો સ્વજ્ઞાવ, તેજ ધર્મ. જગવતીજીમાં
કહ્યું છે જે “વત્સુ સહાવો ધર્મો”. એટલે વસ્તુનો સ્વજ્ઞાવ તે ધર્મ.
ત્યારે આત્મ સ્વજ્ઞાવમાં રહેવું તેજ ધર્મ અને તેની શ્રદ્ધા કરે. આત્મા
શરીરમાં રહ્યો છે ત્યાં સુધી જન પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પોતાનો ધર્મ
જાણે નહિ. આત્માનો સ્વજ્ઞાવ અવરાયો છે તે પ્રગટ કરવાનાં કાર-
ણોને કારણ ધર્મ માને. ધર્મના નિમિત્ત કારણરૂપ દેવ ગુરુ તે-
ને નિમિત્ત કારણ માને. વ્યવહારનયે ધર્મના કારણને ધર્મ કહ્યો
છે તે અપેક્ષાએ ધર્મ માને. જે જે દેવ ગુરુ ઉપકારી પુરુષ છે તે પુ-
રુષની સેવા ઋત્તિ શાસ્ત્રમાં કહી છે તે પ્રમાણે પ્રવર્તે, તેનો વિ-
સ્તાર પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણિમાં કહ્યો છે તે સુજવ કરે તે દ-
ર્શનનો આચાર. એ આચાર આઠ પ્રકારે છે. નિસંકીય કહેતાં પ્રથમ
જે અઠાર દૂષણ કહ્યાં છે તેથી રહિત જે દેવ તેમના વચનમાં શંકા
ન કરે, કારણ કે જે દેવને રાજા અને રાંક બે સરખા છે, કોઈનો
પક્ષપાત નથી; જેને ધનની, સ્ત્રીની મમતા નથી, જેને માન અપ-
માન સમઠે એવા પુરુષને અસત્ય બોલવાની જરૂર રહેતી નથી, એવાં
લક્ષણ છે કે નહિ. તેમના ચરિત્ર જોવાથી ધર્મની ધાય. તે ધર્મની
કરીને જ દેવ માનવા. પછી તેના વચનમાં શંકા કરવી નહિ.
કારણ કે શ્રીરૂપી પદાર્થ છે તે ચક્રથી નિરધાર થતો નથી, કોઈ
કેદરે કે બુદ્ધિથી નિરધાર કરીએ, પણ સંપૂર્ણ પ્રગટ થઈ હોય
તો શાસ્ત્ર જોવાની જરૂર પડતી નથી. બુદ્ધિની કસૂર છે તેથી

શાસ્ત્ર જોઈ ગુરુનો સમાગમ કરી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યમ કરીએ ઢીએ, માટે બુદ્ધિની કસર સિદ્ધ થાય છે કેટલીએક વાવતો નથી સમજાતી તે પણ બુદ્ધિની કસર છે તે કસર નીકળી જશે એટલે યથાર્થ સમજાશે સંસારી કામમા બુદ્ધિ પ્રગટ થવી સહેલ છે અને આત્મતત્ત્વ ઝલકવાની બુદ્ધિ આવવી કઠણ છે, માટે વીતરાગના વચનમા શકા કરવી નહિ નિકંઘાતે કુમતિની વાઘા, કુમતિ તે કુબુદ્ધિ આત્માને વિષે અનાદિની છે, તેના પ્રજાવે વિપયાદિકના અન્નિલાપ થયા કરે છે; જે જે હુલના કારણ છે તે સુખનાં કારણ જાણે છે; આત્માની સ્વરિદ્ધિ સામી દૃષ્ટિજ નથી વલી એવી કુબુદ્ધિ વાલા દેવ ગુરુની વાઘા થાય છે તે કંઘા દૂષણ કહીએ તે જેદને ટટ્યું છે, તેને જરા પણ કુમતિની વાંઘા અતી નથી

નિધિતિગિઘ્ઠા તે ધર્મના ફલનો સંઘાય, તે સંઘાયથી રહિત તે નિધિતિગિઘ્ઠા આચાર જાણવો એ આચાર લાજ્ઞાતરાય તૂટવાથી થાય છે સ્વરી આત્મિક વસ્તુની તથા આત્મિક વસ્તુ પ્રગટ થવાના કારણોની ચોકસ સ્વાત્રી થાય છે તેથી ફલનો ઝંસય રહેતો નથી અમૂઢદૃષ્ટિ તે મૂઢપણું ગયું છે મૂઢપણે વસ્તુને અવસ્તુ માને, જેમકે હુનીયામા વેદીઆ ઢોર કહેવાય છે, તે આત્માની વાતો કરે પણ વિષય કપાયમા મગ્ન રહે, કોઈપણ પ્રકારે સંસારથી ઉદાસ થાય નહિ; દેવગુરુની જ્ઞતિ ને વ્રત નિયમને વિષે પ્રવર્તે નહિ એદવી જે દશા તે મૂઢ દૃષ્ટીપણું કહીએ, તે ન હોય જે જે રીતે પ્રજુજીએ જે જે અપેક્ષાએ ધર્મ વતાવ્યો છે તે પ્રમાણે અઘા કરે વિષય કપાય અવ્રત જેટલા જેટલા ઇંગા થાય તે કરે જે ન ટલે તે ટાલવાની વાઘા વની રહી છે એવો જે આચાર તે અમૂઢ દૃષ્ટિ કહીએ ઝવઘૂઢ ગુણ તે સાધુ સાધ્વી આચરુ આવિકા પ્રમુખ ઉત્તમ પુરુષના ગુણની પ્રગસા કરવી તે. શ્રીરીરુરણ ગુણ, તે સાધુ સાધ્વી આચરુ આવિકા ચતુર્વિધ સઘરુપ ઉત્તમ પુરુષ ધર્મથી ન-

लायमान थता होय, तेमने धर्म समजावीने स्थीर करवा. तन,
 मन ने धन ए त्रणे प्रकारथी जे जे रीतनी एवा पुरुषने हरकत
 होय ते ते हरकत दूर करी स्थिर करवा ते स्थिरीकरण गुण.
 वञ्चलता ते सरखा धर्मी, पोताथी गुणे अधिक वा ढंठा पण गु-
 णवाला होय तेनी, जेवी जेवी शक्ति होय ते शक्ति प्रमाणे
 आहार पाणी वस्त्र आभूषणादिके करी सेवा करवी. ज्ञान, द-
 र्शन, चारित्र जेम वृद्धि पामे एवा प्रकारे ज्ञप्ति करवी ते वञ्च-
 लता गुण. प्रज्ञावना गुण ते जिन शासननी बहुमानता बीजा
 लोक करे, अने वली ते कृत्य जोइ बीजा जीवो धर्म पामे, जेम
 के प्रभुना मंदीरमां उज्ज्व आदिक करवे करी, तथा तीर्थजात्राए
 धनवान पुरुषो होय ते संघ काढीने जाय, अने संघनुं रस्तामां
 रक्षण करे, जेम संघना माणसो निर्विघ्नपणे पोतानो आत्मिक
 धर्म साधी शके एवी धर्मनी साहाय्य करे. जैनधर्म जेम दीपे
 एम करे. वली महंत पुरुषो आठ प्रकारे प्रभुनुं शासन शोभावे
 ठे. प्रथम प्रवचनी ते प्रवचन जे आगम, प्रभुनां प्ररूपेलां अंग,
 उपांग, वेद, आदिक सूत्र, निर्युक्ति, ज्ञाप्य, चूर्णि, टीका ए सर्व
 शास्त्र वर्तमानकालमां वर्ततां होय ते सर्वे स्वसमय कहीए, अने
 परसमय ते खटे दर्शनना शास्त्र तेना पारगामी होय तेना प्रज्ञा-
 वे जे शास्त्रनुं जेने समजवुं होय ते समजावी शके, जे जे
 शास्त्रनो अर्थ पूढे तो ते बतावी शके, तेथी घणी जैन शासननी
 प्रशंसा थाय. बीजो प्रज्ञावक धर्म कथी ते धर्मोपदेश देवामां
 अतिशय कुशल होय, जेना मुखमांथी वचन एवां नीकले के
 सांजलनारने तेमना वचनमां शंका पमे नहि. सांजलनारनुं मन
 संसारथी उदास थाय अने पोतानुं आत्मतत्त्व प्रगट करवा तत्पर
 थाय, मोहनी आधीनता अनादि कालनी बुटी जाय, मिथ्या
 हठवाद रहे नहि, संसारी सुख तो दुःख जेवां लागे, आत्मिक

सुख तेज सुख माने ज्ञान, दर्शन, चारित्र, गुण आत्मानो ते प्रगट करवाना काम थाय, विषयादीकना अजीलाप शांत अइ जाय, कामजोगनी वागजुनो नाश थाय, कुबुद्धि कुशास्त्रनी बुद्धि टली जाय, एवा उपदेशक पुरुष उपदेश करीने शासनने शोजावे. श्रीजो वादी प्रज्ञाविक ते जे जे खोटा मतवादी वाद करवा आवे, अनेक प्रकारना कुतर्को करेतेहना जवाव एवा आपे के कुतर्को नाश थाय, जेमेके मल्लवादीजी महाराजे बौद्ध साथे वाद कयों तेमा बौद्धालाथी जवाव न देवायो तेनी फिकरमा ते विचारो मरण पाम्यो. एवा वाद करवानी कुशलताथी जिन शासन शोजे. चोथो नैमित्तिकि ते निमित्त शास्त्र जे ज्योतिष शास्त्र तेनो पारगामी होय तेथी जे जे निमित्त कहे ते सत्य थाय; जेम ज्ञड्वाहु स्वामीए राजाने कह्युं के सातमे दीवसे तमारो पुत्र मरण पामशे, तेज प्रमाणे थयुं अने वराहमिहिरे सो वर्षनुं आउखुं कह्युं इतुं ते खोटु थयुं एवा ज्ञड्वाहु स्वामी जेवा निमित्त शास्त्रना जाण ते एवी शासननी प्रज्ञावनाने अर्थे निमित्त प्ररूपी शासननी प्रज्ञावना करे. पाचमो तपस्वी ते अदकार ममकार रहित शांत स्वज्ञावी आकरी तपस्याउ करे, पोताना आत्मानो अणहारी गुण प्रगट करवाने मोटी मोटी तपस्याउ करे तेने जोइने बीजा पुरुषने तपस्या करवानी बुद्धि जागे तपस्यानुं अजीर्ण क्रोध जगतमा कहेवाय ठे ते जेनामा नथी, शांत रसनो समुद्ज ठे, तेने जोइने घणा लोक प्रशसा करे, ते तपस्वी नामा प्रज्ञाविक कहिये. ठो विद्याप्रज्ञाविक ते जेम वज्र स्वामी महाराजे विद्याना प्रज्ञावे श्री देवीना ज्ञुवन वंगरेथी फुल लाव्या, जेथी बौद्ध धर्मनो राजा चमत्कार पाम्यो ने जैन धर्म अंगीकार कयों. एवी रीते शासननी शोजा करे ते विद्याप्रज्ञाविक. सातमो अजनमिठि प्रज्ञाविक जेम राज्ञीमाचार्य म-

हाराजे अंजन योगशी आखो इंटोनो पजावो चुरण नाखी सुवर्णनो बनावी दीधो, अने गर्धजीन्ध राजाने जीती पोतानी वेन सरस्वतीने गोमावी. एहवां शासननां काम करी शासन शोजावे. आठमो नवां काव्य वगेरे रचवामां कुशल ते कविनामे प्रज्ञाविक; जेम सिद्धतेन दिवाकर माहाराजे वीक्रमराजा आगल नवां काव्य रचीने चार दीशाए चार काव्य कहां ते एकेक काव्य केहेतां एकेक दिशिनूं राज आव्युं, एम चार दीशानुं राज आव्युं पण एतो निस्पृही पुरुष ठे ते राज्य लीधुं नहि, पण एवी कुशलताशी शासननी प्रज्ञावना आय, घणा जीवो धर्म पामे अने पोतानुं आत्म तत्त्व साधे तेशी उपकार आय. एवी रीते आठे प्रकारे शासननी प्रज्ञावना निस्पृहीपणे करे, कोइ प्रकारे कंइपण वांढा राखी करे नहि, ते प्रज्ञाविक गुण कहिये. ए आठ प्रकारे दर्शननो आचार पामे, ते लाज्जांतराय टुटवाशी आय ठे, अने जेने दर्शननो लाज्जांतराय होय तेने ए आचारशी विपरीत वर्तना होय. देवगुरु धर्मनी निंदा करे, धर्ममां कुतर्क करी शंका करे खोटा मत सारा लागे, लोकोने खोटा धर्ममयी बुद्धि करे, जिनराजनी न्क्ति करी तेनो अहंकार करे जे हुं विधि युक्त न्क्ति करुं ठुं. हुं जिन न्क्तिमां धन वापरुं ठुं तेवुं जगतमां कोइ वापरतुं नशी, हुं उत्साह सहित करुं ठुं तेवुं कोइ करतुं नशी एवा अनेक प्रकारना अहंकार करे ते अनाचार जाणवो. तेवा अनाचार सेववाशी दर्शननुं लाज्जांतराय कर्म उपार्जे.

चारित्राचार आठ प्रकारे ठे. इर्यासमिति ते चालवुं, वेसवुं, उठवुं, सुवुं, पासु फेरवुं ए सर्वे काम यतना पूर्वक करवां. प्रथम रजोहरण वा मुहपति वस्त्रे करी पुंजवुं वा दृष्टिशी जोवुं. ने पढी चालवादिनी वर्तना करवी. एम करवाशी कोइ पण जीवने दुःख आय नहि. केमके परजीवने दुःख नहि करवाशी स्व-

દયા તે પોતાના આત્માની ડયા થાય. કેમકે પરજીવને દુઃખ દે-
 વાથી કર્મબંધ થાય, તેથી પોતાનો આત્મા મલીન થાય, આવી
 જાવના સદા બની રહી છે તેથી કોઈ જીવને દુઃખ થાય એવી
 વર્તના કરતા નથી, તેથી સેદેજે પરજીવની દયા થાય છે જાપા
 સમિતિ તે પ્રથમ તો મુખે હાથ અથવા વસ્ત્ર મુદ્દપતિ રાખીને બોલે
 છે જેથી મુખના શ્વાસથી જીવ હણાય નહીં કારણ ડધામે મુખે
 બોલતાં કેટલીએક વસ્ત્ર મઘર, માલ વગેરે જીવ મુખમાં આવી
 જાય છે તે ગલામાં ડતરી જવાથી વકારી વીગેરે પોતાને કષ્ટ થા-
 ય છે ને તે જીવનો વિનાશ થાય છે. તે સારુ જગવતીજીમા ગૌ
 તમ સ્વામી મહારજના પ્રશ્નનો ડત્તર જગવાને કહ્યો છે કે હાથ
 રાખી બોલે છે તો તે નિરવચ જાપા છે, ને ડધામે મુખે બોલે છે
 તે સાવચ જાપા છે એમ જગવતીજીમા ડાપેલ પાના ૧૩૫૨મે છે મા-
 ડે મુનિ તો ડધામે મુખે નજ બોલે. વલી ગૃહસ્થને પણ ડધામે
 મુખે ન બોલવું જોઈએ હવે મુખ ઢાકીને બોલવું, તે પણ સત્ય
 બોલવું વલી કોઈનું ડિડ રુલે, કોઈની નિદા થાય, એવું વચન બો-
 લવું નહિ જે વચન બોલવાથી સામો જીવ પાપ પ્રવૃત્તિ કરે, જે
 વચનમા મફાર ચકારની જાપા બોલવાથી કોઈ જીવને દુઃખ
 થાય, તેનું મન ડજાય એવું વચન ન બોલવું અર્થાત્ સાધુના વા
 આધકના ધર્મમા બોલવાની જગવતે મના કરી હોય એવું વચન
 બોલવું નહિ જે વચન બોલવાથી સામા જીવને વા કોઈ પણ
 જીવને તથા આત્માને લાજ ન થાય તે વચન પણ બોલવું નહિ;
 તે જાપાસમિતિ કહિયે. વલી પુદ્ગલીક જે જે પદાર્થ છે તે સારુ
 આત્મામા ડપયોગ કરે, જે આ દેહ પ્રમુખ જે જે પુદ્ગલીક પદા-
 ર્થ છે તે મારા નથી પણ માત્ર વહેવારથી કેહેવા માત્ર કહું વુ;
 એવા ડપયોગ સહિત બોલવું તે જાપાસમિતિ સદાકાલ સ્વદશા-
 માજ ડપયોગ છે. જે બોલવાથી આત્મા મલીન થાય તે વચન

बोले नहि. एषणा समिति ते निर्दोष एटले वेंतालीश दोष रहि-
त आहार पाणी वस्त्र पात्रां वीगेरे जे कांइ जोड़ए ते एवां ले के
जे लेवाथी कोईपण आपनार तथा तेना कुटुंब आदिकने कोई
ने पण दुःख न आय वली कोईने दुःख आय, हिंसा आय, ए-
हवा आहार ले नहि; कोई पण जीवनी हिंसा करवी नथी तेथी
पोते करीने खाय नहि, कोई पासे करावे नहि; कोईए मुनिने सारु
आहार कय्योएम जाणवामां आवे, ते पण ले नही; तेना वेताली
श दोष दशवैकालीक सिद्धांतमां घणे ठेकाणे कहा ठे. ते दोषनी
मतलब एवी ठे के आहार आपनारने तथा आहारना जीवने
एमना निमित्तें कांई पण दुःख आय एवा आहारने दोषित आहा-
र कह्यो ठे; तथा स्वाद करीने खावो नहि; तेम रांधेली वस्तु
सारी होय तो राजी न थवुं, तेम नवली होय तो दीलगीरन थ-
वुं, तेमज रांधनारे सारी रांधी होय तेनां वखाण करवां नहि,
तेम नवली रांधी होय तेने वखोरवी नहि; दानना आपनार तथा
नहि आपनार उपर राग द्वेष करे नहि, वधा उपर समवृत्ति राखे
एवी रीतना दोषो विस्तारे वंताव्या ठे, ते टालीने आहार पाणी
वस्त्र पात्र लेवां, ते एषणा समिति. आदानजंननिकेपणासमि-
ति, ते पात्र, पाट, पाटला वीगेरे जे कांइ चीज ले ते प्रथम दृ-
ष्टीथी जुए, पढी तेने पूजे, पढी ले, वली मुके, ते पण जमीन
निर्जीव जोड़ पुंजीने तीहां मुके. पारिठावणिया समिति ते
मल, ठुलो, मात्रु, लींट, थुंक, शरीरनो मेल जे जग्याए नांखे
ते जग्याए कोई पण जीव होय, तेम पढी पणतेमां जीव उत्पन्न
थाय तो पण कोईथी विनाश न थाय, एवी जगोए परठवे. गंद-
की वाली जग्याए वा गंदकी थाय एवी जग्याए परठवे नहि, तेम
कोई पण माणसने दुःख थाय, दुगंठा थाय, तेवी जग्याए परठ-
वे नहि, तेम माणस देखे एवी जगोए ऊरु जवा बेसे नहि, ए

રીતે પારિઠાવણિયા સમિતિ પાલે, એ પાંચ સમિતિ. હવે ત્રણ
 ગુપ્તિ તેમા, મન ગુપ્તિ તે મન કાંઈ પણ પાપના કામમા પ્રવર્તવે
 નહિ, વધારે શુદ્ધ પુરુષો તો પોતાના આત્મ તત્ત્વમા મન પ્રવર્તા-
 વે, તેવી શક્તિ ન જાણી હોય તો જેથી પોતાનો આત્મતત્ત્વ પ્ર-
 ગટ ધ્યાય ને તેમાજ રમણ થાય તેવા શાસ્ત્ર વાંચે, વચાવે, સા-
 જ્ઞલે, સંજ્ઞલાવે, અને તેમા મન પરોવે, પણ સંસારી વાવતમા
 મન પ્રવર્તવે નહિ ધ્યાનની શક્તિ વાલા ધ્યાન કરે, તે ધ્યાનનું
 સ્વરૂપ પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલામાથી જોઈ લેવું અને ધ્યાનનો લક્ષ
 વધારે કરવો, તેથી મન ગુપ્તિ ધ્યાય છે. આર્ત રૌંડ ધ્યાનમા મન-
 ને પ્રવર્તવે નહિ જોઈએ તેથી મન ગુપ્તિવાલા મુનિ મહારાજને
 કોઈ પણ રીતની શરીરાદિક તથા ધનાદિકની ઇચ્છા નથી, તેમ કુ-
 ટુંબની પણ ઇચ્છા નથી, તેથી કોઈ વસ્તુ મલી વા ન મલી તે
 સંવંધી રાગ દ્વેષ નહિ તેથી મનથી આર્તરૌંડ ધ્યાન સેહેજે થતું
 નથી પોતાના આત્માના સદેજ સ્વરૂપમાજ સદા મગ્ન રહે છે,
 કોઈ પણ રીતની પરપરણતિમાં મનને વર્તાવતા નથી સદ્ચિ-
 દાનંદ સ્વરૂપમા મનને પ્રવર્તવે છે આત્માનુ સ્વરૂપ અરૂપી, અ-
 ક્રોધી, અમાની, અમાયી, અલોચ્છી, અઝરીરી, અલંક, અગોચર,
 અલક્ષ, અવિનાશી, અકલ, અગમ, અર્તોંડીય, અજર, અરાગી,
 અદ્વેયી, અપર, અમટી, અણાહારી અનોપમ, એવા સ્વરૂપમાં મગ્ન
 થઈ રહ્યો છે, તેમા શરીરે રોગ થાય, કોઈ ઉપદ્રવ કરે, કોઈ ક-
 રુવા વચન કહે, કોઈ મારે, કૂટે તો પણ તેમાં મનને પ્રવર્તાવતા
 નથી તે મન ગુપ્તિ કહીએ. તેમજ વચન ગુપ્તિ પણ પાલે છે
 વધારે વિશુદ્ધિ કરવા ધ્યાનાદિક કરે છે એટલે કાંઈ પણ બોલવું
 પરતુ નથી શ્રીમત્ શ્રી મહાવીર સ્વામી જગવાને અન્નિગ્રહ
 ધારણ કર્યો હતો જે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા સૂચી કોઈ સાથે
 વચન બોલવુંજ નહિ, તેમ બોલેજ નહિ, તેવી શક્તિ નથી

तो कोई पण जीवने दुःख आय एवं वचननी गुप्ति करे, एवं वचन बोले नहि, बली बोले ते पण एवं बोले के सांजलनारने वचन गुप्ति थाय. पोताने वचन गुप्ति थाय एवं वचन शास्त्र आधारे बोले, केमके मौनपणुं धारण करे ते मुनि, माटे जेम परज्जावमां मौनपणुं थाय एवो न्दयम करे. लाज सिवाय फोगट वाद विवादमां वचन प्रवर्तवि नहि, केवल वचनरहितपणुं अजोगी गुणस्थानमां अने सिद्धपणामां ठे. संसारमां रहेला जीवने आवा अवसरमां प्रज्जुनो मार्ग मढ्यो, तेथी जेम बने तेम वचन योगनुं गोपववुं थाय एम करे, ते वचन गुप्ति. काय गुप्ति ते कायानी प्रवृत्तिने रोकवी. बीलकुल कायगुप्ति तो चन्दमै गुणस्थाने धाय ठे, ते गुणस्थान नथी पाम्या त्यां सुधी पापना काममां कायाने प्रवर्तविवी नहि. कायगुप्ति थाय एवा कारणोमां काया प्रवर्तविवी. जेटली जेटली कायानी प्रवृत्ति रोकाय एम रोके, ते कायगुप्ति कहीए. जेम बने तेम आत्म ज्ञावमां वर्ते ने कायानी चपलता ठोमे. स्वस्व-ज्ञाव सन्मुख थाय तेमां जेटलो चेतन स्वज्ञाव प्रगटे एटली गुप्ति थाय. ए रीते पांच समिति अने त्रण गुप्ति मली आठ चारित्रना आचार व्यवहारथी मन, वचन, कायानी प्रवृत्ति प्रज्जुनी आझाए करवी, जेथी आत्माना स्वज्ञावनो आचार शुद्ध थाय. निश्चे चारित्राचार शुं ठे ? आत्मा आत्म स्वज्ञावमां स्थिर थाय, देहना स्वज्ञावमां वर्ते नहि, कर्मनो नाश थाय, आत्मा जेटलो जेटलो शुद्ध थाय तेटलो तेटलो चारित्राचार प्रगटे, ए चारित्राचार सर्व प्रकारे प्रगटे त्यारे सर्व कषाय जे क्रोध, मान, माया, लोभ ठे ते नाश थाय, अने यथाख्यात चारित्र प्रगटे. ए लाज चारित्राचारनो अंतराय तुटे ठे त्यारे प्राप्त थाय ठे, अने जे जीवो चारित्रवंत पुरुषनी निंदा करे ठे, अने बोले ठे के खावापीवा न मढ्युं, वेपार करतां न आवरुचो, त्यारे साधु-अईने वेग; एवं

चोलवाथी, अथवा कोई दिका लेना पोटानो सगो ठे तेना मो-
हथी साधुनी निदा करे ठे, तेने दीक्षा लेवा देता नथी, वली बोले
ठे के साधुपणामा पण शं फायदो ठे, आवुं बोले ठे, जावे ठे, के-
टलाएक नामझानी वनी बोले ठे, के ए करवाथी काई लाज
नथी, ज्ञानथी लाज ठे एम कही विषय कपायनी प्रवृत्ती ठोरता
नथी, ठोरनारनी लघुता करे ठे, एवं करवाथी जीव चारित्रना
लाज्जनो अतराय कर्म बांधे, माटे चारित्राचार जेथी प्रगटे एवा
कारण सेववा, के कोई दीक्षा लेतो होय तेमा वनती मदद आप-
वी, तेना कुटुवना भाणसने आजीवीकानुं डु ख होय तो आप-
णी शक्ति होय ते प्रमाणे दुःख जागवुं के तेथी तेने दिका लेवा-
मा हरकत पमे नहि कोई पण रीते संजमनी मदद आय एम
करवुं, सजम लेवानी सदा जावना जाववी कोई संजमवतनी
निदा करतो होय तो तेनी निदा टालवानो उद्यम करवो, जेमके
राजग्रही नगरीमा ज़ीखारीए दीक्षा लीधी तेने सारु लोक निंदा
करता इता, पठी अन्नयकुमार मंत्रीश्वरे सवाक्रोम सोनैयानो व-
जारमां ढगलो कर्यो अने आखा इदेरमा ढढेरो फेरव्यो के जे
माणस पृथ्वीकाय ते माटी प्रमुख, अपकाय ते पाणी, तेजकाय ते
अग्नी, वायुकाय, वनस्पतिकाय, असकाय ते जे हालता चालता
जीव, एठ कायनी हिसानो त्याग करे, तेने आ सवाक्रोम सोनैया
आपु. पठी काइए पण सोनैया लीधा नहि. सर्व माणसो विचार
करे जे संसारि सुख हिसा कर्या विना वनतुं नथी, तो पइसाथी
शुं करवुं? एम विचारी कोई पण सोनैया लेवाने आव्यु नहि;
पठी अन्नयकुमार मंत्रीश्वरे वजारमां लोकने आवी एकठा कर्या
ने पुठ्यु जे आ सोनैया केम लेता नथी, त्यारे सर्वे कहे जे ए
सोनैया लइने शुं करवुं? संसारमा खावुं, पीवु, पहेरवुं, उठ-
वुं, गामी घोडा दोहाववा ते सर्वे काम हिसा विना थता नथी,

ने ए संसारी सुखनी इच्छा अमारी गइ नथी, एटले सोनैयाने शुं करीए? पढी अजयकुमारे कह्युं जे तमो सवाक्रोम सोनैया लइ हिंसानो त्याग करता नथी, तो आ जीखारीए तो वगर पैसे हिंसानो त्याग कर्यो तेनी तमे केम निंदा करो ठो? एवुं सम-जाववाथी वधाए ते संजम लेनार जीखारीनां बहुमान करवा लाग्या, तेमज जे संजम ले तेनां बहुमान थाय एम करवुं. वली जे वखते आवच्चा कुमारे दिक्का लीधी ते अवसरे कृष्ण वासुदेवे आखी चारिका नगरिमां उद्घोषणा करावी के जे कोई थावच्चा-कुंवर साथे दिक्का लेइ तेनां ठोकरां मा वाप वगेरे जे कोई हइ तेनी हुं प्रतिपालना करीश, अने पढी तेमज कर्युं. आमकरवाथी सेहेज संजम लेनारनां संजम लेवामां विघ्न होय- ठे ते दूर थाय ठे, माटे आवी रीते संजमनां बहुमान करवाथी संजमनो लाज्जा-तराय तूटे एवो उद्यम करवो. आ सर्वे अधिकार सर्व संजमनो कह्यो. तेमज देश चारित्र आवकना वारवत रूप, तेनो पण एज रीते आचार देशी जाणवो. केमके व्रत देशी ठे, तेम आचार पण देशी जाणवो, ते पण अंतराय कर्म होय त्यां सुधी देश विरति लेइ शकता नथी. सामायक पौषधमां तो मुनी जेवाज आठ आचार पालवा ठे; ते पाली न शके अने ज्यारे अंतराय तुटे त्यारे पाली शके ठे; जेमके सुव्रत शेठे पौषध लीधो हतो अने मकाननी पाठल आग लागी तो पण पौषधथी चलायमान थया नहि, अने ते मकानमांथी रात्रीए नीकड्या नहीं तो धर्म छूटता जोई देवताए सहाय करी, अने पोते जे मकानमां हता तेनी आ-गल पाठलनां मकान बली गयां, पण ए मकानने हरकत थइ नहि. माटे पौषध सामायकमां मुख्यपणे चारित्राचार पालवो, अने पालवानी ज्ञावना राखवी. जेम जेम चारित्राचार पालवानी उत्कंठा थाय ठे, तेम तेम चारित्राचारना लाज्जनो अंतराय तुटे

ठे, सदाकाल एज ज्ञावना ज्ञावनी के क्यारे आ संसाररूप बंदी-
 खानामार्थी ठुठुं आ संसारमा अज्ञानपणे सुख मान्युं ठे, पण
 विचार करता काई पण सुख नथी. अग्निमां लोहनो गोलो जेवो
 तपी रह्यो ठे तेवो आ संसारमा रात दिवस विकल्परूप ताप
 लागी रह्यो ठे धननो विकल्प, बेपारनो विकल्प, कुटुंबनो वि-
 कल्प, खावा पीवानो, पहरेवानो, उढवानो, सुवानो, सर्व कुटुंब-
 नो विकल्प, एवा अनेक प्रकारना विकल्परूप तापे तपी रह्यो ठुं,
 ते हुं क्यारे ठुटीश, एम ज्ञावनीने वने ठे तो संसारने ठोमे ठे, नथी
 बनतुं तो संसार ठोमेवानी ज्ञावना रात दिवस ज्ञावी रह्या ठे;
 एवी ज्ञावना ज्ञाववार्थी जीव इलको आय ठे वली कदापि चा-
 रित्र अंगीकार करी मनमा अहंकार धारण करे ठे के माहारा
 जेवो चारित्रनो पालनार कोण ठे ? त्यारे ज्ञाववुं जे अरे जीव
 श्रीमान् महावीर स्वामीए केवा उपसर्ग सहन कर्या ठे ? बे पग
 वच्चे अग्नि सलगावी खीर राधी ए आदे संगम देवताए हजारो
 मणनुं माथे चक्रर मुक्युं, जेथी घुटण सुधी जूमीमा पेसी गया
 तो पण समज्ञाव ठोम्यो नहि एवा तें कया उपसर्ग सहन
 कर्या ? जे तुं अहंकार करे ठे अरे चेतन ते सूर्यनी आतापना
 लीधी ? वा चार महिना सुधी कुवाना टोमा उपर काजुस्तग
 ध्यानमा पूर्वना मुनिउ रहेता तेम ते कर्युं ठे ? ढढण मुनिने ठ
 मास सूधी आहार न मळ्यो तो पण पोतानो अग्निग्रह ठोम्यो
 नहि एवं तें गुंमोटु संजम पाळ्यु ? के तुं अहंकार करे ठे एवा
 मुनिउना उत्कृष्ट कृत्य विचारी पोताना अहंकारनो नाश करे ठे,
 अने आत्माने आत्म स्वज्ञावमा स्थिर करे ठे परज्ञावमा अना-
 दिनी स्थिरता अई रही ठे, ते लशेमीने स्वपरणनिमा स्थिर आय
 ठे ते लाज लाजातरायना कय अवाधी आय ठे

तपाचार ते आत्मानो अणाहारी गुण ठे आहार करवो ते

आत्मानो धर्म नहीं, ते ठतां आहारमां अनादि कालनो पुद्ग-
 लनी संगे आहारनी आकांक्षा अयां करे ठे, ते दशा ठेरुवाने
 सारु तप करे ठे. आत्मानां ठ लक्षण कहां ठे. तेमां आत्मानुं
 तप पण लक्षण ठे. ते तपनुं अंतराय कर्म बांध्युं ठे, त्यां सुधी
 तपगुण प्रगट अतो नहीं. तपनुं अंतराय जीव हमेश बांधी रह्यो
 ठे. तपस्वी पुरुषोनी नींदा करे ठे, तपमां कांइ गुण नहीं, खा-
 वा न मले एटले तप करे, एवी रीते बोले, कुटुंबी माणस त-
 पस्या करतां होय, तेने कई शरीरे फेरफार आय तो तपने दुषण
 दे, पण एम वीचारे नहि के पूर्वे अशाता वेदनीय कर्म बांध्युं
 ठे तेथी रोग अयो. कई पण रोग पूर्वना कर्मना उदय सिवाय
 अतो नहीं, तो पूर्वे अज्ञानताए तपस्या करवाना ज्ञाव थया न-
 हीं, अने तपस्या करी नहि, विषय कषायमां मग्न रह्यो, तेथी
 आ अशाता वेदनी कर्म बांध्युं, ते उदये आव्युं ठे. तपस्यानो पण
 अंतराय करेलो तेथी अंतराय कर्मनो उदय अयो, तेथी तपस्या
 अती नहीं, एवी वीचारणा न करे, वली तप करी अहंकार करे
 जे महारा जेवो तपस्वी कोण ठे ? बीजाथी तपस्या न थती
 होय तेनी निंदा करे, पोते तप कयों ठे तेनी महोटाई करवा लोक
 आगल पोतानी प्रशंसा कराववा तप करेलो जणावे, पण एम
 न विचारे के में शुं तप कयों ठे ? पूर्वे मुनिउ तप करता हता
 ते इंडियोना विषय मंद पारुवा करता हता. शरीरनां हानकां
 खखरतां हतां, तेनुं दृष्टांत जगवतीजीमां आप्युं ठे के पातरानुं
 जरेलुं गारुं होय ते चाले त्यारे खखरे. तेम जे मुनि महाराजे
 तपस्या करी पोतानुं शरीर गाली नांख्युं तेवी रीते शरीर गाली
 नांखवाना ज्ञाव नहीं; कारण के शरीर नरम पमे ठे तो शरीर
 पुष्ट करवानो उद्यम सदा करी रह्यो ठे. पूर्वना पुरुषो देहने विदेह
 मानता हता एटले देहने पोतानो मानताज नहोता तो तेवो ज्ञा-

व श्रयो नथी, त्या सुधी तारो तप केहेवा मात्र ठे. वली तपस्या करी खावानी कोई प्रकारनी इच्छा करता नहोता, ने तुं तो इच्छा करे ठे. तारी इच्छाउं रोकाई नथी तो तुं तपनो शी वाबत अहं-कार करे ठे ? एवी ज्ञावना करे नहि, ने अहंकारमां मची रहे तेथी पण तपनुं अंतराय कर्म जीव बाधे ठे. तेथी तप करवानो ज्ञाव श्रतो नथी. हवे जेने तपना लाज्जनो लाज्जांतराय दुट्यो ठे ते पुरुषोने तपस्या करवानो ज्ञाव थाय ठे, ते रूमी रीतना तप-नो आचार पाले ठे, वारे प्रकारे तप करवामां अग्लान ज्ञाव करे ग्लानज्ञाव ते आ तप केम थाय, महाराथी अई न शके, वती श-क्तीए उत्साह न करे, वली तप करे तो मादा जेवा ज्ञाव धारण करे, एहवी रीतनी ग्लानता धारण करे नहि, जे जे तपस्या करे ते ते उत्साहे करे, मन पण प्रसन्न रहे के आज मारो धन्य दिवस के आत्मानुं तप लक्षण प्रगट करवानो माहारो ज्ञाव श्रयो, वली ए उद्यममा प्रवर्तवानो वखत मढ्यो. हवे जेम मारा आत्मानो तपगुण प्रगट थाय एम हुं वतुं, एवी रीते करे वली श्रणाजीवी ते तपस्याए करी आजीवीकानी इच्छा नथी, एटले हुं तपस्या करुं तो मने वधा लोक मान आपशे, वा धन आपशे, वा पुद्ग-लीक सुख आ लोक तथा परलोकमां मलशे एवी आजीवी-कानी इच्छा नथी. केवल आत्माने कर्मथी मुक्त करवाने सारुज उद्यम करे. वली कुशलदीगी एटले तीर्थकर महा-राजे तप करवानो कह्यो ठे, अने पोते करी वताव्यो ठे, ने कर्म खपावी मोहे गया ठे, तेम हुं पण तप करी कर्म खपावुं. एवी ज्ञावनाए ते तप करे, ते तपनो आचार. एवी रीते तपा-चार कह्यो जे शरीरने डु ख सुख थाय ते गणे नहि, तेथी शरी-रनी संज्ञाल रहे नहि. त्यारे शरीर पनी जाय तो धर्म साधन शी रीते करी शके ? आवी शंका थाय तेनुं समाधान ए के

પૂર્વે જેમણે તપનું અંતરાય કર્મ બાંધ્યું છે તેમનું શરીર નરમ પડે
 છે, ને ધર્મ સાધન થઈ શકતું નથી, તો તેણે શક્તિ માફક તપ-
 નો નિયમ કરશે. વલ્લી શરીર નરમ હશે તો સર્વથા આહાર ઘો-
 ની નહિ દે, પણ વિષય ઘોમવા તેમાં કાંઈ શરીરના વલની જ-
 રૂર નથી, તેથી શરીરે જેમ ટકાવ રહી શકે તેટલો આહાર લે-
 શો; પણ વત્રીશો રસોઈના સ્વાદ લેવાના જ્ઞાવ ન રાખે, માત્ર જે
 વસ્તુ નિરવય્ય એટલે પાપ રહિત મલી તેજ ચીજથી નિર્વાહ ક-
 રે. એક ચીજથી શરીર નાચે છે તો વધારે વસ્તુ શું કરવા લે,
 એવા વિચારથી આહાર કરે છે, તો પણ તેને આહારની ઇચ્છા નથી.
 તપસ્વી છે અને તપ કરે ને તપને દીવસે તથા વીજે દીવસે યા-
 વાની જ્ઞાવનાહ કરે, તો એને જ્ઞાનીએ તપ ગણ્યો નથી, કારણ
 જે ઇચ્છાના રોધને જ્ઞાની તપ કહે છે, માટે હરેક પ્રકારે ઇચ્છા રો-
 કાય એમ કરવું, વા રોજ તપ કરું, તપનો અન્યાસ કરું તો તે
 અન્યાસથી મારી ઇચ્છા રોકાશે, એવા વિચારથી તપ કરે તો તે
 પણ કોઈ દીવસ ઇચ્છા રોકશે, માટે ઇચ્છા રોકવાનો નિયમ કર-
 વો તે સારો છે. જે જે રીતે આત્માનો ગુણ પ્રગટ થાય એવો નિ-
 યમ કરવો. જેમ વને તેમ ઇન્ડિયોના વિષયની વાંઠા ઘટવી જો-
 ઇએ તોજ સાચું જ્ઞાન કહેવાય; કેમ કે જે આત્માનું સ્વરૂપ જાણે
 છે કે, જાણવું દેખવું એ આત્માનો ધર્મ છે. તો જે જે યાવનું મ-
 લ્યું તે પક્ત જાણી લેવું છે તેમાં વિષય બુદ્ધિ કરવી નથી એ આ-
 ત્માનું કામ છે, તેવા વિચારથી તે આહાર કરે છે તો પણ તપસ્વીજ
 છે, કેમકે આત્મજ્ઞાવ કાયમ રહ્યો. તપ કાંઈ આહારના ત્યાગમાં
 નથી. ઇચ્છાના રોધમાં છે. ઇચ્છા રોધનાં સાધનોને પણ તપ કહ્યો
 છે તેથી વારં જોઈ કહ્યો છે, માટે જે જોઈનો તપ કરવાથી
 પોતાની સ્વદશા પ્રગટ થાય તે તપ કરવો. વારે પ્રકારનું તપ
 ઉપયોગ સહીત કરે તો જ્ઞાની માહારાજે નિર્જરાનું કારણ

कह्युं ठे, एटले कर्म खपाववानुं कारण कह्युं ठे, कारण
 के जीवने गाढ कर्मनां दलीआ बंधाया ठे माटे सर्वथी
 वेदनी कर्मने पुद्गल बधारे ज्ञाग आपे ठे, केमके वेदनी-
 यनुं प्रगटपणुं ठे. हवे जे जे तप करे तेमा अज्ञाता वेदनी थया
 सिवाय रहेती नथी, ते अज्ञाता तप गुणनो अतराय तुट्यो हो-
 य तेटली समज्ञावे जोगेवे ठे. समज्ञाव रहेवानुं बीज कोणठे ?
 वीर्य ठे वीर्य अतराय तुटवाथी फोरायमान थाय ठे, ते वीर्य जे
 जे आचारमा जीव प्रवर्तें ते ते आचारमा फोरायमान थाय ठे
 ने जे जे वीर्यना फोरायमानथी तप थाय ठे ते प्रसन्नताथी थाय
 ठे, अहर्निश तेमा हरख थाय ठे, अने ज्यारे कोइना आग्रहर्ष
 वा शरमथी थाय ठे त्यारे प्रसन्नता न होय त्या वीर्य फोरायमान न
 थी अतुं, त्यारे अज्ञाता अवसरे समज्ञाव पण जीवनो रही शकते
 नथी, जे पुरुषोने स्वपरनुं ज्ञान अयुं ठे तेमनो ज्ञाव तो पोतान
 आत्मदशामा रहेवानो बनी गयो ठे, पण आत्मज्ञावमा वर्त
 शकतो नथी, केम के तप गुणना लाज्जनो लाजातराय तुट्यो नथी
 ते जेटलो जेटलो दुटतो जाय ठे तेटलो तेटलो जुगे अतो जा
 ठे, अने तेटली वर्त्तना करेवे वर्त्तना करता अज्ञाता थाय ठे त्या
 बालजीव विचारेठे के में तप कर्यो तेथी मने अज्ञाता वेदनी अ
 पण ज्ञानी पुरुष तो विचारे ठे जे कर्म नाश करवा तप कर्यो ठे,
 वेदनी कर्मना नुदयथी वेदनी अईठे वेदनी कई तप करवाथी अती
 नथी तप करवाथी जगवान् श्री महावीरस्वामी प्रमुखे वेदनी कर्म
 बीगेरे खपाव्याठे, तेम खपेठे, ने निकाचीत कर्म तपस्यानी बखते
 नुदये आव्याठे, तो ते तपस्या समज्ञावे आदरी ठे, माटे समज्ञावे ए
 कर्म पण जोगवाशे, तेथी कर्म निर्जरा विशेष थशे, तेम विचारी
 अज्ञाता वेदनीथी बीहता नथी अज्ञाता वेदनीनी नदीरणाज करी
 ठे तो नुदये आवे तेमा बीहे नहि, एवा ज्ञाव जेम जेम वृद्धि पामे

ઢે તેમ તેમ વીર્યાંતરાય તુટતો જાય છે. અને વીર્ય ફોરાયમાન થતું જાય છે. વલી વધારે વિશુદ્ધિવંતને તો આવા વિચાર કરવા પર-
 તાજ નથી તે તો પોતાની આત્મ દશા જાણવા દેખવાની છે તે
 રૂપ વેદનીને જાણ્યા કરે છે તેમાં રાગ દ્વેષ કરતાજ નથી. એવી
 સમજાવ દશા અપ્રમાદી મુનિને વને છે, તે તો પોતાની અપ્રમાદ
 દશામાં રહી આનંદમાં વર્તે છે. હવે પ્રમાદ ગુણસ્થાનવંત વીગેરે
 તો પોતાને સમજાવ દશા કેટલીએક થઈ છે, કેટલીએક નથી
 થઈ, તે વધારવા સારુ વારે પ્રકારે તપ કરે છે. તે અનજ્ઞાન એટલે
 અન્ એટલે રહિત અને અજ્ઞાન એટલે અનાજ પ્રમુખ ખાવું, તે અ-
 નજ્ઞાન તપ કહીએ. આહાર કરવો તે આત્માનો ધર્મ નથી, પણ
 પુદ્ગલની સાથે સંબંધ થવાથી આહાર જાણે આત્માજ કરે છે,
 એવી દશા અનાદીની બની ગઈ છે; પણ જ્ઞાન થવાથી જાણું જે
 આહારના પુદ્ગલ શરીરમાં પ્રણમે છે, આત્મા અરૂપી છે તેમાં કાંઈ
 પ્રણમતા નથી, તેમ ઠતાં મહારે આહાર કરવો માનું હું, તે અ-
 જ્ઞાન દશા છે, પણ માહારી તથા પ્રકારે જોઈએ એવી વિશુદ્ધિ
 થતી નથી. એટલે આહારની ઇચ્છા થાય છે તો પણ જેટલી જેટ-
 લી રોકાય તેટલી રોકું કે અજ્ઞ્યાસથી સર્વથા રોકાઈ જાય. એમ
 જ્ઞાવીને નવકારણી એટલે બે ઘડી દીવસ ચમતા સુધી, પોરણી
 એટલે પ્રહોર દીવસ ચમે ત્યાં સુધી, સાઠ પોરસિ તે દોઢ પ્રહોર
 દિવસ ચમે ત્યાં સુધી, પુરિમદ્દ તે બે પ્રહોર દિવસ ચમે ત્યાં સુધી
 અવદ્દ તે ત્રણ પ્રહોર દિવસ જાય ત્રીંહાં સુધી, વા બે વાર ખાવું,
 વા એકાસણું તે દિવસમાં એકજ વાર ખાવું, વા આંબિલ તે ઠાણ
 વિગય રહીત એક વાર ખાવું, નપવાસ તો સર્વથા ખાવુંજ ન-
 હિ, તે જેટલા નપવાસ વને એટલા દિવસ આહારનો ત્યાગ કર-
 વો; તેમાં કોઈ ચારે આહારનો ત્યાગ કરે, કોઈ ત્રણ આહારનો
 ત્યાગ કરી પાણી મોકલું રાખે, એહવી રીતે તપ કરવો, વા મર-

ણ વચ્ચે સર્વથા આહારનો ત્યાગ કરી સર્વ વસ્તુનો અને શરીરનો ત્યાગ કરવો, તે અનજ્ઞાન તપ જાણવો.

હવે ઝણોદરી તપ તે ઝણું खावું, એટલે સર્વથા खावું નહીં એવો આત્માનો ધર્મ છે, પણ અનાદી જન્મની સંઘાતે કરી જીવ જન્મ ક્રીયાને પોતાની માની રહ્યો છે તેમ દેહને પોતાનું માને છે, તે જોર અજ્ઞાનતાનું છે, તે અજ્ઞાનતાના જોરથી મને ખૂલ લાગી છે, માહરે खावું માહારે પીવું છે એમ કહે છે, વલી દેહમાં રહ્યો છે તે દેહ જન્મ પદાર્થ છે તે જન્મ પદાર્થનો ધર્મ શમણ, પમણ, વિધ્વંસણ છે, એટલે વિનાશ ધર્મ છે. આહારનો પુદ્ગલ મલે તોજ ટકી રહે. હવે આહારના પુદ્ગલ લે પ્રકારે મલે છે, એક રોમ આહાર તે રુલે રુલે આહારના પુદ્ગલનો શરીરમાં સમયે સમયે આહાર કરી રહ્યો છે તે, તથા એક કવલ આહાર તે કોલીડ કરી મુલમા મુકીએ તે; હવે રોમ આહાર તો પોતાના ઉપયોગ સહીત તથા ઉપયોગ રહીત પણ લેવાય છે, તે તો જીહા સૂધી શરીર છે ત્યા સૂધી લેવાનો બંધ જીવને અતો નથી, તો પણ તે આહાર શી શી રીતે લેવાય છે ? જે પવન આવે છે તે ઠંડો આવે છે તો ઠંડક લાગે છે, ગરમ આવે છે તો ગરમી લાગે છે, વરસાદ વચ્ચે હોય ત્યારે સરદી લાગે છે, આ બધું ગરમી પ્રમુખ શ્યાથી જાણે છે ? શરીરમાં પ્રણમે છે તેથી, તો તેજ આહાર છે પણ તે કઈ સ્વવશપણું નથી, તેથી તેનો ત્યાગ ગ્રહણમાં ઉપયોગ રહે છે ને નથી રહેતો, એટલે વીરતી પણ અની નથી તો પણ જ્ઞાની પુરુષો છે તે તેમાં રાગ દ્વેષ નથી કરતા. ફક્ત આત્માનો જાણવાનો ધર્મ છે તેથી જાણે છે કે આ ગરમીના પુદ્ગલ, આ શીતના પુદ્ગલ લેવાનો કર્મ નિયમ છે તેમ લેવાય છે, એમ ઉપયોગ સદાકાલ રહે છે, તે પુરુષને જ્ઞાનો રોધ અયો તે તપ છે, પણ એટલો ગુણ માત્ર અયો નથી તેથી ઠંડી ગરમીમાં જાણવા રૂપ રહી શકતો

नश्री, तो पण कईक ज्ञान अर्थुं ठे, ने कईक फरस ज्ञान अर्थुं
 ठे; तेना प्रज्ञावर्धी कईक समज्ञाव राखे ठे; तो जेटलो राग द्वेष
 जुगो अयो ए पण जणोदरी तपनुं लक्षण ठे, माटे जेम राग
 द्वेषनी परणती जुगी आय एम उत्तम पुरुषे करवुं. हवे बीजो
 कवल आहार ठे, ते सर्वथा जेहनी इच्छा जुगे ठे तेनो त्याग करे
 ठे, ते अनशन तपसां गणाय ठे. हवे सर्वथा आहार विना तो
 शरीर रहेतुं नश्री तयारे आहार आपवो जोडए, पण आहार लेवानो
 धर्म नथी तेथी इच्छा थती नश्री पण शरीरने टकाववा आहार
 आपवो. ते जणुं जुतुं खाय तो पण शरीरनो टकाव, रहे रोगा-
 दीकनी उत्पत्ति न थाय तेथी आहार जुगो ले अने इच्छा नथी वा
 इच्छा ठे तो ते जुगी थई, एटलो आत्मा निरमल थयो ने इ-
 च्छाना रोधरूप जणोदरी तप सहेजे थयो. वली जेनी एटली वि-
 शुद्धि नथी थई ते पण हमेशना खोराक करतां पांच कोलीआ वा
 तेथी वधारे जुग खानो अज्यास करे, तेथी पढी सेहेजे इच्छानो
 रोध थई जाय. वली बीजी रीते खानो वस्तु जुगे, तेमांथी जेटली
 वस्तु जुगी ले तेटलो जणोदरी तप थाय. वली जुगी वस्तु ग्रह-
 ण क्यारे आय. के कईक खाना विषय घट्या होय तो वा
 विषय घटवानो अज्यास ठे. केमके आहार लेवानो आत्मानो ध-
 र्म नश्री, तो जेम बने तेम पोतानो आत्म धर्म प्रगट करवानो
 जीवने अज्यास करवो जोडए. जेम जे जे कला शीखवी होय
 ते ते कला अज्यास करवाथी शीखाय ठे तेम. आत्म धर्मनी
 वर्तना अनादी काल थयां जाणतो नश्री, तथा वर्ततो नथी. ते
 अज्यास करवाथी वर्तना थाय तो ते अज्यासमां जेम बने तेम
 अयोग्यनो त्याग करवो. आहार बहु जातना ठे, तेमांथी जे आ-
 हार लेवाथी घणा जीवनी हिंसा थाय ठे ते आहार शाकादिक
 तथा अन्नदादिकनो न करे ते बावीश अन्नकनां नाम मारा करे-

ला प्रश्नोत्तर चिंतामणीमा ठे, तथा जोगशास्त्रादिक ग्रंथोमा ठे तेमाथी जोई त्याग करवो, ते पण उणोदरी तप ठे, तथा जे आहार रसवती ज्ञेय ठे ते रसवतीमाथी थोमी चीजोथी निर्वाह थाय ठे, तो पण निर्वाह करता वधारे चीजो जीव विषयने सारु वापरे ठे तेथी आत्मा वधारेलेपाय ठे. एम जेणे जाण्युं ठे तो खाती वखत निर्वाह जेटली वस्तु ग्रहण करी वीजी वस्तु उपरथी इच्छा नुतारवी ते पण उणोदरी तप ठे; माटे जेम वने तेम निर्वाह उपर लक्ष आपवो केटलाएक विषय घट्या नथी तेथी वधारे वपराय, तो ते वीपे पण जीव निदा गर्हा सहित जो वापरे तो विषयना कर्म आकरा न बंधाय, तो ते कर्मना रस जेटला नुठा पम्या ते पण उणोदरी तपनुंज फल पामे वृत्ति संक्षेप तप ते, जे वृत्तिनुं वर्ती रही ठे, तेनो संक्षेप करवो, एटले मरजादमा आववु; जेम के श्रावकने चौट नियम धारवा, मुनिने इन्द्र, क्षेत्र, काल, ज्ञाव आ चारे प्रकारमाथी हर कोई प्रकारनी आहारादिक वस्तु संवंधी धारणा करवी, रोटली अथवा हरकोई पदार्थ धारे के ए वस्तु मले तो लेवी, वा फलाणुं माणस आपे तो लेवुं वा आटला कलाके मले तो लेवु वा हाव ज्ञावे आपे तो लेवु, एवी रीतना अजिग्रह धारण करे एहवी धारणा करवानी मतलब शुं ठे के एवी रीतनो जोग न वने ने तप वने तो सारु पूर्ण चित्त तप करवानुं श्रुतु नथी, त्यारे आवा अजिग्रह धारण करी आहारादिकनी इछाने शांत करे पुद्गल ज्ञावमा वृत्ति नुंठी थई रही ठे ते आवा अज्यास करीने वृत्तिनुंने रोके, ए वृत्तिमक्षेप तप कहिए

रस त्याग तप केहेता चार महाविगय ते मध, माखण, माम, मदीरा आ चार विगयनो श्रावक तथा मुनि महाराजने सदा त्याग होय, केमके ए वस्तुनुं खाता प्रसङ्गाय जीवनो वि-

નાશ થાય છે, તે વાતનો યોગશાસ્ત્રમાં હેમચંદ્ર આચાર્ય મહારાજે વિસ્તારે નિષેધ કરેલો છે. એટલુંજ નહિ, પણ હરિજન સૂરિ મહારાજે પંચાશક વગેરે ગ્રંથોમાં માંસાદિકનો નિષેધ કર્યો છે. માંસાહારી જીવ છે તેને નિર્દયપણું તો અવશ્ય હોય, જો દયાના પરિણામ હોય તો જેમાં ઘણા જીવની હિંસા થાય એવી વસ્તુ વાપરવાના જાવ થાયજ નહિ. પત્રવણાજીમાં જઘન્ય શ્રાવક કહ્યા છે, તે એ ચાર મહાવિગયના ત્યાગીજ કહ્યા છે, વલી નપાશક દશાંગમાં આણંદજીએ માંસાદિકનો ત્યાગ કર્યો છે. વલી માંસના આહારથી મીજાજ ચીમચેલો થાય, એવું હાલના માકટરો પણ કહે છે, વલી મદીરા થકી આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અવરાઈ જાય છે. માહો હોય તે ગાંઠો થાય અને તે ગાંઠાથી ધન ધાન્યાદિકના વેપારમાં પણ નુકશાન થાય, વલી જગતમાં પણ નિંદાનું સ્થાનક થાય છે, વલી પરલોકે નરકાદિક ગતિ પામે, તેથી ઉત્તમ પુરુષો, સાધુ, તથા ગ્રહસ્થ એનો ત્યાગ કરે છે. વલી હાલના વચ્ચતમાં ઇંગ્રેજો તથા પારશીઝ પણ કેટલાક માંસાહારનો ત્યાગ કરે છે, કેટલાક ઝૂંઘી ટેવ થાય તેમ કરે છે, આમ અનાર્થ લોક જ્યારે ત્યાગ કરે છે તો આર્થ લોકને ત્યાગ હોય તેમાં શી નવાઈની વાત છે, માટે મહાવિગયનો ત્યાગ કહ્યો છે. બીજી ઠ વિગય તે ડુધ, દહી, તેલ, ગોલ, પકવાન તથા ઘી, એ ઠ વિગયમાંથી જેટલી વિગય ત્યાગ થાય એટલી કરે; કારણ કે વિગય ચાવાથી વિકારની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી કામ દીપ્ત થાય છે, માટે મુનિ મહારાજો વિગયનો ત્યાગ કરે છે. પણ હાલ કાલમાં વિગય વાપર્યા વિના શરીર ટકી શકે નહીં તેથી શરીર નિજાવ જેટલી વાપરી બાકીની વિગયનો ત્યાગ કરે. શ્રાવક છે તે પણ રોજ એક એક વિગયનો ત્યાગ કરે, કારણ કે મુનિ મહારાજ તો સર્વ કામના ત્યાગી છે તેથી બને તો સર્વથા ત્યાગ કરે, પણ

ગૃહસ્થથી વનવુ ડુર્લભ છે ગૃહસ્થ એને તો જેટલી મૂર્ઘા કામ
 ઝપરથી ઝતરે તે મુજબ વિગયનો ત્યાગ કરે જાવથી જેટલા પુ-
 દ્ગલ ઝંઘા ગ્રહવામા આવશે એટલો કર્મ બંધ નહિ થાય, એમ
 જાવી મુનિ તથા ગૃહસ્થ વિગયનો ત્યાગ કરે, પોતાનો અણહારી
 ગુણ પ્રગટ કરવારૂપ વીર્ય ફોરાયમાન થાય એજ આત્માનો તપ
 ગુણ પ્રગટ થાય, તે રસત્યાગ તપ કહીયે.

કાયક્લેશ તપઃ—તે જેટલું જેટલું સમજાવે કાયાનું કષ્ટ
 ઝોગવવામાં આવે છે તે કાયક્લેશ તપ. મુનિમહારાજ લોચાદિક કષ્ટ
 સહન કરે છે, વિહારમા ચાલવાના કષ્ટ સહન કરે છે, સૂર્યની આતા-
 પના લે છે, તે મુનિ મહારાજ શું જાવી કષ્ટ સહન કરે છે કે પોતાના
 આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, જન્મનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તેથી જન્મ જે શરીર
 તેને પોતાનું જાણતા નથી, પોતાના તેવા જાવ રહે છે કે નહિ, એમ
 વિચારવું. જે વચ્ચત લોચ કરે તે વચ્ચત કષ્ટ પમે છે તે કષ્ટ પમ-
 તા જે પુરુષોનું મન વગરનું નથી ને સમજાવમાં રહે છે તો એવા
 કષ્ટ સ્વજાતિક રોગાદીકના આવે ત્યારે પણ સમજાવમા તે પુ-
 રુષ રહી શકે છે, અને સમજાવે રહેવાથી તે કર્મ ઝોગવાય છે
 તેજ વચ્ચતે આત્માની અશુદ્ધ પરિણતી ટલે છે, તે નિર્જરામા ગણાય છે,
 અને આત્મા શુદ્ધ થાય છે દેવે જે માણસો જાણીબુજીને એવા કષ્ટ
 સહન કરતા નથી તેને રોગ ઝોગવી વા વીજા કુટુંબનાં વેપારના
 કામ કરી કષ્ટ ઝોગવવા જોઈશું અનાદિ કાલનો જીવ સંતાર-
 મા રોલાય છે તેમા મોહને વશ અજ્ઞાતા વેદની કર્મ, અંતરાય કર્મ
 બાધેલા છે તે ઝોગવ્યા વિના ટુટકો નથી, માટે ઝત્તમ પુરુષો જે
 પ્રમાણે સમજાવમા રહી શકે છે તે પ્રમાણે કષ્ટ ઝોગવી પોતાનાં
 કર્મ યજ્ઞો છે, તે કાયક્લેશ તપ છે સમજાવ સિવાયનાં કષ્ટ
 ઝોગવે છે તે નિર્જરામા જ્ઞાની ગણતા નથી, કારણ જે એક કર્મ
 ઝોગવી પાઠાં હજારો કર્મ નવા ઝપાર્જન કરે છે, માટે તે ડુ ય

જોગવેલાં કામ લાગતા નથી. તેથી તેને સકામ નિર્જરામાં ગણતા નથી. દરેક ધર્મમાં સમજીને કામ કરવાથી લાજ વતાવ્યો છે, તેમજ જે જે કષ્ટ જોગવવું તે સમજીને જોગવવું તેથી આત્માને લાજ જ થશે. કષ્ટ જોગવતાં આત્માનું વીર્ય જાગે છે, તોજ સમજાવ રહી શકે છે, નહિં તો સમજાવ રહેતો નથી. તે આત્મ વીર્યના અંતરાય ટુટ્યા વિના વીર્ય ફોરાયમાન થતું નથી. માટે સમજાવમાં રહી જે જે વની શકે તે રીતે કાયાને કષ્ટ જોગવી કર્મ યજ્ઞમાં તે કાચકેશ તપ જાણવો.

સંલીનતા તે મુનિ મહારાજ કરી શકે છે. જેમ કુકમ્પી શરીર સંકોચીને સુવે છે તેમ મુનિ મહારાજો સુવે છે. એવી રીતે સુવાથી અંગોપાંગ વધાને જાગૃતિ આવે છે, અને નિદ્રામાં લીન થવાતું નથી, ને આત્મજ્ઞાન અવરોડ જતું નથી. જેમ સખત નિદ્રા આવે તેમ ઉપયોગ લોપાઈ જાય છે તેથી જેમ આકરી નિદ્રા ન આવે તેમ મુનિ મહારાજ સુવે. વલી જોગ સંલીનતા પણ તપમાં કહી છે, પરંતુ તે અન્યંતર તપ ગણી શકાય. તેમ વચન કાયાના જોગ જેમ વને તેમ આત્મ સ્વજ્ઞાવથી વહાર વર્તતા રોકીને નીજ સ્વજ્ઞાવમાં થીર કરવા, તે જોગ સંલીનતા તપ છે, એ ઘણો જ શ્રેષ્ઠ તપ છે. એ રીતે સંલીનતા તપ કહ્યો છે.

એ ઠ પ્રકારે વાહાજ તપ કહ્યો, તેનું કારણ જે એ તપ કરનારને જોઈને આ તપસ્વી છે એમ ઝલકી શકે. વાકી વસ્તુપણે તો કર્મ યજ્ઞમાં જાવથી એ વાહાજ તપ કરે, તે પણ આત્મા નિર્મલ કરે. અને અન્યંતર તપથી પણ આત્મા નિર્મલ થાય. હવે તે અન્યંતર તપ તે શાથી ? તો કે વાહારથી દેખીને તપસ્વી કોઈ નહિ કહે, પણ આત્મા નિર્મલ કરે તેથી અન્યંતર તપ કહ્યો. તે પણ ઠ પ્રકારે છે.

૧. પ્રથમ વિનંત તપ તે દેવનો, ગુરુનો, ધર્મનો, એ ત્રણનો

વિનય કરવો. દેવ તે અરિહંત, જેમણે જ્ઞાનાવર્ણી કર્મ ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જન કર્યું છે જે જ્ઞાને કરી લોકાલોકના જ્ઞાવ તે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાલ એ ત્રણમા જીવ અજીવ પદાર્થ રહ્યા છે તે પદાર્થની વર્ણના થઈ રહી છે, સમે સમે અનંતા પરજાયનો ન-તપાત, વ્યય, અને ધ્રુવ થઈ રહ્યો છે, ને ગયા કાલમા વર્તના થઈ, આદ્યે કાલે થશે અને વર્તમાનમાં થાય છે, તે સર્વ જ્ઞાવ એક સ-મયમા જાણી રહ્યા છે તેનું નામ કેવલજ્ઞાન, એવું જ્ઞાન જેને પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. દર્શનાવર્ણી કર્મ ક્ષય કરી અનંત દર્શન ગુણ પ્રગટ થયો છે, તેથી (સામાન્ય બોધરૂપ) કેવલ દર્શન પ્રગટ થયું છે. મોહનીય કર્મ ક્ષય કરી ચારિત્ર ગુણ પ્રગટ થયો છે, તે આત્મ સ્વ-જ્ઞાવમા સ્થીર થાય, તે ચારિત્ર ગુણ જાણવો, અંતરાય કર્મ ક્ષય થવાથી અનંત વીર્યાદીક ગુણ પ્રગટ થયો છે એવા અરિહંત જ-ગવાનનો વિનય કરવો કેમકે આત્માનું સ્વરૂપ અરૂપી છે તે કેવ-લજ્ઞાન પ્રગટ થયા વિના પ્રત્યક્ષ થતું નથી તે કેવલજ્ઞાનથી સર્વ જીવના આત્માનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેથી તે સ્વરૂપનું વર્ણન પ્રત્યુષ્ઠ કર્યું, વલો આત્મા મલીન શાસ્ત્રી થાય છે તે સ્વરૂપ વતાવ્યું, વલો આત્મા નિર્મલ શાસ્ત્રી થાય છે તે વતાવ્યું. પુન્ય પાપ બાધવાનાં કારણ વતાવ્યા છે, તો તેથી આપણે આપણા આત્માનું સ્વરૂપ જાણી શકીએ ઊંચે માટે પ્રત્યુષ્ઠ મોટા ઉપકારી છે તેથી તેમનો વિનય જેમ બને તેમ કરવો. શક્તી ગોપવતી નહિ

સિદ્ધ મહારાજ જેમને આઠે કર્મ ક્ષય થવાથી આત્માના સં-પૂર્ણ ગુણ નિષ્પન્ન થયા છે, શરીરથી રહિત થયા છે, મોક્ષ સ્થા-નમાં રહ્યા છે, જેમને ફરી સંસારમા આવવું નથી, કેવલ આત્મા-ના ગુણમાજ લીન છે, નથી રાગ, નથી દ્વેષ, નથી ક્રોધ, નથી માન, નથી માયા, નથી લોભ, નથી વિષય, અક્ષય, અમર, અજ-ર, અકલ, અગોચર, અરૂપી આદે અનંત ગુણ રહ્યા છે, તે સિદ્ધ

જગવાનનું રૂપ જોઈ આપણી સિદ્ધ દશા પ્રગટ કરવાની બુદ્ધિ
 જાગવાનો હેતુ છે; વલી ગુણવંતના ગુણ ગાતાં આપણો આત્મા પણ
 ગુણી થાય અને અનાદીની સુલશ્રી પરવસ્તુ પોતાની માની વર્તે
 છે તે જ્ઞાવ પલટાવવાનું સાધન છે, માટે સિદ્ધ મહારાજનો વિ-
 નય પણ જેટલો વની શકે એટલો કરવો. એ વંનેનો વિનય કરવો
 તે દેવનો વિનય જાણવો. હવે આ ક્ષેત્રમાં અરિદંત સિદ્ધ મહારાજ
 કોઈ પણ વિચરતા નથી, તો તેમની મૂર્તિનું પણ વિનય કરવો.
 કારણ જે ગુણવંત પુરુષોની મૂર્તિમાં પણ જે જે જગવાનની મૂ-
 ર્તિ છે તે તે જગવાનના ગુણનો આરોપ કરવો છે. ને તે ગુણનો
 વિનય કરવો છે, એટલે જગવંતનો જ વિનય છે. હવે તેમાં પ્રથમ
 શો વિનય છે ? કે તે પુરુષોએ જે જે હુકમ ફરમાવ્યા છે તે તે
 હુકમ અંગીકાર કરીને પોતાનો આત્મા શુદ્ધ કરવાના નયમી થવું
 અને નયમ કરવાથી આત્મા શુદ્ધ થશે. જે જે અંશે પ્રજ્ઞુજીના
 હુકમ પ્રમાણે સમજાવમાં રહીશું એ મુખ્ય વિનય છે. પછી તેના કા-
 રણ રૂપ પાંચ પ્રકારે વિનય છે “જ્ઞત્તિવાદાજ પ્રણીપત્તીથી” એટલે
 પંચાંગ પ્રણામ કરવા જે સ્વમાસમણું દેઈને પાંચે અંગ એકઠાં કરી
 નમસ્કાર જગવંતને વા જગવંતની મૂર્તિને કરવા. વલી અષ્ટ ઈ-
 વ્યથી, સત્તર ઈવ્યથી, એકવીશ ઈવ્યથી, વા ૧૦૮ ઈવ્યથી જગ-
 વંતને પૂજવા તે પણ જગવંતનો વિનય છે. “રુદય પ્રેમ વહુમાન”
 હૃદયમાં જગવંતના ગુણ જગવંતનો નપકાર અત્યંત વિચારી હ-
 રખથી રોમરાય વિકસ્વર થઈ જાય. આણંદનો પાર રહે નહિ.
 એવો અંતરમાં હરખ થાય, અને પ્રજ્ઞુ ઉપર અતિશય પ્રીતિ જાગે. તે
 મજ પ્રજ્ઞુનો પરુપેલો જે ધર્મ જે આગમમાં કહ્યો છે તે આગમ
 સાંજલી અહો પ્રજ્ઞુએ શો માર્ગ વતાવ્યો છે તે વિચારીને હરખ
 થાય. વલી પ્રજ્ઞુનાં ચરિત્ર સાંજલી પ્રજ્ઞુજીની વર્તના જોઈ અહો
 આશ્ચર્યકારી જગવંતનું વર્તવું છે તે જોઈ હરખ થાય અને પ્રજ્ઞુના

જગવાનનું રૂપ જોઈ આપણી સિદ્ધ દશા પ્રગટ કરવાની બુદ્ધિ
 જાગવાનો હેતુ છે; વલી ગુણવંતના ગુણ ગાતાં આપણો આત્મા પણ
 ગુણી થાય અને અનાદીની જીલ્લથી પરવસ્તુ પોતાની માની વર્તે
 છે તે જાણ પલટાવવાનું સાધન છે; માટે સિદ્ધ મહારાજનો વિ-
 નય પણ જેટલો વની શકે એટલો કરવો. એ વંનેનો વિનય કરવો
 તે દેવનો વિનય જાણવો. હવે આ ક્ષેત્રમાં અરિદંત સિદ્ધ મહારાજ
 કાંઈ પણ વિચરતા નથી, તો તેમની મૂર્તિનું પણ વિનય કરવો.
 કારણ જે ગુણવંત પુરુષોની મૂર્તિમાં પણ જે જે જગવાનની મૂ-
 ર્તિ છે તે તે જગવાનના ગુણનો આરોપ કરવો છે, ને તે ગુણનો
 વિનય કરવો છે, એટલે જગવંતનો જ વિનય છે. હવે તેમાં પ્રથમ
 શો વિનય છે ? કે તે પુરુષોએ જે જે હુકમ ફરમાવ્યા છે તે તે
 હુકમ અંગીકાર કરીને પોતાનો આત્મા શુદ્ધ કરવાના ઉદ્યમી થવું
 અને ઉદ્યમ કરવાથી આત્મા શુદ્ધ થશે. જે જે અંશે પ્રજ્ઞુજીના
 હુકમ પ્રમાણે સમજાવમાં રહીશું એ મુખ્ય વિનય છે. પછી તેના કાર-
 રણ રૂપ પાંચ પ્રકારે વિનય છે “ જ્ઞાતિવાદાજ પ્રણીપતીથી ” એટલે
 પંચાંગ પ્રણામ કરવા જે સમાસમણું દેઈને પાંચે અંગ એકઠાં કરી
 નમસ્કાર જગવંતને વા જગવંતની મૂર્તિને કરવા. વલી અષ્ટ ઈ-
 વ્યથી, સત્તર ઈવ્યથી, એકવીશ ઈવ્યથી, વા ૧૦૮ ઈવ્યથી જગ-
 વંતને પૂજવા તે પણ જગવંતનો વિનય છે. “રુદય પ્રેમ વહુમાન”
 હૃદયમાં જગવંતના ગુણ જગવંતનો ઉપકાર અત્યંત વિચારી હ-
 રખથી રોમરાય વિકસ્વર થઈ જાય. આણંદનો પાર રહે નહિ.
 એવો અંતરમાં હરખ થાય, અને પ્રજ્ઞુ ઉપર અતિશય પ્રીતિ જાગે. તે
 મજ પ્રજ્ઞુનો પરૂપેલો જે ધર્મ જે આગમમાં કહ્યો છે તે આગમ
 સાંજલી અહો પ્રજ્ઞુએ શો માર્ગ વતાવ્યો છે તે વિચારીને હરખ
 થાય. વલી પ્રજ્ઞુનાં ચરિત્ર સાંજલી પ્રજ્ઞુજીની વર્તના જોઈ અહો
 આશ્ચર્યકારી જગવંતનું વર્તવું છે તે જોઈ હરખ થાય અને પ્રજ્ઞુના

જગવાનનું રૂપ જોઈ આપણી સિદ્ધ દશા પ્રગટ કરવાની બુદ્ધિ
 જાગવાનો હેતુ છે; વલી ગુણવંતના ગુણ ગાતાં આપણો આત્મા પણ
 ગુણી થાય અને અનાદીની જીલધી પરવસ્તુ પોતાની માની વર્તે
 છે તે જાણ પલટાવવાનું સાધન છે; માટે સિદ્ધ મહારાજનો વિ-
 નય પણ જેટલો વની શકે એટલો કરવો. એ વંનેનો વિનય કરવો
 તે દેવનો વિનય જાણવો. હવે આ ક્ષેત્રમાં અરિદંત સિદ્ધ મહારાજ
 કાંઈ પણ વિચરતા નથી, તો તેમની મૂર્તિનું પણ વિનય કરવો.
 કારણ જે ગુણવંત પુરુષોની મૂર્તિમાં પણ જે જે જગવાનની મૂ-
 ર્તિ છે તે તે જગવાનના ગુણનો આરોપ કરવો છે, ને તે ગુણનો
 વિનય કરવો છે, એટલે જગવંતનો જ વિનય છે. હવે તેમાં પ્રથમ
 શો વિનય છે ? કે તે પુરુષોએ જે જે હુકમ ફરમાવ્યા છે તે તે
 હુકમ અંગીકાર કરીને પોતાનો આત્મા શુદ્ધ કરવાના ઉદ્યમી થવું
 અને ઉદ્યમ કરવાથી આત્મા શુદ્ધ થશે. જે જે અંશે પ્રજ્ઞુજીના
 હુકમ પ્રમાણે સમજાવમાં રહીશું એ મુખ્ય વિનય છે. પછી તેના કાર-
 ણ રૂપ પાંચ પ્રકારે વિનય છે “જક્તિવાદાજ પ્રણીપતીથી” એટલે
 પંચાંગ પ્રણામ કરવા જે સ્વમાસમણું દેઈને પાંચે અંગ એકઠાં કરી
 નમસ્કાર જગવંતને વા જગવંતની મૂર્તિને કરવા. વલી અષ્ટ ઇ-
 વ્યથી, સત્તર ઇવ્યથી, એકવીશ ઇવ્યથી, વા ૧૦૮ ઇવ્યથી જગ-
 વંતને પૂજવા તે પણ જગવંતનો વિનય છે. “રુદય પ્રેમ વહુમાન”
 હૃદયમાં જગવંતના ગુણ જગવંતનો ઉપકાર અત્યંત વિચારી હ-
 રખથી રોમરાય વિકસ્વર થઈ જાય. આણંદનો પાર રહે નહિ.
 એવો અંતરમાં હરખ થાય, અને પ્રજ્ઞુ ઉપર અતિશય પ્રીતિ જાગે. તે
 મજ પ્રજ્ઞુનો પરૂપેલો જે ધર્મ જે આગમમાં કહ્યો છે તે આગમ
 સાંજલી અહો પ્રજ્ઞુએ શો માર્ગ વતાવ્યો છે તે વિચારીને હરખ
 થાય. વલી પ્રજ્ઞુનાં ચરિત્ર સાંજલી પ્રજ્ઞુજીની વર્તના જોઈ અહો
 આશ્ચર્યકારી જગવંતનું વર્તવું છે તે જોઈ હરખ થાય અને પ્રજ્ઞુના

उपकारसंज्ञारी अंतरंगमां राग उपजे ते पण प्रभुनो विनय ठे।

“गुणनी स्तुति”.—ते प्रभुना गुणनी स्तुति करवी ते स्तोत्र, श्लोक, उहा, ठंड इत्यादि प्रभु आगल उजा रहीने केहेवा; वा चै-
त्यवंदन, नमुठ्ठणं, स्तवन, श्रौय विगेरे केहेवुं; वा प्रभुना चरित्र
साज्जदया ठे ते चरित्रमा जे गुण वर्णव कर्या ठे ते गुण याद करी
पोते स्तवी वा बीजा आगल कही प्रभुना रागी करवा ते
पण गुण स्तुति ठे अवगुणनु ढाकवुं—ते प्रभुमा तो कोई
प्रकारे अवगुण नथी पण कळिपत कोई अवगुण केहेतुं होय
तो तेने समजावीने अवगुण बोलता बंध करवा. प्रभुजीनी प्र-
तिमाजी ठे ते प्रतिमानी पूजा न करता होय तो तेमने सम-
जावी प्रभुनी पूजा करता करवा जोड़ए. प्रतिमाजीना अवर्ण-
वाद बोलता होय तो तेने पण समजावी अवर्णवाद बोलता बंध
करवा जोड़ए केमके प्रभु अने प्रभुनी स्थापना बे सरखी ज-
गवते कही ठे. श्री अनुयोगद्वार सूत्रमां तथा आवश्यक सूत्रमा
पण स्थापना निक्षेपो कह्यो ठे. हालमा सामान्य गृहस्थनी पण
यादगीरी कायम राखवा सारु पोढोग्राफ (ठवी) तो घणा
लोक करावे ठे, वली मोटा होदेदारो वा राजानी वा शाहुकारनी
मूर्तीन (बावला) पण मरनारना मान खातर बेसारुवामा आवे
ठे तो एवा माणसनां बहुमान करे, अने देवनी मूर्तिना बहु-
मान कराववानो विचार न राखे, तो पोताना देव उपर पोतानो
राग नथी एम खुल्लु समजाय ठे, ने न्यायनी बुढि जेने अई हो-
य तेने सेहेजे समजाय के जगवंतनी मूर्ति जोईने जगवान याद
आवे अने जगवान याद आव्या के तेमना चरित्र याद आवे, तेमनु
अद्भुत चरित्र याद आवे तो प्रभु केवा गुणवत ठे ते गुण साज्ज-
रे, गुण सज्जारता, प्रभुए मोरु मार्ग बताव्यो ठे तेमा जीवने केम
चालवुं, ते याद आवे, ते याद आवता आपणे जगवतना हुकमथी

વિરુદ્ધ ચાલીએ ઢીએ તે યાદ આવે છે અને તે યાદ આવવાથી આપ-
ણી જૂલ સુધારવાની બુદ્ધિ થાય, વલી જગવાનનો ઉપકાર યાદ
આવે તો જ્ઞાતિ કરવાના જાવ થાય, કારણ કે ઉપકારીની જેટલી
જ્ઞાતિ નહિ કરીએ એટલી ઝંઘી છે; માટે જગવાનની યશ્ચાશક્તિ
જ્ઞાતિ કરવાનો જાવ જાગે એ પ્રજ્ઞનો વિનય છે. જે જે અવર્ણવાદ
બોલતા હોય તે બંધ થાય તે લાજ સમજાવનારને છે, ને તેજ
પ્રજ્ઞનો સ્વરો વિનય છે.

“ આશાતનની હાણ ” એટલે જગવાન વિચરતા હોય તે
વચ્ચે ઠગ્ગસ્થ અવસ્થાએ એટલે જીહાં સુધી કેવલજ્ઞાન પામ્યા
નથી, તેની અગાઝના વચ્ચતમાં કેટલીએક પ્રશંસા થતી હોય તે
અજ્ઞાની મત્સરો જીવ સહન કરી શકતા નથી, તેવા જીવ અવ-
ર્ણવાદ બોલતા હોય વા પીમા કરતા હોય તો આપણી શક્તિ ફો-
રવીને તે પીમા ટાલવી. સુખેથી બોલતો હોય તેને પણ સમજા-
વીને તેને દૂર કરવો, વા પ્રજ્ઞને કેટલાએક દેવતા પણ પરીક્ષા
જોવા પીમા કરે છે તો તે દેવતાને પણ પોતાની શક્તિથી દૂર ક-
રવો. વા મિથ્યાત્વી જીવ પ્રજ્ઞનાં પ્રરૂપેલાં જ્ઞાન સંવંધી વગર દૂ-
ષણને દૂષણ કહી નિંદા કરે તો તે પણ પ્રજ્ઞની આશાતના છે, તેને
પણ સમજાવીને શીર કરવો. વલી આપણામાં શક્તિ ન હોય તો
બીજા કોઈ શક્તિવાન હોય તેને વિનંતી કરી તેની શક્તિ ફોરવી
તેની શક્તિથી આશાતના ડુર કરવી. તેમજ જિનવિંવની એટલે
મૂર્તિની આશાતના કરતો હોય તે ટાલે. હવે જિન જીવનને વિષે
ચોરાસી આશાતના ટાલે તેનાં નામ.

૧ વલસો વા શુક નાંખવું. ૨ હીંચોલો વાંધીને હિંચકા
ખાવા. ૩ કલેશ કરવો એટલે લમાઈ કરવી. ૪ ધનુર્વિદ્યા શી-
ખવાનો અભ્યાસ કરવો એટલે વાણ સાધતાં તાકેલી જગ્યોએ
જાય તે. ૫ પાણી પીને કોગલા કરવા. ૬ તંબોલાદિક

પાન સોપારી खावा वा खाईने जवुं. ७ तंवोल खाधेलुं होय अने तीहा थुकवुं ८ सामाने गालो देवी, जदवा तदवा वोखवुं वा थाप देवा. ९ मूत्र विष्टानु नाखवुं वा करवु. १० शरीर धोवुं एटले नहावु ११ नीमाला देरासरमा नाखवा १२ नख नाखवा १३ लोही नाखवुं १४ सुखनी प्रमुख खावुं १५ शरीरनी चामनीनुं नाखवुं १६ पीत वमन करवु, एटले उंकवु १७ सामान्य वमन करवुं १८ दात नाखे वा समारे १९ आक्या होय तो वितामो लेवो २० गाय प्रमुख ठोरनु बाधवु २१ दातनो मेल नाखे २२ आखनो मेल नाखे २३ नख उत्तारे वा उत्तरावे २४ गंरुस्थलनो मेल उत्तारे वा नाखे २५ नाकनो मेल नाखे २६ माथुं समारे. २७ काननो मेल नाखे २८ शरीर समारे २९ मित्रने मले ३० नासुं लखे, वा कागल लखे, (पोतानुं संसारी) ३१ काई वेचवानुं करे. ३२ थापण मुके ३३ माठे आसने वेसे ३४ ठाणा थापे ३५ लुगना सुकवे ३६ पापन सुकवे ३७ वस्तीनुं करे वा सुकवे ३८ राजाना जयथी नाशीने देरासरमा संताई रहे ३९ धान्य सुकवे ४० देरासरमा संसारी सगा साजरवाथी रुदन करे ते आशातना, पण जगवानना गुणनुं बहुमान करता हरखनां आसु आवे ते अशातना नश्री ४१ विकथा करे एटले राज कथा, देश कथा, स्त्री कथा, वा जोजननी कथा एवी वातो देरासरमां करवी ते आशातना ४२ शस्त्र घरे एटले वनावे ४३ जनावरो देरासरमां बांधवानुं करे ४४ तापणी करी तापे ४५ रस्तोईराधे. ४६ रुपीया सोनैया पारखे ४७ नितिहि कही संसारी काम देरासरमा करवा निषेध कयां ठे, ते ठता करीने नितिहिनो जग करे ते दोष व्रत जग जेवो समजवो ४८ देरासरमा ठत्र पोताना उपर धरावे ४९ खासना देरासरमा मुके ५० चामर धरावे ५१ मननी एकाग्रता न करे ५२ शरीरे तेल चोलावे ५३ स-

ચિત્ત ઝોગ તજે નહિ. ૫૪ અયોગ્ય અચિત્ત પદાર્થ તજે નહિ. ૫૫ શસ્ત્ર મુકે. ૫૬ પ્રજ્ઞુ દીઠે હાથ ન જોમે. ૫૭ એક સામી ઉતરાસન નાંખ્યા વિના દેરાસરમાં જાય. ૫૮ મુગટ પાઘમી ઉપર પહેરી દેરાસરમાં જાય. ૫૯ પાઘમીનો અવિવેક કરે. ૬૦ ફુલ તોરાદીક યોશીને દેરાસરમાં જાય. ૬૧ હોમ કરે એટલે સરત બકે. ૬૨ દમે રમે વા દમાથી રમે. ૬૩ ગેમીની રમત કરે. ૬૪ દેરાસરમાં જુહાર કરે વા સલામ કરે. ૬૫ કોઈને ટુંકારા કરે, વા હલકા શબ્દ કહે. ૬૬ લાંઘણે બેસે. ૬૭ જુજે એટલે વાથા-વાથી લમે. ૬૮ જ્ઞાન ચેષ્ટા કરે. ૬૯ ચોટલા સમારવાનું કરે. ૭૦ પલાંઠી આસને બેસે. ૭૧ પાવમી પેહેરીને દેરાસરમાં જાય. ૭૨ લાંવા પગ કરીને બેસે. ૭૩ પીપુમી વગામે. ૭૪ દેરાસરમાં કાદવ કરે. ૭૫ શરીરનીરજ નમામે. ૭૬ મૈથુન સેવે વા એ સંવંધી ચેષ્ટા કરે. ૭૭ જુગાર (જુગટું) खेले. ૭૮ પાણી પીએ, ઝોજન કરે. ૭૯ મલ્લ યુદ્ધ કરે. ૮૦ વૈદ્ય કર્મ કરે એટલે નામી જુએ, દવા આપે. ૮૧ ઘેપાર હરકોઈ જાતનો દેરાસરમાં કરે. ૮૨ સુવાની પથારી પાથરે. ૮૩ યાવની વસ્તુ દેરાસરમાં મુકે. ૮૪ દેરાસરમાં નાહે (સ્નાન કરે).

આ રીતની ચોરાશી આશાતના છે, તે કોઈએ પણ કરવી નહિ, ને કોઈ કરતો હોય તો તેને રોકવો; એ સિવાય દેરાસરના પડેસા યાઈ જવા, વા દેરાસરના પૈસાથી નફો ઉપાર્જન કરવો, વા ઘરમાં વાપરવા, દેરાસરની ચીજ લાવીને વાપરે, તે સર્વે આશાતનામાં સમજવું; ને દેવલ્લ્ય જ્ઞાનનું દૂષણ લાગે, માટે કોઈ પણ ચીજ દેરાસરની પોતાના કામમાં વાપરવી નહિ. એ પાંચ પ્રકારે દેવનો વિનય કહ્યો; તેમજ દેવનો જાણેલો ધર્મ આગમમાં લખ્યો છે, માટે આગમનો વિનય કરવો તે આગમનું જ્ઞાન કરવું, આગમ એટલે શાસ્ત્ર તેને લખાવવાં, લખાવવાના કામમાં પૈ-

સા સ્વરચવા, જે આગમ લેવું તે નમસ્કાર અથવા સ્વમાસણ કરીને લેવું, મુકવું તે વચ્ચે પણ નમસ્કારાદિક કરવા, આગમનાં પુસ્તક હોય ત્યાં વચ્ચેનીત એટલે જાઓ, લઘુનીત તે પેસાવ, તે કરવા નહિ, પગ નીચે વા માથા નીચે મુકવું નહિ, તેમજ આહાર પાણી પણ પુસ્તક હોય ત્યાં કરવા નહિ, તેમ મૈથુન તથા મૈથુનની ક્રીયા પણ કરવી નહિ, તેમજ હાસ્યવિનોદ કરવો નહિ, એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞના જ્ઞાનનો વિનય કરવો તે પ્રજ્ઞનોજ વિનય છે. મુખ્ય વિનય તો એ છે જે પ્રજ્ઞનો હુકમ છે કે પોતાના આત્મજ્ઞાનમાં રહેલું જે જે સુખ દુઃખ થાય છે તેનાં કર્મ પૂર્વે વા વર્તમાનમાં વાધ્યા છે, તે પ્રમાણે સુખ દુઃખ થાય છે, અને આત્માનો સ્વજ્ઞાન જાણવાનો છે તે જાણી લેવો, પણ મને સુખ થયું તેવો દેખાઈ કરવો, મને દુઃખ થાય છે એમ માની ઢિલગીર થવું તેમ કરવું ન જોઈએ. એવા વિચારમાં રહેવાથી નવાં કર્મ નથી વંધાતાં, એમ પ્રજ્ઞજીએ કહ્યું છે એમ વિચારવું એજ પ્રજ્ઞનો વિનય છે, આત્માનું હિત થવાનું કારણ છે એ આદિ વિનયનું સ્વરૂપ પ્રજ્ઞજીએ શાસ્ત્રમાં ઘણી રીતે વતાવ્યું છે વિનય અધ્યયન ઉત્તરાધ્યયનજીમાં છે તે સાંજલી તે અનુસારે વિનય કરવો ગુરુ મહારાજનો વિનય કરવો, તે ગુરુ મહારાજ કોને કહીયે ? જે પુરુષે સર્વથા હિસાનો ત્યાગ કર્યો છે કોઈ પણ જીવને હણવો નથી, તેમકોઈ જીવને દુઃખ દેવું નથી, તેમજ અસત્ય એટલે જૂઠું બોલવું નથી, તેમજ કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી કરવી નથી, તેમજ કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે મૈથુન સેવવું નથી, તેમજ સ્ત્રીને અરુકવું પણ નથી, તેમને પાંચમું વ્રત જે ધન ધાન્યાદિક નવ પ્રકારનો પરિગ્રહ તેમાં કોઈ માત્ર પણ જેને રાખવી નથી, એવા પંચ મહાવ્રતે કરી યુક્ત મુનિ મહારાજ જે પ્રજ્ઞની આજ્ઞા મસ્તક ઉપર ચમકાવીને વિચરે છે, પ્રજ્ઞજીની આજ્ઞા વહાર વર્તતા નથી, પોતાના આત્મગુણમાં

આનંદિતપણું છે, વિષય કપાય જેને સેવવા નથી, એથી મુક્ત થયા
 છે, કાંઈક અંશ રહ્યો છે તેથી મુક્ત થવાના કામી છે, શાંત રસ-
 નાજ નયમી છે, શત્રુ અને મિત્ર તુલ્ય છે, એવા આચાર્ય, ઉપા-
 ધ્યાય અને સાધુજી મહારાજ, પર જીવના ઉપકાર કરવા પૃથ્વી
 ઉપર વિચરે છે, ને ધર્મ ઉપદેશ દેઈને જગતના જીવને અવર્મથી
 ઘેરાવે છે. કેટલાક નથી ઘેરતા, પણ ઘેરવાને સન્મુખ આવે
 છે; એવા ઉપકારના કરનારા પુરુષો છે, તેજ ગુરુ કહેતાં મોહટા
 છે માટે તેમનો વિનય કરવો. ગુરુ પાસે જવું તો સચિત પદાર્થ
 લઈને જવું નહિ, તેમજ ગુરુ દીઠે હાથ જોમી નમસ્કાર કરવા.
 વલી ગુરુજીને બે સ્વમાસમણ એટલે પંચાંગ પ્રણામ કરી ઇચ્છકાર
 સુહરાઈ (સુહદેવસી) સુખતપ શરીર નિરાશ્રય સુખ સંજમ જાત્રા
 નિર્વહો ઠોજી સ્વામી શાતા ઠેજી જ્ઞાત પાણીનો લાજ દેજોજી,
 પઠી કહેવું જે-ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ જગવન્ અપ્રુઢિન્હં અપ્રિંતરં
 દેવસિંઝં સ્વામેઝં એમ કહી ગુરુની આજ્ઞા માગી ગુરુ આજ્ઞા આપે
 જે સ્વામેહ, પઠી પંચાગ પ્રણામ પૂર્વક અપ્રુઢિન્હં અપ્રિંતર સ્વા-
 મવો એટલે કહેવું. પ્રતિક્રમણની ચોપમીમાં છે તે સુજવ સ્વામવું.
 ઇચ્છકાર કહી સાતા પૂઠી અપ્રુઢિન્હં સ્વામવાથી કંઈ ગુરુની આ-
 શાતના થઈ હોય, તેની માફી માગી હવે જેટલા બોલ અપ્રુઢિન્હં-
 માં આવે છે, એટલા બોલ કરવાથી ગુરુની આશાતના આવે છે
 માટે એટલા બોલ વર્જવાથી ગુરુનો વિનય આવે છે, તેથી અપ્રુઢિન્હં
 સ્વામાવી વિચાર રાખવો, જે રહેને એહવી જૂલ આવે. વલી દ્વાદ-
 શાવર્ત વંદન ગુરુને કરવું, એ પણ ગુરુ મહારાજનો વિનય છે, તે
 વંદન પણ પ્રતિક્રમણની અર્થવાલી ચોપમીમાં અર્થ સહિત છે,
 માટે તે અર્થ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવું. વલી અરિહંત જગવંતનો
 વિનય પાંચ પ્રકારે બતાવ્યો છે તેજ રીતે કરવો; એવીજ રીતે ગુરુ
 પાસે જઈને વંદન કરવું, પઠી ત્યાં ગુરુ કથા કરતા હોય ને

ત્યાં સજ્ઞા ઝરાઈ હોય તો સજ્ઞામા વેઠેલા શ્રાવક શ્રાવિકાને પ્રણામ કરવા, તેમજ સજ્ઞામા વેઠેલા કરતા શ્રાવનાર વિશેષ ગુણવંત વા ધર્મી હોય વા ધનવંત હોય તો તેને વેઠેલા લોક પહેલો પ્રણામ કરે, ને સામાન્ય હોય તો શ્રાવનાર પ્રથમ કરે, એની મતલબ એજ છે કે ચતુર્વિધ સંઘનો વિનય કરવાનો છે, તે પ્રથમ વિશેષનો સામાન્ય વાલો વિનય કરે, અને વિશેષ હોય તે પઠી કરે, આ મર્યાદા સમજવી વલી ગુરુ પાસેથી જાય ત્યારે પાઠા ગુરુને વંદન કરીને જાય વલી ગુરુ ઘેર પધારે તો તેમની સન્મુખ જવું, ગુરુને વેસવાને આસન આપવું, તેમજ ગુરુ દીઠે નમસ્કાર કરવા, ગુરુને જે કંઈ ચપ હોય તે હાજર કરવું, કીમતી ચીજ હોય વા શ્રદ્ધા મુલની ચીજ હોય તો તે પણ ગુરુને અર્પણ કરવી, રસ્તામા ગુરુ મલે તો પણ નમસ્કાર કરવા ગુરુની તેત્રીશ આઠાતના છે તે વર્જવી તે નીચે મુજબ

૧ ગુરુ મહારાજની આગલ વેસવું, ૨ ગુરુની આગલ ઝજ્ઞા રહેવું, ૩ ગુરુની આગલ ચાલવું ૪ ગુરુ મહારાજની પાઠલ નજીકમાં વેસવું ૫ તથા ઝજ્ઞા રહેવું ૬ તેમજ ચાલવું. ૭ ગુરુ મહારાજની વે પાસે નજીકમા વેસવું ૮ ગુરુની વરાવરીમા ચાલવું ૯ તેમજ ઝજ્ઞા રહેવું આ નવ આઠાતનાની મતલબ એવી છે કે નજીકમા વેસતા, ઝજ્ઞા રહેતાં, આપણી ઈંક વગાસુ અધો-વાનુ સરવુ વગેરેનો તથા શ્વામનો ગુરુને સ્પર્શ થાય, માટે જેમ સ્પર્શ ન થાય તથા શુક વગેરેના ઘાટા ન ઝરે, તેમ વેસવુ જો-ઈએ આગલ અને સરખાઈમાં વેસતા ગુરુની મોટાઈ શી રીતે સ-ચવાય ? માટે વરાવરીમાં તથા આગલ વેસવાથી પણ આશા-તના થાય છે ૧૦ પોતાથી વિશેષ પુરુષની સાથે યંત્રીલ જાય, ને તેમની અગાઝ આવે તો પણ આશાતના ૧૧ વહારથી આવેલા ગુરુ સાથે શિષ્ય ગુરુથી પહેલા રસ્તાના ઘોય આલોવે તો આશા-

तना. १२ रात्रीए गुरुमहाराज बोलावे जे कोण सुतो ठे, कोण जागतो ठे, ने पोते जागतां ठतां हुं जागुं ठुं एम न कहे तो आशातना. १३ उपाश्रयमां श्रावक आवे तेने गुरु वा पोताधी अधिक पुरुषे बोलाव्या पहेलां बोलावे तो गुरु होय तो गुरुनी, वा अधिक होय तो अधीकनी आशातना. १४ आहार लावीने पोताधी अधिक साधुजीने आहार वताव्या विना बीजा साधुने वतावे तो आशातना. १५ आहारादिकनी निमंत्रणा गुरुने न करतां बीजाने पहेली करे तो आशातना. १६ गुरु महाराजने पुढ्या विना बीजा साधुने आहारनी निमंत्रणा करे तो आशातना. १७ गुरु महाराजने पूढ्या विना बीजाने आहार आपे तो आशातना. १८ सरस अने स्वादीष्ट आहार पोते वापरे ने गुरुने न आपे तो आशातना. १९ गुरुनां वचन सांजळ्या ठतां गुरुने जवाब न आपे तो आशातना. २० गुरु जेवा वलीले बोलाव्या ठतां आकरा वचनधी जवाब आपे, कंई पण अवज्ञा आय एवो जवाब दे ते आशातना. २१ गुरुए बोलाव्या ठतां पोताने आसने वेशी रहे ने जवाब दे पण तरत पासे आवे नहि ते आशातना. २२ गुरुए पुढ्या ठतां आसने बेठां कहे जे शुं आज्ञा आपोठो ते पण आशातना. २३ गुरुने वा वलीलने हुंकारे बोलावे, एटले तुं कोण हमने कहेनार, आदे शब्द बोले ते आशातना. २४ गुरु कहे तेवीज रीतनुं अविनय वचन बोली जवाब आपे ते आशातना. २५ गुरु महाराज, साधु साध्वी ग्लान एटले रोगी, तेनी सार संज्ञाल करवा कहे त्यारे गुरुने कहे जे तमेज सार संज्ञाल करो, एम करी गुरुनी अवज्ञा करे ते आशातना. २६ गुरु महाराज धर्म कथा कहे ते शुन्य चित्ते सांजले; कदापि सांजले तो सांजलीने गुरुनां बहु मान करवां जोईए, के अहो गुरुजी शास्त्रना परमार्थ आप शुं वतावो ठो ? एवी रीते बहु मान न करे ते

आशातना. २७ गुरु महाराज वा रत्नाधिक धर्म उपदेश कहे, त्यारेकहे जे आ अर्थ तमे बराबर करता नथी, तमने अर्थ करता आवरतो नथी, एबु कहेबु ते आशातना २८ गुरु कथा करता होय ते कथानो जंग करी पोते बीजा साजलनार आगल कथा कहे ने समजावे ते आशातना २९ गुरु कथा करता होय अने ते कथा करता गुरुने तथा सज्जाने कथाथी आनंद अई रह्यो ठे, ने चित्त लीन अई गयु ठे तेबु जाण्या ठता शिष्य गुरुने कहे जे महाराज गोचरीनो वखत अई गयो ठे माटे कथा बध करो पढी गोचरी मलशे नहि, एवी रीते कहेवाथी चढती धारा होय ते टुटी जाय, ने व्याख्याननो ठेद आय ते आशातना ३० गुरु महाराजे जे जे अर्थ कह्यो ठे तेज अर्थ व्याख्यान उठथा पढी शिष्य सज्जाने विस्तारी पोतानी बहादुरी जणाववा व्याख्यान करे ते आशातना ३१ गुरु महाराजना संथाराने वा गुरु महाराजना पगने पगे करी फरसीने पाठो गुरुने खमावे नही ते आशातना. ३२ गुरु महाराजना संथारा उपर वा आसन उपर उज्जो रहे, अथवा वेमवा सुई रहे ते आशातना ३३ गुरु महाराजथी उंचा आसने वेसे ते आशातना तथा गुरुना बराबरीना आसने वेसे ते आशातना.

आ वावतनी गुरु महाराजनी तेत्रीश आशातना पोते करवी नहि, तेम कोई करतो होय तो तेनी पासे टलाववानो उचम करवो, आ आशातना पोतानामा अहकार दशा हशे त्या सुधी अशे, अने अहकार टली गयो हशे तो सदेजे आशातना टलशे, माटे मुख्यपणे हुं गुरुथी बहु ज्ञानी तु, एवो अहमेव होय ते टालवो, कारण जे वधारे ज्ञान पण वखते होय तो ते गुरु महाराजनी कृपाथी अयुं ठे, तो जेमनी कृपा ठे तमनी मोटाई न आवे त्या सुधी ज्ञान ज्ञाया होय पण फरडा ज्ञान अयु नथी,

ફરશ જ્ઞાન થયું હોય તે તો ઉપકારીનો ઉપકાર જૂલે નહિ, માટે કદાપી ઉપકાર જૂલી ગયો હોય તો યાદ કરીને આત્માની જૂલ સુધારવી, ને ગુરુ મહારાજની મોટાઈ ચિત્તમાં લાવીને વિનય કરવો ને આશાતના ટાલવી, એજ આત્માને હિતકારી છે. વલી ગુરુને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરતાં વત્રીશ દોષ લાગે છે. ઘોષેલા પ્રવચન સારોદ્ધારમાં પાના ૭૯ માં છે તે ઉપરથી લખું તું, માટે તે દોષ ટાલીને ગુરુ વંદન કરવું.

૧ અણાઠા દોષ કહે છે. આદર વિના ગુરુને વંદન કરવું, જેમકે પોતાને વંદન કરવાનો હરખ નથી, પણ એક કુલ મર-જાદથી કરવાની રીતી છે, તે કરવું પણ વંદન કરવાથી મહા-નિર્જરા થશે, આવા મહા પુરુષને વંદન કરવાનો મને વચ્ચત મલ્યો, એહવા જાવ આવે નહિ ત્યાં સુધી આદર આય નહિ, માટે મહા હરખ સહિત અને આદર સહિત વંદન કરવું કે અણાઠા દોષ ટલી જાય. ૨ સ્તબ્ધ દોષ. તેમાં ડ્વ્યથી સ્તબ્ધ તે, ગુરુ મહારાજને વંદન કરવાનો જાવ છે, પણ શુલ આદિક રોગની પીડામાં ચિત્ત ગુમ થઈ જવાથી પ્રફુલ્લિત ચિત્ત આય નહી. જાવ સ્તબ્ધ તે ડ્વ્ય થકી ક્રિયા કરે છે પણ અંતરગતો ઉપયોગ વીલકુલ વંદનમાં નથી, તે જાવ સ્તબ્ધ કહીએ, માટે ડ્વ્યને જાવ બે પ્રકારે સ્તબ્ધ-તા ટાલવી. ૩ પ્રવીધ દોષ. તે જેમ જામુત પ્રાણીને કોઈ પણ કામે લગામથા ઠતાં જામ્તા ઉપર લક્ષ રાખી કામ કરે અને જેમ તેમ કામ કરીને ચાલ્યો જાય તેમ વંદન કરતાં વ્યવસ્થા રહિત વંદન પુરુ કર્યા વિના ચાલ્યો જાય તે. ૪ સર્પીર દોષ. તે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ સર્વેને એકઠા વાંદે તેનું નામ સર્પીર દોષ. ૫ ટોલક દોષ-તે જેમ તીર પક્ષી અહીં તહીં ફર્યા કરે ને સ્થીર ન રહે, તેમ વંદન કરતાં આઘો પાઘો ફર્યા કરે, તેને પાંચમો ટોલક દોષ કહીએ. ૬ અંકુશ દોષ તે જેમ મહાવત હાથીને અંકુ-

श बने पोतानी मरजी प्रमाणे फेरवे ठे तेम गुरुने फेरवे आचार्य
 उजा होय वा वेठा होय वा कोई कार्यमा होय, तेम ठतां गुरुनुं
 कपरु पकमी आसन उपर बेसामीने वंदन करे ते. ७ ऋष्यदोष
 ते वंदन करता काचवानी पेरे आगल पागल जोता वादे, एटले
 केवल गुरु महाराजमा उपयोग नहि ते कछप दोष ८ मद्य दोष
 ते मद्य जेम स्थीर न रहे तेम शरीरनी अस्थीरताए वंदन करे,
 विचित्र प्रकारे शरीरने चलाचल करे ए मनप्रदुष्ट दोष ते पो-
 ताने अर्थे अथवा बीजाने अर्थे गुरु द्वारे कार्य सिद्धि न थवाथी
 तेना मनमा छेप ठतां वादे ते १० वेदीका बंध दोष ते वे हाथ
 घुटण उपर सुकीने वंदन करे वा वे हाथनी वचमां पोताना धुं-
 टण राखी वादे, एक घुटण वे हाथनी वच्चे राखी वंदन करे,
 खोलामा हाथ राखीने वंदन करे वेहु हाथ खोलामां राखे, ए
 पाच प्रकारे वेदीका दोष ११ ज्ञय दोष.—वाढणुं देता ज्ञय राखे
 जे नही वाडु तो गुरु महाराजने छेप थशे, ने मने कहामी सु-
 कशे, एवा ज्ञयथी वादवा ते ज्ञय दोष १२ ज्ञजंत दोष ते बी-
 जा साधुज आचार्यने ज्ञजे ठे ने हुं नही आबुं ते ठीक नहि, एवा
 विचारथी ज्ञजबुं ते ज्ञजंत दोष १३ मित्र दोष.—गुरुने वादीश
 तो गुरु साथे मित्रता थशे, एवं धारीने वांदवा ते मित्र दोष १४
 गारव दोष:—मने समाचारी जाणवाथी लोक पंमीत कहेशे, वली
 चीनीत जाणशे, एवा हेतुए वंदन करबुं ते गारव दोष १५ का-
 रण दोष:—ते गुरु महाराजने वंदन करीश तो गुरु महाराज पा-
 सेथी कंवल वस्त्रादीक इच्छित मलशे १६ स्तैन्यनामा दोष ते गुरुने
 ठानोमानो वादे प्रगट न वादे कारण जे वधा देखता वादीश तो
 हुं एमनाथी नानो कहेवाईश, गुरुनी मोटाई थशे एवु विचारी
 वंदन करे ते स्तेन्य कहेता चोर दोष १७ प्रत्यनीक दोष ते आ-
 हार पाणी गुरु करता होय ते वखते वंदन करे ते प्रत्यनीक दोष

१८ रुष्ट दोषः—ते कषाए धम धमतो वंदन करे वली गुरुने कषाय
 उपजावे ते रुष्ट दोष. १९ तर्जीत दोष ते गुरु तो कोप पण कर-
 ता नथी, तथा प्रसाद पण करता नथी, काष्ठनी पुतली जेवा ठे,
 वा आंगलीए मस्तके करी तर्जना करवी ते तर्जीत दोष. २०
 शठ दोष ते गुरुने वंदन करीश तो गुरु तथा श्रावक महारो वि-
 श्वास करशे, तो मारुं इच्छित आशे. २१ हीलना दोष ते गुरुने कहे
 जे हे आर्य! हे जेष्ठ! हे वाचक! हुं तने प्रणाम करुं हुं, एवी रीते
 हीलना करतो वांदे ते हीलना दोष. २२ कुंचीत दोष ते वंदन क-
 रतां वचमां विकथा करे. २३ अंतरीत दोष ते साधु प्रमुखने अं-
 तरे रह्यो वांदे, वा अंधाराने विषे रही वांदे, एटले कोई देखे नहि
 एम वंदना करे. २४ व्यंग दोष ते गुरुनुंसन्मुखपणुं मुकीने नावी
 अथवा जमणी बाजुपर वांदे ते. २५ कर दोषः—जेम राजानो कर
 आपवानो होय तेम मनमां विचारे के जगवाने कह्युं ठे तेथी
 वांदवा परुशे; ए वेठ ठे ते उतारवी, एवुं धारी वांदे ते कर दोष.
 २६ मोचन दोष ते संसारना करथी मुकाया पण अरिहंतना क-
 रथी मुकाया नथी, तेथी वंदन करवुं परुशे एम विचारी वांदे. २७
 आश्लिष्ट अनाश्लिष्ट दोष ते वंदन करतां रजोहरणने हाथथी फरसे
 पण हाथ मांथाने फरसे नहि, मस्तके फरसे पण रजोहरणे
 फरसे नहि, रजोहरणे हाथ न लगामेने मस्तके पण न लगामे
 ते दोष. २८ न्यून दोष ते वंदनना अक्षर जुंठा बोले, वा बहु ऊ-
 र्णपथी वंदन करी ले, तेथी अवनमनादिक जुंठां करे वा करे न-
 हि; प्रमादे करी जेम तेम करे तेमां जे न्यून आय ते न्यूननामा
 दोष. २९ चूलिका दोष ते वंदन कर्या पठी मोटा शब्दे करीने
 “ मन्त्रेण वंदामि ” कहे ते चूलिका दोष. ३० मूक दोष ते-मू-
 गानी पेठे मुखेथी शब्द बोल्या विना वांदे ते. ३१ ढहर दोष ते
 मोटा स्वरवमे वांदणांनु सूत्र उच्चार करे ते ढहर दोष. ३२ चूर्म-

लिका दोष ते—रजोहरण जालीने आमुं अवलुं फेरवतो वादे ते.

ए रीते ३२ दोष वंदनना टालीने गुरुने वंदन करवुं, ए विनय ठे. गुरुनी आशातना करी विनय करवो ते योग्य नथी, माटे जेम बने तेम गुरुनी आशातना करवी नहि गुरुनी निदा करवाथी, हीलना करवाथी, गुरु जलववाथी, गुरुने पीमा थाय एटले मन डुजाय एवं करवाथी ज्ञानावरणी कर्म बाधे, एम पहेला कर्मग्रंथमा कह्यु ठे, माटे जेम गुरुनी आशातना न थाय एम वर्तवुं, ने जेटली मन वचन कायाए करी ज्ञाति थाय ते टली करवी, के जेथी ज्ञानावरणी कर्मनी निर्जरा थाय.

धर्मनो विनय ते—ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप धर्म अंगीकार करवो ते. तेमा जेटलो जेटलो धर्म अंगीकार करवामा आवे ते-टलो ते टलो विनय थाय. ज्ञान अंगीकार करवुं ते आत्मानो ज्ञान गुण ठे ते गुण प्रगट करवो, वा प्रगट करवानां कारणो सेववां. ज्ञान एटले जाणवुं, माटे जे जे वर्तना थाय ते जाणी लेवी, पण तेमा राग द्वेष न करवो, एवी ज्ञान दशा बनाववाथी संपूर्ण केवलज्ञान प्रगट थाय ठे हवे एवी दशा नथी थई त्या सुधी ए-वी दशा प्रगट थाय एवा गुरुनी पासे ज्ञान जणवुं, साज-लवुं, निर्णय करवो, शक्ति होय तो पोते वाचवुं, पोताने जेटलुं ज्ञान थयुं होय ते बीजाने जणावुं, ए पण ज्ञाननो विनय ठे वली पुस्तक लखाववा, ज्ञानवंत पुरुषनो ने ज्ञान जे पुस्तक तेनो विनय करवो, वदन नमनादीक करवुं, तथा पुस्तकनी सं-जाल राखवी, ज्ञानवृद्धि थवाना काममा ज्य होय ते अनुसारे खरचवुं, शरीरनी शक्तिथी ज्ञानवृद्धि थाय एहवी महेनत करवी, बीजाने पण ज्ञाननो विनय करवामां जोमया, ए सर्वे ज्ञाननो विनय ठे. तेमज दर्शननो विनय करवो ते ते सम्यक्त्व अंगीकार करवुं, शुद्ध श्रद्धा करवी, बीतरागना वचनमा शका न करवी, ए-

વા શ્રદ્ધાવંત પુરુષનો સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવીકા તેમનો યોગ્ય વિનય કરવો કે જેથી યોગ્ય પુરુષની કૃપા પ્રાપ્તિ થાય તે કૃપાથી પ્રાપ્તિ શ્રદ્ધામાં કસર હોય તેની કલ્પી જાય, તે શુદ્ધ પ્રાપ્તિ. એનો વિસ્તાર ગુરુ વિનયમાં લખ્યો છે તે પ્રમાણે કરવું.

ચારિત્રનો વિનય તે—મુખ્યપણે આત્માનો ચારિત્ર ગુણ છે, જે આત્માને આત્મ સ્વજ્ઞાવમાં સ્થિર થવું. જે વિજ્ઞાવમાં અનાદિ કાલનો આત્મા સ્થિર થયો છે ત્યાંથી પલટાવીને પોતાના ગુણમાં સ્થિર થવું. જેટલું જેટલું પરજ્ઞાવનું પ્રવર્તન રોકાશે તેટલો તેટલો ચારિત્ર ગુણ પ્રગટ થશે, એજ ચારિત્રનો વિનય છે. હવે એવા ગુણ પ્રગટ નથી થયા તે પ્રગટ કરવાને સારુ પંચ મહાવ્રતરૂપ ચારિત્ર અંગિકાર કરવું. તે ન બની શકે તો શ્રાવકે બાર વ્રતરૂપ દેશવિરતિ ચારિત્ર અંગિકાર કરવું, એ અંગિકાર કરવાથી અંતરંગ ચારિત્ર પ્રગટશે. વળી તેટલી દશા લાવવા સારુ એવા સર્વ ચારિત્રવંત તથા દેશ ચારિત્રવંતનો વિનય કરવો, તેની સંગત કરવી કે યોગ્ય પુરુષના સંગથી યોગ્યતા આવે માટે ચારિત્રવંત પુરુષનો વિનય શાસ્ત્રમાં વિસ્તારે કહ્યો છે તે મુજબ કરવો, તે ચારિત્ર વિનય. તેમજ તપ ધર્મનો વિનય કરવો એટલે તપ અંગિકાર કરવો તથા તપસ્વીનો વિનય કરવો તે પણ ધર્મનો વિનય છે.

એ રીતે દેવ, ગુરુને ધર્મનો વિનય કરવો તે વિનયનામા અન્યંતર તપ કહ્યો.

વૈયાવચ્ચ તપ તે—ગુણવંત પુરુષ જે અરિહંત મહારાજ સિદ્ધ મહારાજ, આચાર્ય, નપાધ્યાય, તપસ્વી, સાધુજી, કુલ, ગણ, સંઘ, નવદીક્ષિત, ગ્લાન (જે રોગી સાધુ) એ આદિ પુરુષોની વૈયાવચ્ચ કરવી. આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, રહેવાને મકાન, સંથારા વિગેરે પાટ પાટલાદિ ધર્મ નિપગરણ આદિ વસ્તુ યોગ્ય પુરુષને હિતકારી જે જે જોઈએ તે તે પ્રાપ્તિ, વા વીજા પાસે પ્રાપ્તિ તથા પોતે

जाते एवा उत्तम पुरुषनी पगचपी विगरे करवी, तथा एवा उत्तम पुरुषनी स्थापना होय ते मुर्तिनी ज्ञक्ति, नमन, विलेपना दिकशी करवी, ते पण वैयावच्च ठे आ उपर कहेला पुरुषो उपगारी ठे. ते उपगारी पुरुषोए आत्माने कर्मश्रकी मुक्त शवानो उपाय बताव्यो ठे, वली जेम जेम सेवा ज्ञक्ति करीशु तेम तेम आपणामा योग्यता आवशे, अने तेम तेम गुरु विशेष बतावशे, तेथी विशेष बोध शशे, तेमज गुण प्रगट शवामा सहायकारी शशे. आ उपगार करनार पुरुषनी जेटली वैयावच्च करी तेटलो आत्मा सफल थाय ठे, केमके उपगारीनो उपगार झूलवो एज मिथ्यात्व ठे; ने मिथ्यात्व गया विना आत्मानुं काम धवानुं नथी, माटे जेटली जेटली वैयावच्च करीशुं तेटलुं तेटलु मिथ्यात्व टल-शे, ने समकित शुद्ध शशे सम्यक्तव शुद्ध थयुं एटलो आत्मगुण प्रगटथो, माटे वैयावच्चरूप लाज्ज शवानो अंतराय तुट्यो नथी त्यां सुधी वैयावच्च करवानुं मन शशे नही, अने एम करतां मन शशे तो पण अंतरायना जोगशी एवा पुरुषनो जोग वनशे नही, जोग वनशे तो आलस विगरे वचमा विघ्न आवशे ने वैयावच्च वनशे नहि, पण उद्यम करता करता अंतराय तुटशे माटे वन-ती शक्तिये वैयावच्च करवामा वीर्य फोरववुं, एज कढ्याणकारी ठे

सद्वाय तप ते—सझाय ध्यान करवु ते पाच प्रकारे ठे. वा-चना ते गुरु महाराज शास्त्र वाचना आपे तेथी गुरुने वाचना आपवारुप वाचना तप थाय, शिष्यने ते वाचना लेवाथी वाचना तप थाय, पृष्ठना ते पोते जणेलो होय तेमां शंका पमे ते गुरु-ने पुढीने तेनो यथार्थ निर्णय करवो ते पृष्ठना कहीए, पण कोई पुरुषने खष्ट करवा पुठवु नही, ने पुठे तो ते पृष्ठना तप न क-हीये. परावर्तना ते जणेलुं फरी संज्ञारवुं के जेथी झूली न ज-वाय, तेम खोट पमे नही, माटे जे जणया होय ते हमेश सज्ञा-

રવું, રોજ સંજારવાનો વચ્ચે ન મળે તો આંતરે આંતરે પણ સં-
 જારવું, નવું જણવું થાય, ને જુનું જુલું જવાય તે જાણી બુદ્ધિને
 જ્ઞાનને આવર્ણ લાગવાનું થાય, માટે જેમ જણેલું જુલું ન જ-
 વાય તેમ કરવું જોઈએ. ચોથી અનુપ્રેક્ષા તે જણેલી વા સાંજણેલી
 વસ્તુનો તત્ત્વ વિચાર કરવો, અને વસ્તુના પરમાર્થનો અનુ-
 જ્ઞવ ગમ્ય નિર્ણય કરવો, એમાં વધારે અનુમાન શક્તિ હોય
 તો થઈ શકે છે, ને જેણે જગવંતનાં વચનનો અનુજ્ઞવ ગમ્ય-
 નિર્ણય કસ્યો છે, તે માણસને પઠી શંકા રહેતી નથી, તેમજ
 કુબુદ્ધિવાલા તેનું મન તત્ત્વનિર્ણયથી ફેરવી શકતા નથી, આ
 અનુપ્રેક્ષા સદ્ધાય ધ્યાન જેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તેજ
 પુરુષ કરી શકે છે, ને એજ કરવાની જરૂર છે. અનુપ્રેક્ષા જ્ઞાનવા-
 લાને આત્મા અરૂપી છે તો પણ તે સાક્ષાત આત્મા દેખતો હોય
 એવો નિર્ધાર થઈ જાય છે. હરેક વાંચીને વિચાર કરવો તેજ
 અનુપ્રેક્ષા છે ને તેમ કર્યા વિના વાંચેલા જ્ઞાણેલાનું ફલ બરાબર
 મળી શકતું નથી, પણ જ્યારે જ્ઞાનાવર્ણી કર્મનો ક્ષયોપસમ થાય
 ત્યારે બની શકે છે. ઘણાએ જણેલા જોઈએ ઠીએ, ક્રિયા કરતા
 જોઈએ ઠીએ, પણ આ શું કહ્યું, મારે શું કરવા કેહેવું તે જાણતા
 નથી. આ ક્રિયા શું કરવા કરી તે જાણતા નથી, તેનું કારણ
 કે નિર્ણય કરવાની બુદ્ધિ જાગી નથી, પણ તે બુદ્ધિ જગાવવાની
 જરૂર છે. ડુનિયામાં કહેવત ચાલી છે કે જાણ્યા પણ ગણ્યા
 નહીં, માટે તેમ થવું ન જોઈએ. હરેક વાવતનો નિર્ણય કર-
 વાની બુદ્ધિ રાખવી. એવી બુદ્ધિ જાગી છે તેથી હરેક વસ્તુ અનુજ્ઞવ
 ગમ્ય કરે છે, તે અનુપ્રેક્ષા કહીયે. એવા અનુજ્ઞવવાલા પુરુષો
 ધર્મ ઉપદેશ કરે છે, તેનું નામ પાંચમી ધર્મકથા કહીયે. ધર્મ
 કથા કરવાથી પરજીવ સંસારની ઉપાધીથી મુકાય, વિષય ક-
 પાય શાન્ત થાય, તત્ત્વજ્ઞાન થાય, પોતાનું આત્મતત્ત્વ પ્રગટ કર-

વાનો કામી થાય, વા પ્રગટ કરે, એહવો ઉપદેશ દેવો, વા વાર્તા કરવી, વા સાજ્જલવી તેનું નામ ધર્મકથા કહીયે જે કથા તથા વાર્તા કરવાથી વિષયની વૃદ્ધિ થાય, તૃપ્ણાની વૃદ્ધિ થાય, મોહની વૃદ્ધિ થાય, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, પ્રમુખની વૃદ્ધિ થાય તેનું નામ ધર્મ કથા ન કહીયે, પાપ કથા કહીયે આ પાંચે પ્રકારના સ-
 ધ્યાય ધ્યાનનું નામ તો જ્ઞાન છે, એનું નામ તપ કેમ કહ્યું ? એમ શંકા થાય તેનો પરમાર્થ તો પ્રથમ અન્યતર તપનું વર્ણન કર્યું છે, ત્યાં દર્શાવે કર્યો છે તેનો લક્ષ દેવાથી સમજાશે વલી સેહેજ આ સ્થિતિ પછી દરજાવ કરું છું. તપ કોનું નામ છે ? કર્મને તપાવે તેને તપ કહીયે, તો વાચના પ્રમુખ કરવાથી મહા અજ્ઞાનરૂપ જે કર્મ તે કર્મનો નાશ થઈ જાય છે, નાશ કરવાની સન્મુખતા થાય છે, વલી અજ્ઞાનપણે કર્મ ચપતા નથી જ્યારે જ્ઞાન વંશા થાય ત્યારેજ કર્મ ચપે છે. વાહ્ય તપ સાથે પણ જ્ઞાન હોય તો કર્મ ચપે છે, તો જ્ઞાનમાંજ વર્તે તેમાં કર્મ ચપે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી, માટે જેમ વને તેમ સધ્યાય ધ્યાનમાં કાલ કાદારવો, એ થકીજ સર્વે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે

હવે પાંચમો ધ્યાન નામા તપ, તે ધ્યાન કોને કહીયે. મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા જેમાં થાય તેને ધ્યાન કહીયે તેમાં ધન, કુટુંબ, વેપારાદિક પુદ્ગલીક પદાર્થમાં એકાગ્રતા થાય તેને અશુદ્ધ ધ્યાન કહીયે, તે તજવું જોઈએ તે તો સદાકાલ જીવને થઈ રહ્યું છે, તે ધ્યાન ઘોમીને આત્મ તત્ત્વને વિષે એકાગ્રતા કરી તેમાં લીનપણે વરતવું તે ધ્યાન તપમા ગવેષ્યું છે. તે ધ્યાન ઘણા પ્રકારનું છે, તેમાં મુખ્ય-ધર્મ ધ્યાન શુદ્ધ ધ્યાન કહ્યાં છે, ને જે ધ્યાન ધ્યાવવું તે અન્યતર તપ છે એનું સ્વરૂપ માહારા કરેલા પ્રશ્નો-
 ત્તરરત્નચિંતામણિ નામા ગ્રંથમાં વિસ્તારે છે ત્યાંથી જોઈ લેવું. અર્હાં સામાન્ય પ્રકારે કહ્યું છે

પ્રથમ ધર્મ ધ્યાન તેના ચાર પાયા છે. પહેલો પાયો આજ્ઞા વિચય તે, પરમાત્માની આજ્ઞાનું વીચારવું, જેવી જેવી આજ્ઞા છે તેમ વર્તવાનું જાવવું.

બીજો પાયો અપાય વિચય તે—આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપ નથી વર્તતું તેનું કારણ જે મિથ્યાત્વાદીક તે ત્યાગ કરવા-માં એકાગ્રતા કરવી.

ત્રીજો વિપાક વિચય તે—કર્મનું સ્વરૂપ વિચારવું કર્મથી મુકાવવાનું વિચારવું.

ચોથો સંસ્થાન વિચય તે—ચૌદ રાજ લોકનું સ્વરૂપ વિચારવું. આ રીતે ધર્મ ધ્યાન તેમજ શુક્લ ધ્યાનના ચાર પાયા નીચે પ્રમાણે.

(૧) પ્રથક્ત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર. (૨) એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર. (૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા પ્રતિપાતી. (૪) ઊઘ્ઘ્રિત ક્રિયા નિવૃત્તિ. એ શુક્લ ધ્યાનના ચાર પાયા મધ્યેથી પ્રથમના બે પાયા કેવલ જ્ઞાન પામતાં અગાઉ પ્રગટ થાય છે, ને બીજા બે દ્વારા બે પાયા કેવલ જ્ઞાન પામ્યા પછી સિદ્ધિ જવાના લગ્નગ વચ્ચે પ્રાપ્ત થાય છે. પહેલા પાયામાં. જ્ઞેદ જ્ઞાન થાય છે. બીજા પાયામાં અજ્ઞેદ જ્ઞાન થાય છે, ત્રીજા પાયામાં વાદર જોગ રુંધાય છે અને ચોથા પાયામાં સૂક્ષ્મ જોગ રુંધાય છે. એવી રીતે વર્તના થાય છે.

આજના કાલમાં શુક્લ ધ્યાન તો થાય એમ નથી, કારણ કે પૂર્વનું જ્ઞાન હોય તેને થાય છે, પણ હાલમાં ધર્મ ધ્યાન બની શકે છે. વલ્લી સમાધિ પ્રમુખ છે તે પણ ધ્યાનને લગતાં સાધનો છે. તે સમાધિ છે તે હઠ સમાધિ છે તેથી વાહ્યનાં ઘણાં કારણો રોકાય છે; ને વિષયથી વિમુક્ત થયા વીના સમાધિ બનતી નથી. એ કામનો અન્યાસ કરતી વચ્ચેથી ટાટા, ટાટા, તીલા વિષય રૂપ સ્વાદનું રોકાણ કરવું જોઈએ છે, સ્ત્રીના વિષયનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ છે તથા વાહ્યનાં ગપ્પાં વિગેરે નકામી વાતો કર-

વાની તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ છે એ શ્રાદી વધા કારણો રોકીને તથા શ્વાસોશ્વાસ રોકીને એક પરમાત્મ પદમા લીન થયો ને તેમાજ ઉપયોગ રહે છે માટે એ સમાધિ ઉત્તમ છે વલી સદ્ગજ સમાધિ થાય, તે તો વધુ ઉત્તમ છે કેમકે સેદેજે વીજા જન્મ જ્ઞાવમા ઉપયોગ રહેતો નથી, ને આત્મજ્ઞાવ સ્થિર થઈ જાય છે, એ સમાધી તો ધર્મ ધ્યાનના પેટામાજ છે વલી કેટલાએક અક્ષરોનું ધ્યાન કરવાની રીત છે, તે પણ યોગશાસ્ત્રમા હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે વતાવી છે, તે ઉપરથી પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિત્તામણિમા લખેલી છે, તેથી અહીયા વિસ્તાર કર્યો નથી, પણ મુક્તિનું નિઃકટ સાધન છે, માટે આત્માર્થીએ ધ્યાનનો લક્ષ કરવો વહુજ ઉત્તમ છે, જેમ પાઘનીને ઢેરે તોરો કસવનો શોન્ને છે, તેમ સર્વ ધર્મ સાધનમા ધ્યાન છે તે તોરા રૂપ છે માટે તે સાધનનો અન્યાસ કરવાની ઘણી જરૂર છે, પણ ધ્યાનને અટકાવનાર ઉપાધીનાં કારણો છે, તે કારણો જ્યા સુધી છે ત્યા સુધી સેદેજ સમાધી વનશે નહીં, કેમકે એકાતે વિચાર કરવામા તે કારણો યાદ આવશે એટલે જે ધ્યાનમા સ્થિર થવું હશે તેમા યવાશે નહીં, માટે ધ્યાન કરવાની ડગાવાલાએ જેમ વને તેમ વાહ્યના કારણોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, ને ઘણા માણસનો પરિચય પણ ત્યાગ કરી એકાતમા મુખ્યત્વે કરીને રહેવું જોઈએ ત્યારે એ ધ્યાન વનવું સુગમ પડે છે, અને વિસુક્તા થયા પછી તો એકાતની પણ જરૂર પડતી નથી જે પુરુષનું ચિત્ત જન્મ જ્ઞાવથી સ્વચ્છી જાય છે, ને પોતાના સ્વજ્ઞાવમા સ્થિર થઈ જાય છે, તેવા પુરુષ તો સદાકાલ જગતનો તમાશો જુવે છે આત્માનો જ્ઞાન ગુણ છે તે જાણવાનો છે, પણ જ્યા સુધી મિશ્ર્યાત્વ જ્ઞાવ ગયો નથી ત્યા સુધી રાગદ્વેષ સહિત જુવે છે, ને જે જે જુવે છે તેમા રાગ અથવા દ્વેષ વેમાંથી એક થયા વિના રહેતો નથી, પણ મિશ્ર્યાત્વની વામનાજ સ્વચ્છી

ગઈ છે, ને જન અને ચેતન વે પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું છે, અને વસ્તુ ધર્મનું જ્ઞાન થયું છે, તેના પ્રજ્ઞાવે જે પદાર્થનો જે સ્વજ્ઞાવ છે તે જાણે છે, એટલે પછી રાગદ્વેષ યતો નથી; એ દશા પામ્યા છે તેનું તો એકાંત અને વસ્તી વધું સરસું છે. તેમને કંઈ ધ્યાન કરવાને જૂઠું સ્થાનક જોઈતું નથી. એ ધ્યાન તપનું સ્વરૂપ કહ્યું.

ઘઠો કાનસગનામા તપ. તે કાયાને વોસરાવીને એક સ્થાનમાં રહેવું ને જેટલી વારની સ્થિરતા હોય તેટલી વાર પ્રજ્ઞનું સ્મરણ કરવું તે.

એ મુજબ ઘ પ્રકારનો અચ્ચંતર તપ કહ્યો. વન્ને મલીને વારે પ્રકારે તપ કહ્યો છે તે તપનો લાજ્ઞાંતરાય મટવાથી તપના આચારની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે તપનો અંતરાય શાથી થાય છે ? જ્યારે તપ કરતાં કંઈ શરીર નરમ પડે ત્યારે માણસના મનમાં એવું આવે કે તપ કર્યો તેથી મને પીના થઈ હવે તપ નહીં કરું; આવો જ્ઞાવ આવવાથી જીવ તપનું અંતરાય કર્મ બાંધે છે તો ફરી તપ કરવાના જ્ઞાવ થતા નથી, પણ સ્વરૂપ કારણ તો અજ્ઞાતાવેદની કર્મ પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદની કર્મ નિવડ્ય આવે છે, ત્યારે શરીરે પીના થાય છે. જેણે અજ્ઞાતાવેદની કર્મ બાંધ્યું નથી તે તો ઘણો તપ કરે છે, પણ તેને રોગ અથવા પીના યતી નથી, માટે તપ કર્યો છે ને કદાપી શરીરે વેદની થઈ, તો જ્ઞાની પુરુષ તો વિચારે છે કે મેં કોઈ જીવને તપ કરતાં અંતરાય કર્યો હશે કે મને વેદની કર્મનો નિવડ્ય તપસ્યામાં આવ્યો, તેથી તપસ્યાની વૃદ્ધિ વનશે નહીં; હવે તો હું વેદની કર્મ સ્વપાવવાને તત્પર થયો છું, માટે વેદની કર્મ સમજાવે, જોગવું કે ફરી નવું કર્મ ન બંધાય, એમ સમજાવમાં રહીને તપસ્યામાંથી ચિત્તને સ્વસેનતા નથી, તેવા પુરુષને તપનો અંતરાય તુટે છે, ને તપ્પાચારનો લાજ્ઞ થાય છે.

અને જે એમ જ્ઞાવે છે કે તપ કરવાથી શરીરે પીના થઈ તે

आकरां कर्म बाधे ठे तेना दाखला तरीके (ठापेली अर्थ दीपिकांना पाना ७२ मामा रज्जाआर्या^१)नो कथा ठे ते नीचे मुजब.-

जज्ञ आचार्यना गहमा पांचसो साधुजी अने वारसो साध्वि ठे, तेमना गहमा एक काजीनुं पाणी, बीजुं जातनुं उत्तमण, त्रीजु त्रण उकालानुं पाणी, ए त्रण जातनां पाणी सिवाय बीजुं कोई जातनुं पाणी वापरता नथी, एम करतां कर्म जोगे रज्जा साध्वीनुं शरीर गलत कोमे बगरुचुं, ते वारे बीजी सा बीजुंए कहुं के डुकर डुकर । एवु सांजलीने रज्जा साध्वी-ए कहु के-ए शु मने कहेठो ? ए प्रासुक पाणीए करीनेज मारुं शरीर बगरुचुं ठे एवा सा बीना वचन सांजलीने बीजां साध्वीजीनुना मतमां आव्युं जे आपणने पण प्रासुक पाणीथी गलत कोरु थजे एवी बीक लागी, तेथी विचारवा लाग्या जे आपणे पण प्रासुक पाणी पीवुं नही; पण तेमा एक साध्वीजीना मनमा आव्युं जे दमणा अथवा पठी मारुं शरीर शमीने कमका थई जाय तो पण मारे तो नुण जलज पीवुं नुण जल पीवाथी शरीरनो विनाश थाय नही, परंतु पूर्वजव कृत अशुभ कर्मना उदयथीज शरीरनो विनाश थाय ठे, वा रोग थाय ठे. एम विचार करी खेद करवा लाग्या के धिक्कार होजो ए पापणीने के जे न बोलवा योग्य वचन ए साध्वी बोली जेथी पोते कर्मबंध कर्यो ? ने बीजाने कर्मवधनी कारणीक थई, एम ज्ञावता शुभ अथवसायनी गाथा चिंतवता घाती कर्म नाश करीने केवल ज्ञान पाम्या, ने केवल ज्ञानना प्रज्ञावे सर्वे साध्वीनुना संदेह टाळ्या. पठी रज्जा आर्यानो सदेह पूठ्यो जे एने झा थकी रोग थयो ते वारे केवली साध्वीए कहु के ए वाईए करोलीया सहित स्निग्ध आहार कर्यो तेना प्रज्ञावे रक्त पीतनो रोग थयो. वली सचित्त

પાણી લઈને શ્રાવકની ઢીકરીનું મુઠ્ઠા ધોયું તેથી શાસન દેવીએ
 એ રક્ષા સાધ્વી ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને ઈશ્વામણ આપવાને આ-
 હારની માંહે કોમ્પ રોગ થાય તેવું ચુરણ નાખ્યું તેથી કોમ્પ રોગ
 થયો; પણ પ્રાસુક પાણીથી કોમ્પ રોગ થયો નથી. આવું કેવલ
 જ્ઞાની સાધ્વીજીનું વચન સાંજલીને રક્ષા સાધ્વીએ કહ્યું કે, હે
 જગવતી ! સુજને આલોચણ આપો કે શુદ્ધ થાજ, તેવારે કેવલ-
 જ્ઞાની સાધ્વીએ કહ્યું કે તું શુદ્ધ થાય એવું કોઈ પ્રાયશ્ચિત નથી,
 કારણ કે તે ક્રુર વચન કહ્યાં તેથી નિકાચિત કર્મનો વંધ થયો
 છે, તે કર્મે કરીને હુષ્ટ, જગંદર, જલોદર, સ્વાસ, અતીસાર, કં-
 ઠમાલ આદી મહા દુઃખો અનંતા જવ સુધી તારે જોગવવાં પ-
 રશે. એવી રીતે કહીને વીજાં સાધ્વીજીને આલોચણા આપી, તેથી
 સર્વે સાધ્વીજી શુદ્ધ થયાં. આ સાધ્વી ઘણા જવ ત્રમણ કરશે, તે
 જેમ પાણીનું દૂપણ કાઢ્યું તેમજ તપનું દૂપણ સમજવું. હુદ્
 મુઠ્ઠા સુખ સર્વ કર્મ આધીન છે, ને તેમજ કર્મ આધીનતા વિચારવાર્થ
 એક સાધ્વી કેવલ જ્ઞાન પામ્યાં. એક સાધ્વીએ કર્મ વિચાર ન ક-
 રતાં પાણીનું દૂપણ દિતવ્યું ને નિકાચિત અશુભ કર્મ હપાર્જન
 કર્યું. માટે આ કયા સારી પેઠે લક્ષમાં રાખવી. તપ છે તે તો કર્મ
 સંપાદનાર છે, તેને અજ્ઞાનપણે અવલે રસ્તે જોઈવાથી અવલું થાય
 છે, માટે તેમ જીવે કરવું નહીં. શરીરનાં નિર્વલપણાથી તપ ન
 થાય તો જાણવું જે માટે તપ અંતરાય કર્મ કયારે તુટે કે હું તપ
 કરું, એવી જાણનાથી અંતરાય કર્મ તુટશે, અને તપાચારનો લાભ
 થશે એ રીતે બાર પ્રકારે તપાચાર કહ્યો છે.

વીર્યાચારનો અંતરાય તુટવાથી વીર્યાચારનો લાભ થાય;
 તેથી વીજા ચારે આચારમાં વીર્ય ફોરાયમાન થાય, તેથી જે જે
 ધર્મ કરાવી કરે તે નિત્યાહ સહિત તથા હર્ષ સહિત કરે, વેઠરુપ
 નહીં થાય, અને જેને વીર્યના લાભનો અંતરાય હોય, તે વીર્ય શ-

कि होय तो पण धर्म करणीमां वीर्य फोरवी न अके धर्म क-
 रणी करती वखत कदेशे जे महारामां शक्ति नथी ने ससारी
 काम करवुं होय तेमा तनपर थाय जेम के तमासो जोवो होय
 तो वे कलाक उजो रही तमासो जुवे, ने प्रतिक्रमण उजा उजा
 करवुं कह्युं ठे, तेम करवामा गलीयो वलद थई वेठां वेठा करे
 के मारी शक्ति नथी, ने शास्त्रमा तो वेठा वेठा पस्कीक्रमणु कर-
 नारने आबिलनुं प्रायश्चित कह्युं ठे, ते जाणता ठता पस्कीक्रमणुं
 वेठा वेठा करे ठे गुरु कहे तो पण प्रमाद ठोरे नही गुरुने वदन
 करवुं, प्रज्जुने वदन करवुं, खमासमण देवाना जेम कहा ठे तेम
 न देवा, देवा तो तेमा सत्तर जग्याए पुंजवानु पोताने अगे कह्युं ठे
 तेम पुंजवुं नही, पौषय सामायकमा ध्यान करवु ते न करे, प-
 स्कीक्रमणुं जणाववु होय तो कदेशे जे वधुं माराथी जणावी नही
 शकाय, एवी रीते प्रमाद करे वली ज्ञान अज्यास करवो होय
 तो प्रमाद करे अने जणे नही, वाचे नही, वा कोई सज्जलावे तो
 साज्जले नही ए सर्वे वीर्याचारना लाज्जना अतरायनो उठ्य ठे
 वली एवी रीते प्रमाद करवात्री अथवा बीजो धर्मनो उद्यम करतो
 होय तेने रोकवाथी पण अतराय कर्म नवु बंघाय ठे, तेमज दे-
 रासर, धर्मशाला, स्वामीवत्सल, विद्याशालाना काम करवा होय
 तेमा प्रमाद करे, अने संसारी काममा ततपर थाय, ए पण अं-
 तरायनाज फल ठे, ने जेने अतराय तुट्यो ठे ते तो जे जे काममां
 आत्मानुं कट्याण थाय, आत्मगुण प्रगटे, तेमा वीर्य फोरवे, अने
 अति प्रसन्नताये जेम देवगुरुनो हुक्रम होय तेम धर्म करणी यथार्थ
 करे, वीर्य शक्ति गोपवे नही, जे जे काम करवा ठे तेमा मननी व-
 लीष्टतानी जरुर ठे तपस्या करवी एडुकर काम ठे, केमके तपस्यामां
 शरीर ओरु के घणुं नरम परुचा बिना रहेतु नथी, पण तपस्या
 करवामां वीर्य शक्ति फोगयमान थाय ठे तो तेथी मन वलीष्ट

રહે છે. તેથી કષ્ટ ઉપર લક્ષ જતું નથી. સુખે તપ ધ્યાય છે, માટે મનની બલીષ્ટતા હોય તો જે જે તપ કરવો હોય તે તે કરી શકાય છે. મન જો નિર્બલ હોય ને શરીર બલવાન હોય તો પણ તે માણસ તપસ્યા કરી શકતો નથી; પણ એ સર્વે ક્યારે ધ્યાય છે કે વીર્યાચારનો લાજ્ઞાંતરાય તુટ્યો હોય તો જ ધર્મ કાર્યમાં વીર્ય ફોરવી શકાય છે. કદાપી વીર્ય શક્તિ હોય પણ તે સંસારી કામમાં ફોરવે છે, કેમકે ધર્મકાર્યના લાજ્ઞનો અંતરાય તુટ્યા વિના ધર્મ કાર્યમાં વીર્ય ફોરવાતું નથી. હવે એ લાજ્ઞાંતરાય સદ્-ગુરુની સંગતથી તુટે છે, માટે પ્રથમ તો ઉત્તમ પુરુષોની સંગત કરવામાં વીર્ય ફોરાયમાન કરવું જોઈએ, તે પ્રથમ તો ઘુણાક્ષર ન્યાયે થશે. જેમ કે કેદલેક ઢેકાણે લાકડામાં અક્ષર કોતરેલા જોવામાં આવે છે, પણ તે મનુષ્યના કોતરેલા નથી, પણ સ્વાજ્ઞાવિક ઘુણા નામના જીવો લાકડામાં બપજે છે, ને તેને યોગે અક્ષર જેવો આકાર પડે છે, તેમ સહેજે એવા પુરુષોનો જ્ઞવિત-વ્યત્તાને યોગે સંજોગ બને છે, ને કંઈ પણ કારણસર જતાં આવતાં પ્રથમ તો બાહ્યની પ્રીતિ ધ્યાય છે, પછી તેમની અમૃત જેવી વાણી સાંનલતાં જો મિથ્યાત્વ માર્ગ આપે છે, તો વિશેષ પ્રીતિ ઉત્પન્ન ધ્યાય છે, અને એવી પ્રીતિથી શીઘ્રીલ અંતરાય હોય તો તે તુટી જાય છે; વલ્લી સંતારમાં વીર્ય ફોરવતો હોય ત્યાંથી પ્રરાવૃતમાન થઈ જાય છે, ને ધર્મમાં વીર્ય ફોરવાય છે, તેમ તેમ અજ્ઞ્યાસથી કર્મ પણ તુટે છે. એવી રીતે વીર્યાચારની વૃદ્ધિ ધ્યાય છે. તે પ્રમાણે વીર્યાચારનું સ્વરૂપ કહ્યું. આ પાંચ આચારમાં જે જે આચારનો લાજ્ઞાંતરાય તુટ્યો હોય, તે આચારના લાજ્ઞની પ્રાપ્તિ ધ્યાય છે. સંપૂર્ણ આચારની પ્રાપ્તિ જ્યારે ક્ષાયક જાવે સર્વ પ્રકારે અંતરાય કર્મ તુટે ત્યારે પ્રાપ્ત ધ્યાય છે, ને કેવલ જ્ઞાન પામે છે. તેની પહેલાં ક્ષયોપશમ જાવે અનુક્રમે વાર ગુણ-

સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેમા અનુક્રમે આચારની વૃદ્ધિ પામે છે.

દાન અને શીલ એ બેનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે તપ તે તપનુ સ્વરૂપ તપાચારમા વિસ્તારે કહ્યું છે, એટલે અહીંયા ફરી વર્ણવિ કરતો નથી

ચોથો જ્ઞાવ તે જ્ઞાવ પાંચ પ્રકારે છે

૧. ઉપશમ જ્ઞાવ, ક્ષયોપશમજ્ઞાવ, ક્ષાયક જ્ઞાવ, પરિણામિક જ્ઞાવ, ઝડપીક જ્ઞાવ, આ પાંચ જ્ઞાવ છે, તેના ૫૩ જ્ઞેદ છે તે મારા કરેલા પ્રશ્નોત્તરરત્નચિતામણિમા પાના ૧૪૭ મામા કહેલા છે, ત્યાથી જોઈ લેવું વળી એ જ્ઞાવપ્રકરણનામા ગ્રંથ છે તેમા ગુણસ્થાનમા ફોરવેલા છે તેમા જોવા શ્દા તો નામ માત્ર કર્મગ્રંથના આધારથી તથા અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા પણ એનો વિસ્તાર છે તે સર્વે ઉપર લક્ષ રાખી લેવું

પ્રથમ ઉપશમ જ્ઞાવ તે મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધી કપાયના ઢલીયા ઉદય આવેતાં સ્વપાવે, ઉદય નથી આવ્યા તે કર્મના ઢલીયા ઉદીરણા કરી ઉદય લાવીને સ્વપાવે ઉદીરણાથી પણ ઉદય આવે નહીં, એવા કર્મને અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી ઉદય નહીં આવે એવા કરી મુકે છે હવે પ્રથમના ત્રણે જ્ઞાવમાં કર્મનાં ઢલીયા ઉદય આવેલા સ્વપાવવા, ઉદીરણા કરી ઉદય લાવી સ્વપાવવા, વિશુદ્ધિથી ઉદય નહીં આવવા યોગ્ય કરવા, ઉપસમાવવા એ સર્વે વાવતોનું થવું ઋત્રિમ નથી, પણ સ્વજ્ઞાવિક આત્માની વિશુદ્ધતાથી સેહેજે વની જાય છે સ્વપવા યોગ્ય વીગેરે વાવતો આત્માની વિશુદ્ધિ થવાથી થઈ જાય છે પરમાત્માના વનાવેલા નવ તત્વની શ્રદ્ધા થઈને જન્મ જ્ઞાવ ઉપરથી મોહ જેમ જેમ ઊતરે છે, તેમ તેમ આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, નેતે જ્ઞાનને પ્રજ્ઞાવે આત્માના સુખનું આસ્વાદન થાય છે, અને તે સુખનું આસ્વાદન થવાથી ધન કુટુમ્બ સ્ત્રી શરીર ઉપરથી મારાપણાનો

સમત્વજ્ઞાવ હઠી જાય છે. શત્રુ મિત્ર ઉપર પણ સમદૃષ્ટી થઈ જાય છે. વિષયથી બદાસ વૃત્તિ થાય છે, એવી વિશુદ્ધિ અવાધી મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધીનો ઉપસમ થાય છે, એટલે અંતરંગ શુદ્ધિ થઈ જાય છે. આત્મ વિચાર સિવાય બીજી વસ્તુ ઉપર રાગ ઘતો નથી. આત્મામાં રમવું તે સિવાય બીજું સુખ મનને રુચતું નથી. મન અતિ નિર્મલ થઈ જાય છે, તે ઉપશમ જ્ઞાવના સમકિતનો કાલ અંતર મુહૂર્તનો છે. ઉપશમ જ્ઞાવનું ચારિત્ર પણ થાય છે, તે આઠમાથી તે અગીઆરમા ગુણસ્થાનમાં થાય છે. તેનો પણ કાલ અંતર મુહૂર્તનો છે, પછી ઉપશમ ચારિત્ર રહેતું નથી. એટલીવાર વીતરાગ દશાને પામે છે. રાગ હેષ રહિત થાય છે. એવા જે સ્વ-જ્ઞાવિક વિશુદ્ધ જ્ઞાવ તે ઉપશમ જ્ઞાવ એવા પણ શુદ્ધ જ્ઞાવ જ્ઞવ ચક્રમાં પાંચવાર થાય છે. એવા જ્ઞાવની પ્રાપ્તિ લાજ્ઞાંતરાય કર્મ-ના ક્યોપશમથી થાય છે.

બીજો ક્યોપશમ જ્ઞાવ તે પણ જે જે કર્મ ઉદય આવ્યાં છે તે સ્વપાવે છે, ને ઉદય નહીં આવેલાં પણ ઉદય આવવા જેવાં હોય તેને નદીરણા કરી ઉદયમાં લાવીને સ્વપાવે છે. જે નદી-રણાથી પણ ઉદય આવી શકે નહીં, એવાં છે તેને ઉપશમાવે છે. એનું નામ ક્યોપશમ જ્ઞાવ. એ ક્યોપશમ જ્ઞાવ ચાર કર્મ (જ્ઞા-નાવરણી કર્મ, દર્શનાવરણી કર્મ, મોહની કર્મ અને અંતરાય કર્મ)નો ક્યોપશમ અવાધી આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે; જેમ વાદલથી સૂર્ય ઢંકાયો હોય છે ને જેમ જેમ વાદલ સ્વસે છે, તેમ તેમ પ્રકાશ ઘતો જાય છે; એ રીતે જ્ઞાનાવરણી કર્મનાં આવરણ જેમ જેમ સ્વસ્તાં જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનનો પ્રકાશ વિશેષ ઉપ-યોગ રૂપ ઘતો જાય છે, તેમજ દર્શનાવરણી કર્મના આવરણ સ્વસ્વાથી સામાન્ય ઉપયોગરૂપ દર્શન તેનો ઉપયોગ નિર્મલ થાય છે. મોહની કર્મની વે પ્રકૃતિ છે. દર્શન મોહની અને ચારિત્ર

મોહની. તેમાં જ્યારે દર્શન મોહનીનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે સમ-
 કીત જે શુદ્ધ યથાર્થ શ્રદ્ધા થાય છે, અને તેને આવરણ લાગવાથી
 વિપરીત શ્રદ્ધા થાય છે, તે આવરણ જેમ જેમ યથાર્થ છે તેમ તેમ
 શુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય છે. વસ્તુનો નિર્ણય પણ યથાર્થ થાય છે. વલી ચા-
 રિત્ર મોહનીનો ક્ષયોપશમ થવાથી ઇચ્છાનું રોકાતી જાય છે, કપા-
 યની પરિણતિ જ્ઞાત થાય છે, વિરતિ પ્રમુખના જ્ઞાવ જાગે છે, જે જે
 વસ્તુ ત્યાગ કરે છે તેના ઉપરથી ઇચ્છા યથાર્થ જાય છે, અંશે અંશે
 આત્મ જ્ઞાવમાં સ્થીરતા થાય છે, યાવત્ પાંચમા ગુણસ્થાનથી તે
 ષડ્ઞામા ગુણસ્થાન સુધી ક્ષયોપશમ જ્ઞાવનું ચારિત્ર છે. એ રીતે
 મોહની કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે અંશે અંશે વીર્યાદી
 શક્તિ આત્માની જાગે છે તેના પ્રજ્ઞાવે આત્માનું વીર્ય આત્મધર્મ
 પ્રગટ કરવાના કામમાં ફોરાયમાન થાય છે, મલીન ક્ષયોપશમથી
 જાંસારી કામમાં શક્તિ ફોરવાય છે, એ રીતે જ્યારે કર્મનો ક્ષ-
 યોપશમ જ્ઞાવ થાય છે, તે ક્ષયોપશમ શુદ્ધ થવાથી જ આત્માની
 પરણતી જાગે છે અને તે જાગવાથી જે જે ધર્મ કરણી થાય છે
 તે જ્ઞાવ સહિત થાય છે પછી જ્ઞાવના જ્ઞેદઃ ઘણા છે સંજમના
 અસંખ્યાતા સ્થાનક છે તેમાંથી જેટલો જેટલો ક્ષયોપશમ જ્ઞાવ
 થાય તેટલાં સંજમસ્થાનક પ્રગટ થાય છે એ રીતે અદ્વય માત્ર ક્ષ-
 યોપશમ જ્ઞાવનું સ્વરૂપ લખ્યું

ક્ષાયક જ્ઞાવ તે તો કર્મનો વંધ, કર્મનો ઉદય, કર્મની સત્તા એ
 ત્રણે પ્રકારે કર્મનો નાશ કરે છે, એ ક્ષાયક જ્ઞાવનું પ્રથમ સમક્ષિત
 જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,
 સમક્ષિતમોહની, મિથ્રમોહની, મિથ્યાત્વમોહની એ સાતે પ્રકૃતિનું
 સત્તા, ઉદેશને વંધમાંથી નાશ પામે છે, ત્યારે ક્ષાયક જ્ઞાવનું સ-
 મક્ષિત પ્રગટ થાય છે ને તે આવેલું જતું નથી, પણ તેવી વીશુદ્ધિ તો
 ઉપશમ જ્ઞાવ તથા ક્ષયોપશમ જ્ઞાવ એ બંને જ્ઞાવથી વિશુદ્ધ છે. ત્યા-

રવાદ જ્યારે કેવલ જ્ઞાન પામવાના હોય ત્યારે તે પુરુષ કૃપક શ્રેણી
 એટલે કર્મ કૃપક કરવાની પંક્તિ, એક પઠી વીજી પ્રકૃતિ સ્વપા-
 વી અનુક્રમે ચારે કર્મનો નાશ કરવો તે શ્રેણી કોઈ ચોથે, પાંચ-
 મે, ઊઠે, સાતમે, આઠમે ગુણસ્થાનકથી કરે, તે વારમા ગુણસ્થાનક
 સુધી ક્ષાયક જ્ઞાવથી કર્મ સ્વપાવતા જાય છે. ક્ષયોપશમ જ્ઞાવ
 તો ચલ્લાયમાન થાય છે ને પાઠાં કર્મ વંધાય છે. ક્ષાયક જ્ઞાવ એટલે
 જે કર્મ સ્વપાવ્યાં તે પાઠાં ફરી વંધાય નહિ. તેવી ક્ષાયિક જ્ઞાવની
 વિશુદ્ધિ છે. માટે હરેક પ્રકારે ક્ષાયક જ્ઞાવ થાય તો કલ્યાણ થાય.
 ક્ષાયક જ્ઞાવ ચાર કર્મનો નાશ કરે છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાન પ્રગટ
 થાય છે. આઠ કર્મ નાશ થાય છે ત્યારે કર્મ રહિત થઈને સિદ્ધિને
 વિષે વિરાજમાન થાય છે. ફરી સંસારમાં જેનું આવવું અતુંજ નથી,
 એવા શુદ્ધ પદને પામે છે. એ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાવમાંથી જે કોઈ
 જ્ઞાવ પ્રગટ થાય તે જ્યારે એ જ્ઞાવ પામવાનો લાજ્ઞાંતરાય તુલ્યો
 હોય ત્યારે પ્રગટ થાય, અને જેને એ ગુણ પ્રગટ થવાનો
 લાજ્ઞાંતરાય છે ત્યાં સુધી એ જ્ઞાવમાંનો જ્ઞાવ પ્રગટ થશે નહિ. જો
 એમાંનો કોઈ પણ જ્ઞાવ આવ્યા વિના જે જે ધર્મ કરાણી કરશે
 તે ઇચ્છા ક્રિયા છે અને તે ઇચ્છા ક્રિયાને પ્રજ્ઞાવે પુન્ય વાંધશે. સં-
 સારી સુખ પામશે, પણ મુક્તિરૂપ મહેલમાં રમવાનું તેનાથી નહિ
 બને. જ્યારે ક્ષાયક જ્ઞાવ આવશે ત્યારે જ મુક્તિરૂપ સ્ત્રીને આર્લીંગન
 કરશે. ક્ષયોપશમ જ્ઞાવ ક્ષાયિક જ્ઞાવના કારણરૂપ છે તેથી પણ
 કર્મ નાશ થશે ને ઉપસમ જ્ઞાવથી પણ કર્મ ક્ષય થશે. એ બેમાં-
 થી એક પણ જ્ઞાવનું સમકીત આવવાથી મુક્તિ તો નિશ્ચે થશે એ
 જ્ઞાવ વાલાને ઢેરે ક્ષાયક જ્ઞાવ પણ આવવાનો સ્વરો, માટે એ જ્ઞાવ
 પણ પ્રગટ થાય તો કલ્યાણ થાય. એ ત્રણે જ્ઞાવોમાં સમકીત પામ્યા
 વીના પૂર્વ કાલે મેરુ પર્વત જેટલી હોગા મુહપતી ધારણ કરી
 પણ જીવને જે મુક્તિરૂપ કાર્ય કરવું હતું તે થયું નહિ. વલી એ

જાવ વિના શુભ જાવથી પણ જીવ નવ ગ્રેવેયક સુધી જાય છે ને પુદ્ગલીક સુખ જોગવે છે. માટે પુદ્ગલીક સુખ જોગવવાના જાવ આવે, પણ મુક્તિ સુખ જોગવવાના જાવ આવવા હુ.કર છે. હવે મુક્તિ સુખ જોગવવારૂપ જાવ શાસ્ત્રો કે નહિ તેની નક્કી પરીક્ષા તો નહિ થઈ શકે, પણ આત્મીક જાવ આવવાવાલાનાં લક્ષણ શાસ્ત્રમા વતાવ્યા છે તે જોવાથી અનુમાન થઈ શકશે.

આ વ્રણ જાવ છે તે આત્માને નિર્મલ કરનાર છે હવે, ચોથો ઉદયિક જાવ છે, તે કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેના એકવી-શ જોદ છે. એ જાવથી અશુભ કર્મ વધાય છે. ને આત્મા મલીન થઈ મીથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, કપાય, લેશ્યા, અવ્રત એ સર્વ થાય છે તે જાવનુ હા પ્રયોજન નથી પરિણામીક જાવ છે, તે તો સ્વ-જાવીક છે, તે સુખ કે હુ.લ કંઈ કરતો નથી. જાવની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ તેરમે ગુણસ્થાને આત્માને સંપૂર્ણ લાજાતરાયનો ક્ય થયાથી થાય છે. એ પ્રાપ્તિ ન થવાના કારણ કે, જીવ પોતાના અહંકારમાં મ્હા-લી આત્મીક ગુણ પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી ને જે જીવ આત્માના ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનું સનૂમુલ થયા છે તેમને રોકે છે, તેમની નિદા હીલના કરે છે એવા જીવો લાજાતરાય કર્મ વાધે છે. વલી સસારમા ધન વીગેરે કોઈ દાતાર કોઈને આપતું હોય તેને આપવા ન દે લેનારના દૂષણ ઠતા અઠતા વતાવીને તેને આ-પવામા અંતરાય કરે તેથી લાજાતરાય કર્મ ઝપાજે જેમ જીલા-રી મુઠી જુવાર સારુ ઘેર ઘેર ફરે છે, પણ લાજાતરાયથી મલી શક્તી નથી, તેવીજ રીતે જે માણસ એવા માણસને આપતા અ-તરાય કરે છે તેમને જીલ માગતા પણ લાજ મલગે નહિ, માટે દરેક પ્રકારે કોઈ પણ જીવ હુ લી હોય તેને સુખી કરવા-ની ઇચ્છા કરવી, ને જેટલી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે તેને આપીને સં-તોષ પમાડવો. વલી વીજા આપણા મેલાપીને કહેવાથી તેનું

હુઃખ જાંગતુ હોય તો તેને કહીને તેની પાસે અપાવવું. વલી સુ-
પાત્ર પુરુષ વિષે દાનનો ઉત્સાહ ધરવો ને આપવું, જેથી લાજ મ-
લવો વહુ સુદ્ધાન્ન થાય છે. એક રાજા देखीए ठीए ને એક રંક દે-
खीए ठीए તે ફેર થવાનું કારણ એટલુંજ છે કે તેણે પૂર્વ જીવને
વિષે સુપાત્રને देखीने દાન દીધાં છે તેથી મલ્યું છે, ને જે જીવ રંક
ફરે છે તેણે પાઠલે જીવ લાજાંતરાય કર્મ બાંધ્યું છે, તેથી લાજ
મલતો નથી. કેટલીએક વચ્ચત ડાતારના જાવ, આપવાના થયા છે,
તો પણ લેનારે લાજાંતરાય કર્મ બાંધ્યું છે, તેના પ્રજાવે લેવામાં
વિગ્ન આવે છે. ને લાજ મલી શકતો નથી એ લાજાંતરાય કર્મનું
ફલ છે; માટે જેમ વને તેમ લાજાંતરાય તૂટે એમ કરવું, પણ નવો
બંધાય એમ ન કરવું.

૩. હવે ત્રીજા જોગાંતરાયનું સ્વરૂપ લખું છું.

જોગાંતરાય કર્મ જીવ અનાદીનો બાંધતો આવ્યો છે તેના
પ્રજાવે આત્માના સ્વજાવમાં રહેવું તે રૂપ જોગ જોગવી શકતો
નથી, તે જોગાંતરાય કર્મ વારમે ગુણસ્થાનના અંતેજ ક્ષય થાય
છે, ત્યારે સદાકાલ આત્માનાજ જોગને જોગવે છે, તેના સર્વથા પ્ર-
કારે જોગ અંતરાયનો ત્યાગ થઈ જાય છે. કેમકે વિજ્ઞાવ વાસના
રહેતી નથી. ઇહાં કોઈને શંકા થશે જે કેવલજ્ઞાની મહારાજ સ-
મોસરણમાં બિરાજમાન થાય છે, દેવકૃત વીગેરે અતીશય પ્રાપ્ત
થાય છે, આહાર કરે છે, સુંદર પવન વીગેરે આવે છે એ જોગ છે કે
શું છે? તે વિષે જાણવું જે તીર્થંકર મહારાજે તીર્થંકર નામ કર્મ
બાંધ્યું છે તે પુન્યના પ્રજાવથી ઘણી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ
તેમાં જગવાનને રાગ પણ નથી ને દ્વેષ પણ નથી. જ્ઞાનથી જાણે છે
કે સુજ્ઞાસુજ્ઞ કર્મનો બદલ છે તે બદલના પ્રજાવથી થાય છે. તે માત્ર
કર્મ જોગવી લેવા રૂપ છે, એ વસ્તુમાં અંશમાત્ર પણ રાગ નથી.
પક્ત ચાર કર્મ રહ્યાં છે તે જોગવીને નિર્જરાવવા છે. માટે તીર્થ-

કર મહારાજનો તથા કેવલજ્ઞાની મહારાજનો જે જોગ છે તે જોગ નહિ જેવો છે અને ઘડ્યસ્થ જીવને જે જે પુદ્ગલના જોગ કરવા છે તે રાગ દ્વેષ સહિત છે, તેમા તેમને કર્મવંધનુ કારણ રહ્યું છે. તેથી આત્મીક જોગ જોગવી શક્તા નથી આત્મીક જોગ જોગવાનો અતરાય કર્મનો ઉદય પણ ટાલ્યો નથી, ત્યાંસુધી આત્મીક જોગ જોગવી શક્તા નથી સંતારી જીવને રાત્રી દીવસ જોગની ઇચ્છા એટલી વધી છે કે જે જે પદાર્થો જગતમાં રૂપી દેખે છે વા સાંજલે છે તેની ઇચ્છા થાય છે પણ તે પામવાનું અંતરાય કર્મ વાધેલું છે એટલે મલી શક્તી નથી, અને જેને અતરાય કર્મનો ક્ષયોપસમ થયો છે તેને તે મલે છે, અને જોગવે છે. પણ જો તે પર અતિરાગ ધરે છે, ને અતિરાગે જોગવે છે, તો તેથી પાવું નવું જોગનું અંતરાય કર્મ વાધે છે, તેથી પાઠા મલવામાં હરકત આવશે કેવી રીતે? કે જોગની વસ્તુ હાજર છે પણ કૃપણતા આવવાથી તે વસ્તુ જોગવી નહિ શકે, અથવા તો ડોક પમશે, તેને વડલે જોગવી શકે નહિ, અથવા રોગ થશે ને વેદ તે વસ્તુ ખાવાની મના કરશે ને જોગવી શકશે નહિ, વા હરકોઈ પ્રકારનું કારણ આવશે, જેથી ઇચ્છા છે, વસ્તુ છે, પણ જોગાતરાય કર્મના ઉદયથી જોગવી શકશે નહિ પણ સમ્યક્ જ્ઞાની પુરુષો છે તે પુરુષો તો એવા અતરાય આવવાથી વિચાર કરે છે કે પૂર્વે જોગાતરાય કર્મ વાંધું છે તે ઉદય આવ્યું છે, તે સમજાવે જોગવીશ તો કર્મ વંધાશે નહિ એવી જાવના પ્રગટ થઈ છે તેના પ્રજાવે તે તો જોગાંતરાય કર્મની નિર્જરા કરે છે, નવું વાધતા નથી ને જેને એહવી દશા નથી જાગી, તે જીવો વીચારા વીજાને જોગ જોગવતા જોઈ અનેક પ્રકારના કર્મ વાધે છે એ અજ્ઞાનતાના ફલ છે આ જીવમાં જોગ મલતા નથી, ને વલી જોગ જોગવવાના વિકલ્પ કરી નવાં કર્મ વાધે છે તેને આવતે જવે પણ જોગ મલશે નહિ, એવા જી-

વનો મનુષ્ય જન્મ પામેલો વ્યર્થ જાય છે. વર્તમાન જીવ અને
 આવતો જીવ બંને જીવ બગડે છે. વિકલ્પ કરવાથી, કોઈની અદે-
 સ્વાઈ કરવાથી, કાંઈ જોગ તો મલતો નથી. ને ફોકટ માત્ર કર્મ
 બાંધી ડુર્ગતિ જવાનું આપે છે, જો કે રામચંડી વલ્લભે, અને લક્ષ્મ-
 ન વાસુદેવ જેવાને પણ જોગાંતરાયથી વનવાસ રહેવું પડ્યું, પાંચવ
 જેવાને પણ વનવાસ રહેવું પડ્યું, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિને પણ અંતરાય
 હતો ત્યાંસુધી ન્હાસતા ફરવું પડ્યું; માટે કર્મને તે કોઈને મુક્તું નથી.
 જે જે કર્મ બંધે આવ્યું તે જીવને જોગવ્યા વિના તુટકો નથી. સમજા-
 વે પણ જોગવું ને વિકલ્પ કરીને પણ જોગવું, તો સમજાવે જોગ-
 વાશે તો નવાં કર્મ નહિ બંધાય. વલી સમજાવના જોરથી શિથિલ
 અંતરાય કર્મ હશે તો સહેજે નષ્ટ થઈ જશે તો આ જીવમાં પણ
 જોગ મલશે, ને આવતે જીવે પણ સહેજે જોગ મલશે. વલી જેમ
 જેમ વિશુદ્ધિ થશે તેમ તેમ બાહિર જમના જોગની ઇચ્છા ચલસે.
 ને પોતાના આત્મ સ્વજ્ઞાવિક જોગની ઇચ્છા થશે, ને તેના
 સાધન પણ કરશે, ને સંસાર ઓમી સંજમ લેશે તેમાં પણ તપ
 સંજમ રુની રીતે પાલી આત્મજ્ઞાન મેલવી આત્માના ધ્યાનમાં
 વર્તિ ધર્મ શુક્લધ્યાન પામશે, તેને પામીને સર્વથા અંતરાય કર્મ
 નાશ કરી કેવલજ્ઞાન પામશે. તે નિજ ગુણ જોગી થશે, ત્યારે
 જ આત્માનું કલ્યાણ થશે. “ ઉપજોગાંતરાય ” તે જે જે વસ્તુ
 વારંવાર જોગવવામાં આવે” તે ઉપજોગ કહીએ. ઘર, હાટ, શાટલા,
 પાટલા, કોચ, સુરશી, ગાદી, તકીઆ, તલાઈ, પહેરવાનાં, હાથનાં
 કપડાં સોના રૂપાના આજ્ઞાણ, હીરા, માણેક, મોતી, સ્ત્રી પ્રમુખ
 સર્વે વસ્તુને પામવામાં અંતરાય કર્મ બાંધ્યું હોય, તે બંધ આવે,
 ત્યારે એ સર્વ ઉપજોગના પદાર્થ મલી શકે નહિ. આ જીવ અનાદિ-
 ના ઉપજોગાંતરાય બાંધ્યા કરે છે ને જોગવ્યા કરે છે, જ્યારે જીવ સુ-
 જ્ઞ કામ કરે છે, સુદ્ધ અવસાય આપે છે, ત્યારે કાંઈ અંતરાય ક-

મનો ક્યોપસમ થાય છે, ત્યારે તેટલી વસ્તુ મલે છે. ધર્મની વર્તના
 અયા શિવાય કર્મ તુટતું નથી વલી એ અંતરાય કર્મ વંધાય છે શાસ્ત્રી ?
 તેનું સમજવું કે અધર્મ પ્રવર્તિત્રી, અધર્મમા પણ મુખ્ય કોઈ જીવ
 ઉપજોગની વસ્તુ કોઈને આપતો હોય, તે નહીં આપે એવી વાતો
 કરવી, વા તેને સમજાવવો કે નહિ આપ. વા આપનારની હાસી
 મચકરી કરવી, તેની નિંદા કરવી, વા ઉપજોગ કરતો હોય તેને
 વીજુ કાંઈ કામ સોપી તે કામમા જંગ કરવો, એવા કારણ ક-
 રવાથી, વા હિસાદીક કામ કરવાથી જે જે જીવના પ્રાણ ગયા
 તેને આ જીવ સંવંધી ઉપજોગાતરાય થયો એવી રીતના કામ ક-
 રવાથી ઉપજોગાતરાય કર્મ જીવ વાધે છે માટે પ્રથમ ઉપજો-
 ગાતરાય ન વધાય એવી જીવને વર્તના કરવી, અને પછી પૂર્વેના
 વાધેલા ક્ય થાય તેવો ઉદ્યમ કરવો હવે તે ઉદ્યમ શો કરવો
 તે જણાવું છું પૂર્વે તીર્થકર મહારાજે જે જે ઉદ્યમ પોતે કર્યો છે
 તે આગમમા વતાવ્યો છે. જો વની શકે તો સંજમ લેવું તેમ વની
 ન શકે તો શ્રાવક ધર્મ અગીકાર કરવો, તે નહિ વને તો સમ્ય-
 ત્ત્વ અગીકાર કરવું, તે નહિં વને તો માર્ગાનુસારીપણું આરંભવું,
 જેટલો ધર્મ અગીકાર કરશે તે પ્રમાણે તેના કર્મ તુટશે ઉપજો-
 ગ વે પ્રકારના છે ? પુદ્ગલીક અને ૫ આત્મિક એ વનેના અંતરાય
 છે, તેમા પુદ્ગલીક મલવા તો સેહેલા છે પણ આત્મીક મલવા
 હુ.કર છે ને તેના સાધન પણ મલવા હુ.કર છે અને જ્યાં સુધી
 સંસારી ઉપજોગની લાલસા છે ત્યાં સુધી આત્મીક જોગ મ-
 લવાનો નથી માટે આત્મીક ધર્મ શુ છે તે જાણીને જ્યારે
 સંસારી ઉપજોગની ઇચ્છા ઊઠશે, ત્યારે આત્મીક ઉપજોગની
 ઇચ્છા થશે, અને પ્રગટ કરવાનું મન થશે એનો ઉદ્યમ તપ,
 સંજમ આદિકનો એવો છે કે ઇચ્છા તો આત્મીક જોગની
 છે, પણ સંસારમા રહ્યા ઓ, ત્યાં સુધી પુદ્ગલીક અને

આત્મીક બંને ઉપજોગ મલશે, અને પુદ્ગલીક જોગની ઇચ્છાથી
 બે નહિ મલે, પુદ્ગલીકજ મલશે, અને આત્મીક ઉપજોગનો અંત-
 રાય થશે, પોતાના આત્મીક સુખ ઠોમી જમ સુખની ઇચ્છા કરે
 એજ વિપરીત દશા છે; વલી સંસારીક ઉપજોગ બાંધીને જેમ જેમ
 આનંદીત થાય તેમ તેમ આત્મીક અને પુદ્ગલીક બંને ઉપજોગનો
 અંતરાય આવે, માટે સંસારી ઉપજોગમાં આત્માર્થી જીવો આનં-
 દીત થતા નથી, ને તે જોગની ઇચ્છા પણ કરતા નથી. પુદ્ગલીક
 સુખને તો જ્યારથી જીવ સમક્ષિત પામે છે ત્યારથી સુખરૂપ મા-
 નતા નથી. પૂર્વેની પુણ્યપ્રકર્તીથી મદ્યું છે તે સમજાવે જોગવી
 લે છે, પણ તેમાં રાગ ધરતા નથી એવી રીતે તીર્થંકર મહારાજ
 વિગેરે વર્ત્તિને આત્માર્થીને વર્ત્તવાની આજ્ઞા ફરમાવી ગયા છે, તે
 પ્રમાણે વર્ત્તવું કે જેથી પ્રથમ ઉપજોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ આવે,
 ને પછી વધારે વિશુદ્ધિથી ક્ષય આવે ને કેવલજ્ઞાનાદીક પોતા-
 ની આત્મીક રિદ્ધિ પ્રગટ થાય, તેનાજ ઉપજોગ સદા અવસ્થિત
 થાય. ઉપજોગાંતરાય કર્મ સત્તા બંધ નુદયથી ક્ષય આવે, ત્યારે
 સહજ સ્વજ્ઞાવીક ઉપજોગ આવે. જેનું વર્ણન કરવા કોઈ શક્તિ-
 માન આવે નહીં. પાંચમું વીર્યાંતરાય કર્મ તેના પ્રજ્ઞાવથી જીવની
 અનંતી વીર્ય શક્તિ છે. તે અવરાઈ ગઈ છે તેથી જીવ આત્મ વીર્ય,
 ફોરવી શકતો નથી. વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી બાલ વીર્ય
 અને બાલપંક્તિ વીર્ય એ બે વીર્ય પ્રગટે છે. તેમાં બાલ વીર્ય પ્ર-
 ગટે છે તેના પ્રજ્ઞાવે સંસારમાં પ્રવર્ત્તવાની શક્તિ આવે છે, સંસારી
 કામ કરી શકે છે. એ વીર્યનો ક્ષયોપશમ પણ વિચિત્ર પ્રકારે છે.
 જેમકે કોઈ લમવામાં વીર્ય ફોરવી શકે છે, કોઈ વેપારમાં વીર્ય
 ફોરવી શકે છે, કોઈ વિષયમાં વીર્ય ફોરવી શકે છે. કોઈ નાચ-
 માં ફોરવી શકે છે, કોઈ ગાવામાં ફોરવી શકે છે, કોઈ લખવા-
 માં ફોરવી શકે છે, એવા અનેક પ્રકારની જુદી જુદી વીર્ય શક્તિ

પ્રગટે છે તેમાં જેને જે વાવતમાં વધારે આવરણ છે તે માણસ તે વાવતમા વીર્ય ફોરવી શકતો નથી જે કામ સંબંધી આવરણ ટલ્લ્યાં છે, તે કામમાં શક્તિ ફોરવી શકે છે. હવે તેમાં પણ કેટલાએક જીવો મદ કરે છે કે મારા જેવો કોણ વલવાન છે. દશ માણસને હું એકલો મારી નાશુ એવો મદ કરીને વીર્યાંતરાય કર્મ પાતું વાધે છે, તે જીવને ફરી એટલી પણ વીર્ય શક્તિ નહિ પ્રગટે વલો જે જે કલમા જેની શક્તિ ચાલે છે તે તે વાવતનો મદ અજ્ઞાની જીવ કરે છે, તેના પ્રજાવથી વીર્યાંતરાય કર્મ વંધાય છે, અને એવી રીતે અનાદિકાલથી જીવ વીર્યાંતરાય કર્મ વાંધ્યાજ કરે છે ને તે કર્મ જોગવ્યા કરે છે, પણ જ્યારે જીવની જવસ્થિતિ પરિપાક થાય છે ત્યારે મોક્ષ પામવાનો નજીક વલત આવે છે, ત્યારે સારી નીતિમા વર્તવા સત્સંગ સદ્ગુરુ પ્રમુખનો જોગ થાય છે ને ધર્મ સાન્નલવાની જોગવાઈ મળે છે. તે સાન્નલવામાં જીવ વીર્ય ફોરવે છે અને તે જ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે વીતરાગના જ્ઞાન ઉપર પ્રીતિ જાગે છે અને ધર્મ સન્મુખ થાય છે સંસારમા વીર્ય ફોરવવાની બુદ્ધિ ઊઠી થાય છે ત્યારે ધર્મમા બુદ્ધિ ફોરવાય છે અને સમ્યક્ ગુણ તથા શ્રાવકપણાના ગુણ પ્રગટ કરવા ઝજમાલ થાય છે ત્યારે વીર્યનો ક્ષયોપશમ થાય છે સમ્યક્તણામા તથા શ્રાવકપણામા જે જે ઠામવા જોગ છે તે તે ઠામે છે, આદરવા જોગ જે આત્મ ધર્મ તે આદરવામા વીર્ય ફોરાયમાન થાય છે. શ્રાવકના વાર વ્રત શ્રાવકની અગીયાર પત્નીમા અગીકાર કરે છે, તે પાલવામા વીર્ય ફોરવે છે, તપસ્યા પ્રમુખમા પણ વીર્ય ફોરવે છે અને ક્ષયોપશમથી જેટલું વીર્ય પ્રગટ્યું છે તેને અનુસારે ધર્મમા વીર્ય ફોરવે છે, પણ સજમ પાલવા જેવો વીર્યનો ક્ષયોપશમ નથી અયો ત્યા સુધી સંજમ લેઈ શકતો નથી, ને સજમમાં વીર્ય ફોરવી શકતો નથી; અને સંસારમા રહ્યો છે તેથી સંસારમા વીર્ય ફોરવે છે માટે તેને

બાલ પંક્તિત વીર્ય કહીએ. પંક્તિત વીર્ય જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે તો પુદ્ગલીક સર્વે વસ્તુ ઉપરથી મોહ ઝતરી જાય છે અને સર્વથા સંસારથી નીકળી એક આત્મગુણ પ્રગટ કરવામાંજ વીર્ય ફોરવે છે અને નિજસ્વજ્ઞાવીક સુખમાંજ વર્તવાનો કામી બની સર્વથા પ્ર-કારે વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન કેવલ દર્શન પ્રગટ કરે છે, તેમને વીર્યાંતરાય કર્મ સત્તા, બંધ, ઝડયે, કોઈ રીતે પણ રહેતું નથી. નિજ સ્વજ્ઞાવમાંજ અનંત વીર્ય ગુણ છે તે પ્રગટ થાય છે. જગવંતે એવી રીતે સર્વથા વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય કરી આ-ત્મીક ગુણ પ્રગટ કર્યા અને મારો આત્મા તો વીર્યાંતરાય સહી-તજ રહ્યો; માટે હે ચેતન ! જેમ જગવંતે વીર્યાંતરાય ક્ષય કર્યું તેમ-જ ક્ષય કરવાને તેનું બતાવ્યું છે માટે તે પ્રમાણે હું વર્તું, એવી જ્ઞાવના લાવીને આત્મગુણ પ્રગટ કરવાનાં કારણો (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપ) ઉત્સાહ સહિત મેલવવાં. ઉત્સાહે ધર્મ-કરણી સફલ થાય છે અને વીર્યનાં આવરણ યથે છે. વીર્ય ફો-રાયમાન થાય છે. જેમ મુનિ મહારાજ ઉત્સાહે તપ સંજમાદીક પાલે છે, તો તેના પ્રજ્ઞાવે અઠાવીશ લબ્ધી ઉત્પન્ન થાય છે, તે વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી થાય છે, એમ યોગશાસ્ત્રમાં હેમચંદ્ર આચાર્ય કહે છે તેમજ પ્રવચન સારોહારના બાલાવબોધમાં પાને ૫૩૯ મેં અઠાવીશ લબ્ધીનું વીર્યના ક્ષયોપશમથી થાય છે તે બતાવી છે તેમ આ ગ્રંથમાં નીચે બતાવું છું.

પ્રથમ આમર્ષોષધિ લબ્ધી: લબ્ધી શબ્દે શક્તિ જાણવી. આ લબ્ધી જે મુનિને પ્રગટ થઈ છે, તેના પ્રજ્ઞાવે તે મુનિ હાથનો ફ-રસ રોગીને કરે કે રોગ નાશ પામે, સર્વે રોગની શાંતિ થાય.

બીજી વિપ્રોષધીનામા લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવે મુનિમહારાજની વિષ્ણુથી ને મૂત્રથી પણ રોગીના રોગ શાંત પામે છે. આ તપના પ્રજ્ઞાવની શક્તિ છે.

ત્રીજી खेलौपधिनामा लब्धी तेना प्रज्ञावे मुनिनुं श्लेष्म ते थकी रोगीना रोग जाय

चोथी जलौपधिनामा लब्धी ते जे मुनिने उत्पन्न थईं ते तेना प्रज्ञावे दातनो, काननो, नासिकानो, नेत्रनो, जीजनो अने शरीरनो जे मेल ते मेल सुगंधीदार होय अने ते मेलथी रोगीना रोग जाय

पांचमी सर्वौपधिनामा लब्धी. जे लब्धीने प्रज्ञावे लब्धी-वंतना संग अएल नदीना पाणीथी सर्व रोग शात आय. लब्धि-वंतने फरसेलो पवन जेहने फरसे तेना पण रोग जाय. वली ए पवनथी विपे करी मुर्छित अएला प्राणीनुं विप जाय तथा विप संयुक्त अन्न होय ते पण निर्विष आय. वली लब्धीवंत-ना वचन साज्जलवाथी वा तेनुं दरशन करवाथी पण रोग विप जाय ने नीरोगी आय आवी प्रबल आत्मानી वीर्य शक्ति तप-स्याथी आय ठे.

ઠઠી સન્નિવ્રથ્રોત લબ્ધી. તે લબ્ધીવાલાને પાંચે ઇંડીયના જુદા જુદા વિષય ઠે તે ઠતા લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવથી એક ઇંડિયે કરી પાંચે ઇંડિયોના વિષય ગ્રહણ કરે એટલે જાણી શકે જેમકે આંખો જો-વાનું કામ કરે ઠે પણ વીજી ચાર ઇંડિયોનું કામ કરી શક્તી નથી, પણ લબ્ધીવંતની આંખો પાંચે ઇંડીયનું કામ કરી શકે ઠે. તે રીતે વધી ઇંડિયોએ સમજવું વલી ચક્રવર્તિની સેનાના કોલા-હલના શબ્દ થઈ રહ્યા હોય તેમા પણ એકી વચ્ચત જે જે જાત-નો શબ્દ થતો હોય તે સરવેને જુદા જુદા જાણી શકે

સાતમી અવધીજ્ઞાન લબ્ધી તેના પ્રજ્ઞાવથી ઇંડીયોના વલ સિવાય રૂપી પદાર્થનુ જ્ઞાન આત્માથી કરી શકે ઠે. નજરે જો-વાની જરૂર પડતી નથી

આઠમી ઋજુમતી મન પર્યવ લબ્ધી તે ઇપજવાથી અઢી ઘી-

માં ન્યૂન સંજ્ઞી પંચેન્ડીના મનના ચિંતવેલા જાવને સામાન્ય જાણે. પણ ઘટ ચિંતવેલાના ડબ્બા સ્વેચ્છા, કાલ, જાવથી વિશેષે ન જાણે.

નવમી વિપુલમતી મનઃપર્યવ જ્ઞાન લબ્ધી. તે લબ્ધીથી અઢી દ્વીપના સંજ્ઞીના મનના ચિંતવેલા ડબ્બા ક્ષેત્ર કાલ જાવ સરવે જાણે ને તદ્ગુણ મુક્તિ પામે.

દશમી ચારણનામા લબ્ધી. તે વીદ્યાચારણ તથા જંઘાચારણ લબ્ધી; એ લબ્ધીને પ્રજ્ઞાવે આકાશ માર્ગે જઈ શકે. તેમાં વિદ્યાચારણ લબ્ધી વિદ્યાના વલ્લથી પ્રાપ્ત થાય છે તે લબ્ધીવંતને ધીરે ધીરે લબ્ધી વધે છે, તેથી પોતાના સ્થાનથી પ્રથમ ઉત્તપાતે મનુષ્યોત્તર પર્વતે જાય છે, ને વીજે ઉત્તપાતે આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપે જાય છે, અને ત્યાંથી પાઠા આવતાં એકજ ઉત્તપાતે પોતાના સ્થાનકે આવે છે; અને જંઘાચારણ લબ્ધી તપસ્યા તથા શુદ્ધ ચારિત્ર પાલવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ લબ્ધીવંતને પ્રથમ શક્તિ વધે છે. પછી આવતાં ઘટે છે. પહેલે ઉત્તપાતે તેરમા રુચકદ્વીપે જાય છે. આવતાં શક્તિ ઘટે છે તેથી આવતાં પહેલે ઉત્તપાતે નંદીશ્વરદ્વીપે જાય છે. ત્યાં વીસામો લઢૂ વીજા ઉત્તપાતે પોતાના સ્થાનકે જાય છે, આ લબ્ધીનો મહિમા છે. વલ્લ એ લબ્ધિવાલા મુનિયો પ્રતિમા વાંદે છે તે વાચત જગવતી સૂત્રમાં છે.

અગીયારમી આસીવિષ લબ્ધી. તે લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવે શ્રાપ દે તે તેમ થઈ શકે.

બારમી કેવલજ્ઞાન લબ્ધી. જેથી સર્વે જાવ જાણે.

તેરમી ગણધર લબ્ધી. જેથી તીર્થંકર મહારાજ ત્રીપદી કહે એટલે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન થઈ જાય અને જગવાનની પાટે તેજ પટોધર થાય.

ચત્તરમી પૂર્વધર લબ્ધિ. જેથી પૂર્વધર પદવી પામે.

પંદરમી તીર્થંકર લબ્ધી. જેથી તીર્થંકર પદવી પામે.

સોલમી ચક્રવર્તીની લબ્ધી. જેથી ઠા યમનો સ્વામી થાય
સત્તરમી વલદેવની લબ્ધી.

અઢારમી વાસુદેવની લબ્ધી જેથી ત્રણ ચંદ્રનું રાજ કરે.

નગણીશમી સ્ત્રીરાશ્રવ લબ્ધી તે સ્ત્રીરાશ્રવ લબ્ધીના પ્ર-
જ્ઞાવે વચન બોલે તે દૂધ જેવું લાગે, તથા મધ્વાશ્રવ લબ્ધી તેના
પ્રજ્ઞાવે એ પુરુષનું વચન સાકર જેવું મીઠું લાગે

વીશમી કોષ્ટ બુદ્ધિ લબ્ધી તેના પ્રજ્ઞાવે જે જે પરોપદેશે
સૂત્ર અર્થ ધાર્યા છે તેનું વિસ્તરી જવું શાય નહિ, વગર સંજ્ઞાર્થે પણ
યાદ રહે એ લબ્ધીનો પ્રજ્ઞાવ છે.

૬૧વીશમી પદાનુસારીણી લબ્ધી એ લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવથી
આશ્વા શ્લોકનું એક પદ આગલું વા પાઠલું જાણવામાં આવે તો
વીજા ત્રણે પદનું જ્ઞાન થાય જેમ અન્નય કુમાર પ્રવાન જગવા-
નને વાદીને આવતા હતા તે વિદ્યાધર આકાશોચ્ચતો પચ્ચતો હતો,
ત્યારે અન્નયકુમારે પૂછ્યું કે કેમ આકાશોચ્ચતો નથી? ત્યારે કહ્યું
જે વિદ્યાનુ એક પદ જતુ રહ્યું છે પછી અન્નયકુમારે કહ્યું જે વિદ્યા-
નો પાઠ બોલો તે પાઠ બોલ્યો એટલે સુદૃઢ પદ પોતે પૂર્ણ કરી
આપ્યું પોતે પ્રથમ જણેલા પણ નહિ હતા, તો પણ પોતે પદા-
નુસારીણી લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવથી પદ પૂર્ણ કર્યું અને વિદ્યાધર આ-
કાશ માર્ગે ચાલ્યો ગયો આ લબ્ધીનો પ્રજ્ઞાવ જાણવો

૬૨વીશમી વીજબુદ્ધિ નામા લબ્ધી તે બુદ્ધિના પ્રજ્ઞાવથી
જેમ વીજ એક વાવે છે તે ઘણા ઘણા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ
જ્ઞાનાવરણી કર્મના ક્ષયોપશમથી એક અર્થરૂપ વીજને સાંનિધ્યે
ઘણા અર્થનું જ્ઞાન થાય જેમ ગણધર મહારાજને જગવાને ત્રીપદી
કહી એટલે સતપાત વ્યય-ધ્રુવ એ ત્રણ પદ સાંનિધ્યે આશ્વી દ્વા-
દશાગીનું જ્ઞાન થયું તેમ એ લબ્ધીથી જ્ઞાન થાય. પદાનુસારીણીમાં
એક પદ જાણવાથી વીજા પદોનું જ્ઞાન થાય અને વીજ બુદ્ધિવા-

લાને એક પદાર્થનું જ્ઞાન થાય તો તેથી ઘણા પદાર્થનું જ્ઞાન થાય આ ફેર છે.

તેવીશમી તેજોલેશ્યા લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવથી કોઈ જીવ ન-પર સ્વેદ આવેને તેજુલેશ્યા મુકે તો સામા જીવને વાલીને ઝસ્મ કરે.

ચોવીશમી આહારક લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવે આહારક શરીર મુઠા હાથ પ્રમાણે કરી શ્રીસીમંધર સ્વામી પાસે વા વીચરતા તીર્થંકર પાસે પૂઠવા મોકલે ને તે જવાવ એટલી શિઘ્રતાથી આપે કે વા-રુયાન કરતા હોય તેમાં સંશય પડે તો તે જગવાનને પૂઠી આવે ને તેની અંદર કહેવામાં આવે એ આહારક લબ્ધીનો પ્રજ્ઞાવ છે.

પચીશમી શીતલેશ્યાનામા લબ્ધી. એ લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવથી કોઈયે તેજોલેશ્યા મુકી છે તેના નપર શીતલેશ્યા મુકી શીતલ કરે, ને તેજોલેશ્યા હણાઈ જાય.

ઠવીશમી વૈક્રિય લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવે પોતાનું શરીર નાનું મોટું જેવું કરવું હોય તેવું કરી શકે. દેવતાને જવ પ્રત્યયી હોય અને મુનિને તપ ચારિત્રના પ્રજ્ઞાવથી થાય છે.

સત્તાવીશમી અક્ષીણ માહાનસી લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવે અલ્પ વસ્તુ હોય, જેમાં એક માણસ જમી શકે એટલો પદાર્થ હોય તેમાં હજારો માણસ જમી શકે. જેમ ગૌતમ સ્વામી મહારાજ એક પમ્પો રૂંચીરનો લાવ્યા તેમાં પંદરસે તાપસને જમારુચા એ લ-બ્ધીનો પ્રજ્ઞાવ.

અઠાવીશમી પુલાક લબ્ધી. તેના પ્રજ્ઞાવે કોઈ સંધનું કાર્ય હોય તો ચક્રવર્તીને પણ ચુરણ કરી નાખે.

આ મુખ્યપણે અઠાવીશ લબ્ધી કહી છે. વલી વીજી પણ તપના પ્રજ્ઞાવથી લબ્ધીનું થાય છે. પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનાવરણી વીર્યાંતરાય-ના કથોપશમે કરી સમસ્ત શ્રુત સમુહ એક અંતર મુહૂર્તમાં અ-વગાહે તેને વિષે જેનું મન હોય તે મનોવલ લબ્ધી કહીયે. તેમજ

અંતરમુહૂર્તમાં સર્વ શ્રુતનો વિચાર કરવાની જે શક્તિ તેણે કરી જે સહિત હોય, વલી પદ વચન અલંકાર સહિત વચનને ઝંચે સ્વરે નીરંતર બોલતા થકા પણ તેનો ઘાટો રહી જાય નહિં. તે વચન બલ લબ્ધી, તેમજ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટપણે થયું જે બલ તેથી બાહુબલ વરસ દીવસ સુધી કાનસ્તગ્ગે રહ્યા તો પણ શરીર થાક્યું નહિં, તેમ એ લબ્ધીવંત કાયવલ લબ્ધીના પ્રજ્ઞાવથી થાકે નહિં, તે કાયવલલબ્ધી. તેમજ ઘણા કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રજ્ઞાનો પ્રકર્ષ હોય જેથી ચતુર્દ પૂર્વ જાણ્યા વિના પણ કઠણ વિચારોને વિષે નિપુણ બુદ્ધિ હોય, અને તેને યથાર્થ વિચાર થાય. એ આદે ઘણા પ્રકારની લબ્ધીનું યોગ શાસ્ત્રમા હેમચંડ આચાર્ય મહારાજે દર્શાવી છે. હાલમા ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા તથા જરમનીમાં ઘણા યુરોપિયનો યોગ શાસ્ત્ર વાંચે છે ને હેમચંડ આચાર્યને સર્વજ્ઞનું વિરુદ્ધ આપે છે એ પણ જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ છે વલી હેમચંડ આચાર્ય પણ એક વચ્ચત કુમારપાલ રાજર્ષિની સન્નામા ત્રણ વાજઠ મુકી તેના ઉપર વેશી દેશના દેતા હતા. રાજાનું આવયું થયું ત્યારે વાજઠ કાઢી નાચી અધરવેશીને ધર્મ દેશના દીધી. આ પણ યોગ સાધનની શક્તિ છે એવી અનેક પ્રકારની શક્તિનું વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી થાય છે, ને તે શક્તિનું આત્માના હિતના કામમા વાપરે. ઉપગાર અર્થે વા ઝાસન ઉન્નતિ અર્થે ફોરવે છે. પૂર્ણ વીર્યાંતરાયનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે પૂર્ણ વીર્ય પ્રગટે છે, તેને કેવલ જ્ઞાન પ્રગટે છે. જેથી સર્વ લોકના જ્ઞાવ એક સમયે જાણે છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાનના જ્ઞાવ પણ જાણે છે આવી આત્માની પૂર્ણ શક્તિ જાગે છે, માટે હરેક પ્રકારે વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષય થાય એવો ઉદ્યમ કરવો. વીર્યની રીત એવી છે કે અન્યાસ કરતા કરતાં વીર્ય ફોરાયમાન થાય છે, માટે વીર્ય ફોરવવાનો હમેશ અન્યાસ કરવો. એક માણસને ત્યા

ગાય વિઆઈ. તેનું વાઘરનું તેણે રોજ એક વચ્ચત માલ નપર લઈને ચમવા માંરું. એમ રોજ અન્યાસ કરવાથી વલદ ધયો તો તે પણ નપારીને ચમવાની શક્તિ થઈ તેમ અન્યાસ કરવાથી શક્તિ વધે છે. તપ, સંયમ અને જ્ઞાનનો અન્યાસ હમેશા કરવો, કે વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ થશે, ને વીર્ય વૃદ્ધિ પામશે અને જે જીવ સંસારમાં વીર્ય ફોરવશે, ને ધર્મના કામમાં પ્રમાદ કરશે, તો વીર્યાંતરાય કર્મ નવું વાંધશે ને આ જીવમાં વીર્ય છે તેટલું પણ આવતા જીવમાં મલી શકશે નહિ, અને અનાદિ કાલનું વીર્યાંતરાય વાંધેલું છે તેથીજ આત્માના ગુણ પ્રગટ થતા નથી, તે મોટો દોષ છે. એ રીતે પાંચે પ્રકારનાં અંતરાય કર્મ જગવંતે ક્ષય કરી પોતાના આત્મગુણ પ્રગટ કર્યા છે, ને આપણા જીવે તેવો નયમ ન કર્યો તેથી અનાદિનો સંસારમાં રોલાય છે, અને જન્મ મરણનાં દુઃખ જોગવે છે તે દુઃખથી સુકાવા સારુ જગવંતની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું કે જેથી આત્માના ગુણ પ્રગટ થાય. એ રીતે પાંચ દૂષણ કહ્યાં.

ઘડુ હાસ્યનામા દૂષણ તેથી રહિત જગવાન છે અને સંસારી જીવ એ દૂષણે સહિત છે. એ સેવવાથી અનાદિકાલનો જીવ સંસારમાં રોલાય છે, અને જ્યાં સુધી હાસ્યથી સુકાશે નહિ ત્યાં સુધી આત્માનું કામ અવાનું નથી. હાસ્ય થકી સંસારમાં પણ કેટલાં દુઃખ છે તે સઘલા માણસ જાણે છે, તો પણ જાગૃત કરવા લખુ તું. કેટલી એક વચ્ચત હાસ્ય કરવાથી પોતાનાં માંચાં દુઃખે છે. હાસ્યને રોકવા માગે છે તો રોકી શકાતું નથી. વલી જેનું હાંસું કરીએ તે વચ્ચતે મુખે ન વોલે પણ અંતરમાં તેને કેટલું દુઃખ થાય છે! તે જો માણસ પોતે વિચાર કરે કે મારી હાંસી કરે છે, તે વચ્ચત મને અંતરંગમાં કેટલું દુઃખ થાય છે? તેવી રીતે સામા ધણીને પણ દુઃખ થાય માટે પરને દુઃખ દેવું તેથી વધારે બુરાઈ શી

ઠે? વલી તે માણસ જોરાવર હોય તો લનાઈ મઝી થાય અને મા-
 રામારી વા ગાલાગાલી થાય તેથી નવું વેર વંધાય આ હુ.ખ પ્રત્ય-
 ક્ષ ઠે. વલી જેટલી વાર હાસ્યમા પ્રવર્તિયે એટલી વાર સાત આઠ
 કર્મનો વંધ થાય, તે નિદય આવે ત્યારે તેનાં હુ.ખ જોગવવાં પડે
 જેમકે કુમારપાલ રાજાની વેહેન તેમના જીતારની સાથે સોકટા
 વાજી રમતા હતા તેમા સોકટી મારતાં એટલું બોલવું થયું કે
 કુમારપાલના મુઠીઆને માર, તેથી કુમારપાલની વેહેનને રીસ
 ચઢી, તે રીસાઈ કુમારપાલને ત્યાં આવી, ને કુમારપાલને હ-
 કીકત કહી તે ઉપરથી કુમારપાલ રાજાને રીસ ચઢી કે મહારા
 ગુરુજીને આવું કહ્યું, માટે જે જીજ્ઞે બોલ્યો ઠે તે જીજ્ઞ કઢાવું
 ત્યારે ઠોરું. એમ વિચારી યુદ્ધ કર્યું ને બનેલીને હરાવ્યા ઠેવટ પ્ર-
 ધાનો એ સમજાવ્યા ત્યારે જીજ્ઞ કાઢવી રહેવા ઠેડે જામાની પા-
 ઠલ જીજ્ઞનો આકાર કાઢવો ઠરાવ્યો એ વિના પણ હાર્યથી
 કેટલું એક નુકશાન ઠે હાસ્ય કરવાની ટેવવાલા લોકમાં મશ્ક-
 રા કહેવાય ઠે વલી આત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં એ આત્મ
 ગુણથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ ઠે એ પ્રવૃત્તિમા વર્તવાથી આત્મા મલીન
 થાય ઠે વલી આત્મા નિર્મલ કરવાના કારણ વ્રતાદીક તેમા
 અનર્થ ઠેન વ્રતના દૂષણ આવે માટે જેમ વને તેમ આત્મા નિ-
 મ્મલ કરવાવાલાને હાસીથી મુક્ત રહેવું, કે જેથી આત્મા નિર્મલ
 થવાનો નિદય થાય સર્વ હાસ્ય મોહનીનો કય જગવાને કર્યો ઠે
 તે દશાને પામી એવો નિદય કરવો

૬ રતિનામા દૂષણ, તે ઘરેક પુદ્ગલીક પદાર્થને વિષે જેને
 અનુકુલ મલે તેમા રાજી થવું, પ્રતિકુલ મલે તેમાં ઢીલગીર થવું
 એ અનાદિનો જીવને જરૂની સગતથી અન્યાસ ઠે, તેથી જીવ
 તેથી રીતે વર્તે ઠે, અને કર્મવંધ કરે ઠે, અને તેજ કર્મવંધથી અ-
 નાદિનો જીવ જન્મ મરણના હુ.ખ જોગવે ઠે. જે જે પદાર્થને

જીવ અનુકુલ માને છે તેજ અજ્ઞાનતા છે, કારણ જે જે જન્મ પદાર્થ છે તે વિનાશી છે, આત્મા અવિનાશી છે, તે આત્મા અને જન્મ, બંને ત્રીન્ન પદાર્થ થયા તો ત્રીન્ન પદાર્થને પોતાના માનવા એજ મૂઢતા છે. વલી જે વસ્તુ જોઈ રતિ કરે છે, તે વસ્તુ સદા-કાલ રહેવી નથી. કેટલાએક ધાવાના પદાર્થ છે તે ધાવામાં રતિ કરે છે, પણ તેજ પદાર્થથી પુદ્ગલને ઝપાધી થાય છે, ને રોગ થાય છે, ને કર્મબંધ થાય તે તો જૂદો. એવીજ રીતે આત્મપણ પહેરીને યુક્તિ થાય છે, પણ શરીરને જાર લાગે છે તેનો વિચાર નથી કરતા, એ અજ્ઞાનતાનાં ફલ છે. કુટુંબના સંજોગથી રાજી થાય છે, પણ એજ માણસની ઇચ્છા પ્રમાણે નહિ વર્તાય તો શત્રુપણું કરશે તો એવા અનિત્ય સ્નેહથી રાજી થવું તે મૂઢતા છે, તેમજ ધન છે તે જોઈ રાજી થાય છે, પણ એ ધન કેટલા કાલ સ્થિર રહેશે તેનો લક્ષ કરશે તો રતિ નહિ થાય, કેમકે ધન આપણું કેટલી વખત ગયું ને આવ્યું. વલી કદાપી કોઈ માણસનું હાલ ગણ્યું ન હોય તો વીજા કેટલાએકનું ગણ્યું જોવામાં આવે છે, તે જોઈએ ઠીએ. માટે એના સ્વજ્ઞાવ ઉપર લક્ષ દેવો જોઈએ. અધિર પદાર્થ ઉપર રાજી થશે ને તે જ્યારે નષ્ટ થઈ જશે ત્યારે દીલગીર થવુંજ પડશે; ને જે માણસ ધનના સ્વજ્ઞાવ ઉપર લક્ષ દેશે તે રાજી નહીં થાય, અને તેથી જ્યારે જશે ત્યારે તેને દીલગીર થવું નહીં પડશે. ધનને આપણે મુકીને જઈશું, વા ધન આપણને મુકીને જશે આ ધનનો સ્વજ્ઞાવ છે, માટે જે જ્ઞાની પુરુષો છે તે ધનનો ત્યાગ કરી સંજમ લે છે. સંજમ લઈને ધન કુટુંબાદીક પદાર્થનો ત્યાગ કરે છે; વલી શરીરમાં રહે છે પણ શરીરને મારું જાણતા નથી. તેથી શરીરના સુખ દુઃખમાં રતિ અરતિ નથી કરતા, તેમજ વસ્ત્રાદીક ધર્મ ઉપગર-ણ પુસ્તકાદીમાં પણ રતિ અરતિ ન ધરતાં, એક પોતાના આત્મ તત્ત્વમાં રમી, રતિ મોહનીનો નાશ કરી પોતાના આત્માના ગુણ

પ્રગટ કરે છે, અને અનુક્રમે સિદ્ધ સુખને જોગવે છે, તેમજ આત્મા-
ર્થીએ રતિ મોહનીનો નાશ કરવો એજ કલ્યાણકારી છે.

૩ અરતિ મોહની, તે પણ રતિ પ્રમાણે છે, માટે આ જગો-
એ જૂઠો વિસ્તાર નથી લખતો. જેમ રતિ સારુ તેમજ અરતિ સારુ
પણ એમજ વિચાર કરી કોઈ રીતે પણ અરતિ ન કરવી જે જે
અરતિના કારણ મળે છે તે તે જન પદાર્થ છે, અને પૂર્વ જન્મે વિ-
ષય કષાય તથા અરતિમા વર્તવાથીજ કર્મ વાઘેલા છે, તેથી
અરતિનાં કારણ उत्पन्न થયા છે. હવે જ્ઞાની પુરુષોએ તો કર્મનું
સ્વરૂપ જાણ્યું છે, તેથી જાણે છે જે પૂર્વ જન્મે અશુભ કર્મ વાઘ્યાં
છે, તેથી અરતિના કારણ મળ્યા છે, પાછો વિકલ્પ કરીશ તો
એથી પણ આકરાં કર્મ વંધાશે, ને અરતિ उत्पन्न થશે જેમ કો-
ઈનું દેવું હોય ને તે નહિ આપીએ તો તે ફરિયાદ કરે તો વધારે
હુલ્લસ જોગવું પડે માટે જે અજ્ઞાતા વગેરે હુલ્લસના કારણ ઉ-
ત્પન્ન થયા છે તે સમજાવે જોગવવા, એવો વિચાર કરી સમજાવમાં
રહે છે, ને તેથી વધારે વિશુદ્ધિ થાય છે, ને અરતિ મોહનીનો
નાશ કરી પોતાના આત્મસ્વજ્ઞાતિક ગુણ પ્રગટ કરે છે, તેજ જ-
ગવાનું થાય છે, અને તેવીજ રીતે થયેલા છે, અને જેવી રીતે જ-
ગવાનું વર્ત્યા તેવીજ રીતે જે આત્માર્થી પુરુષ વર્તેશે તે જગવાનું થશે
અને અરતિ નાશ થશે

૪ જયનામા દોષ. એ જય સાત પ્રકારે છે. આલોક જય,
પરલોક જય, આદાન જય, અકસ્માત્ જય, આજીવિકા જય,
મરણ જય, અપકીર્તિ જય, એ સાત જયથીજ જયન્નિત સસારી
જીવ સદા રહે છે, અને પરમાત્માએ તો પોતે પોતાના આત્માનું
સ્વરૂપ જાણ્યું છે કે આત્મા અરૂપી છે. આત્માનો વિનાશ થવાનો
નથી, તેથી કોઈ પ્રકારનો જય રાખ્યો નહિ, તેથીજ પોતાનું
આત્મપદ પામ્યા છે. હવે સંસારી જીવ સાત પ્રકારનો જય ધા-

રણ કરી રહ્યા છે. આલોક જ્ઞય એટલે જે જીવ જે ગતિમાં હોય તેજ ગતિના વીજા જીવોથી જ્ઞય તે આ લોક જ્ઞય, જેમકે પોતે મનુષ્ય છે તો વીજા સરવે મનુષ્ય આ લોક ગણવા.

વીજા મનુષ્ય મને મારશે, વા મારી નાંખશે, વા ખેર દેશે, શસ્ત્ર મારશે, વા મંત્રથી મારશે, વા મને રોગ નુત્પન્ન કરશે, એવી રીતના જ્ઞય ધારણ કરવા તે મનુષ્યને આ લોક જ્ઞય જાણવો. એ જ્ઞય જીવ અજ્ઞાનપણે કરે છે. જો જ્ઞાન થયું હોય તો સમજાય કે આત્મા અવિનાશી છે. વિનાશ થશે તો પુદ્ગલનો થશે, તે પુદ્ગલ મારું નથી, તો મારે શી વાવતનો જ્ઞય કરવો? વીજી રીતે પુદ્ગલની સ્થિતિ તથા વિનાશ પણ કર્મના નિદય પ્રમાણે બનવાનું છે, માટે જ્ઞય શી વાવત કરવો. વલી સંસારમાં પણ જે મારાસ જ્ઞયજીત થાય છે તેનાથી નિદ્યમ બની શકતો નથી, ને જ્ઞયનાં કારણ હઠાવી શકતો નથી, પણ જેનું વીર્ય ફોરાયમાન થયું છે તે વીર્યના વલથી હીંમત રાખી પોતાનો આત્મ ધર્મ સાધી શકે છે. માટે નિદ્યમ કરી જેમ બને તેમ જ્ઞય સંજ્ઞા હઠાવવી, કેમકે નિદ્યમથી હઠી શકે છે. આઠ દૃષ્ટીમાં વીજી દૃષ્ટી પ્રગટે છે ત્યારે ચાર સંજ્ઞાનો વિષ્કંડ થાય છે, એટલે થંજી જાય છે; એમ યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં હરિજ્ઞસુરિ મહારાજ કહે છે, માટે જ્ઞયની શાંતિ થાય તેમ કરવું. અનુક્રમે જેમ જેમ વિશુદ્ધિ થશે તેમ તેમ સર્વ પ્રકારે જ્ઞય રહિત થશે, એટલે દૂષણ ટલશે.

૨ પરલોક જ્ઞય. તે તિર્યંચનો દેવતાનો જ્ઞય. તે સંવંધીની ચિંતા ફીકરમાં રહે. રહે સર્પ, વીંઠી, વાઘ, તથા વ્યંતરાદિ દેવ, પીના કરે, એ જ્ઞયનું સ્વરૂપ નપર પ્રમાણે આત્માથી પુરુષ જ્ઞાવીને જ્ઞય રહિત થઈ, નિજ નિર્જય ગુણ નુત્પન્ન કરે છે.

૩ આદાન જ્ઞય. તે પોતાના ઘરમાં જે જે પદાર્થ, ધન, આ-નૂષણ, વસ્ત્રાદીક વસ્તુ છે, તે વસ્તુ રહે કોઈ લઈ જશે, ચોર

આવી ચોરી જશે, વા વિનાશ પામશે, વા કોઈને વ્યાજે આપીશ તે પાઠા રૂપીઆ આપશે કે નહિ, વા વેપારમા खोट જશે, એવી રીતના જ્ઞયની ચિંતા કરવી તે આદાન જ્ઞય એવો જ્ઞય કરવો તેનું ચિંતવન કરવું, તેને જ્ઞાની પુરુષો આર્ત ધ્યાન, તથા રોડ ધ્યાન કહે છે, અને એ ધ્યાનથી જીવ નરક, તિર્યચની ગતિ વાધે છે, માટે જ્ઞાની પુરુષ હોય તે તો વિચાર કરે કે, એ વસ્તુ મારી નથી. કર્મના સજોગથી અજ્ઞાન દશા થઈ છે, તે અજ્ઞાન દશાએ કરી એ વસ્તુ ઉપર મમત્વ જાવ થયો છે. તે મમત્વ જાવથી જ્ઞય થયા કરે છે, એ મારે કરવા જોગ નથી. એવી જાવના જાવી, જ્ઞય સંજ્ઞા નતારે છે, કે એ ધનાદીક વસ્તુનો સ્વજાવ અશ્રીર છે, જ્યાં સુધી પુન્ય બલવાન છે ત્યાં સુધી જવાનું નથી, અને જ્યારે પાપનો ઉદય થયો ત્યારે રાખી મુકેલું ધન રહેવાનું નથી, માટે જીવ જ્ઞા સારુ મમત્વ જાવ કરે છે, એવી રીતે જાવી, જ્ઞય સંજ્ઞાથી નિર્જય થાય છે વિશેષ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે સંસારનો ત્યાગ કરે છે, સજમ લે છે તેથી એવી વસ્તુ ત્યાગ કરવી, એટલે જ્ઞય રહેવાનો નથી અને પોતાની પાસે ધર્મ ઉપગરણ તથા પુસ્તક દોય છે, તેનો પણ જ્ઞય રાખતા નથી પોતાના આત્માને જાવે છે, ને પોતાના આત્માને જાવવાથી સર્વથા જ્ઞય સજ્ઞાનો નાશ કરે છે, અને આત્માના ગુણ સંપૂર્ણ પ્રગટ કરે છે

૪ અકસ્માત્ જ્ઞય તે વાહ્ય કારણ વિના, અકસ્માત્ મનમા જ્ઞયવ્રાત થાય, મર લાગે, એ કર્મના ઉદયના પ્રજાવથી છે એવા જ્ઞય પણ કર્મની બોદોલતાથી થાય છે. જેને આત્મ ગુણ પ્રગટ થયા છે તેમને એવા જ્ઞય લાગતા નથી.

૫ આજીવીકા જ્ઞય સમવાયાગજીમા કહ્યો છે, અને ઠાણાગજીમાં વેદના જ્ઞય કહ્યો છે માટે તે જ્ઞયનું સ્વરૂપ લગ્નુ તુ પોતાની પેટ પુરણી પુરી થવા સંવધી જીવજ્ઞય કરી રહ્યો છે, પણ

ડુનિયામાં ગરીબ અને ધનવાન કોઈ પણ અન્ન खाधा વિના રહેતા નથી. આજીવીકા પુરી થવી છે તે તો પૂર્વના કર્મને અનુસરતું બનવાનું છે, પણ તે કર્મનું જ્ઞાન નથી તેથી ફીકર કરે છે. દરેક કામ ઉદ્યમથી બને છે માટે ઉદ્યમ કરવો પણ જ્ઞય ધારણ કરવો તે મૂઢતા છે, અને એ મૂઢતાએ કરી કામ કરવાનું કરી શકતો નથી, અને નવા નવા વિકલ્પ કરી કર્મબંધ કરે છે. વલી ધનવાન પુરુષ છે તેમને આજીવિકાની કાંઈ કસર નથી, તો પણ આગલા કાલ સંબંધી વિચિત્ર પ્રકારની ચિંતા કર્યા કરે છે. વરસાદ તણાયો તો શું खाइશું? વરસાદ ન આવ્યો તો શું खाइશું? રસોઈયો જતો રહ્યો તો શું खाइશું? કોઈ चीज મોંઘી થઈ તો શું खाइશું? એવા વિચિત્ર પ્રકારના આજીવીકા સંબંધી જ્ઞય ધારણ કરી કર્મ બાંધે છે. ધનવાન માણસને નવલી વખતમાં ને સારી વખતમાં ધને કરી સર્વ चीज બની જાય છે, તે ઠતાં પણ અજ્ઞાનતાને લીધે જ્ઞયજીત રહે છે, ને જ્ઞાનવંત પુરુષોને તો થોડું જ્ઞાન થયું છે પણ સ્વપર જ્ઞાન થયું છે. તે જ્ઞાનને પ્રજાવે પ્રથમ તો કર્મની ખાતરી છે, તેથી તેમને જ્ઞય રહેતો નથી. બીજી રીતે અશુભ કર્મનો ઉદય થયો, અને આજીવિકામાં હરકત પડે છે, તો વિચારે છે કે પૂર્વે કર્મ બાંધ્યાં છે તેનાં ફલ છે. વિકલ્પ કરવાથી શું ફાયદો છે? એમ વિચારી જ્ઞય રાખતા નથી, અને બનતો ઉદ્યમ કરે છે, અને અતિશે વિશુદ્ધ છે તે તો જરા પણ જ્ઞય રાખતા નથી. પોતાનો આત્મ જાવના વિચારે છે. જેમ ઋષભદેવ સ્વામીને વર્ષ દિવસ સૂધી આહાર મળ્યો નહિ, પણ તેનો વિકલ્પ નથી, તેને કરી વરસી તપ થયો, અને અંતે જ્ઞય મોહની ક્ષય કરી નિર્જય ગુણ પ્રગટ કર્યો, તેમ આત્માર્થી પુરુષે કરવું, કે જ્ઞય મોહની નાશ થાય. હવે વેદની જ્ઞય તે રોગ આવેથી દુઃખ સહન ન થાય એટલે અનાદિનો જ્ઞય છે તે પ્રગટ થાય, જે રોગ વધે નહિ, રોગ

ન હોય તો રોગ આવવાનો જય, એવા જય વદલ તપસ્યા પ્રમુખ કરે નહિ તપસ્યા કરવાથી નવું વેદની કર્મ ઉદય આવવાનું તે ક્ષય થાય છે અને તે વદલ શ્રવણ વિચાર કરે તે મૂઢતાનું લક્ષણ છે, અને આત્માથી જીવો તો વેદનાથી વીતા નથી. વેદના થાય તો વિચારે છે, કે પૂર્વે જે જે વેદની કર્મ વાધ્યા છે તે આવા વોધના (જ્ઞાનના) વચ્ચેથી ઉદય આવશે તો સમજાવે જોગવીશ, અને ઘણા કાલ હુ જો જોગવવાનું તે શ્રોતા કાલમા જોગવર્ષ જશે નવો કર્મ વંધ થશે નહિ વલી વિશેષ વિશુદ્ધિવંત તો જાણે છે કે વેદના થાય છે તે શરીરને થાય છે, મારા આત્માને થતી નથી, એવી જ રીતે મહાવીર સ્વામી જગવાનને સખત ઉપસર્ગ સંગમ દેવે તથા વ્યંતરીએ કર્યા પણ જરાએ જય ધારણ કર્યો નહિ, ને વેદનાનું હુઃખ ધારણ કર્યું નહિ, તો પોતાના આત્માનો કેવલ જ્ઞાન ગુણ પ્રગટ કર્યો, તેમજ જેને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવું છે તેણે પણ મહાવીર સ્વામી જગવાનનો માર્ગ ધારણ કરવો, કે પછી કોઈ તરેહનો જય રહેશે નહિ, ને નિર્જય દશા પ્રગટ થશે.

૬ મરણ જય તે પ્રસિદ્ધ છે. અનાદિ કાલની મરણ થવાની સંજ્ઞા ચાલી આવે છે, તેને પ્રજાવે દેવતા પણ આવતા જીવનો, ૭ માસ અગાઉ વંધ કરે ત્યારથી જૂરે તેમજ મનુષ્યની સમજણની ઉમર થાય ત્યારથી મરણ જયની વિચારણા થયા કરે છે. દેવે જે જ્ઞાની પુરુષો છે તે અંશ માત્ર પણ મરણનો જય કરતા નથી, કારણ કે આત્મા મરતો નથી મરે છે તે પુદ્ગલ છે તો જેટલી આગ્રહાની સ્થિતિ છે ત્યા સુધી આ શરીરમાં રહેવું છે, તો જય જ્ઞા માટે કરવો કદાપી સજ્ઞાથી ચિત્તમાં આવે તો વિચારે જે આગ્રહાની ચંચલતા છે. તો ધર્મ સાધન કરવામા પ્રમાદ ન કરવો, કારણ જે ધર્મ સાધન મોઢનું કરવું છે તેતો મનુષ્યની ગતિમા થઈ શકે છે. વીજી ગતિમા એવું સાધન થવાનું

નથી, માટે જેમ બને તેમ અપ્રમાદપણે ધર્મ કરવામાં તત્પર રહેવું. આવતે કાલે કરવાનો વિચાર કરીશ, પણ આવતે કાલે શું થશે તે સ્વપ્ન નથી, માટે જેમ ઉત્તરાધ્યયનજીમાં કહ્યું છે કે હે ગો-યમ! સમય માત્ર પ્રમાદ મ કર, તે ઉપદેશ ધારણ કરી જેમ આત્માની નિર્મલતા થાય તેમ નિયમ કરવો, ને તપ સંજમ સાધતાં શરીર નરમ પડે છે વા દેવતાદિકના ઉપસર્ગ થાય છે તો પણ મરણનો જ્ઞય કરતા નથી, આત્માને જાવતા વિચરે છે. પરિસહની ફોજથી વીતા નથી. પોતપોતાના ધ્યાનમાં તત્પર રહે છે. તેવીજ રીતે આત્માર્થીએ રહેવું. જગવંત એ જ્ઞય કય કરી સિદ્ધિ સુખને પામ્યા છે, તેમ તેમની આજ્ઞા છે. તેવીજ રીતે વર્તિશું તો મરણનો જ્ઞય નાશ થશે.

૭. સાતમો અપકીર્તિ જ્ઞય. એ શક્તિ ઉપરાંત કીર્તિની ઇચ્છા કરે, કામ અપકીર્તિનાં કરે છે, કીર્તિ તે ક્રિયાથી થાય. જો લુચ્ચાઈ, ઢોંગાઈ, ચોરી, જૂઠું બોલવું, પરદારા ગમન, પારકી નિંદા, પરને ડુઃખ દેવું, પારકું સ્વાઈ જવું, વેપારમાં અન્યાયથી બોલવું, વાંકું બોલવું, આ કૃત્યો જે નહિ કરે, અને ડુઃખીને સુખી કરવો, પારકું કામ કરવામાં તત્પર રહેવું, ધનને અનુસરતું દાન દેવું, વલી કેટલાક તો દાન એવી રીતે કરે છે કે પોતે સ્વાય નહિ, વીજાને આપવા તત્પર થાય, એવી વર્તના કરે તો સહેજે કીર્તિ થાય. પણ ઘટું ધન હોય ને જીજ્ઞાસી વૂમ પાડીને મરે તો જરાય દાન ન આપે, અને અપકીર્તિનો જ્ઞય કરે. અપકીર્તિનો જ્ઞય રાખી માઠી આચરણા ન આચરે તો ઉત્તમ છે. અજ્ઞાનતાએ અપકીર્તિ થાય એવું-જ કારણ સેવે, પણ જ્ઞાની પુરુષો તો પોતાના આત્માના દાનાદીક ગુણ છે, તે પ્રગટ કરવામાં નિયમવંત થયા છે. કેટલાક ગુણ પ્રગટ થયા છે, તેમાં પણ કીર્તિની ઇચ્છા નથી, અને અપકીર્તિનો જ્ઞય નથી. તેમજ જેમ ઉત્તમ પુરુષે કોઈ જીવને ડુઃખ થાય એવી વર્તના કરી

नश्री, तेबीज रीते कोई जीवने दुःख थाय एवी वर्त्तना करवी नहि के सहेजे अकीर्त्तिनो जय टली जशे आ रीते साते जयने जा-
एनि जेम महात्मा पुरुषोए निर्जय दशा प्रगट करी तेम करवुं
आत्म गुण प्रगट कर्यो के ते गुण जवानो जय राखवो परगोज
नहि, ते नित्य गुण ठे, अनित्य गुणनो मोह ठे त्यां सुधी जीवने
जय रहेशे वास्ते त्याग करवो, एटले सहेजे जय टली जशे.

१० शोकनामा दूषण. ते संसारी जीवने रात दिवस ला-
गी रहुं ठे. कुटुंबमाथी माडु थाय वा कोई मरी जाय तो मा-
एल शोक एटलो करे ठे के, केटलाएक माएल अती शोके मरी
जाय ठे, वा मादा पमे ठे, शरीर सुकाइ जाय ठे, केटलीएक स्त्री-
नु ठातीमाथी लोढ़ी काढे ठे, केटलीएकनी ठातीमा दरद थाय
ठे, आवी उपाधि शरीरने थाय ठे, तेना उपर लह न ठेता ते
काम कर्या जाय ठे, आवा फल पामवानुं कारण अज्ञानता ठे
वली वजारनी अंदर महोटा चकला उपर पण एवी तरेहथी
कूटवाथी बीजा जीवने पण ए दुःख जोई दीलगीरी थाय ठे.
हालना राजकर्त्ताजने ते बात पसंद नथी तेमज राजद्वारीना
अधिकारीजने पण ते बात पसंद नथी, तेम ठतां आ काम करे
ठे. वली केटलीएकना मनमा तो एवुं पण रहे ठे के, आपणे
कूटशुं नहि तो लोकमा शोका नहीं रहे, एटले कूटीने पण लोकमा
शोका लेवी ठे आ केटली गंधी मुखता? विद्वानोने पण बहु दीलगीरि
आवे ठे आ नुकशान तो आ लोक संवंधी ठे, वली परजवने विपे
ए पापने लीधेज नरक, तिर्यंचनी गतिने पामे ठे, तो आवा काम
करवाथी आलोक तप्रा परलोकमा वे ठेकाणे दुःख जोगववानां थाय
ठे वली ज्ञानवंत पुरुषो तो एटलो विचार करे ठे के, जे चीजनो
संजोग तेनो वियोग ठे ज कातो आपणे कुटुंबने मुकीने ज-
डए, अथवा कुटुंब आपणने मुकीने जाय. आ वेमाथी एक रीते

વિજોગ થવાનો છે. જે જે વસ્તુનો જે જે સ્વચ્છાવ છે, તે જાણીને જરા એ શોક કરતા નથી. વહી ધન જાય છે, ગુમાસ્તો જાય છે, વસ્ત્ર જાય છે, ઘર જાય છે, એવી ઇચ્છિત વસ્તુના જવાથી શોક કરે છે, તેમાં વિચારવાનું કે ઇચ્છિત વસ્તુ પૂર્વના પુન્યથી ધીર રહે છે, પુન્ય પુરું થયું કે વિજોગ થાય છે. પછી ગત વસ્તુનો શોક કરવાથી કાંઈ ફાયદો નથી. કેટલાએક માણસને અપમાન થવાથી શોક થાય છે, પણ અપમાન તો નહિ કરવા યોગ કામ કરવાથી વા નહિ બોલવા યોગ બોલવાથી થાય છે, વા પુન્યની સ્લામીથી અપમાન થાય છે, માટે તે કામ તજે તો અપમાન થાય નહી, શોક કરવાથી ફાયદો નથી, તે ઠતાં શોક કરે છે, એવી રીતે જે જે વાવતનો શોક કરે છે તે તે વાવતથી પાપ કર્મ વંધાય છે, શોક થકી શરીર નરમ થાય છે, બુદ્ધિની પણ હાનિ થાય છે, શોકનાં કારણ હઠવાનો પણ હ્રદયમ થતો નથી, તેથી વધારે શોક ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ફલને પણ અજ્ઞાનપણે જીવ વિચારતા નથી, અને જે જ્ઞાની પુરુષ છે તેમને શોકનાં કારણ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેમાં જાણે છે કે મારા આત્મા શિવાય બીજો મારો પદાર્થ નથી. જે પુદ્ગલીક વસ્તુ છે તેતો સંજોગ વિજોગ સંજુક્ત છે, એટલે મારે શી વાવતનો શોક કરવો. જે જે બને છે તે પૂર્વે કર્મ વાંધ્યાં છે, તેને અનુસરતું બને છે. માટે જે જે કર્મ હ્રદય આવ્યાં તે તે સમજાવે જોગવવાં, એટલે તે કર્મની નિર્જરા થાય અને આત્મા નિર્મલ થાય, એવી દશા બની જાય તો જીવને શોક થાય જ નહિ. જગવાન તો આત્મગુણ સિવાય બીજી પરજાવ દશા જે જે જનજાવની વર્તે તેમાં રાગદ્વેષ કરે જ નહિ, તેમણે શોક મોહની કર્મનો નાશ કરી પોતાના આત્માના ગુણ પ્રગટ કર્યા. વહી જેને આત્માના ગુણ પ્રગટ કરવા હોય તેણે તેમજ વર્તવું કે આત્માના ગુણ પ્રગટ થાય.

११ डुगंवा ते कांड खुशबोवाली चीज जोईने प्रसन्न थाय ने खराब खुशबो जोई दीलगीर थाय, वली जे जे पदार्थ पसंद नहीं आवे ते पदार्थ डुगठनीक लागे ठे ए प्रवृत्ति जीवने अनादिनी वनी ठे, पण ज्ञानवंत पुरुषे तो वस्तुनो स्वप्नाव जे जे रह्यो ठे ते ते जाण्यो ठे, एटले कोई पण वस्तुनी डुगठा करता नथी जे जे कारण मले ठे ते पूर्वना कर्मना उदय प्रमाणे मले ठे, तेथी समप्तावमा रही तेना विकल्प करता नथी, तेमना मनथी तो जे जे जरू पदार्थ आत्माने घात करता ठे, तेना उपर सहेजे डुगंवा थाय ठे अने अज्ञानी जीव जेने जे पसंद पमे तेमा राजी थाय ठे, खुशी थाय ठे, पण विषयादिकना फल विचारता नथी, के नरकमा एना केवा दुःख जोगववा परुशे? तेवी ज रीते जन्म मरणना केवा दुःख जोगववा परुशे? प्रत्यक्ष ठेढनी जातीने जुवो के तमे जेनी डुगठा करो ठो, तेवी वस्तु लई माथे मुकीने ज्या फेकवानी जगा होय त्या फेंकवी, आ काम शास्त्री करवुं पमे ठे के पाठले जेवे जे काम नहीं करवा योग, ते काम कर्या तेना फल ठे तो आपणने पण विषय नहि सेववा जगवंते कह्यु ठे ने जो जोगवशे, तेने एवा दुःख जोगववां परुशे, तो ए विषयादि डुगंठनीक जाणी त्याग करवाने आत्माना गुणमां वर्त्तवुं जगवंते एवी रीते वर्त्ति डुगठा मोहनीनो नाश करी पोताना सहज स्वप्तावी क गुण प्रगट कर्या, तेम आपणा पण प्रगट थाय

१२ कामदोष ए दोष सर्व माही सरदार ठे कामने वश परीने जीव महा पुरुष थवाय एवी तक पामीने पाठा परी जाय ठे संसारी जीव अनादि कालना कामने वश परुचा ठे, तेनी संज्ञा चाली आवी ठे, बालक अवस्थामां पण कामनी चेष्टा करे ठे ससार ब्रमणनुं कारण काम ठे कामने वास्ते मातानो, पितानो, ज्ञानो, ठोकरानो, मित्रनो नातीनो

સર્વેનો સંબંધ જીવ તોમે છે. ધનનો પણ એ વિષયાદિક કામને
 વશ પડવાથી નાશ થાય છે, શરીર પણ નિર્વજ્ર થાય છે, આયુષ્ય-
 ની પણ હાની આવે છે, આટલા દુઃખનો જીવને પ્રત્યંક અનુભવ
 આવે છે પણ જીવ અનાદિ કાલનો કામને આધીન રહેવાથી
 કામાંધ થયો છે, તે અંધપણે કરી કોઈ પણ નુકશાનકે દુઃખ જો-
 તો નથી. કેટલાએક રાજાનું કામને લીધે રાજ ત્રુટ થાય છે, તે
 નજરે જોવામાં આવે છે, પણ જીવને જ્ઞાન થતું નથી. કેવી
 આશ્ચર્યની વાત છે ! કે કર્મ કેવા પ્રકારે નચાવે છે, કામાંધપણે
 કેટલાએક પોતાની ડોકરી, પોતાની બહેન, પોતાની મા, તેનો
 પણ વિચાર રાખતા નથી. તો વીજી સ્ત્રીનો તો શું વિચાર રા-
 खे. કેટલીએક માતા કામને વશ પડી પોતાના પુત્રનો નાશ
 કરે છે, પોતાના ધણીનો નાશ કરે છે. આવી કામની દશા પીમે
 છે, ને તેથી આ લોકનાં દુઃખ આવી રીતે અનેક પ્રકારે જોગે
 છે અને પરલોકનાં દુઃખ સાંજલવાં હોય તો સુગમાંગ સૂત્રથી જોઈ
 લેવું. જવજાવના ગ્રંથથી જુનું નરકને વિષે પરમાધામી લોઢાની
 ધગધગતી તુતલીએ વખાને છે, નરકમાં પગ મુકવાની જગો છે તે
 એવી છે કે જેવી રીતે તરવારની ધાર ઉપર પગ મુકવો તેવી રીતે
 છે, બુદ્ધિ વેદના એવી છે કે હજારો મણ બલતા કાષ્ટની ચેહેમાં સૂવે
 તે કરતાં પણ વેદના વધારે આવે છે સીત વેદના એવી છે જે ટા-
 ઢનો જોમો નથી, ગમે એટલી અમીએ કરી શરીર શેકે તો પણ
 ટાઢ નીકલતી નથી. અન્મની જગા એવી છે કે રાહ રાહ જેવા ક-
 કમા કરીને નુપલવાની જગોમાંથી બાહાર કાઢે. વૈક્રિય શરી-
 રનો સ્વચ્છાઈ એવો છે કે, વધા કકઠા એકઠા થયા કે પારો જેમ
 મલી જાય છે તેમ શરીર નુજું આવે, એટલે પાઠા પરમાધામી
 અનેક પ્રકારની વેદના કરે છે. આવાં દુઃખ ટુંકાં આઝઘાં મનુ-
 પ્યનાં તેમાં અલ્પ કાલ સુખ માનીને, મોટા સાગરોપમના આઝ-

સ્વાં સુધી હુલ જોગવવાનાં છે, એવું કેટલાએક જીવો જાણે છે
 પણ કામાવપણે હુલનો લક્ષ ન આવતાં એ કામમા અથ થઈ
 રહે છે જે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને તે જીવ સ્વિતી પરિપક્વ થઈ છે, તે
 પુરુષ સંસારનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્મ સ્વરૂપમા આણંદપણે
 રહે છે. કેટલાએક વાહ્યથી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે પણ અતરંગમાથી
 ચિત્ત ચ્ચસતું નથી, તો પાઠા સંસારમા આવે છે કેટલાએક સંસાર-
 મા આવતા નથી પણ ચિત્ત વગ્નેલું રહે છે, કેટલાએકને રાગ રહે
 છે, ને જ્યારે સ્ત્રીનું મુલ જોવે ત્યારે જ્ઞાત ચિત્ત રહે છે, એવી અનેક
 પ્રકારની કામની વિલંબના છે પણ દૃઢ અનુરાગ આત્મતત્ત્વમાં જેનો
 યઈ ગયો છે, એવા સુદર્શન જોઈ જેને અજ્ઞયારાણીએ શરીરે વિચિત્ર
 પ્રકારે ફરસ કર્યો. અવાચ્ય પ્રદેશને વહુ વિલંબના કરી તો પણ
 કામ લીધ નથી. રાજાએ જેને શૂલીએ જોઈવા મોકલ્યા તો શી
 લના પ્રજ્ઞાવથી શૂલી મટી સિંહાસન થયું, આ મહિમા કામ જી-
 તવાનો છે. ચક્રવર્તી રાજા જેને એક લાખ વાણું હજાર સ્ત્રી છે
 તેના જોગના કરનાર પણ જ્યારે જ્ઞાન દશા જાગે, ત્યારે સ્ત્રીના
 સામું પણ જોતા નથી, એવી રીતે કામ જીતે છે તેમજ જગવાને
 સર્વથા કામને જીત્યો, તેથી કામનામા દૂષણ નષ્ટ થયું. ને જ-
 ગવાનું થયા છે, તેમ જેમને આત્માના ગુણ પ્રગટ કરવા હોય, તે-
 મણે કામની જ્ઞાથી મુક્ત થવાનો અજ્ઞાસ કરવો અજ્ઞાસથી
 સર્વ વીજ વને છે, કામ રોવવો એ જન ધર્મ છે, આત્મ ધર્મ નથી.
 આત્માના સ્વજ્ઞાવથી વધાર વર્તવું નહી, એવા જ્ઞાવ આવવાથી
 સદેજે કામ જીતાઈ જાય છે કામને જેણે જીત્યો તેણે હુનીયા-
 મા સર્વ જીત્યું પછી સર્વ જીતવું સુલ્લજ્ઞ થાય છે. જે જે પુરુષોએ
 કામ જીત્યો છે, તેના ચત્રિ વાચવાનો ઉદ્યમ કરવો શીલોપદેશ-
 માલા વાચવાથી કામ જીતવાના લાજ સમજાશે નીકટ મુ-
 ક્તિનો ઉપાય કામ જીતવો એજ છે.

૧૩ અજ્ઞાનનામા દોષ. એ અજ્ઞાન દોષ પણ અજ્ઞાતીનો છે તેથી કરી આત્મા શું ચીજ છે, શરીર શું ચીજ છે, સુખ દુઃખ શાથી આવે છે તેનું જ્ઞાન યથાર્થ થતું નથી. શરીરના દુઃખે દુઃખીન થાય છે, કુટુંબના દુઃખે દુઃખીન થાય છે, સુગુરુને કુગુરુ માને, કુગુરુને સુગુરુ માને, કુદેવને સુદેવ, ને સુદેવને કુદેવ, સુધર્મને કુધર્મ, ને કુધર્મને સુધર્મ માને છે. જ્ઞાતાનાં કારણને અજ્ઞાતાનાં કારણ માને છે, અજ્ઞાતાનાં કારણને જ્ઞાતાનાં માને છે. જે જે પ્રવૃત્તિ જમની કરે છે અને પોતાની માને છે, ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરે તો અધર્મ થાય એવી કરે છે. ધન કુટુંબ મલે છે, તે પર વસ્તુ છે. તે ઠતાં તે પોતાની માની આનંદ થાય છે, જ્ઞાનવંતને જ્ઞાનવંત જાણતો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન થાય એવો બુદ્ધિમંત્ર કરતો નથી, અજ્ઞાનના જોરથી પાંચ ઇંદ્રિયા ત્રેવિંશ વિષય તેમાં લુબ્ધ વર્તે છે. જ્ઞાની પુરુષે બતાવેલ સ્વટ ઇંદ્રિય પદાર્થ તથા તેના ગુણપર્યાય, તેનું જ્ઞાન કરતો નથી. નવ તત્ત્વ તેનું જ્ઞાન થતું નથી, અષ્ટ કર્મનું પણ સ્વરૂપ જાણતો નથી, કેટલાએક ધર્મવાલા કર્મ માને છે પણ કર્મ શું પદાર્થ છે, તે જાણતા નથી. કર્મ કેમ આવી બંધાય છે, કર્મ કેમ બુદ્ધિ આવે છે, કર્મ કેમ નિર્જરી આત્મા નિર્મલ થાય છે, તે અજ્ઞાને કરી જાણી શકતો નથી. આ માહાત્મ્ય અજ્ઞાનનું છે. કેટલાંએક ઓટાં કર્મનાં જોર પ્રત્યક્ષ છે, તો પણ અજ્ઞાનના જોરથી તે લક્ષમાં આવતાં નથી. કોઈ પણ જીવને મારી નાંખે છે તો સરકાર ફાંસી દે છે, તે પ્રત્યક્ષ જુએ છે તો પણ કેટલાએક માણસ ફાંસીએ જવાની બીક રાખતા નથી અને એવાં કૃત્ય કરે છે. મૃપા બોલવાથી ઓટી પ્રતિજ્ઞાનું કામ ચાલે છે, ચોરી કરવાથી કેદમાં જાય છે, આવા પ્રત્યક્ષ દાખલા બધા માણસના સમજવામાં છે. જાર કર્મથી પણ કેદમાં જાય છે પણ અજ્ઞાનપણે તે બાબતનો લક્ષ થતો નથી, ને એવાં ઓટાં કામ કર્યાં જાય છે. અજ્ઞાનતાએ રાજ વિરુદ્ધ આચરણ પણ

करे थे, ए अज्ञान खसेमवाना ज्ञाव धाय तो ज्ञान अज्यास करवो. शास्त्र ज्ञावाथी, साजलवाथी, खट ड्यनुं ज्ञान धाय थे ते खट ड्य कहीए ठीए.

१ धर्मास्तिकाय. ते अजीव ड्य, अरूपी, अचेतन, अक्रिय, चलन साह्य गुण ते जीव तथा पुद्गल चाले तेने सहाय करवानो धर्म थे. इहा शंका अशे के चाले तेने सहाय शं करवी थे, ते विषे समजवुं के माठलुं पाणीमा तरे थे. हवे तरवानी शक्ति तो पोतानी थे पण पाणीनी सहाय जोईए ठीए, पाणी विना तरी शकतुं नथी. तेम जीव तथा पुद्गल चाले तेने धर्मास्तिकायनी सहाय जोईए.

२ अधर्मास्तिकाय. एनो स्वज्ञाव धर्मास्तिकायथी विपरीत थे, स्थिर रहेवाने सहाय करे थे. मनुष्य पाणी होय थे ने तरता आवरतुं होय तो तरे थे पण ते आकी जाय, तो कोई टेकरी अथवा उबारानी सहाय मली आवे थे, तो स्थिर रही शके थे, पण जो एवी सहाय न मले तो स्थिर रही शकतो नथी. वली तन्त्रेथी आवता जो आक्या होय तो, जाम अथवा विसामानुं स्थानक मले थे तो वेसे थे. तेमज अधर्मास्तिकायनी सहायथी जीव पुद्गल थीर धाय थे, ए ड्यना पण चार गुण थे. अमूर्ति एटले रूप नहि, अचेतन एटले जीवरहित, अक्रिय एटले विज्ञावीक काई पण क्रीया करवी नहि, अने स्थीर सहाय गुण ते उपर प्रमाणे स्थिर पदार्थने सहाय करे थे

३ आकाशास्तिकाय. ते लोक जेमां ठ ड्य पदार्थ रह्या थे तेने लोक कहीए. अलोक जेमा आकाश सिवाय पदार्थ न थी. एवा लोकालोकमा व्यापीने आकाश ड्य रलुं थे, तेना पण चार गुण थे अरूपी एटले रूप नथी, अचेतन ते जीव रहित, अक्रिय ते कोई जातनी क्रीया करवी नथी अने अवगाहना गुण

તે જીવ પુદ્ગલ પદાર્થને રહેવાને જગો આપે છે. કારણ આશ્વા
લોકમાં જીવ પુદ્ગલ ઝરેલા છે, તેમાં જગો નથી તે આકાશ
જગો કરી આપે છે. ઈહાં શંકા થશે કે જગો નથી, તે કેવી રીતે
કરી આપે છે, તે વિષે જાણવું જે જ્ઞાતમાં જરા પણ જગો નથી
હોતી પણ સ્વીલો મારીએ તો દાસલ થઈ શકે છે, તેમ આકાશ
સ્તિકાય જગો કરી આપે છે.

[illegible]

[illegible][illegible]

કોમાકોમી પડ્યોપમે એક સાગરોપમ થાય. એવાં સાગરોપમનાં નરક તથા દેવતાનાં આનંદાં છે. વીજી પણ ગણત્રીનું કામ લાગે છે. આ કાલનું સ્વરૂપ, જગત્ના જીવના આનંદા વગેરેની ગણત્રીમાં આવે છે, એ ચંદ્ર સૂર્યના આધારથી કાલ કહેવો છે તેને કાલ ડ્વ્યમાં સ્વાજ્ઞાવીક ગણતા નથી. હવે કાલ ડ્વ્ય કોને કહે છે કે ઠાક ડ્વ્યના અગુરુ લઘુ પર્યાયની વર્તના થાય છે, તે વર્તના એકથી વીજી થવી તેનું નામ સમય છે. તેજ કાલડ્વ્ય નિષ્કરિત છે. પદાર્થ રૂપ નથી. કારણ જે ડ્વ્યની વર્તના અપેક્ષિત છે તેથી પદાર્થ રૂપ નથી. કાલનો ગુણ નવી વસ્તુને જુની કરવાનો છે. કાલે જે વસ્તુ બની તે આજે જુની કહેવાશે, આજે કરી તે નવી કહેવાશે, એ કાલ અપેક્ષિત કહેવાય છે. કાલ છે તે અરૂપી. અચેતન અક્રિય નવા પુરાણ ગુણ છે એરીતે કાલડ્વ્યનું સ્વરૂપ જાણવું.

૫ મો ડ્વ્ય પુદ્ગલાસ્તિકાય. તેના ચાર ગુણ. મૂર્ત એટલે દેખાય છે. અચેતન એટલે જીવપણું નથી, સક્રિય એટલે મલવા વીંચરવા રૂપ ક્રિયા કરે છે વલી જીવની સાથે રહીને ક્રિયા કરે છે માટે સક્રિય છે. તથા મલન વિચરણ ગુણ છે. જે પુદ્ગલ પરમાણુ ને પુદ્ગલ ડ્વ્ય કહો છો તે પરમાણુ કેવો સૂક્ષ્મ છે ? વાલ્યો બલે નહિ, ઢેદયો ઢેદાય નહિ, દૃષ્ટિને અગોચર છે. એવાં વે પરમાણુ મલી સંધ થાય છે, તેને દ્વીપ્રદેશી સંધ કહે છે. એમ ત્રણ ચાર આદે પરમાણુ મલી સંધ થાય છે, તે સંધ દૃષ્ટીગોચર આવતા નથી. અનંતા પરમાણુ મલીને જે સંધ થાય છે તે દૃષ્ટીને ગોચર આવે છે તે વ્યવહાર પરમાણુ કહેવાય છે, નિશ્ચય નયે તો સંધ કહીયે. વ્યવહારથી પરમાણુ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ પણ વાલ્યા બલે નહીં શસ્ત્રથી ઢેદાય નહીં અને એક પરમાણુમાં એક વર્ણ, એક-ગંધ, એક રસ અને વે ફરસ રહ્યા છે. વર્તના પ્રમાણે અને સત્તા પ્રમાણે તો પાંચ વર્ણ, વેગંધ, પાંચ રસ, આઠ ફરસ રહ્યા છે તેથી પરમાણુના

પર્યાયનું પલટનપણું થાય છે તે પલટનપણે સત્તામાંથી વર્તનારૂપ કાલાનો પીલો થાય પીલાનો લાલ પ્રમુખ થાય, એમ ફેરફાર થાય છે. આ અધિકાર અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં ઠાપેલી પ્રતમા પાને ૨૭૦ મે છે ત્યાંથી જોવો એવો પરમાણુનો સ્વજ્ઞાવ છે. તેથી એક ટુટા પરમાણુને નિશ્ચય પરમાણું કહ્યું છે અને વીજાને વ્યવહાર પરમાણું કહેવાય છે નિશ્ચય નયે તો સંધ્ય કહીએ. વ્યવહારથી પરમાણું કહેવાનું કારણ એટલું છે કે ડાઉનને અગોચર છે એ પણ વાલ્યા વલે નહીં, શસ્ત્રથી ઘેદાય નહીં એ વ્યવહારીક પરમાણું અનંતાં ઉત્તશ્લક્ષણ શ્લક્ષણકા તે આઠે કરીને શ્લક્ષણ શ્લક્ષણકા કહીએ તેથી આઠ ગુણાનુ નામ ઝરેરેણુ તેવી આઠ ઝરેરેણુ એક ત્રસરેણુ થાય, જે સૂર્યના પ્રકાશથી ઠાપરાના ફેરીયામાંથી દેખાય છે તે, એવી આઠ ત્રસરેણુ એક રથરેણુ થાય, રથ ચાલ્યે જે આકાશે રજ ઝમે તે, આઠ રથરેણુ એક દેવકુરુના યુગલી આ મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય, એવા આઠ વાલાગ્રે એક હરિવર્ષના મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય, આઠ એ વાલાગ્રે હેમવતના મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય, એવા આઠ વાલાગ્રે મહાવિદેહના મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય, એવા આઠ વાલાગ્રે ઝરત-ક્ષેત્રના મનુષ્યનો વાલાગ્ર થાય, એવા આઠ વાલાગ્રે એક લીલ થાય, આઠ લીલે એક જૂ થાય, આઠ જૂ એક જવમધ્ય થાય આઠ જવ મધ્યે એક આગુલ થાય, ઠ આંગુલે એક પાદ થાય, વાર આગુલે વૈંત થાય, ચોવીશ આગુલે એક હાથ થાય, એવા ચાર હાથે એક ધનુષ્ય થાય, એવા વેદજાર ધનુષ્યે એક ગાન થાય, એવા ચાર ગાન એક જોજન થાય, એના ત્રણ પ્રકારના માન છે, તે અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં પાને ૩૯૫ મે જોડ લેવું આ માપની વચમાંના સંધો તથા અંત્રી મોટોટા સંધો અનેક પ્રકારના થાય છે, વિચિત્ર સંસ્થાન વિચિત્ર માપના થાય છે. પરમાણુ ઘણા અને અવગાદના નાની, પરમાણુ અંત્રી શ્રોતાને અવગાદના મોટી. કેટલા એક સંધ

દૃષ્ટિએ દેખાય, હાથમાં પકમાય નહી, કેટલાએકના ફરસ જણાય પણ નજરે દેખાય નહી, કેટલાએક ગંધથી જણાય પણ નજરે ગંધ દેખાય નહી. એમ વિચિત્ર સ્વજ્ઞાવના પુઞ્જલના સ્વંધ થાય છે, તેમના મલવાથી પુદ્ગલના સ્વંધના વિચિત્ર સ્વજ્ઞાવ થાય છે, તેમ સ્વજ્ઞાવથી વિચિત્ર રીતના પદાર્થ બને છે, પાઠા વીંચરી પણ જાય છે, તે જોવામાં આવે છે, ને કામ પણ વિચિત્ર પ્રકારે કરે છે. જેટલા પદાર્થ દેખાય છે તે પુદ્ગલ છે. આપણે જીવ કહીએ ઊંચ, પણ જીવને દેખતા નથી. જીવનાં ગ્રંહણ કરેલાં શરીર દેખાય છે, તે સારુ સમાધિ તંત્રમાં જશવિજયજી મહારાજ કહે છે કે:—‘દેખેસો ચેતન નહિ, ચેતન નાંહિ દેખાય; રોષ તોષ કીનશું કરે, આપો આપ બુજાય. માટે કહેવાની મતલબ એટલી છે કે ચેતન દેખાતો નથી, દેખો છો તે ચેતન નથી પણ જરૂર છે, એટલે પુદ્ગલ છે, પુદ્ગલનાં લક્ષણ નવ તત્ત્વમાં દર્શાવ્યાં છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, ફરસ, શબ્દ, અંધારુ, ઉદ્યોત, તાપ, પ્રજ્ઞા, ઠાયા, આ દર્શાવ્યાં લક્ષણમાંથી કોઈ પણ લક્ષણ દેખાય તેનું નામ પુદ્ગલ જાણવું. બીજાં પાંચ ડ્રવ્ય છે તે દેખાતાં નથી. આવું પુઞ્જલ પદાર્થનું જ્ઞાન હોય તો વિચારે છે કે માહરો આત્મા અરૂપી, આ રૂપી પદાર્થ, તેને જે મારું કહું તે એજ અજ્ઞાનપણું છે, અને તે અજ્ઞાનપણું ગયું નથી, ત્યાં સુધી પુઞ્જલીક પદાર્થની ઇચ્છા મટતી નથી, અને જરૂર પદાર્થની ઇચ્છા છે, ત્યાં સુધી જીવ કર્મથી મુક્ત થતો નથી. આ પુઞ્જલ પદાર્થનું જ્ઞાન ઘણું વિસ્તારે જગવતીજી, અનુયોગદ્વાર વિગેરે સૂત્રમાં છે તે સાંજલશો તો વિસ્તારે સમજણ પમશે. કર્મ જે બંધાય છે તે પણ પુઞ્જલ પદાર્થ છે. પવન દેખાતો નથી, પણ ફરસ થાય છે, તે પવનના પુઞ્જલનો થાય છે. એવી રીતે કેટલાએક સૂક્ષ્મ પદાર્થ દૃષ્ટીએ નથી દેખાતા; જેમકે અંધારું અજવાલું એ વસ્તુ પકમીએ તો પકમાતી નથી. પણ રૂપ દેખાય છે માટે પુ-

દુગ્ધ પદાર્થ સમજવો વાદર પદાર્થના જાણ્યાથી સૂક્ષ્મ પદાર્થનો અનુમાને નિર્ણય કરવો

૬ જીવ જ્ય તે અરૂપી એટલે જીવનું રૂપ નથી, સચેતન એટલે ચેતન શક્તિ છે, ચેતન એટલે ચેતવું તે જાણવું જાણવાની શક્તિ જીવ વિના વીજા કોઈ પદાર્થમા નથી અક્રિય એટલે ક્રિયા કોઈ પણ કરવાનો ચેતનનો ધર્મ નથી જે ક્રિયા થાય છે તે અનાદિકાલના જીવનો કર્મનો સંજોગ છે, તે કર્મના સંજોગથી પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જૂલી ગયો છે, જેમ મદિરા પાનનો પીનારો મદિરા પીડેને મસ્ત થાય છે, એટલે શું કરવા યોગ્ય છે, શું નહિ કરવા યોગ્ય છે, એ જ્ઞાન રહેતું નથી, ને પોતાની જાતિ સ્વજ્ઞાવ નીતિ ઘોમીને વર્તે છે, તેમ આત્મા પોતાનો સ્વજ્ઞાવ ઘોમી વિજ્ઞાવ વર્તનાની ક્રિયા કરે છે સ્વજ્ઞાવિક વર્તનાનું નામ ક્રિયા નથી વિજ્ઞાવમાં વર્તે તેને ક્રિયા કહેવી છે, માટે સ્વજ્ઞાવિક ધર્મ અક્રિય છે, પણ અજ્ઞાન દશાને યોગે જીવનો સ્વજ્ઞાવ જ જુલી ગયો છે. શરીર છે તે હું તું એમ જાણે છે શરીરના દુઃખે દુઃખીત થાય છે, શરીરના સુખે સુખ માને છે, ધન પુત્ર પરિવાર જોડેને આણંદિત થાય છે, એ વધે પદાર્થ આત્માથી જિન છે, પણ અજ્ઞાનપણે જાણી શકતો નથી આત્માના ઠ લક્ષણ કહ્યા છે, તે આત્મા જાણી શકતો નથી તે ઠ લક્ષણ કહુ તું અનંત જ્ઞાન એટલે જગતમા અનંતા જીવ છે, અનંતા પુદ્ગલ પદાર્થ છે, એક એક પદાર્થમા અનંતા ગુણ પર્યાય રહ્યા છે, તેની ત્રિકાલ વર્તના થાય છે તે સર્વે એક સમયે જાણી શકે, એટલી શક્તિ આત્માની છે, પણ જન્મ સગે કરી અવરોડ ગઈ છે. તેથી જીવ જાણી શકતો નથી પોતાના શરીરની અંદર સર્વ વ્યાપી ને આત્મા રહ્યો તેને પણ પ્રત્યક્ષપણે જાણી શકતો નથી, તથા શરીરના અંદરના જાગમા શા શા પદાર્થ રહ્યા છે, તે પણ

જાણી શકતો નથી. તે જ્ઞાન અવરાર્ક ગયું છે તેના ફલ છે. જ્યારે જીવનો જ્ઞાન્ય નિદય આય છે ત્યારે સર્વજ્ઞના વચનની પ્રતીતિ આય છે, અને આવર્ણ સ્વપાવવાનો નિદયમ કરે છે, તો કર્મ સ્વપી જાય છે, ત્યારે તે સર્વ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. એ જ્ઞાન ગુણ સર્વશ્રાતો જ્ઞાનાવરણી કર્મ ક્ષય થાય છે ત્યારે પ્રગટે છે, અને થોમાં થોમાં કર્મનો ક્ષયોપશમ એટલે કેટલાંક ક્ષય પામ્યાં છે, કેટલાંક નિપસમાવ્યાં છે, એટલે સત્તામાં હાલ નિદય ન આવે એવાં કર્યાં છે, તેને નિપસમ કહીયે, એવી રીતે ક્ષયોપસમ અવાધી મતિજ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાન, અવધી જ્ઞાન, મનઃપર્યવ જ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાન આય છે, પછી વિશેષ વિશુદ્ધિ સર્વ પ્રકારે કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવલ જ્ઞાન થાય છે. હવે એવું જ્ઞાન પ્રગટ નથી થયું તેથી અજ્ઞાનપણું રહ્યું છે, એવી જ રીતે આત્માનો દર્શન ગુણ છે, દર્શન અને જ્ઞાનમાં જોડ શું છે ? જ્ઞાનનો વિશેષ નિપયોગ, દર્શનનો સામાન્ય નિપયોગ, એ રીતે દર્શન લક્ષણ, એનાં પણ આવરણને લીધે દર્શન ગુણ પ્રગટ થતો નથી; જેમકે ચક્રનો વિષય ? લાખ જોજનનો છે. તો એટલા દુરથી દેખી શકતા નથી. તે આવરણનું જોર છે. એ પ્રમાણે પાંચે ઇંડીયોની શક્તિ શાસ્ત્રમાં છે, તેમ ચાલતી નથી તે આવરણનો પ્રજ્ઞાવ છે. વળી કેવલ દર્શનથી સામાન્ય વૌધ સર્વ પદાર્થનો આય છે તે કેવલ દર્શનને આવરણ લાગવાથી દર્શન ગુણનું લક્ષણ વર્તતું નથી, તે લક્ષણ આવરણનો સર્વશ્રા ક્ષય અવાધી પ્રગટશે. હવે ચારિત્ર લક્ષણ તે આત્મા આત્માના સ્વજ્ઞાવમાં સ્થીર રહે તે. હવે તે સ્થીરતા અવરાર્કને વિજ્ઞાવમાં સ્થીરતા અર્ક છે, ને મોહની કર્મનો નાશ અર્થે ત્યારે આત્મસ્વજ્ઞાવમાં સ્થીરતા અર્થે. તેનાં કારણરૂપ પાંચ ચારિત્ર છે ને જેટલો જેટલો કષાય ક્ષય થશે તેટલો તેટલો ચારિત્ર ગુણ પ્રગટ અર્થે. સંપૂર્ણ ક્ષયે સંપૂર્ણ ચારિત્ર લક્ષણ પ્રગટ અર્થે. તપ લક્ષણ તે અવરાવાથી તપસ્યા થતી નથી,

ને વિચિત્ર ઇચ્છાનું વર્તે છે અને અંતરાય કર્મ ક્રય થવાથી સર્વશ્રા
 પુટ્તગલ પદાર્થની ઇચ્છાનું નાશ થશે, તેની અગાઉ અંશે અંશે ઇચ્છાનું
 રોકાશે, એટલું એટલું તપ લક્ષણ પ્રગટ થશે, પાંચમું વીર્યનામા
 લક્ષણ તે આત્માની અનંતી વીર્ય શક્તિ છે, પણ તે અવરાઈ ગઈ
 છે જેટલો જેટલો વીર્યાતિરાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેટલી તેટ-
 લી આત્માની વીર્ય શક્તિ શરીરમા રહીને ચાલે છે. જેમકે શ્રી-
 મત્ મહાવીર સ્વામી જગવાને એક દીવસની ઝમરમા ટચલી
 આગલીએ મેરુ કંપાવ્યો એટલી શક્તિ શાથી જાગી છે ? તો કે
 કોઈ પણ જીવોને હુ.સ્વ દીધા નથી, ને પોતાને કોઈ હુ.સ્વ દે છે
 તો સહન કરે છે, ને તેની પણ દયા ચીંતવે છે કેમને હુ.સ્વ દર્શને
 આ જીવ કર્મ વાધે છે, એવી તેની દયા ચીંતવી તેને પ્રતિબોધ કરે
 છે; જેમકે ચંદ્રકોશી સર્પે મઝા દીધો તો તેને પ્રતિબોધ દર્શ અન-
 ઝન કરાવી દેવલોકે વૈમાનીક દેવ બનાવ્યો આવી રીતે દયાના
 પ્રણામથી શક્તિનું પ્રગટ થઈ છે. આપણી શક્તિ હણાઈ ગઈ છે,
 તે દયાના પ્રણામ નષ્ટ થઈ હિસાની પ્રવૃત્તિ કરવાથી વીર્ય બલ
 નષ્ટ થઈ ગયું છે, તે પાઠા દયા જાણમા વર્તીએ તો વીર્ય શક્તિ
 જાગે; તે દયા વે પ્રકારે કરવી જોઈએ. એક જ્ઞ્ય દયા તે એકેંડી
 જીવથી તે પંચેડિ જીવ સુધી કોઈ પણ જીવને હણવો નહિ, તેમ
 કોઈ પણ પ્રકારનું હુ.સ્વ દેવું નહિ, તે જ્ઞ્ય દયા છે. વીજી જાણ
 દયા એવા જીવને હુ.સ્વ દેવાની વર્તના કરવી, તે આત્માનો ધર્મ
 નથી. આત્માને આત્માના સ્વજાણમા રહેવું, તે ન રહેવાથી આ-
 ત્માના જાણ પ્રાણની હાનિ થાય છે આત્માના જાણ પ્રાણ જ્ઞાન,
 દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય એ ચાર કહ્યા છે, તે જેટલી વિજ્ઞાવ દશાની
 વર્તના થશે, તેટલી હણાશે જેટલી જેટલી વિજ્ઞાવ દશા ત્યાગ
 થશે, તેટલી જાણ દયા થશે, તે એવી જાણ દયા જેટલી પ્રગટ
 થશે તેટલી તેટલી વીર્ય શક્તિ જાગશે. અને સંપૂર્ણ વીર્ય ગુણ

સર્વ પ્રકારે કર્મ નાશ થશે ત્યારે પ્રગટ થશે તેજ વીર્ય લક્ષણ.

૬ ઠંડું નપયોગ લક્ષણ:—નપયોગ શું છે તે જાણવાની શક્તિ છે પણ જાણવામાં ચિત્ત ઘાલવું તે રૂપ નપયોગ કરતા નથી ત્યાં સુધી જાણી શકતા નથી, તે રૂપ નપયોગ જ્ઞાન દર્શનના જ્ઞેદે કરી વાર પ્રકારે છે તે કર્મગ્રંથથી જાણવા.

આ ઠંડું લક્ષણ જીવ જ્ઞેદનાં છે, તે જીવ જાણતો નથી ત્યાં સુધી જીવને પોતાની પારકી चीजની खबर પડતી નથી, તે સર્વ અજ્ઞાનતાનાં ફલ છે. જીવ છે તે સદા અવિનાશી છે, તે પોતાનું સ્વરૂપ ન જાણવાથી સદાકાલ મરવાનો જ્ઞય રાખે છે, એવા અનંત ગુણ આત્માના છે તે કેવલજ્ઞાની મહારાજ સિવાય બીજા જીવ જાણી શકતા નથી. જીવના જ્ઞેદ ૧૪ તથા ૫૬૩ વતાવ્યા છે, તે કર્મ સંયોગે કરી શરીર, ઇંડીયો વગેરેના ફેરફારના છે. બાકી કર્મ રહિત સત્તાએ વધા સરખા છે. જ્ઞેદ નથી તો પણ જ્ઞેદ જાણવા, તે અધીક ઊઠા વ્યવહારમાં છે તે સમજવા લખું છું.

૧ એકેંડિ સુદ્ધમ તે ચર્મ ચક્રુએ દેખાતા નથી ૨ એકેંડિ બાદર તે ચક્રુએ કરી દેખી શકાય. ૩ બેંડિ બે ઇંડિવાલા. ૪ તે ઇંડિ તે ત્રણ ઇંડિવાલા. ૫ ચોરેંડી એટલે ચાર ઇંડિવાલા. ૬ અસન્નિ પંચેંડિ તે મન રહિત. ૭ સન્નિ પંચેંડિય તે મન સહિત.

એ સાત જાતના પર્યાપ્તા એટલે પર્યાપ્તી પૂર્ણ કરેલી, અપર્યાપ્તા તે પોતાની પર્યાપ્તી પૂરી કરી નથી; એટલે સાત પર્યાપ્તા અને સાત અપર્યાપ્તા મલી ૧૪ જ્ઞેદ જીવના થાય છે. હવે વિસ્તારે એના ૫૬૩ જ્ઞેદ કહે છે.

૧૭૮ દેવતાના થાય તે નીચે મુજબ.

૧૦ જીવન પતિ. ૧૫ પરમાધ્યાત્મીના દેવતા. ૧૬ વ્યતંતર જાતિના દેવ. ૧૦ તિર્યગ જૈનકના દેવ. ૧૦ જ્યોત્સીની જાતિના દેવતા. ૧૨ દેવલોક વૈમાનીકની જાતિના દેવ. ૩ કિલ્લિવણિયાની

જાતિના દેવ. દેવ જોવા. એ લોકાતિક જાતિના દેવ એકાવતારી. એ ગ્રંથેક જાતિના દેવ. ૫ અનુત્તર વિમાનના દેવતા એ કુલ એજ જાતના દેવતા, તે પર્યાપ્તિને અપર્યાપ્તા મલી ૧૮૭ અથવા એ દેવોને કવલ આદાર નથી. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આદારનો સ્વાદ આવે છે. કેટલાએક ઝગા પુન્યવાલા હોય તેમને ઇચ્છા પ્રમાણે ન પણ વની શકે. દેવતાની જાતિને વૈક્રિય શરીર છે. તેથી રોગાદી અપજતા નથી. મનુષ્યના આગ્રહાને અપક્રમ લાગે છે, તેવું દેવતાને અપક્રમ ન લાગે. પૂરે આગ્રહે મરે. એક વીજાની ક્રિયા ઘણો ફેરફાર રહે છે. વેપાર રોજગાર કરવાની જરૂર પડતી નથી. એ સામાન્ય-પણે દેવતાની જાતિ કહી

૩૦૩ મનુષ્ય ગણાવે છે, તે ત્રણ જાતિના થાય છે.

૧૫ કર્મજૂમિના મનુષ્ય. કર્મજૂમિ કોને કહે છે ? જ્યાં અસિ કહેતા હથીઆર, તરવાર, જાલા, ઘરી, કોશ, કુદામા, એ વસ્તુનું નામ અસિ કહીયે, તે જ્યાં વપરાય છે. મહી કહેતાં નામુ, ચોપમા લખવામા આવે છે. કૃષિ કહેતા જ્યાં કર્પણ (છેતીવામી) કરવાનું થાય છે, એ ત્રણજાતિના કર્મ જે ક્ષેત્રમા કરવાનું થાય છે, તેને કર્મજૂમિના મનુષ્ય કહીએ તે ક્ષેત્રના નામ.

૧ જંબુઘીપમાં મનુષ્ય ૧ જરતક્ષેત્ર. ૧ ઐરવૃતક્ષેત્ર. ૧ મહાવિદેહક્ષેત્ર.

૬ ઘાતકીલંક ઘીપમાં મનુષ્ય. ૭ જરતક્ષેત્ર. ૭ ઐરવૃતક્ષેત્ર. ૨ મહાવિદેહક્ષેત્ર.

૬ પુષ્કરાવર્ત ઘીપને વિષે મનુષ્ય. ૭ જરતક્ષેત્ર. ૭ ઐરવૃતક્ષેત્ર. ૨ મહાવિદેહક્ષેત્ર

એ ૧૫ ક્ષેત્રમા વસનારા મનુષ્ય પંદર જાતિના, એમા જરતક્ષેત્ર તથા ઐરવૃતક્ષેત્રના મનુષ્યની રીતિ સરખી છે, કાલસ્થિતિ પણ સરખી છે, બંને આરાની હકીકત સરખી છે. પાંચ મ-

હાવિદેહકેત્રમાં સદા તીર્થંકર મહારાજ વિચરતા લાગ્ને છે, જંબુદ્વીપમાં જંબુદ્વીપ પત્તનિમાં અધિકાર છે. કોઈ ગ્રંથમાં વેપણ કહે છે, એમ પ્રવચન સારોહારમાં કહેલું છે. તત્ત્વ કેવલીગમ્ય. વલી ઉત્કૃષ્ટ કાલમાં એક મહાવિદેહમાં વત્રીશ વિજય છે, તે સર્વે વિજયમાં એક એક તીર્થંકર મહારાજ હોયતેથી એક મહાવિદેહમાં વત્રીશ તીર્થંકર વિચરતા લાગ્ને; વલી કેવલજ્ઞાની સદા કાલ લાગ્ને, મોક્ષમાર્ગ સદાકાલ વર્તે; જેમ જરત, ઐરવૃતમાં મોક્ષમાર્ગ ત્રણ આરામાં વર્તે છે, ને વીજા આરામાં વંધ થઈ જાય છે, તેમ ત્યાં નથી. આનુચા વિષે પણ જરત ઐરવૃતમાં જુવું વતું છે, તેમ ત્યાં નથી. સદા ક્રોમ પૂર્વનું આનુચું છે. શરીરમાન પાંચસે ધનુષ્યનું છે, આ ફેરફાર છે, વીજો પણ ફેરફાર શાસ્ત્રથી જોવો.

૩૦ ત્રીશ અકર્મજૂમિ તથા ઠપત્ર અંતર દ્વીપના મનુષ્ય જુગલીઆં છે તે મનુષ્યને વૈપાર, રોજગાર, રાંધવું, खेतीकाम, કોઈ પણ જાતનાં જંજાર વનાવવાં, વસ્ત્ર પહેરવાં, એ કાંઈ પણ કરવાનું નથી; ટુંકામાં અસિ, મરી અને કૃપિ એ ત્રણ કર્મજૂમિના મનુષ્યને છે તેમ એમને નથી. ફક્ત કલ્પવૃક્ષ ફલ આપે તે સ્વાવાં છે. કલ્પવૃક્ષથી ઘર બની ગયાં છે, તેમાં રહે છે. જેની જેટલી મરજાદા છે તે પ્રમાણે આહારની ઇચ્છા આવે તે વચ્ચે કલ્પવૃક્ષ એની મરજી પ્રમાણે આપે, આયુષ્ય શરીર પણ મોટાં છે, તે દરેક ક્ષેત્ર અપેક્ષિત છે, તે આગલ આવશે. તેમ વલી ત્યાંથી મરીને દેવતા આવે, વીજી ગતિમાં જાય નહિ. કેમકે સરલ સ્વજ્ઞાવી છે, આકરા રાગ દ્વેષ નથી.

૧૦ હૈમવંત અને ઐરવૃત જુગલીઆનાં ક્ષેત્ર. ૧ જંબુદ્વીપમાં તેમજ ૪ ધાતકીચંદ્રમાં ૪ પુષ્કલાર્દમાં.

એ દશ ક્ષેત્રમાં જુગલીઆં મનુષ્ય આવે તેમનું શરીરમાન

एक गाउनं, एक पट्योपमनं आनखु एकातेर आमला प्रमाणे
आहार करे, आयुष्यना ठेमानपर एक जोरुलानो खी गर्ज धरे तेनो
जन्म अया पढी ७९ दिवस सुवी तेनी प्रतिपालना माता पिता
करे. पढी माता पिता मरीने देवता आय आ स्थिति ठे

१० हरिवर्ष अने रम्यक ए वे क्षेत्र नीचेना द्वीपमा ठे ७ क्षेत्र
जंबुद्वीपमां. तेमज ४ पुष्कलार्द्धमा, ४ घातकी खरुमा

ए दश क्षेत्रनां जुगलीआनं देहमान वे गाउनं, आनखुं वे
पट्योपमनं, वे दीवसने आतेर आहार वोर प्रमाणे करे, चोशठ
दीवस ठेकरानी प्रतिपालना करे

१० देवकुरु. उत्तरकुरुना जुगलीआना क्षेत्र ७ जंबुद्वीपमा
ए वे क्षेत्र. तेमज ४ पुष्कलार्द्धमा ४ घातकी खरुमां

१० ए दशे क्षेत्रना जुगलीआनं देहमान त्रण गाउनं, आ-
नखुं त्रण पट्योपमनं, त्रण दीवसने आतेर तुवेर प्रमाणे आहार
कट्यवृद्धना फलनो करे, ४९ दीवस ठेकरांना जुगलनी प्रतिपा-
लना करीने काल करे.

३० ए त्रीश क्षेत्रना मनुष्यने अकर्मजूमिना मनुष्य कहीये

५६ ठप्पन अंतरद्वीपना मनुष्य ते अंतरद्वीप जंबुद्वीपनी
जगतीना कोटनी नजीक हेमवंत तथा शीखरी, पर्वत ठे वने
पर्वतमाथी दाढाउ नोक्ली ठे ते कोटना उपर थईने समुद्रमा
गई ठे ने चार चार दाढाउ नोक्ले ठे ने प्रेकैक दाढा उपर सात
सात द्वीप ठे, ए प्रमाणे ५६ अंतरद्वीप अया अंतरद्वीप केम कहा?
लवण समुद्र उपर अथर रहा तेथी अंतरद्वीप कहीए अने ए द्वीप
उपर वसनार जुगलीआ मनुष्यने अंतरद्वीपना मनुष्य कहीए.
ए मनुष्यनु शरीर आठमें धनुष्यनु होय, आयुष्य पट्योपमना
असख्यातमा जागनु होय, तेने पण कट्यवृद्धी आहार होय.
ए कुल १०१ क्षेत्रना मनुष्य ते पर्याप्ता तथा अपर्याप्ता ए वे जेदे

ગર્જના ગણતાં ૨૦૨ જોડ થયા, તેમાં ૧૦૧ જોડ સમૂર્ઠિમ મનુષ્યના. સમૂર્ઠિમ મનુષ્ય કોને કહીએ ? મનુષ્યના મલમૂત્ર, લોંટ, વમન, ધુંક, લોહી, માંસ, વીર્ય, ચામડી વિગેરે માણસના અંગના પદાર્થમાં નુત્પન્ન થાય, આયુષ્ય અંતમૂહુર્તનું. અપર્યાપ્તિ અવસ્થાએજ મરણ પામે. એ મનુષ્યો પર્યાપ્તિ પુરી કરેજ નહિ. શરીર પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા જાગનું હોય, એટલે દેખવામાં આવે નહિ, એ સાત આઠ પ્રાણ બાંધતો મરણ પામે. એ કુલ જોડ ૩૦૩ મનુષ્યના જાણવા.

હવે તિર્યંચના ૪૮ જોડ તે નીચે મુજબ.

એકેંડી તે જેમને એક ફરસ ઇંદિ ઠે તેના જોડ.

૪ પૃથ્વીકાય તે માટી, પાષાણ, રત્ન, સોનું, ધાતુનું. મોતીને પણ અનુયોગદ્વારની ટીકામાં પૃથ્વીકાય અને અચિત કહ્યાં છે. એ વાવતમાં માણસનાં મનને શંકા થાય કે ઊપના શરીરમાં પૃથ્વીકાય કેમ થાય. તે વિષે જાણવું જે મનુષ્યના શરીરમાં પથરી થાય છે, તો તે પૃથ્વીકાય છે તેમ એ પણ જાણવું. એ પૃથ્વીકાયના પથરા પ્રમુખ મોટા મોટા દેખાય છે, તો પણ એ અસંખ્યાતા જીવનો પીંડ છે. એક આમલા જેટલી માટી વા પત્થર લીધો હોય તેમાં અસંખ્યાતા જીવ છે. એક જીવનું શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા જાગનું છે તે વધાનો પીંડજૂત છે. એ જીવનાં શરીર કલ્પનાથી કબુતર જેવમાં કરીએ તો એક લાખ જોજનનો જંબુદ્વીપ છે તેમાં માય નહીં. એવી પૃથ્વીકાયના શરીરની સૂક્ષ્મતા છે. એ પૃથ્વીકાયનું નતકૃષ્ટ આયુષ્ય વાવીશ હજાર વર્ષનું છે, તે બાદર પૃથ્વીકાયનું છે. તે દેખવામાં આવે છે તેનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પૃથ્વીકાયના ઇથી પણ સૂક્ષ્મ જીવ છે તે ચર્મચક્રુને અગોચર છે. કેવલજ્ઞાની મહારાજે પોતાના જ્ઞાનમાં જોડને કહ્યા છે, તે ચન્દ્ર રાજલોકમાં બધે છે. તેનું આયુષ્ય

जघन्य अने उत्कृष्ट अंतरमुहूर्तनुं ठे ए पृथ्वीकायना वे जेदने पण पर्याप्ता जेणे चार पर्याप्ति पुरी करी ठे ते, तथा अपर्याप्ता जेणे चारे पर्याप्ति पूरी करी नथी, वा अपर्याप्ति अवस्थाएज मेरे ठे, ते अपर्याप्ता सूक्ष्म तथा वादर पृथ्वीकाय एटले चार जेद थया

अपकायना चार जेद ते पाणीना जीव, तेमा कुवानु, तलाव, समुद्र, वरसाद, धुमर प्रमुखनुं पाणी. ए पाणीना जीव-नुं शरीर पण अंगुलना असख्यातमा जागनुं ए पाणीनो पीरु देखाय ठे, तेना एक बीडुमा पण असंख्याता जीवठे ए जीवनुं आयुष्य जघन्य अंतर मुहूर्तनुं, उत्कृष्टथी त्रण हजार वर्षनुं ठे ए वादर अपकाय, तथा सूक्ष्म अपकाय ते देखवामा आवता न-थी एटले वे जेद थया ते पर्याप्ता तथा अपर्याप्ता वे मेलवता अपकायना चार जेद थया

तेजकायना चार जेद ते सूक्ष्म तेजकाय तथा वादर ते-जकाय, ए वे पर्याप्ता तथा अपर्याप्ता एनु शरीर अंगुलना असं-ख्यातमा जागनुं आउखुं उत्कृष्ट त्रण द्विसनु. एमा पण सूक्ष्म तेजकाय अगोचर ठे

वायुकायना चार जेद ते सूक्ष्म वायुकाय तथा वादर वा-युकाय ए वे पर्याप्ता तथा अपर्याप्ता एम चार जेद वायुकायनुं शरीर अंगुलना असख्यातमा जागनु, आयुष्य वादर वायुकायनुं उत्कृष्ट त्रण हजार वरसनुं अने सूक्ष्म वायुकायनुं अंतमुहूर्तनु

वनस्पतिकायना ठ जेद-तेमा प्रत्येक वनस्पति ते एक शरीरे एक जीव होय ते, जेम के एक फलनी माझे जेटला बी-ज ठे तेटला जीव ठे फलनी ठालनो एक जीव, फलना गर्जनो एक जीव, वृक्षनी शाखानो एक जीव, मूलनो एक जीव, थरु-मां एक जीव, पत्रमा एक जीव, एवी रीते जूदा जूदा जीव होय कोई कदेशे जे आखा जाम्मां एफ जीव तो फलना, बी-

જના જૂદા જૂદા જીવ કેમ ? તે વિષે સમજવું કે, સ્ત્રીના આંખા
 શરીરમાં એક જીવ છે, પણ તેના શરીરમાં ગર્ભ જેટલા રહે છે તે
 ગર્ભના જીવ જૂદા જૂદા હોય છે. તેમ વીજના જીવ જૂદા જૂદા
 હોય. એવાં જે ફલાદિક તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિકહીયે. મોટાં ઝામ
 વડ, પીપલા, નાલીયેરી વિગેરે તથા ઘનં પ્રમુખ અનાજનાં ઝામ
 તથા શાક, ફલ, ચીજનાં પ્રમુખનાં વેલાદિક એ સર્વે પ્રત્યેક વન-
 સ્પતિ જાણવી. તે બે પ્રકારે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા. વનસ્પતિકાયના
 જીવને ચાર પર્યાપ્તિ કહી છે, તે પુરી કરી નથી ત્યાં સુધી અપ-
 ર્યાપ્તો, પૂરી કરે ત્યારે પર્યાપ્તો. અપર્યાપ્તિ અવસ્થાએ પણ કેટલા-
 એક મરણ કરે છે. પર્યાપ્તિ પ્રત્યેક વનસ્પતિના ઝામ, વેલા મોટામાં
 મોટા એક હજાર જોજન અધીકના થાય છે, એ વેલાનું નિરાવાધ
 જગામાં લાંબા જાય છે તે જાણવું. અને અપર્યાપ્તાનું શરીરનું માન
 અંગુલના અસંખ્યાતમા જાગનું કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય દશ હ-
 જાર વરસનું કહ્યું છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે, અને અપર્યાપ્તાનું
 જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનું છે. એક પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અસંખ્યા-
 તા અપર્યાપ્તા રહ્યા છે. એ અધિકાર પત્રવણાજીમાં વિસ્તારે કહ્યો
 છે. લીલી વનસ્પતિમાં એ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞા છે, હવે સાધારણ વ-
 નસ્પતિકાય તે એક શરીરમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે, તેને અનંત
 કાય કહીયે, અને નિગોદ પણ કહીયે. તે નિગોદ બે પ્રકારે છે.
 એક વાદર નિગોદ તે વનસ્પતિ દૃષ્ટિએ દેખવામાં આવે છે. આદૂ,
 મૂલા, ગાજર, સૂરણ, રતાલુ, આદિ કંદની જાતો જે કંદ કાપ્યા
 ઠતાં પણ પાઠા ઝગે તે તથા જાઓમાં ઝગતા અંકુરા જે જે પત્ર
 ફલ પ્રત્યેકને યોગ્ય નથી અથાં, જેની નસ વીજ પરવ દેશાય નહી,
 જાગ્યા ઠતાં સરખું જાગે, કોપેલા જેવું દેશાય, જાગેલી જગોયે
 પાણીના મોતીઆ બાજે, એવી વનસ્પતિને અનંતકાય કહીયે, ને
 સાધારણ વનસ્પતિ તેનેજ વાદર નિગોદ કહીયે. તે જીવ પણ બે

પ્રકારે, પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા એમનું શરીર અંગુલના અસંખ્યાતમા જાગનુ છે, આયુષ્ય અંતર્મુદ્દર્તનું દેવે સૂક્ષ્મ નિગોદ તે ચન્દ્રરાજ લોકમા સર્વથેકાણે જોરલી છે, સૂક્ષ્મ નિગોદ વિનાની કોઈ જગો ખાલી નથી એની સૂક્ષ્મતા એવી છે કે અંગુલના અસંખ્યાતમા જાગમા નિગોદના અસંખ્યાતા ગોલા છે, તેમાના એક ગોલામા અસંખ્યાતી નિગોદ છે, તે એક નિગોદમા અનતા જીવ છે, તે જીવોનું આયુષ્ય એક શ્વાસ લગ્ને મુકીએ તેટલામા મત્તર જીવ ઝા-જેરા થાય, એટલે એટલી વાર મરવું ઇપજવું થાય, એ જીવ પણ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બે પ્રકારે છે. એ બે જોડ પ્રત્યેકના, બે જોડ ઘાદર નિગોદના, બે જોડ સૂક્ષ્મ નિગોદના—એ ત્રણના મલી વન-સ્પતિના જીવના ઇ જોડ થયા

૧ વેઈંડી જીવ તે શંખ, કોમા, ગંધોલા, અલસીયાં, મેહેર, કર્મીયા, શર્મીયા, આદે જેને શરીર તે ફરસ ફડિ તથા મુખ તે રસ ફંડિ એ બે ફંડિ છે તે બે ફંડિ જીવ જાણવા એ પણ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બે જોડે છે એ જીવનું શરીર મોટામા મોટુ વાર જોજનનુ હોય, એવા શરીરવાલા જીવ વિશેષે કરીને ચોથા આ-રામા થાય છે, તે કાલમા મનુષ્યનું શરીર પણ મોટુ હોય છે, કેટલાએક જીવને જગવંતના વચનની પ્રતીત નથી દોતી તેને વ્યામોહ થાય છે કે આટલું મોટુ શરીર કેમ હોય, પણ બુઢિયાનને તથા જગવંતના વચનની શ્રદ્ધાલાને શકા થતી નથી. કારણ જે હાલમા એક પેપરમા વાચવામાં આવેલુ હતું કે એક ગીલોનીના હાનુકા સગા ગજના હતા, ને દેખીતી તો હાલમા ચાર તમુની દેખાય છે હાનુકા આટલા મોટા દેખાય છે કોઈ કાલે એવી મોટી પણ થતી નીશ્ચે થાય છે તેમ હાલમા દેશ ફેરથી પણ મોટા નાનાનો ફેર દેખાય છે કાફરજી વલદીયા જેવા મોટા થાય છે તેમ મોટા વલદીયા આ દેશમાં થતા નથી. ધોના વિ-

લાયતી એટલા મોટા આવે છે કે તેવા મોટા ગુજરાતમા થતા નથી. માણસો પણ પંજાવમાં ઝંઘાં મજબૂત થાય છે તેવાં ગુજરાતમાં થતાં નથી. એનું કારણ એટલું છે કે હવા પાણીના ફેરફારથી થાય છે. તેમ કાલના ફેરફારથી ફેરફાર થાય એમ જાણી બુદ્ધિવાનને શંકા થતી નથી. એ વેઈંડિ જીવનું આયુષ્ય વાર વરસનું નુકુષ્ઠ થાય છે.

૨ તેઈંડિ જીવના વે ઝેદ છે તે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા. તે જીવ-માંકણ, કીમ્મા મંકોમ્મા વીગરે જાણવા એ જીવનું શરીર મોટામાં મોટું ત્રણ ગાંઠ સુધીનું થાય છે, તથા આયુષ્ય નુકુષ્ઠ નંગણપચાસ દીવસનું કહ્યું છે. એ પર્યાપ્તાનું જાણવું, અને અપર્યાપ્તાનું તો અંતર મુદ્દર્તનું હોય.

૩ ચૌરેઈંડિ જીવ પણ વે પ્રકારે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ જીવને પાંચ પર્યાપ્તિ છે તે પૂરી કરે ત્યારે પર્યાપ્તા અને તેમાંથી અધુરી પર્યાપ્તિ હોય તે અપર્યાપ્તા. માચ્છી, મઝર, વીંતુ, પ્રમુખ જીવ જાણવા. એ જીવને ફરસ ઈંડિ, રસ ઈંડિ, ઘ્રાણ ઈંડિ, ચક્ષુ ઈંડિ એ ચાર ઈંડિ હોય. આયુષ્ય નુકુષ્ઠ ૪ માસનું હોય, શરીર નુકુષ્ઠ એક જોજનનું હોય.

૪૦ પંચેઈંડિ તિર્યંચના વીશ ઝેદ તે નીચે પ્રમાણે જાણવા.

૧ જલચર તે પાણીમાં ચાલે તે મઝ, તે માઠલાં, સુસુમાર વીગરે.

૨ થલચર તે જમીન ઉપર ચાલે તે ગાય, ઝેંસ, વલદ, હાથી, ઘોમ્મા વીગરે.

૩ લેચર તે આકાશે ઉમે તે પંખીડની જાતિ.

૪ નરપરિસર્પ તે પેટે ચાલે તેમાં સર્પ પ્રમુખ જાણવા.

૫ સ્ત્રુજપરિસર્પ તે સ્ત્રુજાણે ચાલે તે નોલીયા સ્ત્રીસકોલી પ્રમુખ.

એ પાંચ પ્રકારના તિર્યંચ તે ગર્જથી ઉત્પન્ન થાય તે, ગર્જજ

એ સ્ત્રી પુરુષના સંજોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, એ જીવનાં શરીરનાં માન તથા આયુષ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, જીવ અપેક્ષાએ જૂદા જૂદા છે, તે પન્નવળાજી જિવાન્નિગમથી વા જીવ વિચારથી જાણવા એ જીવ કર્મ જ્ઞાનમિમા તથા અકર્મ જ્ઞાનમિમા ઉત્પન્ન થાય છે વીજો જ્ઞેદ સમૂર્ઠિમ તિર્યંચ તે સ્ત્રીના સંજોગ વિના ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કે દેવકો મરી ગયો હોય ને તેનું કલેવર હોય તે કલેવરમા વરસાદનો ઠા-ટો પડે કે-પાઠા તેમા દેવકા ઉત્પન્ન થાય, વીતુનું કલેવર હોય તેમા વીતુ ઉત્પન્ન થાય છે, ઠાણમાં પણ વીતુ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ કેટલીક વસ્તુના પ્રયોગમા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવને સમૂર્ઠિમ કહીયે એ પણ પાંચ પ્રકારે થાય છે એટલે ગર્જન અને સમૂર્ઠિમ મલીને દશ જ્ઞેદ થયા, તે ગર્જનને ઠ પર્યાપ્તિ છે, સમૂર્ઠિમને પાંચ પર્યાપ્તિ છે તે પ્રમાણે પર્યાપ્તિ કરે તેને પર્યાપ્તા કહીયે પર્યાપ્તિ પુરી નથી કરી ત્યા સુધી અપર્યાપ્તા કહીયે એ પ્રકારે બે જ્ઞેદે ગણતા વીશ જ્ઞેદ થાય, તે વીશ પ્રકારના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિ જાણવા એકેન્દ્રિ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિ સુધીના જ્ઞેદ એકઠા કરતાં અ-મતાલીશ જ્ઞેદ સર્વે તિર્યંચના થાય.

હવે નરકના જીવ ચત્તદ પ્રકારે નરકના નામના જ્ઞેદથી થાય છે. રત્ન પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૧ શર્કરા પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૨ ચાલુકા પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૩ પંક પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૪ ધુમ પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૫ તમ પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૬ તમતમા પ્રજ્ઞા નરકના નારકી ૭.

એ સાતે નરકમાં જીવ ગ્રપજે તે નારકી કહીયે પેહલી નરકના કરતા વીજી નરકમા હુલ વધારે, આયુષ્ય વધારે, શરીર મોટું એમ અનુક્રમે સાતમી નરક પર્યંત એક એકથી વધારે હુલ, આયુષ્ય શરીર પણ વધારે છે એ નરકમા હુલ એવા છે જે હુલનો જોમો મનુષ્ય લોકમા નથી. કેટલીક નરકમા પરમાવામીની

કરેલી વેદના છે. કેટલીએક નરકમાં સ્વજ્ઞાવિક ક્ષેત્ર પ્રજાવે વેદના છે. જે જે આકરાં પાપ કરે તેનાં ફલ નરકમાં જોગવવાનાં છે. આયુષ્ય વધારેમાં વધારે તેત્રીસ સાગરોપમનું છે, તેમાં અસંખ્યા-તો કાલ જાય, તેટલા કાલ સુધી હુલ જોગવવાનું છે અને મનુષ્યમાં વિષયનું અલ્પ કાલ સુખ માનેલું માણવું. વસ્તુપણે તો વિષયમાં સુખ નથી, પણ અજ્ઞાનપણે સુખ માની વિષય જોગવે છે અને તેનાં ફલ જીવ નરકમાં જોગવે છે. એ નરકના જીવને દશ પ્રાણ છે, ઠ પર્યાપ્તિ છે, તે બાંધી ન રહ્યો હોય ત્યાં સુધી અપર્યાપ્તો કહેવાય ને પૂર્ણ બાંધે એટલે પર્યાપ્તો. તે પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ બે જોડ ગણતાં ચતુદ જોડ થાય, એટલે ચતુદ પ્રકારના નારકી.

એ એકેંડિથી પંચેંડિ સુધીના સર્વે જોડ જોગા કરીયે ત્યારે ચારે ગતિના કુલ ૫૬૩ જોડ થાય તે નીચે પ્રમાણે.

૧૯૮ જોડ દેવતાના

૩૦૩ મનુષ્યના જોડ.

૪૮ તિર્યંચના જોડ

૧૪ નારકીના જોડ.

એમ વધા મલી સામાન્યથી જીવના ૫૬૩ જોડ થાય છે વિસ્તારથી તો જીવના જોડ તથા જીવનાં સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં આયુષ્ય પણ પહોંચે નહીં એટલું વર્ણન શાસ્ત્રમાં કરેલું છે, માટે વિસ્તાર રુચી જીવોએ શાસ્ત્ર અજ્ઞાસ કરી જાણી લેવા, પણ જ્યાં સુધી અજ્ઞાનનું જોર છે ત્યાં સુધી જીવને વીતરાગ જ્ઞાપિત શાસ્ત્ર જોવાનું તથા સાંજલવાનું મન થશે નહીં, એમ કરતાં જ-વરાઈથી વા શરમથી સાંજલશે તો શ્રદ્ધા કરશે નહીં તેનું કાર-ણ એટલુંજ છે કે પૂર્વ જીવની વિપરીત શ્રદ્ધાની સંજ્ઞા ચાલી આવે છે, તેના જોરથી સાચી વસ્તુ રુચે નહીં. ગુન્માર્ગની રુચી થાય. વિપરીત વસ્તુ ઉપર કલ્પિત ન્યાય જોમી તેની શ્રદ્ધા કરે. વીજા જીવને પણ કુયુક્તિ કરી સમજાવી ગુન્માર્ગમાં પામે અને તેવી જ રીતે અનેક જૂદા જૂદા ધર્મો થઈ ગયા છે, અને જે માણસ જે ધ-

મને માને છે, તે ધર્મમા શું કહ્યું છે તે પણ જાણતા નથી. પોતે જોને દેવ માને છે તે દેવ શા કારણથી માનું છું, તે દેવમા દેવના લક્ષણ છે કે નથી તે જોતા નથી કેટલાએક બ્રાહ્મણોએ ક્રીશ્ચિયન ધર્મ અગીકાર કરી વેદ ધર્મ ઠોકી દીધેલો, તેમ વેદ ધર્મમા શી ખૂલ છે તે જાણતા નથી તેમ વેદમા કહ્યાથી વિપરીત ચાલીએ ગીએ તે પણ જાણતા નથી એક ક્રીશ્ચિયનને પૂછાણું તો સંતોષકારક ખૂલ પણ વતાવી શક્યો નહીં, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે સ્ત્રી અને ધનના લોભે ધર્મ અગીકાર કરે છે, તેને કાંઈ પઠી ધર્મ જાણવાની જરૂર પડતી નથી, અને અજ્ઞાનના જોરથી સત્ય ખોલવાનું ચિત્ત થતું નથી. કેટલાએક બ્રાહ્મણો જૈનની નિંદા કરે છે તે એટલા સુધી કે વેડ્યાના ઘરમા પેસવું પણ જૈન મંદિરમાં ન જવું, આ કેટલું ખૂલ ખરેલું છે તે નીચેની હકીકતથી સહેજ સમજાશે મહાત્મારત શાસ્ત્રમા નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે.

યુગેયુગે મહાપુણ્યં, દૃશ્યતે દ્વારિકાપુરિ ।

અવિતીર્ણો હરિ ર્યજ, પ્રજ્ઞાસે શશિ જૂપણઃ ॥૧॥

રૈવતાષ્ઠૌ જિનો નેમિ યુગાદિર્વિમલાચલે ।

ઋષીણામાશ્રમા દેવઃ મુક્તિ માર્ગસ્ય કારણમ્ ॥૨॥

આ સુજવ મહાત્મારતમા શ્લોક છે—એ શ્લોકમા જૈનનું તીર્થ જે રૈવતગિરિ હાલમાં મિરનારજી કહેવાય છે, તથા ત્યાં નેમિનાથજી મહારાજ ધાવીસમા તીર્થકર તેનોજ મંદિરમા જૈનીયો માને છે, તેજ તીર્થનું તથા નેમિજિનનું વહુમાન પૂર્ણ કર્યું છે વલી વિમલાચલ જે હાલમા શત્રુંજય કહેવાય છે, ત્યાં યુગાદિજિન એટલે ઋષભદેવજીને યુગાદિજ જૈનશાસ્ત્રમા કહ્યા છે, તેમ ત્તારતમા પણ કહ્યા છે એ બે તીર્થને મોકનું કારણ આ શ્લોકમા વતા-

व्युं ठे, तो ज्ञारतना माननारने ए जैनना तीर्थने अने देवने मो-
क्ष कारणचूत सेववा जोईए के निंदा करवी जोईए ? ज्ञारत तो
हमेश वंचाय ठे, ते ठतां आ वात ध्यानमां न रहेतां अवलो र-
स्तो पकमे ठे ते अज्ञाननी राजधानीनुं फल ठे. पण जेने कांई-
क अज्ञान पातलुं पम्युं होय तेना कान खोलवा सारु आ वावत
जणावी ठे. हजु बीजा पण स्थानमां ठे ते नीचे लखीए ठीए.

॥ ऋग्वेदनो मंत्र ॥

ॐ त्रैलोक्य प्रतिष्ठितान् चतुर्विंशति तीर्थकरान्
ऋषिज्ञानान्वर्धमानान् तान् सिद्धान् शरणं प्रपद्ये ॥

॥ यजुर्वेदनो मंत्र ॥

ॐ नमोर्हतो ऋषिज्ञाय ॐ ऋषिपवित्रं पुरहुतमध्वरं
यज्ञेषु नम्रं परममाह संस्तुतावारं शत्रुं जयं तं सुरिष्माहु
तिरिति स्वाहा ॥

॥ यजुर्वेदनो बीजो मंत्र ॥

ॐ त्रातारमिन्द् ऋषिज्ञं वदंति अमृतारमिन्द् हवे सुगतं
सुपार्श्वे मिन्द् हवे सक्रमजितं तद्वर्धमानं पुरहुतमिन्द् माहु
तिरिति स्वाहा ॥

॥ त्रीजो. मंत्र ॥

ॐ नम्रं सुधीरं दिग्वाससं ब्रह्मगर्जसनातनं लुपैमिवीरं
पुरुषमर्हतमादित्यवर्णं तमसः पुरस्तात् स्वाहा ॥

पुनः ऋग्वेद. मं. १ अ. १४ सू. १०

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्ट नेमिः ॥

आ रीतना वेदोमा मंत्र ठे; ते दयानंद ठलकपट दर्पण नामनी
 चोपमीमा में वाच्या पाने ११ए ते उपरथी वेदना जाणकार शा-
 स्त्रीने वताव्या, अने पूठयुं के आ मंत्रो तमारा वेदमा ठे ? त्यारे
 ते शास्त्रीये सत्य दशा धरीने कहु जे अमो नित्य वेदनुं अध्ययन
 करीये ठीए, तेमा आवे ठे आ शास्त्रीना कहेवाथी खात्री धई के वे-
 दमानाज ठे, तेथी आ चोपमीमां दाखल कर्या, जे हठ विनाना होय
 तेने समजाय के जैनना देवने पण वेदवालाए मान्य कर्या ठे तो ते-
 मनी निंदा केम करूं—वली जैनधर्म नवीन ठे एवुं जेना मनमा होय
 तेने समजाय के जैनना ऋषभदेवजीथी ते चोवीशमा महावीर
 स्वामी पर्यंत चोवीस तीर्थकरना बहुमान नमस्कार कर्या ठे, तो
 ए जैनधर्मना देव थया पठी वेद थया के केम ? जो वेद अनादि
 होत तो ए देवनुं स्मरण थात नही माटे जैनधर्म अनादि ठे ए
 निश्चे वेदथीज थाय ठे पण आ वात जेने मिथ्यात्व पातलुं प-
 रुयुं हशे तेने समजाशे पण जे हठ कदाग्रही ठे, अज्ञाननु जोर
 पूर्ण ठे तेवा माणसने विचार करवानी बुद्धिज जागती नथी
 अने खरूं समजातुं नथी करता आव्या ते करवुं एटलुंज सम-
 जी राख्यु ठे, अने ज्यारे अज्ञान खसशे त्यारे खरूं खोटु खोल-
 वानी बुद्धि जागशे, अने खरूं अंगीकार करशे जे जे माणस पो-
 ताना देव माने ठे, अने ते देवोए धर्म वताव्यो ठे, ते प्रमाणे ते
 देवो धर्ममां वर्त्या ठे के नही, ते सारु देवोना शास्त्रमा चरित्र ठे
 ते जोवा जोर्डेए, अने ते चरित्रमा जेम आपणने चालवा कहे ठे
 तेम ते पुरुष चालेला नथी अने सर्वज्ञपणुं माने ठे ते चरित्रथी सिद्ध
 थाय ठे के नही, अने ते सिद्ध न थाय तो पठी तेमने देव झा
 सारु मानवा एवो विचार अज्ञान खसशे त्यारे अशे. त्यासुधी
 थशे नही. वली गुरुपणुं धरावे ठे, अने लोकने धर्म उपदेश देवे
 के अहिंसा धर्म सर्वमा मुख्य ठे एम समजावे ठे पण पोते हि-

સાનો ત્યાગ કરતા નથી. અસત્ય વોલવું નહીં એ ઠયે દર્શનવાલાને માન્ય છે, તેમ ઠતાં ગુરુ થઈને અસત્ય વોલતાં મરે નહી, ચોરી કરવી નહી, કોઈને ઠગવું નહી, એ જગત નિંદનીક છે. સર્વ ધર્મમાં નિષેધ છે. તે ઠતાં ગુરુ નામ ધરાવે અને ચોરી ઠગાઈ કપટનાં કામ કરે. પર સ્ત્રીનો ત્યાગ સર્વ ધર્મમાં ને જગતમાં નિંદનીક છે, તેમ ઠતાં ગુરુ અઈ સેવકની સ્ત્રી, વેન, મા, ઠોકરીની સાથે મૈથુન સેવતાં મરે નહિ. સાધુને ધન રાખવું નહિ જોઈએ એ આર્ય ધર્મની મર્જાદા છે તેમ ઠતાં સેવક પાસેથી ધન લે. વલી કપટ લુચ્છાઈ કરી ધન મેલવે. સેવકો ડપર જુલમ કરીને ધન લે. આવી વર્તણુકના કરનારને ગુરુ માને, હજારો રૂપીઆ આપે આ અજ્ઞાનદશાની પ્રવલતા છે. આવને ગુરુ માનવાનો વિચાર જેને નથી, તે વીજા સત્ય અસત્ય ધર્મને તે શું તપાસે ? અજ્ઞાનપણે એવા અજ્ઞાની ગુરુથી ઠગાય છે એટલેથી વસ નથી. આવતે ઝવચ્ચરા ધર્મની નિંદા કરવાથી જે કર્મ વંધાય છે તેથી ઝવોઝવ જીવ ડુર્મતિનાં ડુલ્લ જોગવશે, અને જે પુરુષ આત્માર્થી અયો છે, એટલું અજ્ઞાન રાખ્યું છે તેના પ્રજ્ઞાવથી ન્યાયની બુદ્ધિ જાગે છે તેથી સત્ય અસત્ય માર્ગની પરીક્ષા કરી ઓટો માર્ગ ત્યાગ કરી સત્ય માર્ગ અંગીકાર કરે છે. જેમ ગૌતમસ્વામી મહારાજ શ્રીમન્-મહાવીર સ્વામી જગવાનની મહત્વતા સાંજલી ઘણાજ રોજામાં તથા અહંકારમાં વ્યાપ્ત થયા હતા, અને જગવાન સાથે વાદ કરવા સમોસરણમાં આવ્યા હતા, પણ જગવંતે વેદનાજ અર્થ સમજાવી સ્વશે માર્ગ ગૌતમસ્વામી મહારાજને સમજાવ્યો. તે ન્યાયની બુદ્ધિથી વિચારી સત્ય જાણી ગ્રહણ કર્યો અને પોતાના અસત્ય ધર્મનો ત્યાગ કર્યો, અને જગવાન સર્વજ્ઞ છે એવું દૃઢ કરી પોતે જગવાનના શિષ્ય થયા. જગવંતે વાસ ક્ષેપ કર્યો. એટલામાં જગવાનના પ્રજ્ઞાવથી આવર્ણ સ્વપ્નાથી દાદ-

शागीना जाण थया अनुक्रमे शुद्ध ध्यान धरी घातीकर्म ख-
पावी केवलज्ञान पाम्या अने मोहे पोहोच्या, तेम आत्मारथी
जे जे पुरुषोए अज्ञान खपावी ज्ञान पामीने अज्ञान खपाववानो
मार्ग दर्शाव्यो ठे, ते मार्ग अंगीकार करीने वर्तवु के सहेजे अ-
ज्ञान खपी जशे जे पुरुषने विषे अज्ञाननो अश पण रह्यो नथी
तेज सर्वज्ञपणाने पामे ठे अने जगवान् पण तेज कहेवाय ठे

१४ मिथ्यात्वनामा दोष ते मिथ्यात्व कोने कहीये खरी
वस्तुने खोटी माने, खोटी वस्तुने खरी माने, सत्यने असत्य माने,
असत्यने सत्य माने, धर्मने अधर्म माने, अधर्मने धर्म माने, देवने
अदेव माने, अदेवने देव माने, चेतनने अचेतन माने, अचेतनने
चेतन माने, जे जे पदार्थ ठे तेना जे जे धर्म रह्या ठे तेथी विप-
रीत धर्म तेना माने, न्यायने अन्याय माने, अन्यायने न्याय माने;
आवी विपरीत बुद्धि थाय ते मिथ्यात्वनी राजधानी ठे इहा को-
इने प्रश्न थशे के अज्ञाननामा दूषण कह्युं तेमा अने मिथ्यात्वमा
शो फेर ठे ते विषे जाणवुं जे अज्ञाने करी जर बुद्धि थाय ठे
अने मिथ्यात्वे करी विपरीत बुद्धि थाय ठे, आ फेर ठे मि-
थ्यात्व जेने ठे तेने अज्ञान पण ठे अने जेने अज्ञान ठे तेने मि-
थ्यात्व पण ठे ए वे साथेज रहे ठे एटले एकाकार लागशे पण
वे शब्दना अर्थ जुदा ठे तेम जाव पण जुदा ठे ए मिथ्यात्वनी
बुद्धिपालाने बहु प्रकारे ठे ते समजवा सारु सिद्धातकारे पच-
वीस जेद कहा ठे अने ते पचवीस प्रकारे श्रावकना वार व्रत
अंगीकार करे ठे त्यारे सम्यक्तत्व अंगीकार करे ठे त्यारे पचीस
प्रकारे त्याग करे ठे ते स्वरूप किंचित इहा लग्नु ठे

१ अग्निग्रह मिथ्यात्व ते कुगुरु कुदेव कुधर्मनो खोटो इव
पकमेलो ठे ते मिथ्यात्वना जोरथी गर्दज पुंठनी परे मुके नही
एटले कोईक पिताए पुत्रने समजाव्यो के जे पकमेवु ते मुकं

नहीं ते वातनुं विशेष स्वरूप समज्या विना ते वात चित्तमां नि-
 श्चित आपी राखी पठी कोईक वखत बजारमां जाय ठे त्यां ग-
 धेरुं दोरुतुं आव्युं तेने रोकवाने पुंठसुं पकम्युं, त्यारे तेणे ला-
 तो मारवा मांसी ते लातो खाया करे पण पुंठसुं मुके नही.
 ते जोई लोकोने दया आववाथी तेने समजाव्यो जे ए पुंठसुं
 मुकी दे नीकर मरी जइश त्यारे एकज जवाव आप्यो जे महारा
 बापे शिखामण आपी ठे के-जे पकम्युं ते मुकवुं नहीं, माटे हुं
 पकमेळुं बोलीश नहीं; एम कही मुक्युं नही अने लातो खाईने
 डुखी थयो. तेम आ मिथ्यात्वना जोरथी सुगुरु साचो मार्ग बतावे,
 घणी रीते समजावे, तो पण सुगुरुनुं वचन माने नहीं अने कहे
 जे बापदादा करता आव्या तेम करवुं, घरमा शुं गांमा हता? एम
 हठ पकमीने खरी वात समजे नहीं अने प्रत्यक्ष कुगुरु पोतानी
 स्त्री वा मा वेन साथे खोटी रीते वर्तता होय तो पण बापदा-
 दानो हठ पकमी कुगुरुने मुके नही ते अन्निग्रहीक मिथ्यात्व.

१ वीजु अनन्निग्रही मिथ्यात्व ते साचा देव अने खोटा
 देव कुगुरुने सुगुरुने सत्य धर्मने असत्य धर्मने बवाने सरखा
 माने. सुदेवने पण नमस्कार करे अने कुदेवने पण नमस्कार करे.
 खराखोटानो जेद नथी. मुखे पण बोले के सर्व देवने नमस्कार
 करवा पण तेनो परमार्थ नथी जाणतो के देवने तो नमस्कार क-
 रवा योग्य ठे पण देवपणुं नथी ने तेमां देवपणुं केम मानवुं
 तेवो विचार नथी तेथी गुणी निर्गुणी सर्वेने सरखा माने ठे, तेमां
 जाग्य उदयथी सुगुरु मळे तो कळयाण, पण ते मळी न शके. जो
 मळे तो एवी बुद्धि रहे नहीं ने एवी बुद्धि रही ठे तेथी जणाय
 ठे के कुगुरु मळ्या ठे. अने तेनी संगतथी तत्त्वने अतत्त्व माने
 तेथी शुद्ध आत्मधर्म, अने आत्मधर्म प्रगट करवानां कारणो मळी
 शके नही. अने जवनो निस्तार आय नहीं. माटे आत्मार्थी स-

त्य असत्यनी परीक्षा करी शुद्ध देवगुरु धर्म अंगीकार करवो के अनजिनिवेशिक मिथ्यात्व टली जाय.

३ अजिनिवेशिक मिथ्यात्व ते सत्य देवगुरुने जाणे पण मिथ्यात्वना जोरथी तेने आदरे नहीं कोई समजावे तेने कहे जे वापदादा मानता आव्या ते केम मुकाय. जो मुकीये तो नाक जाय वाकी अमे जाणीये ठीए जे सारा तो नथी एवो जवाव आपे अने ममत्वे करी खोटी प्ररूपणा करे, खोटी खेच करे, उन-मार्ग वर्त्तावे, आत्माने कर्मवधनो ज्ञय नथी वीतरागनो मार्ग सा-चो जाणे तो पण ते रीते पोताना अहंकारने लीये प्ररूपे नही, पोते वर्त्ते नही ने साचा उपर देख धारण करे. एवा हठवादी, पार्श्वनाथजी महाराजनी परपरामा अएला साधु, ते गोशाला जेगा रहेला तेमने श्रीमत् महावीर स्वामी महाराजना श्रावके जइने कह्युं जे आपे श्री पार्श्वनाथजी महाराजनो पण उपदेश सांज्जळ्यो ठे अने गोशालानो उपदेश सांज्जळ्यो ठे, तेमा सत्य शुं ठे? त्यारे जवाव दीधो जे महावीर स्वामी महाराज जेम पार्श्वनाथजी महाराज उपदेश देता हता तेमज दे ठे, पण हमारे ममत्व बंधायो ठे माटे वीरनो मरोम उत्तारीशुं हमो दुर्गति ज-ता वीता नथी एवो जवाव अजिनिवेशिक मिथ्यात्वना जोरथी दी-धो, तेम आज पण साचु जाण्या ठता आवा आग्रहथी उत्सूत्र वो-लता रुरता नथी बीजा जीवोने उन्मार्गनो उपदेश देइने तेमने पण उन्मार्गने विषे जोमे वीतरागना सत्य मार्गनी निदा करे. आवी दशा ठे ते ए मिथ्यात्वना जोरनी ठे एवी दशा ठे त्या सुधी पोताना सद्गज स्वप्नावने जलखडो नहि, विज्ञाव स्वप्नावने ठांमडो नही. तेम शुद्ध तत्त्वनी श्रद्धा पण करडो नही, माटे ए मिथ्यात्वनो परिहार करवो.

४ संशय मिथ्यात्वते वीतरागना वचनमां संशय पने. जेम

केशास्त्रमां रीखवदेवजी महाराजना वखतमां शरीर पांचसैं धनु-
 प्यनां हतां, आयुष्य क्रोम पुर्वनुं हतुं, एवं शास्त्रमां सांजलनी
 शंका करे जे आटलुं मोटुं शरीर, आयुष्य होय नही, एम मानी
 प्रभुना वचन सर्वदे नही, पण विचार करे नही के आवी गया का-
 लनी वावतो तथा अरूपी पदार्थनी श्रद्धा प्राप्त पुरुष जे सर्वज्ञ ते
 मना वचननी प्रतीत करवाथी थाय ठे, माटे प्राप्त पुरुषनी खा-
 तरी प्रथम करवी. ते खातरी करवानुं साधन हालमां एटलुं ठे
 के जे जे लोक जे जे देवने माने ठे ते ते देवने ते सर्वज्ञ माने ठे,
 तो ते देव सर्वज्ञ ठे के नही ते मध्यस्थ बुद्धि श्री तपासवा सर्वे
 देवोनां चरित्रो जोवां; तेमां सर्वज्ञतानी खामी जणाय ठे के न-
 हीं. जेम के महादेवजीए पार्वतीना वनावेला पुत्रने पुत्र न जा-
 एतां जार पुरुष जाण्यो. वली तेनुं माथुं क्यां गयुं ते ज्ञानमां
 जणायुं नही तेशी हाथीनुं माथुं लावीने पेला पुत्रने चोर्युं. एवा
 दाखला जोवाथी सर्वज्ञ ठे के नथी ते खात्री थरो. तेमज श्री-
 मत् महावीर स्वामी जगवान् केवलज्ञान पामी सर्वज्ञ थया
 तयार बाद सर्वज्ञतानी खलना कोइ पण ठेकाणे अती नथी, तो
 जे पुरुषमां सर्वज्ञतानी खामी नथी जणाती तेवा पुरुषना वच-
 नमां संशय करवो नही जोइए. युक्ति करवानी शक्ति होय तो ते
 युक्तिये तपास करवी. हालमां पण हवा फेरफारथी मजबूत मा-
 एस देखाय ठे, तेम ते कालनी हवा एवी अनुकुल तेथी एवा
 बनी शके. एवा विचारो करवाथी अमने तो कोइ पण संशय
 वीतरागना वचनमां अतो नथी ने बीजाना चरित्रो जोयां तेमां
 सर्वज्ञतानी खामी जणाय ठे. हालमां चरित्र चंडिका नामनी
 चोपनी ठपाइ ठे तेमां घणा देवोनां चरित्र ठे ते में वांची ठे.
 तेम परीक्षकोये मध्यस्थ बुद्धि वांचवी. ते चोपनीमां महावीर
 स्वामीनुं पण चरित्र ठे ते बराबर लख्युं नथी, तो पण तेमां स-

વૈજ્ઞતાની યામી પમતી નથી હવે જૈનના ઈજવચનચપેટા હે-
મચણચાર્યનુ કરેલું તથા ધર્મપરીક્ષાનો રાસ જોશો તો કેટલા-
એક દેવોના ચરિત્ર જણાશે અને તેમની સર્વજ્ઞતાની યામી જણાશે
માટે જે પુરુષમા યામી નથી તે પુરુષના વચન પ્રમાણ જેને એ મિ-
થ્યાત્વ યથ્યુ હશે તે કરશે જેને પરમાત્માના વચનમા કોઈ પણ
વાવત માટે સંશય તેને સંશય મિથ્યાત્વ યાણવું.

૫ અનાજ્ઞોગીક મિથ્યાત્વ એ મિથ્યાત્વવાલાને ધર્મ કર્મની
ચવર નથી, તેની યોજના નથી, સુઢતામાજ રહે છે, ધર્મ સન્મુખ
દૃષ્ટીજ નથી, જેમ કે એકેડી પ્રમુખ જીવો અવ્યક્તપણામાજ
કાલ ગુમાવે છે તેને અનાજ્ઞોગીક મિથ્યાત્વ કહીયે

હવે દશ પ્રકારે મિથ્યાત્વ યાણાગ સૂત્રમા કહ્યા છે તેને અ-
નુસરીને લચ્છુ તુ

૧ ધર્મને અધર્મ માને એ મિથ્યાત્વ હવે ધર્મ છે તે વે પ્રકારે
છે એક નિશ્ચય ધર્મ તે આત્મ સ્વજ્ઞાવમા રહેવું તે અને તેથી
વિપરીત જે જનુ ધર્મ છે, તેમા પ્રવર્તવું અને તેને ધર્મ માનવો તે
અધર્મ પુજ્જલ પ્રવૃત્તિ વે પ્રકારે છે એક પુજ્જલ પ્રવૃત્તિ આત્મ ધર્મ
પ્રગટ થવાના કારણરૂપ છે, તે પણ આદરવા યોગ્ય છે, તેને વ્ય-
વહાર ધર્મ કહ્યો છે એ વે ધર્મને જે જે રૂપે છે તે રૂપે માનવા તે
ધર્મ અને તેથી વિપરીત માનવું તે મિથ્યાત્વ વ્યવહાર ધર્મ, જે
જે ગુણસ્થાને ગુણસ્થાન મર્યાદા પ્રમાણે ન આદરે અને ધર્મ માને
એ પણ મિથ્યાત્વ છે હૃદયમા નિશ્ચય ધર્મ ધારણ કરવો તે ન કરે
અને વ્યવહાર વર્તનનેજ નિશ્ચયરૂપ માને તો તે પણ મિથ્યાત્વ છે
જે જે અશે આત્મા નિર્મલ યાય, કષાયાઢિકથી સુકાય, તેને નિ-
શ્ચય ધર્મ કહીએ, તે પ્રગટ થાય એવા કારણ અગીકાર કરવા કા-
રણને કારણરૂપ માની વર્તતા એ મિથ્યાત્વ ઢલી જશે

૨ અધર્મને ધર્મ માને એટલે અનાઢિકાલનો જીવ અધર્મને

सेवी रह्यो ठे. वली अधर्मीना कुलमां जन्म पाय्यो ठे तेशी ते-
नी वार्ता सांजली ते रीतनी श्रद्धा करे अने हिंसा करीने धर्म
माने; जेमके केटलाएक लोक वींगी, सर्प, बाघ, सिंह एवा हिंस-
क जीवने मारवा ते धर्म ठे एम माने वली बकरीइदमां बकरा
मारवा ते धर्म ठे आवी रीते अज्ञानपणे जीव हिंसा करीने धर्म
माने ते अधर्मने धर्म मान्यो कहीए वली लोकमां आर्य लोक
कहेवाय, दयालु कहेवाय ते ठतां केटलाएक बकरा घोडा विगेरे
यज्ञ करीने तेमां होमेअने तेने धर्म माने; कोइ पण जीवने दुःख
प्राय तो तेनुं फल एज ठे के ते पापथी आपणे दुःख जोगववुं
पमे एवं सर्व धर्मवाला माने ठे. तेम ठतां आवा प्राणीने दुःख
देवामां पाप मानता नथी एज अधर्मने धर्म मान्यो कहीए, माटे
जे जे माणस कोइ पण जीवने दुःख देवुं, जूतुं बोलवुं, चोरी
करवी, स्त्री गमन करवुं, धननी तृष्णा ए वस्तुमांथी कोइ
पण वस्तु करीने धर्म माने, ते अधर्मने धर्म मान्यो समजवो.
अहीआं कोइ प्रश्न करशे जे तमारा जैनीज गामी घोडा उपर
बेसनारा, सारा आभूषण धरेणाना पहेरनार, खाटला उपर सारी
तलाइज नाखी सुनारा, रोज सारा मिष्टान्न जोजनना करनारा
तेवा सुखीआ माणसने संसार ठोढावी दिक्का आपी नधामे पगे
चलावोढो, नधामे माथे फेरवोढो, ज्ञेय उपर सुवामोढो, घेर घेर
फरीने जिह्वा मंगावोढो. जेवो आहार मले तेवो खवरावोढो अने
सुंदर विगयो खावाना बंध करावोढो तो ए शुं ? तेने दुःख देइ
धर्म मान्यो न कहीये, ए विषे समजवुं के अमारा जैनी मुनि
महाराजो कोइने पण जवराइथी एवी रीते करता नथी, ने
जवराइथी एमांनुं कंइ पण कोइने करावे ने धर्म माने
तो तमो कहोढो तेम प्राय. पण अमारा मुनियो तो संसारमां
शुं शुं दुख ठे, वली संसारमां दुखने सुख मानवाथी शुं फल प्राय

ઠે મોક્ષ સાધન શી રીતે થાય ઠે તેનો ધર્મ ઉપદેશ દે ઠે તે ધર્મ ઉપદેશ આત્માર્થી સાંજ્ઞલી જન્મ જે શરીર તેમા રહી જે જે અજ્ઞાનપણાની પ્રવૃત્તિ અનિષ્ટ લાગે ઠે અને આવતે જીવ વિષય કપાયના કરવા ફલ જાણવામાં આવે ઠે તે જાણીને સંસારનો ત્યાગ કરી એવી પ્રવૃત્તિ પોતાની પ્રસન્નતાયે કરે ઠે ને તેમ કરવાથી સંસારમાં જે જે ધન કમાવાના હુલ, રાધવાના હુલ, વસ્તુ લાવવાના હુલ, આજ્ઞૂપણનો જ્ઞાર બચકવાના હુલ, વિષય જોગવી શરીર સ્વરાવ કરવાનાં હુલ, કેમકે વિષય જોગવતી વચ્ચે શરીરને કેટલી મેહેનત પડે ઠે, વલી વિષય જોગવી રહ્યા પછી પણ શરીરની સ્થિતિ કેવી થાય ઠે' એવા હુલો ટલી જાય ઠે કરોડ પતિને પણ ધન સંવંધી કેટલી ફીકરો કરવી પડે ઠે કુટુંબ હોય તો કુટુંબના ઝગમગાના કેટલા હુલ ? તેને અજ્ઞાનપણે હુલ માનતા નથી પણ જો બુદ્ધિથી વિચાર કરે તો સંસારમા સવારથી નહે ત્યારથી તે રાત્રે સુવે ત્યા સુધી કેટલા હુલ જોગવવા પડે. તેમાનું એક પણ હુલ સાધુપણામા નથી સદાકાલ આનંદમા જાય ઠે નવું નવું જ્ઞાન થાય ઠે તેથી બુદ્ધિવાનો મહા પ્રસન્નતામા રહે ઠે માટે જૈનીનું કોઈને હુલ દેઈને ધર્મ માનતા નથી તેમ જે જે આત્માર્થી હોય તેને ઉપર કહેલા પાંચે, અધર્મમાથી કોઈ પણ અધર્મ પ્રવૃત્તિ કરીને ધર્મ માનવો નહીં ને જે માને તે અધર્મ ને ધર્મ માન્યો કહીયે

૩ માર્ગ જે મોક્ષ માર્ગ જે માર્ગ સાથી વીતરાગપણાને પામ્યા ઠે, આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ ગુણ પ્રગટ કર્યા ઠે, કેવલ જ્ઞાને કરી જગતના જ્ઞાવ એક સમયમા જાણી રહ્યા ઠે, તેવા પુરુષે દેખામેલો મોક્ષ માર્ગ એટલે મોક્ષના સાધન તે સાધનને ઉન્માર્ગ માને અને તેનું આરાધન ન કરે, આરાધન કરનારની નિંદા કરે તે માર્ગને ઉન્માર્ગ માનવારૂપ મિશ્ચાત્વ જાણવું

૪ હિંસા કરવાની બુદ્ધિ આપે, જુઠું વોલે, લોકને ઠગતા બીદે નહીં, સ્ત્રી ગમન કરે, પૈસાનો મમત્વ લોઝ મટયો નથી, એવા ગુરુની સેવા કરી ધર્મ માને; એવા ટોટા માર્ગે ચાલેલા દેવનો વતાવેલો ધર્મ માને; જગતના પદાર્થનું જ્ઞાન જેને નથી, તે ઠતાં પદાર્થનું સ્વરૂપ વિપરીત વતાવે અને કહે જે આ મોક્ષ માર્ગ છે. પાંચ યમ તો જગત પ્રસિદ્ધ છે. તે યમ પાલવા સારા કહે ને પાલે નહીં; અણગલ પાણી વાપરે, તેમાં ત્રસ થાવર જીવની હિંસા થાય અને નદીમાં નહાવામાં પુન્ય માને, જુઠું કે મહા-જારતમાં ગરણું બેવડું કરી પાણી ગાલવાનું કહ્યું છે, તો નદીનું પાણી શી રીતે ગાલશે ? નહીં ગલાય તો હિંસા થશે ને પાઠા કહે છે જે નદીમાં નહાવાનું મહા પુન્ય છે. યજ્ઞ કરી જીવ હિંસા કરવાનો નુપદેશ આપે, તેને મોક્ષ માર્ગ કહે; વલી જૈની જાડું પણ જે ધર્મ કરણી ઢોકરાની ઇચ્છાએ પૈસાની ઇચ્છા-એ પરલોકમાં રાજા થાનું દેવતા થાનું એવા સુખના અર્થે કરે અને તેને મોક્ષ માર્ગ માને, એ પણ બુદ્ધિમાર્ગને માર્ગ માનવારૂપ મિથ્યા-ત્વ છે. વલી માનને સારુ, જશને સારુ, લોકને સારુ દેખાતવાને સારુ, આત્મહિતની બુદ્ધિ વિના વીતરાગ માર્ગની અશ્રદ્ધાનપણે જે ધર્મ કરણી કરે તે બુદ્ધિમાર્ગને માર્ગ માનવારૂપજ છે. વલી જે માર્ગ વીતરાગે શાસ્ત્રમાં નિબેધ કર્યો છે તેવી ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરી માર્ગ માને, અવિધિમાં પ્રવર્તિ વીજાને પ્રવર્તાવે તે બુદ્ધિમાર્ગને માર્ગ મા-નવારૂપ મિથ્યાત્વ જાણવું.

૫ જીવને અજીવ માને તે મિથ્યાત્વ:—જેમકે કેટલાએક નાસ્તિક મતિ તો જીવજ માનતા નથી. પાંચ જૂત મલી આ શરીર બને છે તે જીવ છે, તે સિવાય જીવ જુદો નથી. પાંચ જૂત વીંધરી જાય એટલે કંદૂ નથી. પરજીવ પણ નથી એ જીવને અ-જીવ માનનાર સર્વથા પ્રકારે જાણવા. કેટલાએક પંચેન્ડિ તિર્યંચને

જીવ માને પણ પાંચ ધાવરને જીવ માનતા નથી. એ પણ જીવને અજીવ માનવાનું મિથ્યાત્વ જાણવું જૈનીનું પાંચ ધાવરને તો જીવ માને છે, પણ કેટલીએક શાસ્ત્રના વોધની સ્વામિથી સચિત વસ્તુને અચિત માનવી થાય છે, જેમકે ગુલાવજલ કેટલા વસ્તુને તેને કેટલાએક સચિતના ત્યાગી અચિત માનીને વાપરે છે. શાસ્ત્રમા સૌથી વધારે કાલ ચુનાના પાણીનો છે ચુનાના પાણી કરતા ગુલાવમા કહ વધારે ગરમી નથી કે તેથી વધારે કાલ રહેવાથી સચિત ન થાય એવો વિચાર કરવાથી સચિત થાય એમ લાગે છે, તેમ ઠતા અચિત માનવું તેમજ જે જે જિવ પદાર્થને અચિત માનવાથી જીવને અજીવ માનવારૂપ મિથ્યાત્વ લાગે, માટે સર્વજ્ઞ મહારાજે જેને જીવ કહ્યા છે તેને જીવ કહેવાથી એ મિથ્યાત્વ ટલે છે.

૬ અજીવને જીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ તે વધા શરીર છે તે અજીવ છે, તે હુંજ વુ કરીને મમત્વ જ્ઞાવ કરવો, વલી અણસમજથી શાસ્ત્રમા જે વસ્તુ અચિત કહી હોય તેને સચિત કરી માનવું થાય, તો પણ મિથ્યાત્વ લાગે.

૭ સાધુને અસાધુ માનવા તે મિથ્યાત્વ. જે મુનિ મહારાજ પંચમહાવ્રત પાલે છે, પ્રજ્ઞુની ગ્રાજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે, મોક્ષ માર્ગમા ઝજમાલ થઈને વર્તે છે, જેને સ્ત્રીની ધનની મમતા નથી, સાવધ વચન માત્ર બોલતા નથી, એવા સાધુ મુનિરાજને અસાધુ માને પોતે સસાર ધન, સ્ત્રીના અજિલાપી એવા ગુરુનો સગ કર્યો છે, તેણે બુદ્ધિ અવલી કરી નાખી છે તેથી સ્વરા સાધુને અસાધુ માને એ મિથ્યાત્વ સ્વરા સ્વોટાની પરીક્ષા જ્ઞાન યયેથી થાય છે તે વિના જે જે વામામા જે પમ્યા છે તે વીજા વામાના સાધુને સ્વોટા માને છે, ને ઢરેક વામામા વંધારણ પણ એવા થઈ ગયા છે, એટલે એમ માની જે ઋત્તમ પુરુષની નિંદા કરે છે, પણ એટલો વિચાર કરે જે પાંચ યમ તો વધા ઢર્શનવાલા માને છે તેમ યથાર્થ પ્રા-

ણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ એ પાંચ વસ્તુના સંપૂર્ણ ત્યાગવાલા કયા સાધુ છે. એવું જો તપાસે તો જલદી સમજવામાં આવી જાય અને ઉત્તમ પુરુષની નિંદા કરવામાં નહીં આવે.

૮ અસાધુને સાધુ માનવા તે મિથ્યાત્વ. અસાધુ જે સાધુ નામ ધરાવે છે. પણ ધનનો અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો નથી જીવ હિંસાદિક આરંભને તો ઠોમ્યો નથી, વેપાર રોજગાર કરે છે, મંત્ર જંત્ર કરી આજીવિકા કરે છે, લોકને વિપરીત સમજાવીને પૈસા લે છે, એવાને સાધુ માનવા તે તથા કેટલાએક લોકને ઠગવા સારુ વાહ્યથી ધનનો ત્યાગ દેખામે છે, પણ ચિત્તમાં પૈસાની ઇચ્છા તે પણ અસાધુ કહીએ, કેટલાએક સાધુપણું પાલે છે, પણ વીતરાગના વચનની શ્રદ્ધા નથી, કેટલાએક પરલોકના સંસારિક સુખની ઇચ્છાએ સાધુપણું પાલે છે. પણ મોક્ષને અર્થે ઉદ્યમ નથી કરતા, વલી કેટલાએક પંચાંગી જે શાસ્ત્ર તે માનતા નથી, જિન પ્રતિમા જગવંતે માનવી કહી છે, ગૃહસ્થને પૂજવી કહી છે, તે ઠતાં ગૃહસ્થને નિપદેશ કરેકે જિન પ્રતિમા પૂજવી નહી, પૂજવાથી પાપ થાય છે, એવી પ્રરૂપણાના કરનાર પણ અસાધુજ કહીએ; એમને સાધુ માને તે અસાધુને સાધુ માનવારૂપ મિથ્યાત્વ જાણવું. વીજી રીતે પોતાની વિજ્ઞાવ પરિણતિ મટી નથી, વિજ્ઞાવમાં (વિષય કષાયમાં) મગ્ન રહે અને પોતાના મનથી હું રુઝું કરું બું, એમ માને પોતાની પ્રશંસા કરે તે પોતાને વિષે અસાધુપણું છે, તે ઠતાં પોતામાં રૂપાણું સાધુપણું માનવું તે અસાધુને સાધુ માનવારૂપ મિથ્યાત્વ છે.

૯ સિદ્ધ જગવાન જે અષ્ટકર્મ જે જ્ઞાનાવર્ણી કર્મ ક્ષય કરી અનંત જ્ઞાનરૂપ જે કેવલ જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે. દર્શનાવર્ણી કર્મ ક્ષય કરી સામાન્ય નિપયોગરૂપ કેવલ દર્શન પ્રગટ કર્યું છે, મો-

હની કર્મ ક્ષય કરી ચારિત્ર ગુણ જે પોતાના આત્મસ્વજ્ઞાવમાજ સ્થિર રહેવું તે રૂપ ચારિત્ર ગુણ તથા ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ કર્યું છે, અતરાયકર્મ ક્ષય કરી અનંત વીર્યાદિક ગુણ પ્રગટ કર્યા છે, નામ કર્મ ક્ષય કરી અરૂપી ગુણ પ્રગટ કર્યો છે, ગોત્ર કર્મ ક્ષય કરી અગુરુ લઘુ ગુણ પ્રગટ કર્યો છે, વેદની કર્મ ક્ષય કરી અવ્યા વાધ સુખ પ્રગટ કર્યું છે, આયુષ્ય કર્મ ક્ષય કરી અક્ષય સ્થિતિને પામ્યા છે, એવી રીતે આઠે કર્મ ક્ષય કરી આઠ ગુણ પ્રગટ કર્યા છે એવા સિદ્ધ મહારાજને સિદ્ધ ન માને, જગવાન ન માને અને એવા પુરુષની નિંદા કરે, એવા દેવને દેવ માનતા હોય તો તેને ઝંધુ ચતું સમજાવી એવા દેવ નપરશ્રી આસ્થા ઝગાવે એ મિથ્યાત્વ સેવવાથી આત્માના શુદ્ધ ગુણ પ્રગટ પણ કોઈ દિવસ નહીં થાય, કારણ કે એવા ગુણની ઈચ્છા હોય તો એવાજ પુરુષના ગુણગ્રામ કરત, પણ તે કરતો નથી અને નિંદા કરે છે તેજ મિથ્યાત્વ જાણવું

૧૦ અસિદ્ધ જેમને આઠે કર્મ રહ્યા છે, જે નવા પણ કર્મ વાધ્યાજ કરે છે, વિષય કપાયમા આસક્ત છે તે તેમના ચરિત્રથી સિદ્ધ થાય છે, તેમ ઠતા તેવા દેવને સિદ્ધ માનવા, જગવાન માનવા, તેમની આજ્ઞાએ વર્તવું, તેજ સસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે, આત્માના ગુણનું ઘાત કરનાર છે, માટે મિથ્યાત્વ ત્યજવાનો નયમ એટલોજ કરે કે આપણને ધર્મ કરણી કરવા વતાવે છે તે કરણી દેવે કરીને દેવપણુ પામ્યા છે કે આપણને વિષય કપાય ત્યાગ કરવા કહે છે, અને પોતે વિષય કપાયમા વર્તે છે, ત્યારે તો એકઠા ગાઈ જેવું કામ વન્યું એમ બુદ્ધિવાનને સંદેહાગ્રી સમજાઈ જશે, અને જેમનામા ગુણ પ્રગટ થયા છે તે પણ સમજાશે, માટે આઠ કર્મ ક્ષય કર્યા હોય તેમનેજ સિદ્ધ, વા જગવાન વા દેવ વા ઈશ્વર માનવા. એવું કરવાથી એ મિથ્યાત્વ ટલશે, એ દશ મિથ્યાત્વ

૧ તેમજ વીજી રીતે ઇ મિથ્યાત્વ છે તેમાં પ્રથમ લોકીક

દેવગત મિથ્યાત્વ તે ઉપર દશમાં અસિદ્ધને સિદ્ધ માનવાનું મિથ્યાત્વ લખ્યું છે તેવા દેવને દેવ માનવા વા સંસાર અર્થે માનતા માનવી તે લોકિક દેવગત મિથ્યાત્વ.

૨ વીજું લોકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ તે ગુરુ નામ ધરાવી પંચ અવ્રત રાત્રી દીવસ સેવી રહ્યા છે; એવા સન્યાસી, ફકીર, પાદરી વિગેરેને ગુરુ માનવા તે.

૩ ત્રીજું લોકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ:—જે પર્વને વિષે ધર્મનો પરમાર્થ રહ્યો નથી, માત્ર કેટલાએક પાશંકીબંધે વ્રજાં કરેલાં પર્વ જે હોલી, બલેવ, નાગપાંચમ, રાંધનઠઠ, સીલસાતેમ આદિ એવા પર્વને ધર્મ પર્વ માનવાં તથા જે હિંતામય, વિષય કપાયમય પ્રવૃત્તિને ધર્મ પ્રવૃત્તિ માનવી, પુદ્ગલ જ્ઞાવની પ્રવૃત્તિને ધર્મ પ્રવૃત્તિ માનવી તે લોકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ.

૪ લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ:—દેવ જે તીર્થંકર મહારાજ તેમને મુક્તિને અર્થે માનવા એ તો યોગ્ય છે. મુક્તિ અર્થે માનવાથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, તે ઊંચીને સંસાર અર્થે માનવા, મારે દીકરો આવશે તો સો રૂપીયા ચમાવીશ એવી માનતા માનવાથી તે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ લાગે છે; કારણ કે જગવંતની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય તો સદેજે થશે; થશે તો ચમાવીશ એમ માનેજ નહીં. તે તો એમજ જાણે છે કે જેટલી બને એટલી જગવંતની જ્ઞાતિ કરવી; જ્ઞાતિ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને આપનારી છે. જગવંતની જ્ઞાતિ કર્યા ઘટાં કદાપિ કાર્ય ન થાય તો જાણે છે કે જે બને છે તે પૂર્વ કર્મના ઉદયથી બને છે અને નિકાચિત ઉદય કોઈ ટાલવા સમર્થ નથી. જગવાન મહાવીર સ્વામીને પણ કર્મ ઉદય આવ્યાં તે જોગવાં પરુયાં એમ વિચારી શ્રદ્ધા ઘ્રષ્ટ થાય નહીં અને જેની મજબુત શ્રદ્ધા નથી તે માણસ આવી માનતા કરે છે, અને પૂર્વના નિકાચિત કર્મના જોરથી કાર્ય ન થયું તો પછી તેની સર્વવાવત-

મા અજ્ઞાનપણે શ્રદ્ધા ઝઠી જાય છે અને ધર્મ ઝટ થાય છે, માટે એવી માનતા કરવી નહીં. અને કરે તો લોકોત્તર મિથ્યાત્વ લાગે વલી જે પુરુષને મિથ્યાત્વ નષ્ટ થયું છે તેમને તો જગવતે માફ માર્ગ વતાવ્યો છે તે અંગીકાર કર્યો છે, તેથી એક મોક્ષ સિવાય પુદ્ગલીક સુખની ઇચ્છા નથી. ફક્ત આત્મ તત્ત્વનીજ સન્મુખ થયા છે જે જે કર્મ ઝડપ થાય તે સુશીથી જોગવે છે કે મારે ઝડપ આવેલાં કર્મ સમજાવે જોગવાય તો નવાં કર્મનો બંધ થાય નહીં એવી જાવના વની છે, તેથી સ્વપ્નામા એવી માનતાની ઇચ્છા નથી, ફક્ત સદેજ સુખના કામી છે, તે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ સેવતાજ નથી.

૫ લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ તે જૈનના ગુરુ મહારાજ મોક્ષ માર્ગના દાતાર તેમને મોક્ષ અર્થે માનવા યોગ્ય છે, તે ઠોમીને સંસારના સ્વાર્થે માનવા તે લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ, અને જૈનના સાધુનો વેપ પહેરે છે પણ પ્રજ્ઞની આજ્ઞાથી વહાર વર્તે છે, નત્સત્રપ્રરૂપણા કરે છે, જન્માર્ગ વર્તાવે છે, એવા વેપધારી ધોલા કપડાવાલાં વા પીલા કપડાવાલાં સાધુ નામધારીને ગુરુ માનવા તે લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ છે.

૬ લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ વા પર્વગત મિથ્યાત્વ તે જૈનના પર્વો સસાર અર્થે કરવા, જેમકે ફલ પાચમ કરીએ તો ઠોકરા થાય, આજ્ઞાપુરીના આચલ કરીએ તો આજ્ઞા પુરણ થાય; એવી ઇચ્છા જે જે પર્વ આરાધન કરવાં તે પર્વગત મિથ્યાત્વ, અને જો તપસ્યા કર્મ ક્ષય કરવા તે કરે, તો તે નિર્જરારૂપ ફલને આપનાર છે, તે કંઈ દીપિત નથી. સસારની આજ્ઞા કરવું તે પર્વગત મિથ્યાત્વ છે. ધર્મ સાવન કરી આ લોક પર લોકની ઇચ્છા કરવી, તે સર્વ કર્મ આવવાનું કારણ છે, કેમકે એક માણસે દેવલોકની વા રાજા શ્રાપની ઇચ્છા સસારનો ત્યાગ કર્યો, દેવે ૫ ત્યાગ

ઇચ્છા સહિત છે. એને દેવતા વા મનુષ્યના સુખની તથા જોગની ઇચ્છા છે, તો એવી ઇચ્છાએ તપ કરીએ તો સંસારની વૃદ્ધિજ આવે, માટે એવી ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો, ને આત્મગુણ પ્રગટ કરવાની ઇચ્છાએ ધર્મ કરાવી કરવી, કે સેહેજે એ મિથ્યાત્વ ટલી જશે.

એ ઠાણે મિથ્યાત્વ શ્રયાં.

હવે ત્રીજી રીતે ચાર મિથ્યાત્વ છે તે કહીયે ઢીયે.

૧ પ્રવર્તના મિથ્યાત્વ તે મિથ્યાત્વની માંહે પ્રવર્તવું જેમકે કોઈ મિથ્યાત્વ સેવે છે. તેની સાહાજ્યમાં વા મિથ્યાત્વીના વરઘોભામાં જવું, વા પધરામણીમાં જવું, વા કુટુંબી અન્ય દેવની સેવા કરતા હોય તેની સાથે વર્તવું વા મિથ્યાત્વીનાં પર્વ કરવાં એ પ્રવર્તના મિથ્યાત્વ.

૨ પ્રરૂપણા મિથ્યાત્વ તે જિનેશ્વર મહારાજે આગમમાં પંચાંગીમાં વા પૂર્વાચાર્યના ગ્રંથમાં જે જે રીતે ધર્મ પ્રરૂપ્યો છે તેથી વિપરીત પોતાની મતિથી પ્રરૂપણા કરવી, જેમકે દિગંબર માર્ગના ચલાવનાર જૈની છે, તે ઠતાં વીતરાગના આગમો જે વર્તે છે તે માનતા નથી, અને કલ્પિત સાસ્ત્ર રચી જુદોજ માર્ગ વર્તાવે છે. કેટલાએક ગ્રંથની રચનામાં નિઃકારણ શ્વેતાંબરમત દોષિત કર્યો છે. જેમકે સંજમથી બ્રહ્મ વર્તનારને વાંદવા પૂજવા શ્વેતાંબરી પણ નિષેધ કરે છે, તે ઠતાં એવા સાધુ શ્વેતાંબરી મતના છે તેથી એ મત યોગ્ય છે. આ લખવું કેવું જાણ નરેલું છે. પણ ઉત્સૂત્રનો જ્ઞય નહીં તે બોલાવે છે. દિગંબર મત ચલાવનારે સાધુને વસ્ત્ર નહીં રાખવાં વતાવ્યાં તેથી શું થયું કે વસ્ત્ર રહીત સાધુ થવા બંધ થઈ ગયા, અને સાધુનો માર્ગજ બંધ થઈ ગયો, નામ માત્ર કોઈક આવે છે તો તે પણ ઉપરથી વસ્ત્ર નહીં રાખે છે, એટલે માર્ગ પ્રરૂપેલોં રહ્યોજ નહીં. પ્રજુને એક અંગે પૂજે છે. આજ્ઞૂષણ જગવંતને પહેરાવતા નથી ને કહે છે જે પ્રજુએ આજ્ઞૂષણનો ત્યાગ કર્યો છે, તેથી ચમ્પાવવાં નહીં, તો પ્રજુએ સ્નાનનો પણ ત્યાગ કર્યો છે, તો પ્રજુની મૂર્તિને પચાલ.

केम करो ठो ? जो पखाल करतां, एक अगे पूजा करता, तमारा अजिप्रायमा हरकत आवती नथी, तो विचारो के ए पण निषेध करेलुं तमे करो ठो, तेमज सर्वे अगे पूजा करो, आनूपण चम्पा-वो, तो शुं हरकत थाय ? पण वगर विचारथीज ए बात वर्तावी ठे श्वेताम्बर रीत सर वर्ते ठे, जेम मेरु शिखर उपर जगवतनो जन्माजिपेक इंड महाराजे कयौं ते वखते आनूपण जगवंतने पेहे-राव्या हता ते जाव लावी ए सर्वे कर्तव्य करवुं ठे जगवतनी मूर्ति आरोपित ठे, तेमने जे जे अवस्था आरोपी जक्ति करीए ते थाय, आ विचार न करता अष्ट डव्ये जक्ति करनारनो निदा करे ठे, तेज विपरीत प्ररूपणा ठे बली स्त्रीने मुक्ति नथी मानता ने गोमट सार दिगंबरनो करेलो ठे ने ते तेओए मानेलो ठे, ए नामाकित ग्रथ ठे तेमा एक समये दश स्त्री मोह जाय एम कहेलुं ठे, ते ठतां ते वावतपर लक्ष न राखता स्त्रीने मुक्ति नहीं एम विपरीत प्ररूपणा करे ठे दिगंबर मतनी चरचा विशेष प्रकारे अध्यात्ममतपरीक्षामा उपाध्याय महाराजजी श्री जसविजयजी महाराजे दर्शावी ठे एटले डहा विशेष लखतो नथी, एमज दुढीया तेरापंथी विगेरे आगमथी जेटली विपरीत प्ररूपणा करे ठे ते प्ररूपणा मिथ्यात्व जाणवुं ए प्ररूपणा मिथ्यात्व, ज्ञान थया विना टलवानुं नथी, माटे वितरागना वचननी श्रद्धा सहित ज्ञाननो अज्यास करवो के प्ररूपणा मिथ्यात्व टले बोव विना जेम करता आव्या तेम करवु, एम करवाथी मिथ्यात्व टली शके नहीं माटे ज्ञान, नि पढ़ पातथी करवुं

३ प्रणाम मिथ्यात्व ते मिथ्यात्व मोहनीनो ज्या सुधी उदय ठे, त्या सुधी प्रणाम मिथ्यात्व टलशे नहीं व्यवहारथी प्रभु पूजा प्रमुख करशे, अंतरंगमाथी मिथ्यात्वनो क्षयोपशम अथवा उपशम थयो नथी त्या सुधी प्रणाम मिथ्यात्व टलशे नहीं. ए

ज्यारे उपशम समकित वा क्षयोपशम समकित पामशे त्यारे प्रणाम मिथ्यात्व टलशे, माटे ज्ञानमां तथा ज्ञानी पुरुषनी उपासनामां तत्पर रहेवुं, ने ज्ञानीनां वचन प्रमाणे चाखवानी अति उत्कंठा राखवी, देवगुरुवुं अतीशे आराधन करवुं, तेथी ए मिथ्यात्व दूर थशे. हवे ए मिथ्यात्व दूर थयुं ठे केनहीं तेनी परीक्षा समकितना लक्षण समकितनी सज्जायमां जशविजयजी महाराजे कहां ठे ते प्रमाणे पोतानामां ठे केनहीं ते मेलवी जोवाथी जणाशे, अने अनुमानथी धारी शकाशे; निश्चय तो अतिशय ज्ञानीनां वचनथी थाय, ते तो आ कालमां विरह ठे एटले उपाय नथी; तेम अतिशय ज्ञानीने पुठ्या विना निरधार न थाय तेनो दाखलो जे इशान इंद्र महाराजे पण जगवानूने प्रश्न पुठ्या के हुंजवी तुं के अजवी तुं? समकिती तुं के मिथ्यात्वी तुं? आवा त्रण ज्ञानना धणीथी मुकरर थयुं नही तेथी पुठवुं थयुं, तो आपणे शुं मुकरर करी शकीए. तो पण शास्त्राधारे उद्यम करवो, मार्गानुसारीना गुण हरिजन्मसूरि महाराजे धर्म विंडुमां बताव्या ठे तेनी साथे मिलान करवुं अने मिलान करतां लक्षण न मले तो मिथ्यात्व गयुं नथी एम समजवुं.

४ प्रदेश मिथ्यात्व ते मिथ्यात्वनां दलीयां आत्म प्रदेश साथे क्षीर नीरनी पेरे एकमेक थइने रहां ठे ते ज्यारे क्षायक समकित थाय ठे त्यारे टले ठे. मिथ्यात्व बंध उदय ने सत्ता त्रणे प्रकारे टली जाय ठे त्यारे क्षायक समकित थाय ठे, माटे ते समकित प्रगट करवानो जाव राखवो के प्रदेश मिथ्यात्व टली जाय.

आ बधां सलीने पचीश प्रकारना मिथ्यात्व शास्त्रोमां दर्शाव्यां ठे. एमां केटलाएक जेद एक बीजाने मलता ठे, तेनुं कारण एटलुंज समजवुं के साची वस्तुने खोटी कहेवी ए मि-

म्यात्व ठे तो सारी बुद्धिवालांने तो एक शब्द वसठे पण विषम
 कालमां मारा जेवा मद बुद्धिना वणीनुने रूपातरे जेद दरशावे-
 ला जोवामां आवे तो मन सुधरे, माटे जुदा जुदा जेदठे, ते स-
 मजीने दरेक प्रकारे विज्ञाव दशाथी सुक्त श्रवाना कामी थवुं.
 केटलाएक जैनी नाम धरावे ठे, पोषध पम्फिमणा करे ठे, जि-
 न ज्ञप्ति करे ठे, गुरुनी सेवा करे ठे, परदेशथी धर्म बो-
 ध गामना लोकने करवाने साधुजीने तेनी लावे ठे, पण गुरुजी
 स्याद्द मार्ग दर्शावे ठे तेथी कोइक ज्ञव्य जीव प्रतिबोध पामे
 ठे अने दिक्षा लेवाने तत्पर थाय ठे, त्यारे तेना माता पिता अने
 लागता वलगता गुरुनी निदा करवा तत्पर थायठे, लमवा तैयार
 थाय ठे अने गालो देवानी फीकरज नही, आटली ह्द पद्दो-
 चे ठे जरा पण पापनी वीक राखता नथी आ वात केवी अ-
 न्यायनी ठे के जेमने उपदेश देवा लाव्यो, ते तो हरेक प्रकारे
 संसारथी नदास थाय एवोज उपदेश आपे, तेथी कोइक उत्तम
 जीव दिक्षा लेवा तैयार श्रया, तो तेमा साधुजी महाराजे शी
 कसुर करी के तेमनी निदा करवा लमवा जीव तैयार थाय ठे
 साधुजी कदापि कंइ फेरफार युक्तिए करीने बोले, तो आवको
 कहेशे जे साधु अशने जूठुं वोढ्या, अने विचित्र प्रकारे निदा करे
 ठे, ए सर्वे जोर मिथ्यात्वनुं ठे माटे ए वर्तना नहीं करवी वली
 शास्त्रनी श्रद्धा ठे एम वधा माणस कहे ठे, पण पोताने फावती
 वात नहीं आवी तो शास्त्रपर पण लक्ष देता नथी, एकोना फल
 ठे, के अंतरंगमाथी मिथ्यात्व गयुं नथी तेना फल ठे, जो
 मिथ्यात्व गयुं होत तो आ दशा श्रात नही, साधुजी दिक्षा लेवा
 नीकले तेनी केटलीएक हकीकतनो धर्म विडुमा हरिज्जसूरि
 महाराजे दरशाव कयों ठे, ते ग्रंथ टीका तथा वालाबोध सहित
 उपायो ठे, तेमा दिक्षा लेनारने मातापितानी रजा लेवानो अ-

માણસ મુવેલી અવસ્થાને પામે છે. નિહાસકતવાલા આગલ વોલે
 ચાલે શરીરે કંઈ કરે તો પણ તેને સ્વર પમતી નથી, ત્યારે ઉપ-
 યોગ અવરાઈ ગયો એ પ્રત્યક્ષ નુકશાન થયું, માટે હરેક પ્રકારે જા-
 ગ્રત દશા થાય એમ ઇચ્છવું. જગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી મહારા-
 જ જેમને વાર વરસમાં વે ધની નિહા આવી છે. વાકી વધો કાલ
 અપ્રમાદ દશામાં જ ગયો છે. આત્મતત્વના વિચારમાં ગયો. તેમણે
 પોતે સ્વજ્ઞાવિક આત્મગુણ પ્રગટ કર્યા. માટે જેમ જગવંતે દર્શ-
 નાવર્ણી કર્મ સ્વપાવ્યું તેમ સ્વપાવવાનો ઉદ્યમ કરવો કે જેથી આ-
 પણું પણ દર્શનાવર્ણી કર્મ ક્ષય થાય અને કેવલજ્ઞાન કેવલદ-
 ર્શન પ્રગટ થાય. વલી આ સંસારમાં પણ વહુ. ઝંઘવાની ટેવવા-
 લાને દલડી કહે છે. પોતાનું કામ કરવા પણ શક્તિવાન
 થતો નથી. અન્યાસુ માણસને નિહા વધારે હોય તો અન્યાસ કરી
 શકતો નથી; વલી ગુરુ મહારાજ પાસે વાંચ્યાન સાંજલવા જાય
 તો ત્યાં પણ વેઠો વેઠો ઝંઘે એટલે વાંચ્યાનની ધારણા કરી શ-
 કતો નથી. વલી એહવા પ્રમાદીના ઘરમાંથી ચોર ચોરી પણ સુ-
 ગમતાથી કરે છે તે આ લોકનું નુકશાન થાય છે, અને પરલોક-
 ના નુકશાનમાં દર્શનાવર્ણી કર્મ ઉપાર્જન થાય છે. એમ જગવંતે
 જાણી નીડાની ઇચ્છાનો નાશ કરી કેવલ દર્શન પ્રગટ કર્યું છે જે-
 માં સર્વે દર્શનગુણ રહ્યા છે તેમ આપણે પણ જગવંતની આજ્ઞા
 પ્રમાણેજ દર્શનાવર્ણી કર્મ સ્વપાવવાનો ઉદ્યમ કરવો ને નિહાનો
 નાશ કરવો.

૧૬. અવ્રતનામા દોષ. એ દોષ આત્મામાં રહ્યો છે તેના પ્ર-
 જ્ઞાવે અનેક પ્રકારની ઇચ્છા થાય છે. હિંસાથી જીવું, વોલવાથી, ચો-
 રી કરવાથી, મૈથુનની વાંઠાથી, પરિગ્રહની મમતાથી, એ પાંચ અ-
 વ્રતથી ચિત સ્વસ્તું નથી. એ પાંચ અવ્રત એહવાં છે. એક અવ્રત
 સેવવાથી વીજાં અવ્રત સહેજેજ વર્તી જાય છે. વલી એ અવ્રત સે-

વવાના નિમિત્તજ્ઞુત પાંચે ઇંડીના તેવીશ વિષય તથા મનની ચ-
 પલતા જ્યા સુધી પાંચે ઇંડી અને ઘડુ મન મોઝલું છે, તેની કામ-
 ના વની રહી છે, ત્યા સુધી ઠકાયની હિસા રોકાતી નથી હવે
 એ વિષય છે તે આ લોક અને પરલોક વનેમા ડુખના આપનાર છે
 જેમકે આપણને કોઈ સોય શરીરને અનુકામે છે તેથી કેટલી પીના
 થાય છે વલી દાક્તર કંઈ ગુમઝુ વીગેરે થયું હોય ને કાપવાને
 નસતર મુકે છે ને કાપે છે તો આશ્વમાથી આસુ જરે છે, વલી ઘુમ
 પણ એટલી પડે છે કે તેથી વીજાને ધાસ્તી લાગે સર્વેને અનુજવ
 એનો છે તેથી લખવાની જરૂર નથી તો જેમ આપણને ડુખ થાય છે,
 પીના થાય છે, તેમજ વીજા જીવને કાપીએ તો તેહને કેમ ડુખ
 ન થાય? અવશ્ય ડુખ થાયજ તે ડુખથી તેનું મન પણ ડુખાય તો
 તે સરકારમા ફરીયાદ કરે તો આપણને શિક્ષા પણ થાય વ-
 લેતે ફરીયાદ ન કરે ને જબરો હોય તો માર મારે તો પ્રત્યક્ષ
 ડુખ ઝોગવડું પડે છે કોઈ માણસને તે વલત તેને સાહાજકારી
 ન હોય તો પછી પણ સાહાજકારી મલેથી ડુખ દે છે તો એ પ્ર-
 માણે વીજા જીવને ડુખ દેવાથી ડુખ આ લોકમા ઝોગવડું પડે
 છે તેમજ જે જીવની દાલમા શક્તી ન હોય તો આવતે જવ તે
 જીવને શક્તી મલેથી ડુખ દેશે વા નર્કાદીક્રમા પરમાધામી વી-
 ગેરે ડુખ દેશે માટે એકંડીથી તે પચેંડી સુધીના જીવોમા કોઈ
 પણ જીવને ડુખ દેવું નહીં એવી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે તો હિસા કર-
 વાની બુદ્ધિ થશેજ નહીં જુલું બોલવાથી પણ વીજા જીવને ડુખ
 થશે તેમજ ચોરી કરવાથી પણ તે જીવને ડુખનો પાર રહેતો
 નથી, કારણ કે ગરીબ વા કરોમપતિ કોઈને પણ ધનની ડગ્ગા
 જ્ઞાત થઈ નથી અને તે ધન લડ જાય તો કેમ ડુખ ન થાય? અ-
 ર્થાત્ થાયજ. જેમ કુમારપાલ રાજા એકુંડર મોહરો કાઢી
 તેની સાથે ગેલ કરતો હતો તે જોયો, તે ઝપરથી મનમા આવ્યું

જે આ તિર્યંચને ધન ઉપર પ્રેમ સમજથી છે કે વગર સમજથી છે તેનો તમાશો જોવા સારુ ઝંદરની સોના મોહર ડચકી લીધી એટલે ઓમીવાર તરફનીયાં મારી ઝંદર કાલધર્મને પામ્યો, પઠી કુમારપાલ વહુ દલગીર ધયા ને તેહના પાયઞ્ચિત્તમાં પોતે ઝંદરી-યો પ્રાસાદ વાંધ્યો, એ ઉપરથી જુઓ કે તિર્યંચને પણ ધનની કેટલી તૃષ્ણા છે તો મનુષ્યને તો ધનથીજ વધો કારજાર ચાલે છે. તેનું ધન કોઈ ચોરી જાય તો તે ધનવાલાને હુલ્લ થવાને વાકી રહેતું નથી. હુનીયામાં શરીરની પીડા કરતાં મનની પીડા વધારે થાય છે. કેટલીએક વખત ધન જાય છે કે માણસ મરી જાય છે તો તેનાથી માણસનું શરીર સુકાઈ જાય છે તો એ શરીર સુકાય છે તે મનની પીડાથી સુકાય છે, વાસ્તે તેથી પણ સામા પ્રાણીને હુલ્લ થાય છે. મૈથુન પારકી સ્ત્રી સાથે કરવાથી તેહના ધણીને તથા તેના માતાપિતાને કેટલું હુલ્લ થાય છે તે પ્રસિદ્ધ છે. કોઈ વખત જાર પુરુષનો જીવ જાય છે. કેટલીએક વખત તે સ્ત્રીનો જાન જાય છે. કેટલાક વખત સ્ત્રીના ધણીનો જીવ જાય છે. કદાપિ જીવ ન જાય તો રાત દીવસ એહની પીડા સાલે છે. વલી સ્વસ્ત્રીની સાથે જોગ કરવાથી યોનિમાં સસુર્ગિમ જીવ અસંખ્યાતા હણાય છે તો તે જીવને હુલ્લ થાય છે. વલી પોતાનું શરીર પણ નરમ પડે છે, પોતાના શરીરે હુલ્લ થાય છે, એમજ પરિગ્રહની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી હરેક પ્રકારે ધન મેલવવું તેમાં લુચ્છાઈ ઠગાઈ કરતાં વીહતા નથી. જુવું બોલતાં વીહતા નથી કોઈ નો પ્રાણ લેતાં વીહતા નથી. પોતે પણ વિચિત્ર પ્રકારે હુલ્લી થાય છે. એ પરિગ્રહની સુર્ગનાં ફલ છે એ પાંચે અવ્રત એહવાં છે કે એક સેવતાં વીજું સેવાઈ જાય તેથી જગવંતે પાંચે અવ્રતનો ત્યાગ કર્યો છે, અને એજ ઉપદેશ જગવાનનો છે. કે હરેક પ્રકારે અવ્રતનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો વિશેષ વિશુદ્ધિ થાય ને સર્વ

प्रकारे अव्रतनो त्याग आय तो ते करवो ने सर्व प्रकारे त्याग न
 आय तो देशाथी त्याग करी श्रावकना वार व्रत धारण करवा ए-
 वी रीते श्रावक धर्म वा साधु धर्म वाहजथी अंगीकार करी अं-
 तरंग शुद्ध नथी थयुं तो अव्रत टलतुं नथी माटे अतरंगमाथी क-
 पायनी परिणति त्याग थवी जोइए वाहारथी प्रवृत्ति न करे पण
 अतरमां इच्छां थयां करे तो पठी कर्मबंध अतो रोकातो नथी
 पुढगल ज्ञावथी अनादिनी इच्छां, हिसानी, जुवनी, चोरीनी,
 मैथुननी, धननी ए पाचे पदार्थनी इच्छा ठुटे त्यारे आत्मानु काम
 आय ठे जुओ तडुलीं मठ ठे, ते मठनी पापणमा आय ठे ते जे
 मठनी पापणमां थाय ठे ते मठनुं मुख मोहदु ठे तेथी केटला-
 एक मठ तेहना मुखमा पेसे ठे ने नीकले ठे ते पेलो तंडुलीं
 मठ जुवे ठे ते जोइने विचारे ठे जे माहरुं एहवुं मुख होय तो
 एक जीवने पावो जवा न देउ एवो विचार करवाथी त्याथी म-
 रीने सातमी नरके जाय ठे एणे खाधु पीधु कंइ नथी पण श-
 क्त इच्छाथी दुष्ट ध्यान आय ठे तेना प्रज्ञावथी नरके जाय ठे ए-
 मज दुनियामा चीजो ठे ते वधी कंइ मलती नथी पण इच्छां
 खावानी थयां करे ठे केटलाक वखत पैसानी खामीथी मली
 शकती नथी वा पैसा ठे पण कृपणताथी पैसा खरचवा नथी
 तेथी मली शकती नथी केटलीएक वखत शरीरने प्रतिकूल ते
 वस्तु होवाथी खाइ शकाती नथी पण अव्रतना उदयथी इच्छां
 थया करे ठे ते प्रज्ञाव अज्ञानतानो ठे पोतानी शी वस्तु ठे, पो-
 ताने पोताना आत्म ज्ञावमा केम वर्तवुं तेनुं ज्ञान नथी तेथी
 इच्छां थया करे ठे दुनियामा हजारो स्त्री ठे ते कंइ मोंपर थुं-
 कवानी नथी पण जे जे स्त्री नजरे पमे के चित्त दोमे वा काने
 साज्जले के फलाणी स्त्री बहु रुपाली ठे के मन दोमे, आ वात
 अज्ञानना जोरनी ठे तेना जोरथी इच्छां वन्या करे ठे, पण ते

ન થવું જોઈએ. વહી ધન જો સમુલગું ન હોય તો હજાર રૂપીયા
 મલે તો સારું પણ જ્યારે હજાર મલ્યા ત્યારે લાખની ઇચ્છા થાય
 છે. લાખ મલ્યા ત્યારે કરોડની ઇચ્છા થાય છે. કરોડ મલે ત્યારે
 અવજની ઇચ્છા થાય છે તેથી વધારે મલે છે તો રાજની ઇચ્છા થાય
 છે. રાજ મલે તો વાસુદેવના રાજની ઇચ્છા થાય છે. વાસુદેવપણું મલ્યું
 તો ચક્રીપણાની ઇચ્છા થાય છે. ચક્રી થાય તો ઇંડ્ર ધવાની ઇચ્છા
 થાય છે હવે આવી ઇચ્છાન કરે છે તેથી મલતું કંઈ નથી, પણ તૃષ્ણા
 જીવને શમતી નથી એ અવ્રતની રાજધાની છે. વહી કેટલાએકને
 દશ વીસ હજાર મલે છે કે વેપાર વંધ કરે છે કે આ મલેલા ર-
 खे જતા રહે એવા વિચારથી વધારે ધન પેંદા કરવાનો ઉદ્યમ
 નથી કરતો તેથી તેની તૃષ્ણા રોકાઈ છે એમ સમજવું નહીં માટે
 હરેક પ્રકારે ઇચ્છા રોકવી જોઈએ. કદાપિ સંસાર ત્યાગ કર્યો અને
 ચેલાની, પુસ્તકની, માનની ઇચ્છા ન ગઈ વા ઇંડીયો વશ ન થઈ
 તો પણ અવ્રત ટલતું નથી. કદાપિ આ લોકના વિષય રોક્યા પણ
 પરલોકની ઇચ્છા કરે. જે હું મરીને રાજા થાનું, ધનવાન થાનું, દેવ-
 તા થાનું, દેવતાની ઇંડાણીના સુખ જોગવું. આવી ઇચ્છા છે તે પણ
 અવ્રત છે નિપાધ્યાયજી મહારાજે મંમુક ચુરણ ન્યાય કહ્યો છે.
 એટલે મરી ગયેલા દેમકાના ચુરણમાં વરસાદ પડે તો ઘણાં દેમ-
 કાં થઈ જાય. તેમ આ જીવના વિષય ઠોરુચા, ને પરજીવના ઘણા
 વિષયની ઇચ્છા કરી એટલે અવ્રત કંઈ ટલ્યું નહીં. શુદ્ધ ક્રિયા છે
 તે કારણરૂપ છે તે કારણરૂપ ધર્મ જાણી કરવી પણ તેહને આ-
 ત્મધર્મ ન જાણવો. આત્મધર્મ તો જેટલી જેટલી ઇચ્છાન થતી વંધ
 થશે તે કાર્ત્ત્વિમ નહીં, સ્વાજ્ઞાવીક ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, શરીર કોઈની
 પણ ઇચ્છા વર્તે નહીં અને પોતાના સ્વજ્ઞાવમાંજ આનંદિત થાય
 અને સ્વજ્ઞાવમાં સ્થિર રહેવું. જે જે પુદ્ગલને થાય તે જાણવા
 દેખવાના સ્વજ્ઞાવ છે તે સ્વજ્ઞાવમાં રહેવું. તેમાં રાગ દ્વેષ કરવો

નહીં એજ આત્માનું કામ છે એ દશામા રહે એટલે અવ્રત સહેજે
ટલી જાય અવ્રત સર્વથા કપાયનો નાશ થવાથી સર્વથા ટલી
જાય છે અંશે અંશે દેશ વિરતિ ગુણસ્થાન પામે છે ત્યાથી ટલવું
શરૂ થાય છે જગવતને સર્વથા અવ્રત ટલ્યું છે તેથી જગવાન થયા છે.

૧૭ રાગ નામા હુણ એ રાગના ઘરના માયા અનેલોજા છે
એ રાગ પરિણતિ અનાદિ કાલની છે, ધન ઉપર રાગ, કુટુબ ઉપર
રાગ, સ્ત્રી પુત્રપર રાગ, સ્વજન ઉપર રાગ, ઘર હાટ વાગ વગી-
ચા ઉપર રાગ, રાગ મલેલી વસ્તુ ઉપર થાય છે, અને નહીં મલે-
લી વસ્તુપર પણ રાગ થાય છે ઢીઠેલ વસ્તુ ઉપર, અણ ઢીઠેલી
વસ્તુ ઉપર રાગ થાય છે સાન્નલેલી વસ્તુ ઉપર, વાચેલી વસ્તુ
ઉપર રાગ થાય છે એમ અનેક પ્રકારે રાગ દશા છે, અને રાગ દ-
શાને પ્રજાવેજ પાપી જીવનો સજોગ મલે છે ને એવા સ્વરાવ મા-
ણસનો સગ મલવાથી પાઠો હેપ જાગે છે પર વસ્તુ ઉપર રાગ
થવાનાજ કારણથી જીવ અનાદિનો રોલાય છે અનેક પ્રકારે જ-
ન્મ મરણ કરવા પમે છે પર સ્ત્રી ઉપર રાગ હોય તે પોતે મરે તો
પણ તેની ઇચ્છા વુટે નહીં એવા અધર્મી જીવને મનુષ્ય જન્મ તો
આવે નહીં પણ તેના શરીરમા કીમ્નો વા કરમીયો શરમીયો
થાય એવા જીવને પામે એ રાગનો પ્રજાવ છે જે જે કર્મવધ થાય
છે તે રાગ હેપથીજ થાય છે ને જીવ સસારમા રોલાય છે હેપ
પણ રાગથી થાય છે પોતાની વસ્તુ માની છે તે વસ્તુ કોઈ લઈ
જાય તો આ વસ્તુ ઉપર રાગ છે તેથી લઈ જનાર ઉપર હેપ થાય
છે હેપ કરનારને કોઈ કહેનાર મલે કે તમો સમજુ થશને કપાય
કરો છો પણ રાગની વાવતમા મુનિ મહારાજજી સીવાય કોઈ
સમજાવનાર નથી આ જન્મ પદાર્થ ઉપર રાગ કરવાથી પ્રાત્માના
ગુણનો રાગ થતો નથી તેમ તેના કારણ જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર
તેના ઉપર પણ રાગ થતો નથી રાગના વશે જીવ લજ્જાને મુકી ન

ને નિર્લજ્જ કર્મ કરે છે. ઝંચી જાતના માણસને ધન પણ હોય
 કુટુંબ હોય, સ્ત્રી રૂપાલી હોય તે ઘટાં ઢેરની જાતની સ્ત્રી ઉપર
 રાગ ધર્યો હોય તો આ ધન કુટુંબ ઘેમી તેની સાથે સંબંધ કરે
 છે. આ રાગની વિટંબના છે. જે વસ્તુ યાચાથી શરીરને નુપાધિ
 થાય છે. ધર્મ ધ્રુષ્ટ થાય છે, તો પણ રાગના વંધનથી તે વસ્તુ યાચ
 છે ને એવી વસ્તુ યાચાથી કેટલીએક વખત માણસ મરી જાય
 છે, તે જુએ છે તો પણ એવાં કામ કરે છે. ધનના રાગે કરીને લોજ
 થાય છે તે ગમે એટલા પૈસા મલે છે પણ સંતોષ પામતો નથી,
 અને અસંતોષે લાંબા વેપાર કરવાથી અસલ પૈસા હોય તે પણ
 જતા રહે છે તો પણ લોજ ઘેરતા નથી; અને કેટલાએકને દેવા-
 લાં કામવાં પડે છે. કેટલાએક યોટી દાનતથી પૈસા હોય તો
 પણ લોકના પૈસા આપતા નથી. તે લોક એમ નથી વિચારતા કે આ
 મ કરવાથી જન્મ પર્યંત હુનિયાંમાં ગેર હજત યશે, અને ઘેક-
 રાને પણ કહેશે જે તારા વાપે દેવાલું કાઢ્યું છે. આવી બાવતો
 બને છે તો પણ ધનના રાગે એવી યોટી દાનત કરે છે. વલી પાસે
 પૈસા રાખી કેદ પણ જવું કબુલ કરે છે. આ હુલ રાગ દે છે. ધન-
 ના રાગે સામા જીવના ને પોતાના જાણના, વાપના, માતાના, પ્રાણ
 પણ લે છે તો બીજાના પ્રાણ લે એમાં તો કહેવુંજ શું. આ વિટં-
 બના રાગની છે. ચોરી કરતાં, ઠગાઈ કરતાં પણ રાગે કરી જીવ
 બીહતો નથી, વિશ્વાસ ઘાત કરતાં પણ બીહતો નથી. કદાપિ
 ગૃહસ્થપણું ઘેમીને દીક્ષા લે છે પણ જન પદાર્થ ઉપરથી રાગ ગયો
 નથી તેથી પાઠા સાધુના વેષમાં ગૃહસ્થની પ્રવૃત્તિ કરે છે. ગૃહસ્થ-
 ની પેઠે ધન મેલવે છે. ઘેકરાના રાગની પેઠે ચેલાનો રાગ જાગે
 છે. પુસ્તકનો રાગ જાગે છે, અને એવી વર્તના કરી સંજમથકી
 ધ્રુષ્ટ થાય છે. આત્મ જાવમાં વર્તતા નથી. શાસ્ત્રનો બોધ પણ ન-
 પાય છે. જ્ઞાનનો બોધ તો જેમ જ્ઞાનમાં જાણ્યું તેમ વર્તના

કરે ત્યારે જ્ઞાનનું ફલ થાય જેમ કોઈ માણસે જાણ્યું જે આ
 ઝેર છે, પણ તે खाधा વિના રહેતો નથી તો તે અવશ્ય મરે, તેમ
 જ્ઞાન જ્ઞાની રાગ વધ તો ભુટે નહીં, એટલે કર્મ વંધાયા વિના રહેતાં
 નથી, અને જેને નિરાગ દશા પ્રગટી છે તેના પ્રજ્ઞાવે કોઈ કંઈ લેઈ
 જાય છે, કોઈ મારે છે, કૂટે છે, પીમે છે, નિદા કરે છે, કોઈનો
 વિયોગ થાય છે, તો પણ પોતાને સ્વેદ થતો નથી, મરવાની પણ
 ફિકર થતી નથી, પોતે પોતાનું આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું છે, તેથી
 જાણે છે કે મારો આત્મા મરવાનો નથી, મરે છે તે જન્મ છે, આ-
 ત્મા અવિનાશી છે. શરીરને પીમે છે તે પણ પૂર્વે જન્મની સગતે
 વીજા જીવને પીમા કરી છે, તેથી પીમે છે, તો તે કર્મ જેવું, જેવું
 જન્મ સંગતે વાધ્યું છે તેવું તેવું જોગવું છે કોઈ લઈ જાય છે તે
 વસ્તુ મારી નથી, પણ જન્મની સગતે મારી માની છે, અને મારી માની
 પારકી વસ્તુનું લીધી છે તો મારી લઈ જાય છે પૂર્વે જેણે કોઈ-
 ની વસ્તુ લીધી નથી, તેની વસ્તુ રસ્તામા પડી હોય તો પણ
 કોઈ લેઈ જતું નથી આવા જ્ઞાનના પ્રજ્ઞાવે જરા પણ સ્વેદ ધારણ
 કરતા નથી, પોતાના આનંદમા વર્તે છે જ્ઞાની પુરુષ તો સમવૃ-
 ત્તિ કરીને જે જે સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમા રાગદ્વેષ કરતા
 જ નથી આત્માનો જાણવાનો સ્વજ્ઞાવ છે તે રૂપ જે જે વને છે
 તે જાણી લે છે કર્મનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, તેથી કર્મના ઉદય પ્ર-
 માણે બની રહ્યું છે, એમ જાણી કોઈ પણ અનુકુલ ચીજ ઉપર
 રાગ દશા ધારણ કરતા નથી, તેમજ જગવાને રાગ દ્વેષ ક્ષય ક-
 રીને આત્માના પોતાના ગુણ પ્રગટ કર્યા છે, તેમને પગલે તેમની
 આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે તો પોતાના આત્માના ગુણ પ્રગટ કરી પ-
 રમ પદને પામે

૧૭ દ્વેષનામા દૂષણ—એ દ્વેષની પ્રકૃતિ જગતમા પણ નિંદ્રા
 યોગ્ય છે દ્વેષના છે પુત્ર છે, ક્રોધ અને માન. ક્રોધ કરવાથી પ્રશ્ન

માને ડુઃખ કરુંતું એમ માને છે, પણ પોતાને પ્રત્યક્ષ ડુઃખ થાય છે. પોતાનું શરીર ફેરફાર થઈ જાય છે, શરીર લાલ લાલ થઈ જાય છે, ઠાંતીમાં ગજરાટ થાય છે, લોહી શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, તેથી લોહી સુકાઈ જાય છે અને નિર્વિલ થઈ જાય છે. આ વનાવ ક્રોધથી બને છે. ક્રોધી માણસ નોકરી રહેવા જાય તો કોઈ નોકરી રાખે નહીં, કોઈને ત્યાં વ્યાજે નાણું લેવા જાય તો તે પણ ખુશી થઈને આપે નહીં, વલી ડુકાન માંસી હોય તો શાંત માણસને ત્યાં જેટલાં ઘરાક આવે, એટલાં ઘરાક ક્રોધીને ત્યાં આવે નહીં, કન્યા જોડતી હોય તો ખુશીથી મલે નહીં, વલી ક્રોધી માણસ પોતાને હાથે પોતાનું માથું ફોમે છે, કૂવાદિકમાં પડે છે, વા ઝેર ખાય છે, ફાંસો ખાય છે, પોતાને હાથે પોતાની ઘાત કરે છે, જગતમાં અપજા પામે છે. ક્રોધી માણસ કદાપિ સંસાર ઠોમી સાધુ થાય છે તો કપાયે કરી તેમાં પણ શોના પામતા નથી, તેમ આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી પણ સંસારવૃદ્ધિ થાય છે; જેમકે ચંદ્રકોશિયા સર્પે પાઠલા જીવમાં સાધુપણામાં ક્રોધ કર્યો, તો મરીને પાઠા ક્રોધી થવાનો વખત આવ્યો, પાઠો ત્યાં પણ ક્રોધથી મરણ થયું ને સર્પ થવાનો વખત આવ્યો, તેમજ જે જે માણસ ક્રોધ કરે તેને આ લોકમાં ડુઃખ થાય અને પરલોકમાં નરકગતિમાં જવું થાય છે; માટે હરેક પ્રકારે ક્રોધ ઠોરવાનો ઉદ્યમ કરવો. અગ્નિશર્મા તાપસ માસ માસ સ્વમણનાં પારણાં કરતો હતો, તો પણ ડુર્ગતિ જવાનો વખત આવ્યો. એની વિસ્તારે હકીકત સમરાદિત્યકેવલીના રાસમાં જુનું કેટલા જીવ સુધી દેખ રહ્યો છે, અને કેવાં કેવાં ડુર્ગતિનાં ફલ મળ્યાં છે. ક્રોધથી પ્રત્યક્ષમાં માર ખાય છે, વચ્ચે પ્રાણ પણ જાય છે, માટે જેમ બને તેમ ક્રોધને જીતીને સમતામાં રહેવાથી આ લોકમાં પણ સુખ થાય છે. ક્રોધીને સંસારમાં સુખ નહીં તેમ પરલોકમાં પણ સુખ નથી. ન-

રકાદિકની આકરી વેદનાનું જોગવવી પમ્મશે વલી માન કરવા-
થી પોતે એમ સમજે છે કે મારી મોટાઈ થાય છે, પણ તે ન થતા
લઘુતાને પામે છે મદ કરવાથી મોટા મોટા રાજાનું પણ હુલ્લ-
મા પમ્મયા છે, તો વીજાનું તો કહેવુંજ શું ? માટે જેમ વને તેમ
અહંકારને તજવો. અહંકાર ક્રોધનું વીજ છે અહંકાર નાશ પામે
તો ક્રોધ આવેજ નહીં જગતમાં જેટલી चीज છે તેમાં જન્મ છે
તે દેખાય છે, તો પોતે ચેતન છે તો જન્મ चीज પ્રિય અપ્રિય કર-
વાથી અપ્રિય चीज ઉપર હેપ થાય છે પણ જે પરવસ્તુ એટલે પો-
તાની વસ્તુ છે નહીં, તેના ઉપર હેપ કરવાથી ફક્ત કર્મવંધ સિવાય
વીજો લાજ નથી, માટે જે જે વસ્તુના જે જે ધર્મ છે તે જાણી
લેવા; જે જે અવતરે જે જે વસ્તુ ગ્રહણ કરવાનો ઉદય થયો તે
વસ્તુ ગ્રહણ કરવી, તેમાં હેપ કરી ગ્રહણ કરવાથી કર્મવંધ સિ-
વાય વીજો કાંઈ ફાયદો નથી આત્મા મલીન થાય છે મુનિ મ-
હારાજાનું તથા તીર્થંકર મહારાજે હેપનો ત્યાગ કર્યો ને કેવ-
લજ્ઞાન પામ્યા, માટે વીજા પણ આત્માથી જીવે તેમની રીત પ્ર-
માણે હેપનો ત્યાગ કરવો ખાવાની, પીવાની, પેહેરવાની, ઝંઢવા-
ની, પાથરવાની, સુવાની, ચાલવાની કંઈ પણ વસ્તુ પ્રતિકુલ મલે
તેમા હેપ ધારણ કરવો નહીં કોઈ ધન લેઈ જાય, કોઈ મારી
જાય તો પણ કર્મનો વિચાર કરવો કે પૂર્વના પુન્યની યામી
પમે છે ત્યારે વને છે, માટે રાગથી જીવ ઉપર હેપ કરવો તે ન-
કામો છે, એમ વિચારી સમજાવ દશા ધારણ કરવી હેપનો અશ
પણ જાગે નહીં, એમ પ્રવૃત્તિ કરવી, ને સત્તા, વંધ, અને ઉદય એ ત્રણે
પ્રકારે નાશ કરવો કે કેવલજ્ઞાન, ને કેવલદર્શન ગુણ પ્રગટ થાય
આ મુજબ અઢાર દૂષણ જગવતે કય કર્યા છે, તેથી આત્મા-
ના સર્પૂર્ણ ગુણ ઉત્પન્ન થયા છે, તેણે કરીને ત્રણ જગતના જ્ઞ
એક સમયમા જાણી શકે એટલી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. એક પ્રશ્ન

હવ્યને વિષે સમય સમય અનંતા પર્યાય પરાવર્તમાન થઈ રહ્યા છે, તે એક એક હવ્યમાં પૂર્વકાલ એટલે જે કાલનો ઠેમો નથી તથા આવતા કાલમાં પર્યાય થવાના તે સર્વે એકી વચ્ચે જાણી શકે એવું જ્ઞાન જેમને પ્રાપ્ત થયું છે, આત્માની અનંત વીર્યશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે; એવા આત્માના સમસ્ત ગુણ પ્રગટ થયા છે, તેના પ્રજ્ઞાવેજ દેવતાનું ફટિક રત્નમય સમવસરણની રચના કરે છે, ત્રણ ગઢ રચે છે, તેમાં ત્રીજા ગઢમાં દેવતા સિંહાસન આપે છે, તે સિંહાસન ઉપર બેસીને જગવાન દેશના આપે છે, તે દેશના કેવી છે ? કે જેમાં પોતાનો કંઈ પ્રકારનો લાજ રહ્યો નથી, કોઈ પ્રકારે ધન કે સ્ત્રીની સ્વપ્નામાં પણ ઇચ્છા નથી. જેને ધનાદિકની તથા માનની ઇચ્છા રહી છે તે ધર્મ ઉપદેશ આપે તેમાં સ્વાર્થ રાખીને આપે છે, અને સ્વાર્થ જ્યાં આવ્યો ત્યાં ચૂંચી ધર્મના સ્વરૂપનો દર્શાવ થતો નથી, તેમ સાંજલનારનું ધ્યાન પણ ઉપદેશકના સ્વાર્થ ઉપર જવાથી તેમનો ઉપદેશ સાંજલનારને લાજકારી થતો નથી, કારણકે હમેશા જે ધર્મ ઉપદેશ દેનાર જેવો ઉપદેશ દે તે રીતે તે પોતે વર્તતા નથી, ત્યારે સાંજલનાર વિચારે કે ગુરુજીથી વા જગવાનથી પણ એ રીતે ચલાતું નથી, તો આપણ શી રીતે ચાલીએ, એમ વિચારીને પોતે જે સ્થિતિમાં છે તેમાં જ કાચમ રહે છે, પણ આત્માના ગુણ પ્રગટ કરવાને નિસુક થતા નથી; અને જેને અઠાર દૂષણ ગયાં છે, તેમને તો વીતરાગ દશા પ્રગટી છે, કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ રહ્યો નથી, કેવલ જગતના જીવને તારવા સારુ પૃથ્વી ઉપર વિચરો ધર્મ ઉપદેશ દે છે, તેથી સાંજલનારનું પણ કલ્યાણ થાય છે. સાંજલવા બાર પર્વદા બેસે છે. એ અધિકાર શ્રાદ્ધશતક નામના પ્રશ્નોત્તરમાંથી લેખું.

કેવલજ્ઞાની મહારાજ પૂર્વ દ્વારેથી પ્રવેશ કરે, જિનને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને “નમોતીશ્વસ્સ” કહીને પૂર્વ અને દક્ષિણ બન્ને

વેસે, તેમના પઠી મનઃ પર્યવજ્ઞાની, શ્રવણજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વધર, દે-
શપૂર્વધર, નવપૂર્વધર, અને લલ્લિવંત મુનિ પૂર્વ દ્વારે પેને. જગવં-
તને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ નમસ્કાર કરી નમોતીર્થાય, નમોગણ-
રેન્દ્ર્યો, નમો કેવલિન્દ્ર્ય. એવી રીતે નમસ્કાર કરી કેવલજ્ઞાનીની
પાઠલ વેસે પઠી વીજા સર્વ સાધુજી પૂર્વેને દ્વારે પ્રવેશ કરીને
ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ નમસ્કાર કરી “ નમસ્તીર્થાય, ” નમોગણ-
નૃદમ્યો, નમઃ કેવલિન્દ્ર્યો, નમોઽશ્રતિશયજ્ઞાનિન્દ્ર્યો એવી રીતે
નમસ્કાર કરીને પૂર્વે વેઠેલાની પાઠલ તે સાધુજી વેસે પઠી
વૈમાનિકદેવી પૂર્વદ્વારે પ્રવેશ કરીને જગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈ
નમસ્કાર કરી, નમસ્તીર્થાય, નમઃ સર્વસાધુજ્ય એવી રીતે નમ-
સ્કાર કરીને સાધુજીની પાઠલ વેસે પઠી સાધવીજી પૂર્વદ્વારે પ્ર-
વેશ કરીને જગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેઈને નમસ્કાર કરીને
વૈમાનિક દેવીની પાઠલ રહે જીવનપતિની, વ્યતરની, જ્યો-
ત્સ્તીની દેવીની દક્ષિણ દ્વારે પ્રવેશ કરે જગવંતને વૈમાનિકની
દેવીની પેઠે પ્રદક્ષિણાદિ કરીને દક્ષિણ પશ્ચિમની વચ્ચે રહે તે
અનુક્રમે રહે ત્યારવાદ જીવનપતિ, જ્યોત્સ્તી, વાણવ્યંતરના સુર પ-
શ્ચિમદ્વારે પ્રવેશ કરી જગવંતને પ્રદક્ષિણાદિક દઈ નમસ્કાર કરીને
પશ્ચિમ અને ઉત્તર વચ્ચે યથાક્રમે વેસે વૈમાનિકદેવ તથા મનુષ્ય
અને મનુષ્યની સ્ત્રી એ ત્રણ ઉત્તરદ્વારે પ્રવેશ કરે, જગવાનને પ્રદ-
ક્ષિણાદિ દેઈ નમસ્કાર કરીને પૂર્વેને ઉત્તર વચ્ચે યથાક્રમે વેસે
આ મુજબ વાર પર્યદા સમવસરણમા સાજીલવા વેસે છે ત્યા જ-
ગવાનના અતિશયના પ્રજાવશી ત્રણ પાસે જગવાનનું પ્રતિવિવ
સમવસરણમા દેવતા કરે છે, તેથી ચારે પાસે વેઠેલા જગવત્તનેજ
જુએ છે ને ચારે મુખે દેશના છે, એમ વધાના સમજ્યામા આવે
છે. દેશનાની એવી સુવી છે કે જેના જેના મનમા જે જે શંકા પમે
છે, તે તે જગવાન જાણી લેઈ જ્ઞાનથી ઉત્તર આપે છે, કોઈને પ્રશ્ન

પૂઠવો પંરુતો નથી. આવી જેની શક્તિ છે. કોઈના મનનો સંદેહ દૂર કરવો મુશ્કેલ નથી, એવી જગવંતની વાણી સાંજીની નિકટ જીવતો તેજ વચ્ચે પ્રતિબોધ પામી સંજમ લે છે, અને તેથી વિશુદ્ધિ ન હોય તે શ્રાવકધર્મ વા સમ્યક્ત્વ અંગિકાર કરે છે, ને આત્માનું કલ્યાણ કરે છે. એ વે પ્રકારના ધર્મનું વર્ણન વિસ્તારે પ્રશ્નોત્તરરત્નચિંતામણિમાં છે, એટલે અહીં આં લખતો નથી, પણ સાર એ છે કે હરેક પ્રકારે સંસારના મોહની, સ્ત્રી પુત્રાદિકની, અને ધનાદિકની રાગ દશા અનાદિની છે, તે રાગ દશા નિતારવી, અને આત્મ દશાની સનમુખ જેમ જેમ વિકલ્પ સ્વપ્ને એ નિદ્રા કરવો, અને વિકલ્પનાં કારણ ઘોમવાં. જ્યાં સુધી સંસારમાં મગ્ન છે ત્યાં સુધી આત્માની દશા જાગવાની નથી, તે સારુજ સંસાર ઘોમી સાધુ થવાની જરૂર છે. સાધુજી થાય છે ત્યારે વેપારાદિકનાં કારણ હઠી જાય છે, સ્ત્રી પ્રમુખનાં કારણ સ્વચ્છ જાય છે, એટલે આત્મજ્ઞાન કેમ કરવું તેનાં શાસ્ત્ર જોવાનો નિવૃત્તિ વચ્ચે મલે છે. શાસ્ત્ર કેટલાંક એક તો એવાં છે કે વાંચવાથી જ મોહ સ્વચ્છ જાય છે, ને આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય એવાં ઘણાં શાસ્ત્ર છે, તેના અભ્યાસમાં મગ્ન થાય, પછી અનુભવ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ત્યારે તો શાસ્ત્રની પણ જરૂર નથી. પોતાના પ્રવલજ્ઞાને ધ્યાનાદિકથી કર્મ સ્વપાવે છે, અને કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શન પ્રગટ કરે છે. એટલી વિશુદ્ધિ નથી હોતી તો મરીને દેવતા થાય છે. ત્યાં દેવતાનાં સુખ જોગવી પાઠા મનુષ્ય થઈ ધર્મ આરાધન કરી મુક્તિને પામે છે. માટે એવા અઢાર દૂષણ રહિત દેવને દેવ માનવા, તેમની જ્ઞાતિ કરવી, તેમની આજ્ઞા એ વર્તવું. જે મોક્ષ પામ્યા છે તેમનો વતાવેલો માર્ગ અંગિકાર કરીએ તો મોક્ષ પામીએ. ત્યારે કોઈને પ્રશ્ન થશે કે જૈન ધર્મના જ દેવ અઢાર દૂષણ રહિત છે? શું બીજા દેવ એવા નથી? તેને સમજા-

वहुं के अमे कांइ एम केइता नथी ए विपे जैन धर्म सिवायना होय तेमणे पोतानी मेले पोताना देवना चरित्र लखेलां होय ते जोइ लेवा, ने ते चरित्र जोता जो अठार दूपणमानुं कोइ पण दूपण न होय तो तेमने खुशीनी साथे देव मानवा, अने तेवा दे-
वने अमे पण नमस्कार रात दिवस करीए ठीए. वाचनारने दे-
वनुं चरित्र जोता जो अठार दूपणमाना दूपण देवमा देखाय ठे
तो दूपण वालाने देव कोण मानशे. जेने ए दूपण तजवा नहीं
होय—ते मानशे ने जो तजवा हशे तो विचार करशे जे, जेणे
पोताना आत्माने तार्यो नथी तो आपणो पण केम तारशे ? एम
विचार करीने सहेजे सत्य देवनीज आज्ञा धारण करशे.

प्रश्न—मोटा मोटा पन्ति तो थड़ गया ने मोटा मोटा शास्त्र
रच्या तेमणे शु देवनुं नलखाण नहीं कर्युं होय ? न्यायना शास्त्र,
व्याकरण शास्त्र, जैनीनुंने पण ब्राह्मण पासे जणवा पड़े ठे, माटे
एवा विद्वाने काइ जोवुं बाकी राख्युं हशे ? ते विपे जाणवुं जे ए
वात पोतपोतानुं मन जाणे एवी ठे केटलाएक अन्य दर्शनना
विद्वानो साथे वात थइ ठे, ते विद्वानो पोताना धर्मनी पुष्टी करे
ठे, पण खानगीमा तेथी बोलवु नलहुं आय ठे, जेमके आचार्य
महाराज श्री आत्मारामजी महाराज प्रथम दुढरु मतमा हता
ते वखतमाज हुंडीआ पासे जणवा गएला, ते दुढके शीखामण
आपी जे प्रतिमाजीनी निंदा तमो करो ठे माटे नहीं जणावु, के-
मके आगममा जोता प्रतिमाजी पूजवानुं व्याजवी जणाय ठे,
अने ते स्थलो वतावी प्रतिमाजीनी श्रव करवी त्यारे आत्मा-
रामजी महाराजे कह्युं जे तमे केम खोटा मार्गमा पनी रह्या
ठे ? त्यारे कह्युं जे दवे नीकलवानी लज्जा आवे ठे आवी रीत
ठे माटे बीजानो जोवानो विचार करवो फोगट ठे. पोते पोता-
नी मेले शास्त्र जोइ नि पढ़पातथी तपास करवी के रहं शु ठे ?

તો સેહેજે સમજાઈ જશે. જૈનીનું વ્યાકરણ ન્યાય ઝણે છે એ તો કક્કો શીખવા જેવું છે, એમાં કાંઈ માર્ગનું જ્ઞાન કરવાનું નથી. માર્ગનું જ્ઞાન કોઈ બ્રાહ્મણ પાસે લેવા જતા નથી. માર્ગનું જ્ઞાન તો માર્ગ પામેલો માણસ વતાવી શકે છે, તો મુનિ મહારાજાનુંતો એક સંસાર ત્યાગ કરવાનું કામ કરી ચુક્યા છે. વ્યાકરણ ઝણાવનાર તો સંસારમાં પમેલા છે, તે શું વતાવી શકે? માટે એ સર્વ વિચાર પારકા ઢોની પોતાનું કામ કરવું હોય તેણે પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પોતે શાસ્ત્ર અગ્ર્યાસ કરી દેવગુરુની તજવીજ કરવી. અનાદિની ટેવ તો એવી છે કે જે વાત્તામાં પરુયા તેજ કર્યા કરવું, પણ તે રીત ઢોની પોતાની બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરી જે જે દેવનામ ધરાવી આપણને જે ધર્મ કરવા કહે છે તે ધર્મમાં તે વર્ત્યા છે? તેમ સ્વજ્ઞાવમાં રહી વિજ્ઞાવથી મુક્ત રહેવા કહે છે તેમ રહ્યા છે? આ જોવાનું મુખ્ય કામ છે, અને આપણે પણ મનુષ્ય જન્મ પામી એજ કરવાનું છે, માટે અંશે અંશે જમની પ્રવૃત્તિ નહીં થાય, આત્મ સ્વજ્ઞાવમાં સ્થિરતા થાય એ ઉદ્યમ કરવો. એ ઉદ્યમથીજ વર્તમાને વા કાલાંતરે આત્મગુણ અનુક્રમે સંપૂર્ણ નૃપત્ત્વ થશે, માટે જેમ વને તેમ આત્મતત્ત્વની શુદ્ધિ થઈ દર્શનમાંથી જે દર્શનમાં વિશેષ મલે તે દર્શન ગ્રહણ કરી તે દર્શનની શ્રદ્ધા રાખી સ્વગુણ ઓજવાના કામી થવું.

પ્રશ્ન—તમારા જૈન દર્શનમાં વ્યવહાર ક્રિયામાં વર્તે છે, પણ કોઈ આત્મ ઓજના કરવી, આત્મ ગુણમાં વર્તવું, તેવા તો દેખતા નથી.

ઉત્તર—સર્વ જીવ કંઈ આત્માના ઓજી હોતા નથી, તેમ આત્મગુણમાં વર્તનારા પણ હોતા નથી, કારણ જે આ હ્રમ કાલમાં જ્ઞાનીનું જ્ઞાનમાં પ્રથમથીજ જોયું છે કે હાલમાં કોઈ મોકે આ ક્ષેત્રમાંથી જશે નહીં. એટલે મોકે જાય એવા ધ્યાનાદિકના

કરનાર કયાથી હોય ? પણ આ કાલને યોગ્ય સાધન કરી શકે
 એવા ઉત્તમ જીવો તો વર્તતા નીકલી શકે ધ્યાનાદિક કરીને
 સમજાવ દશા લાવવી છે, વિષય કપાયથી મુક્ત થવું છે, કોઈ
 મારી જાય કોઈ પૂજા કરી જાય તે વને ઉપર તુલ્ય દશા કરવી જો-
 ણ, તે કરવાના ઉદ્યમી તો નીકલશે, પણ કેટલાએક ધર્મવાલા
 ધ્યાન કરવાનું નામ દેઈ ગાજાની ચલમો ફુંકે છે, જાંગ પીએ છે,
 તેથી જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય, અને કપાયાદિક વધે છે, એવા ઉદ્યમ કરી-
 ને કહે જે અમે ધ્યાન કરીએ ઊંચે તે કેમ મનાય ? અન્ય દર્શન
 મા પણ કેટલાએક વેદીયા ઢોર કહેવાય છે તે કોને કહે છે ? કે જે
 વેદાંતની વાતો કરે, તેની કથા કરે, અને વિષય કપાયમા વર્તે
 ત્યારે કહે જે એ જરૂનું કામ જરૂ કરે છે તેમા અમારે શું ? જે જા-
 વાનું મન થયું તે જાવું, જોગની ઇચ્છા થઈ તે જોગ કરવા, કંઈ
 પણ જરૂ કર્તવ્ય રોકવું નહીં આવો ધર્મ પાલી પોતાની ઇચ્છા પ્ર-
 માણે વિષય કપાયમા વર્તે અને કહે જે અમે ધ્યાની ઊંચે, તેને
 ડુનિયામા વેદીયા ઢોર કહ્યા છે પાતંજલી યોગશાસ્ત્રમાં અષ્ટાંગ
 જોગ સાધવા કહ્યા છે તેમા પ્રથમ જોગ યમ છે, તે પાંચ વસ્તુના
 ત્યાગથી કહ્યા છે જીવહિસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ પા-
 ચ વસ્તુનો ત્યાગ થાય ત્યારે યમનામા જોગ પ્રગટે ત્યારવાદ
 વીજો જોગ નિયમનામા કહ્યો છે, તેમા શૌચ, સંતોષ, તપ સ-
 ક્ષાય ધ્યાન, અને ઈશ્વરધ્યાન આ પાંચ વસ્તુ કરવાની કહી, તો એ
 જેમ જૈનમા વ્યવહાર કહ્યો છે, તેમજ યોગશાસ્ત્રમા કહ્યો વ-
 લીત્રીજા જોગમા આસનનો જોગ કરવો છે, સ્થીર આસન કરવું,
 એ ત્રણ જોગ યયા પછી ચોથો પ્રાણાયામ જોગ થાય, તેમાં રે-
 ચક્ર, પુરુષ, કુંજક્ર કરવું કહ્યું છે આ દૈવ સમાધિયોગ છે ત્યાર-
 વાદ પાંચમો જોગ પ્રત્યાહાર છે, તેમા પાંચે ઇન્દ્રિયા વિષયનો સં-
 વર થાય છે, સંસારથી તથા જરૂ જાવથી વિમુક્ત થાય છે, તત્ત્વબોધ

થાય છે, સૂક્ષ્મજ્ઞાન થાય છે. ઘઠો ધ્યાનનામા જોગ, સાતમો ધારણાનામા જોગ, આઠમો સમાધિ જોગ એ ત્રણ જોગ કેવલ સહજસમાધિની પ્રાપ્તિનાં સાધન છે તે થાય. હવે વિચારો કે અષ્ટાંગ જોગના સાધનવાલાં પણ પ્રથમના જોગમાં વ્યવહાર શુદ્ધિ લેવાવી, તે વ્યવહાર શુદ્ધિ કરે નહીં, ને કહે જે ધ્યાન કરીએ ઠીએ, તે જ્ઞાનવંત કેમ માન્ય કરશે ? અનુક્રમે ચમવાનો જૈનશાસ્ત્રનામાં પણ ગુણસ્થાનનો ક્રમ લેવાવ્યો છે, તે મુજબ તેમાં પણ યોગ્યતા પ્રમાણે ધ્યાનાદિક છે, અને ક્રમ રહિત ગુણસ્થાનમાં પણ ચમનારો પડે છે, તે સંયમ શ્રેણીની સજ્ઞાયમાં કહ્યું છે. ને લીધે વૃહત્કલ્પની શાંખ આપી છે, માટે અનુક્રમે જેમ કહ્યું છે તેવી રીતે ધ્યાનાદિકની રીત કહી છે. અષ્ટાંગ જોગની વ્યાખ્યા પણ યોગ દૃષ્ટી સમુચયમાં હરિજ્ઞાચાર્ય મહારાજે વિસ્તારે કહી છે તેમાં વિશેષ ફેરફાર સમજાતો નથી, અને જૈનીન જાણતા નથી, યોજના કરતા નથી, એ કહેવું જૈનધર્મના શાસ્ત્રના અજાણપણાને લીધે છે જૈનમાં ક્રમે ગુણસ્થાન ચમવાનું કહ્યું છે, તેમાં યોગ્ય થાય છે, ત્યારે ધ્યાન કરે છે. યોગ્યતા ના આવે ત્યાં સુધી જાવનાં જાવે, એ જાવનાધ્યાનનું સ્વરૂપ ધ્યાનશતક, યોગશાસ્ત્ર, ધ્યાનમાલા, પોરુશકજી વગેરે ગ્રંથો જોશો તો સારીપેઠે સમજાશે. મેં પણ અંશમાત્ર પ્રશ્નોત્તરરત્નાચિંતામણિમાં દર્શાવ્યું છે. તેથી અહીં લખતો નથી માટે ત્યાંથી જોવું. તમારું પ્રશ્ન એટલું સ્વીકારીએ ઠીએ કે માર્ગમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે મારાથી વર્તીતું નથી તે પ્રમાદ દશા છે. બાકી જે મહાપુરુષ થયા છે ને થવાના છે તે પુરુષ તો આત્મતત્ત્વની યોજનામાંજ લખત ગાલે છે. નિજ સ્વરૂપ વિચારે છે, પોતાના ગુણ પર્યાય વિચારે છે, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારતાં પોતાની વિપરીત દશા દેખાય છે, તે ટાલવાને વ્યવહારમાં વર્તે છે. વ્યવહારમાં વર્તતાં જેટલો જેટલો આત્મા કર્મથી મુક્ત થાય

હે, અને નિર્મલ થાય છે, તેને જ ધર્મ માને છે, તેમાંજ આનંદિત થાય છે પોતાના આત્માની પરીક્ષા કરવા કષ્ટ પણ સહન કરી જુએ છે, કારણ કે કેટલાએક ઘાતો કરવારૂપ જન્મ પદાર્થ મારો નહીં એમ કહે છે, પણ જ્ઞાની તો કષ્ટ સહન કરતી વખત પરીક્ષા કરે છે કે જે શરીરને કષ્ટ પમે છે, ત્યારે તે કષ્ટ મને થયું નનાય છે કે નહીં ? જો દુઃખમા ચિત્ત લેપાય છે ત્યારે તો કહેવારૂપ થયું, ને જો શરીરને કષ્ટ થાય છે તેમા સમજાવ રહે છે ત્યારે સાચું જ્ઞાન થયું સ્વીકારે છે, એવી સ્વજ્ઞાવિક દશાજ સ્વસ્વરૂપ પરસ્વરૂપ જ્ઞાન શ્રવાત્રી થઈ છે, તેના પ્રજ્ઞાવે જે જે દુઃખ થાય છે તેમા જરાએ શ્વેદ પામતા નથી. પોતે પોતાના આનંદમા રહે છે કર્મ ફલની પતીજ છે તેમા વધારે પતીજ થતી જાય છે કે પૂર્વે પાપ કર્યાં છે, તેનું આ ફલ જોગવું હું, હવે પણ પાપ કરીશ તો તેના ફલ જોગવવા પરુશે આ વિચારો ઠણી ગયા છે, તેથી કર્મ શ્વેદાવવાના નિયમ જે જે પ્રજ્ઞુએ બતાવ્યા છે, તેમા વ્યવહારમા વર્તે છે, નિશ્ચય સ્વરૂપ હૃદયમા જ્ઞાવે છે તેની વિચારણા કરે છે. વધારે વિશુદ્ધિવંત ધ્યાનાદિમા લીન થાય છે એવા નિયમી પુરુષ મોક્ષ પામશે એ નિરવાર છે, પણ જેણે નિયમ ઓળ્યો તેને તો કંઈ પણ બનવાનુંજ નથી.

પ્રશ્ન—ધર્મનો નિયમ તો વધા ધર્મવાળા પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે કરે છે, તો જૈન ધર્મનું વિશેષ શું ?

ઉત્તર—જૈન ધર્મના માર્ગમા નિશ્ચયને વ્યવહાર વે પ્રકારનો માર્ગ છે, તેણે કરીને વસ્તુધર્મનો યથાર્થ નિર્ણય થાય છે, અને યથાર્થ પ્રવૃત્તિ પણ કરી શકે છે જૈન થઈને પણ કેટલાએક એકલો નિશ્ચય ગ્રહણ કરે છે, કેટલાએક એકલો વ્યવહાર ગ્રહણ કરે છે અને નિશ્ચય ઉપર દૃષ્ટિ નથી એવેમા યથાર્થ જૈનીપણું નથી એ સારું જશવિજયજી મહારાજ કહી ગયા છે કે “સ્પાદવાદ

પૂર્ણ જો જાણે ॥ નયગરજીત જસ વાચા ॥ ગુણપર્યાય દ્રવ્ય જો
 બુદ્ધે ॥ સોઝ જૈન હે સાચા ॥ ” આવી રીતે કહ્યું છે, તે મુજબ
 વર્તે તેને જૈન કહોએ; તો જેમ જૈન નામ ધરાવી એક પક્ષ ગ્રહણ
 કરે તેને જૈનમાં ગણ્યા નહીં. તેનું કારણ કે તે યથાર્થ આત્મ સાધન
 કરી શકે નહીં, તેમ અન્ય દર્શનીમાં પણ એકાંત પક્ષ ગ્રહણ કરે
 તેને વસ્તુ ધર્મનું યથાર્થ જ્ઞાન નહીં થઈ શકે, અને વસ્તુ ધર્મના
 बोध વિના આત્મધર્મને આત્મધર્મના રૂપે જાણે નહીં, જન ધ-
 ર્મને જન ધર્મના રૂપે જાણે નહીં. જેવું આત્માનું લક્ષણ છે, તેવું
 લક્ષણ જાણે નહીં. પરમાત્માનું જેવું લક્ષણ છે તેવું જાણે નહીં.
 તે કદાપિ પરમાત્માનું ધ્યાન કરે તો પણ સફલ શી રીતે થાય ?
 કેટલાએક કહે છે જે ईश्वर सिवाय कोइ पदार्थ છે નહીં. જન
 પદાર્થ છે એવું જે કહીએ ઊંચે તે ત્રાંતિ છે. હવે પ્રત્યક્ષ પદાર્થને
 ત્રાંતિ કહે છે તે માણસ તેને અનુસરતું ધ્યાન કરે તો આત્મકાર્ય
 શી રીતે થાય ? માટે જે જે વસ્તુ જેવે રૂપે રહી છે તે રૂપનું
 જ્ઞાન કરી ધ્યાન કરે તો કહ્યાણ થાય; વાકી જે જે જીવને પો-
 તાના આત્માનું કહ્યાણ કરવાનીજ બુદ્ધિ છે, ને તે બુદ્ધિથી જે
 ઉદ્યમ કરે છે તે પરંપરાએ હિતકારી છે, કારણ જે આત્મ
 ધર્મ પામવાના સન્મુખ થયા છે, તેને સદગુરુનો જોગ વને તો
 જ્ઞાન થતાં વાર લાગે નહીં; માટે સન્મુખ જ્ઞાવ કરવો એ સારો છે,
 તેથી પરંપરાએ કહ્યાણ થશે અને એક પક્ષની બુદ્ધિ મુકી નિ-
 શ્ચય દૃષ્ટિ હૃદયમાં સ્થાપી નિશ્ચય પ્રગટ થાય, એવાં કારણો સે-
 વવાં તેથી કહ્યાણ થશે; અને પરંપરાએ ઇચ્છિત સુખ થશે,
 તેમાં મુખ્ય શાસ્ત્રજ્ઞાન કરવાનો વધારે ઉદ્યમ રાખવો તે જ્ઞાનને
 અનુસરતા પરજ્ઞાવથી મુકાવાનાં સાધન કરવાં એટલે સર્વે શ્રેય થશે.

પ્રશ્ન—જૈનમાં વસ્તુ કેટલી કહી છે ?

ઉત્તર—જન અને ચેતન બે પદાર્થ છે, એની વ્યાખ્યા પ્રથમ

घणी करी ठे, एटले अर्हीआ लखतो नथी हवे एटलुज लखवानुं ठे के जन्म जे शरीर, घर, हवेली, कपडा, आन्नूपण विगेरे प्रगट पदार्थ ठे, तेन अद्वैतवादी कहे ठे के ब्राति ठे पदार्थ नथी, अविद्याना प्रज्ञावथी मानो ओ आ जे कहेलुं ठे ए वावतना ग्रंथ पण घणाज लखाया ठे अने न्याय पण जोनाया ठे पण मारा विचारमा सर्वज्ञ पुरुषे शुं वताव्युं ठे ? आ पदार्थ जन्म ठे, तेथी ए पदार्थ मारा नही, ए पदार्थमा मारापणुं मानुं ठे ते ब्राति ठे, अविद्या ठे, आत्मानो चेतन स्वज्ञाव ठे, माटे पर स्वज्ञावने मारो कहेवो ते ब्राति ठे, ने ए ब्राति ए अनंतो काल थयो संसारमा रोलायो, माट ससारमा जेने रज्जलवुं न होय तेणे ए पदार्थ उपरथी मारापणानो ममत्व ठोरवो, आ रीते परमात्मानुं कहेवुं ठे, तेनुं रूपातर अड गयुं ठे, वली जैनमत स्याद्वाद ठे तेने अजाणपणे एम जाणे ठे के हा ने ना ए केम वने ? पण जे जे पदार्थ रह्या ठे तेमा वे वे धर्म रह्या ठे तो ते न मानता कार्यनी सिद्धि शी रीते प्राय ? तेनो दाखलो के, स्त्री ठे तेने ठोकरा प्राय ठे हवे एक पद लडने कहीए जे ठोकरा स्त्रीने प्रायज तो शुं दूषण आवे ठे के जे स्त्री वंजा ठे तेने श्रुता नथी, हवे वंजाने प्रायज नही एम मानीए तो तेमा पण दोष आवे ठे, केमके वजाने औपध खावाथी वजा दोष टले ठे ने ठोकरा प्राय ठे हवे एम कहीए जे औपधथी वंजा दोष टलेज ठे, तो ते पण खोटु प्राय ठे, कारणके केटलीएक वाइनुने वजादोष नुसन्थी नथी पण मटतो, तो ए पण एकात कहीशु त्या दूषण आवशे शरीरनी नीरोगता सारी सज्जालथी रहे ठे, एम जो एकातथी कहीशु तो मादाराणी साहेवने मादगी जोगववी पनी अने देहनो त्याग करवानो वखत आव्यो, तेमणे काइ संजाल राखवामा कचाज राखी नथी, पण प्रवृत्त कर्म जोर करे त्या माणसनु कइचाली

शकतुं नथी. हवे अहीं एवो सवाल अशे के शरीरनी संज्ञाल
 राखवानी जरूर नथी, कर्मथी आय ठे ते अशे, ए पण एक पक्ष
 नथी, संज्ञालथी पण वचाव आय ठे जेमके जाणी बूझीने जेर
 खाइए तो पठी शी रीते जीवीए ? मरकी प्रमुखनी हवा चाल-
 ती होय त्यांथी खशी जवुं जोइए. तेम करवाथी वचाव आय ठे,
 ते पण एकांत नहीं. हवे दाक्तरने पण नाशी जवुं जोइए, आ
 सवाल आवशे. केमके बीजा नासे त्यारे दाक्तर केम न नासे ?
 त्यारे अमो कहीए. ठीए के नासवानो एकांत नहीं. दाक्तर मरकी
 न लागे एवा बंदोबस्तथी रहिने लोकनी संज्ञाल करे, दाक्तर
 नासे नहीं, बीजा माणस बीजे स्थले जाय. एज प्रमाणे नाणुं
 पैदा करवुं, ते मेहेनत करवाथी नाणुं पैदा आय एम कहे ठे तेने
 कहीए. ठीए जे मेहेनत करवाथी नाणुं पैदा थाय ठे ने नथी पण अतुं.
 बुद्धिवान बुद्धिथी नाणुं पैदा करे ठे ते पण एकांत कहेवाशे नहीं.
 बुद्धिवान देवालां कांठे ठे, अने वगर बुद्धिवान धन साचवी राखे
 ठे, ते पण एकांत नहीं रहे. बुद्धिनी खामीथी घणुं नुकशान थाय
 ठे. खावुं ए सारुं ठे पण एकांत कहेवाशे नहीं. केमके शरीरमां खा-
 धेलुं पच्युं नथी ने खाय तो अजीर्णादिक रोग थाय, माटे तेणे
 खावुं नहीं, तेमां पण एकांत नथी. सेहेज पदार्थ संतोपने सारु,
 निज्ञाव सारु, खाधेली पचवा सारु खावुं. घी पदार्थ उत्तम ठे, खावा
 जोगठे पण निरोगीने, रोगीने नहीं. रोगीने पण न खावो ए एकांत
 नथी, दवाना अनुपानमां रोगना उपर वा शरीरनी स्थीति उपर
 विचार करी वैद या दाक्तर खावा कहे ते खावुं. दान देवुं उत्तम ठे
 पण एकांत नहीं. पोताने माथे देवुं होय ते आपे नहीं अने दान
 तेवी रीते देवुं नहीं ते पण एकांत नहीं. पोताने खावाने बे रोट-
 ी ठे, तेमांथी अरुधो वा एक रोटलो आपे ठे ने बाकी-
 ी निर्वाह करे ठे. तो ते उत्तम ठे. दान न आपत तो

પોતે યાત તે પોતે યાધુ નહીં ને આપ્યું, તો મહા ફલદાયી છે. કોઈને
 ડુ.ખ ન દેવું એ શબ્દ એકાત છે તો પણ તે એકાત નહીં. કોઈ
 ઉત્તમ પુરુષને રોગ થયો છે. તે રોગ ટાલવા ડુ.ખ દે તો તે લા-
 જ્ઞકારી છે. જેમકે ગુમસ્તું થયું હોય ને નસ્તર મૂકે છે તેથી ડુ.ખ
 થાય છે પણ જ્ઞાત કરવા સારું ડુ.ખ દેવું છે, તો તે ડુ.ખ દેવું
 નિષેધ નથી ઠોકરાને જ્ઞાણવા સારું મહેતાજી વિગેરે ડુ.ખ દે, તે
 ડુ.ખ દેવું નિષેધ નથી, તે પણ એકાત નહીં ને મારવાથી હાથ પગ
 જાગે, કોઈ ઘા પડે, લોહી નીકળે, કોઈ જારે ઇજા થાય એવો
 માર વિગેરે મારવો જોડાઈ નહીં. વલી કોઈ કોમલ થગનો હોય
 એવાને વીલકુલ મારવો ન જોડાઈ, વલી કોઈ શિષ્ય અયોગ્ય હોય
 તો મારવો ન જોડાઈ, એમ સર્વે વિદ્યા જ્ઞાવી એ સાધારણ નિય-
 મ છે પણ તે એકાત નહીં જેમા મત્રાદિક વિદ્યા છે, તે કામ ક-
 રવાની શક્તિ ન હોય, તેણે એ જ્ઞાણવું નહીં એમ તપ કરવો એ લાજ્ઞ-
 કારી છે, તો પણ તે એકાત નહીં, જેની શક્તિ હોય તે તો સુખે
 તપ કરે, પણ જેને શક્તિની યામી છે, તેથી પ્રણામ વગર તેવું છે
 તેણે તપ કરવો નહીં, વલી તે પણ એકાત નહીં ઘેલ્લો મરણ
 સમય છે તે વચ્ચે શરીરની શક્તિ ન હોય તો પણ ચારે આ-
 હારનો ત્યાગ કરે, તે પણ એકાત નહીં જેને જ્ઞાવ સારા ન રહે
 અને પ્રણામ વગર જાય તો તેણે ત્યાગ કરવો નહીં ધર્મ ઉપ-
 દેશ દેવો એ સારી વાત છે, પણ તે એકાત નહીં જેણે યથા પ્રકારે
 શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેલવ્યું છે તે ઉપદેશ દે, પણ તે જ્ઞાન જેણે ન મે-
 લવ્યું હોય ને તે ઉપદેશ દે તો પ્રજ્ઞુ આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ દેવાઈ જાય,
 માટે જ્ઞાન રહિત હોય તેણે ઉપદેશ દેવો નહીં જ્ઞાનવત છે તે પણ
 સાજ્જલનાર ઉપદેશને લાયક ન હોય તો ઉપદેશ દેવો નહીં, તે
 પણ એકાત નહીં હાલમા લાયક નથી પણ ઉપદેશ દેવાથી લા-
 યક થાય એવું હોય તો દેવો અયોગ્યને જવાબ ન દેવાથી ઝાસ-

નની લઘુતા થતી હોય, તો તે લઘુતા ન થાય તે સારુ ઉપદેશ દેવો. આ સ્યાદ્વાદની રીત છે. અપેક્ષા અપેક્ષાનાં વચન જુદાં જુદાં છે, હવે એવી અપેક્ષાનું ન સમજે ને એક જ રીતની વાત કરે તે જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? સરકારના કાયદામાં પણ અપવાદ વતાવ્યા છે, તેમ જૈન શાસનમાં ઉત્સર્ગ અપવાદ માર્ગ વતાવ્યો છે. વગર અપેક્ષા એ હા તેની ના એવો જૈન માર્ગ નથી, તેવી રીતે જૈન માર્ગ જાણ્યા વિના કોઈ ઠેકાણે શાસ્ત્રમાં ઉત્સર્ગ માર્ગની વાત હોય, કોઈ ઠેકાણે અપવાદ અપેક્ષાએ હોય, તે વિચાર જાણ્યા વિના કહે છે કે જૈનમાં એક ઠેકાણે કંઈ છે ને એક ઠેકાણે કંઈ છે. આ કહેનાર કેવલ મુર્ખતા વાપરી કહે છે. જો જૈન શાસનનું માહાપણ મળ્યું હોત તો કદાપિ કહે નહીં. જૈનમાં જે સાતે નય સપ્ત જંગી આદે વતાવી છે, તે આવી રીતે અપેક્ષાજ્ઞાન થવાને સારુ છે, તે નયાદિકનું ય-આર્થ જ્ઞાન થાય તો સર્વ ઠેકાણે જે જે નયનું વચન હોય તે તે નયનું તે તે ઠેકાણે આપે તો કોઈ વાતનો સંશય રહે નહીં, પણ તે જ્ઞાન વિના જૈન શાસનની સ્યાદ્વાદ વાત સંબંધી વિપરીત જાણે વા વોલે એ પોતાના વામાનો હઠ છે. જે જે પદાર્થો રહ્યા છે તેનો નિર્ણય સ્યાદ્વાદ જ્ઞાનથી થાય છે. ડુનિયામાં કોઈ પણ વસ્તુનો સ્વજ્ઞાવ સ્યાદ્વાદ વિના નથી. જેમ કે જીવ છે તે અવિનાશી છે, એ સત્ય છે, કોઈ દિવસ જીવનો વિનાશ થતો પણ નથી. એજ પક્ષ પર એકાંત રહીએ તો જે જે સંસારમાં રોલાતા જીવો છે તે એક શરીર મુકી બીજી જાતિમાં બીજું શરીર ધારણ કરે છે, તો પ્રથમ હાથી હતો ત્યારે પોતાના આત્મપ્રદેશ હાથીના આંખા શરીરમાં ફેલાઈને રહ્યા હતા, તે હાથી પણ મરણ પામ્યો ને માંચી થઈ તો જે માંચીમાં ફેલાવો હતો તેનો સંકોચ કરી માંચી જેટલામાં સમાયા; એવી રીતે આત્મપ્રદેશ થયા તો હાથી વાલી અવગાહનાનો નાશ થયો, તથા હાથીની પણ વોલવું, ચાલવું, ચાલવું,

પીલુ વગેરે જે જે પ્રવર્તના હતી તે વંધ વડ ગડ માલખણાની થઈ, તો હાથીપણું નાશ થયું તે અપેક્ષાએ જીવમા નાશ ધર્મ પણ રહ્યો જે નાશ ધર્મ ન માને તે વિપરીત કે કેમ ? પરમાણુ પદાર્થ અવિનાશી છે પણ એક વીજામાં મલબુ લુટા પડ્યું એ ધર્મ રહ્યો છે, તે વિનાશી ધર્મ તેમજ માટીના અનેક ઘાટ વને છે તે વિનાશ થાય છે, માટી અવિનાશી પણ છે, તો એવા પણ વે ધર્મ રહ્યા છે તેવા વે વે ધર્મ રહ્યા છે આત્મામા સ્વજ્ઞાવ ધર્મ અને વિજ્ઞાવ ધર્મ વે, વે અપેક્ષાયે રહ્યા છે સ્વજ્ઞાવ ધર્મ કૃત્રિમ નથી સ્વજ્ઞાવ ધર્મ જરૂમા રહેવાનો, જરૂની સાથે વર્તવાનો નથી. મુખ નથી તેથી બોલવાનું નથી, ચાલવાનું નથી ફક્ત જાણવું, દેખવું, સ્વજ્ઞાવમા સ્થીર રહેવું એ સ્વજ્ઞાવ આત્માનો છે હવે એકાત માનીએ તો જરૂ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે કોણ કરે ? વેદાતી લોક એમ કહે છે, કે માયાથી-અવિદ્યાથી થાય છે તો તે રીતે પણ પરસંજોગે વર્તવું તો થયું, તો જીવમા સ્વજ્ઞાવ ન હોય તો વર્તે શી રીતે. હવે વર્તવાનો સ્વજ્ઞાવ માનીએ તો એથી રહિત થાય નહીં એમ કાંઈ પણ એક સ્વજ્ઞાવ માનવાથી વસ્તુ નિર્ણય થશે નહીં જૈનશાસ્ત્રકારો સ્વજ્ઞાવિક ધર્મમા કાંઈ પણ જરૂ પ્રવૃત્તિ નહીં એમ કહે છે તે સત્ય છે, તેમ ન હોય તો સસારથી મુકાઈને શુદ્ધ કોઈ થાય નહીં, માટે શુદ્ધ નિશ્ચય નયના પદ્ધતી નિજ સ્વજ્ઞાવમા રહેવું એ જ ધર્મ છે અશુદ્ધ નિશ્ચયના પદ્ધતી જરૂની સંગતે કર્મ વાંધેલા છે, તે કર્મના સંજોગથી જરૂની પ્રવૃત્તિ વાય છે જરૂ જેમ વર્તે છે, તેમ આત્મા વર્તે છે હવે તે પ્રવૃત્તિ ઠેરવાને સારુ વ્યવહારમા ધર્મ સાધન કરવું છે અને જે જે કર્મ વાંધેલા છે તે યથે એવા ઉદ્યમ કરવો, કર્મ યથાવવાનો ઉદ્યમ યથાર્થ કર્યા વિના આત્મા નિર્મલ થવાનો નથી ને કર્મ યથાવવાનો નથી. એવા વસ્તુમાં સ્વજ્ઞાવિક ધર્મ વિજ્ઞાવિક ધર્મોનું જ્ઞાન વિના ધ્યાન કરે તો વિપરીત

ધ્યાન થશે, માટે પદાર્થોના ધર્મનો દર્શાવે જૈન શાસ્ત્રને વિષે વહુ વિસ્તારે છે, તે જાણી પઠી દયા દાનાદિક કરે તો સફલ થાય, અને મોક્ષ સાધન પણ તેનેજ કહીએ. સ્વજ્ઞાવ ધર્મને સ્વજ્ઞાવ પણે શ્રદ્ધા કરી, વિજ્ઞાવ ધર્મમાં વર્તના છે તે વર્તના દૂર કરવામાં, પ્રથમ વિજ્ઞાવ વર્તના કરવી પરુશે, જેમકે ગ્રહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ વિજ્ઞાવિક ઠોમ્મો સાધુ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવી, હવે નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ પણ વિજ્ઞાવ છે, પણ એ વિજ્ઞાવ કેવો છે? કે સ્વજ્ઞાવને આવર્ણ લાગેલાને સ્વસેનનાર છે—વીતરાગ આજ્ઞાએ સાધુ પણું આવે છે, તેતો વિજ્ઞાવના અંશ સ્વપવાથીજ આવે છે, તે જેમ જેમ સંજમમાં તત્પર થાય અને સંજમ સ્થાનમાં ચમે, તેમ તેમ વિજ્ઞાવ દશા સ્વસતી જાય, અને આત્મશુદ્ધિ થાય. અનુક્રમે ગુણસ્થાન ચમે તે સર્વથા વિજ્ઞાવથી મુક્ત થાય, અને સ્વજ્ઞાવ ધર્મ પ્રગટ થાય, તેથી અનંત જ્ઞાન શક્તિ પ્રગટ થાય, તેથી એક સમયમાં ત્રણ લોકના જ્ઞાવ જાણવામાં આવે, અનંત દર્શન પ્રગટ થાય, તેથી સામાન્ય ઉપયોગ રૂપ બોધ થાય, અનંત ચારિત્ર ગુણ પ્રગટ થાય તેથી સ્વજ્ઞાવમાં સ્થિર રહે, અવ્યાવાધ સુખ વેદની કર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થાય, નામ કર્મના ક્ષયથી અરૂપી ગુણ પ્રગટ થાય, ગોત્ર કર્મના ક્ષયથી અગુરુલઘુ ગુણ પ્રગટ થાય, અંતરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત વીર્ય પ્રગટ થાય, આયુ કર્મના ક્ષયથી અક્ષય સ્થિતિ પ્રગટ થાય આવી રીતે અનંત આત્માના ગુણ પ્રગટ થાય, અને લોકાગ્રે સિદ્ધિને વિષે વિરાજમાન થાય.

પ્રશ્ન—સિદ્ધ સ્થાન ક્યાં છે અને ત્યાં શું કરવા રહેવું

ઉત્તર—સિદ્ધ સ્થાન ચૌદ રાજલોકની મંચાઈ છે તેના ઠેકાના જાગમાં અલોકને અમીને રહ્યા છે. અલોક એટલે ત્યાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ એ પાંચે પદાર્થ નથી તેથી અલોક કહીએ, તે અલોક નીચે રહ્યા છે,

કારણ જે ધર્માસ્તિકાય અલોકમા નથી તેની સદાય વિના ચ-
 લાતુ નથી માટે ત્યા રહ્યા છે, ત્યા કહેવા રૂપે રહ્યા છે દેહ નથી
 તેથી વર્ણ નથી, ગંધ નથી, ફર્મ નથી, રસ નથી અરૂપી પણે રહ્યા
 છે, તે સદાકાલ અવસ્થિત પણે રહ્યા છે, કોઈ પણ દિવસ ફરી
 ચલાયમાન પણું નથી અચલસ્વજ્ઞાવી (સસારી સુખ અધિર છે,
 તેવું અધિર સુખ નથી) સ્થિર સુખ છે જન્મ મરણ કરવાનાં ડુઃખ
 ટલી ગયા છે સંસારમા વિકલ્પનુંજ ડુઃખ છે, જ્યારે વિકલ્પ ન
 હોય ત્યારે સસારમા સુખ થાય છે તેમા સિદ્ધમહારાજ સદા વિ-
 કલ્પ રહિત છે કોઈ પણ વચ્ચે કોઈ પણ કારણનો વિકલ્પ
 નથી તેથી સદાકાલ સુખમયી રહે છે સંસારમાં ઇચ્છાનું પ્રવર્તે છે, તે
 ઇચ્છાનું પુરી ન થાય તેનું ડુઃખ છે, પણ સિદ્ધમહારાજને સસારી કોઈ
 પણ ચીજની ઇચ્છા નથી એટલે ડુઃખ નથી તેથી સદા સુખમયી છે
 જે જે પદાર્થો જોવામા જાણવામા આવે છે, તે સંવંધી રાગી જી-
 વને રાગ થાય છે, પછી તે મલતુ નથી તેનું ડુઃખ થાય છે, અને સિદ્ધ
 મહારાજ વીતરાગ ઢઠાને પામ્યા છે તેથી તેમના જાણવા દેખવા-
 માં ચૌદ રાજ્યલોકના પદાર્થ સમયે સમયે આવે છે પણ વીતરાગ
 ઢઠાને લીધે જે પોતાના આત્માના સ્વજ્ઞાવથી જણાય છે તેમા
 કાંઈ પણ ચિત્ત નથી, વિકલ્પ નથી, પણ સ્વજ્ઞાવાણદમા વર્તે છે.
 જેટલા જેટલા સસારમા ડુઃખ છે, તેમાનું એક પણ ડુઃખ સિદ્ધ મ-
 હારાજને નથી. વલી સમારના જે જે સુખ છે તે ડુઃખમયી છે
 અનિત્ય છે, માત્ર સુખ માને છે, એટલું છે જ્ઞાનદ્રષ્ટિએ વિચારીએ
 તો સુખ નથી, કારણ જે જગતના જીવ સ્ત્રીના ઝોગે કરી આ-
 નંદ માને છે પણ તેજ વચ્ચે શરીરને કેટલી પીડા થાય છે, તેના
 ઉપર લક્ષ્મી નથી તે ડુઃખ ન માનતાં સુખ માને છે—વિષયત્રી
 આયુષ્યની દાની—પરજ્ઞાની ચરાવી—તે સરવે વાત કોરે મુકી સુ-
 ખ માને છે, તેમજ તમાશા રમવા જોવા જાય છે ત્યાં ઝાઝાગરા

કરે છે, ઝૂઝા ઝૂઝા પગ ડુલે છે, તે ડુલ માનતાજ નથી; આત્મપણ પહેરી સુશી ધાય છે, તેનો ઝાર નઠાવવો પડે છે અને શરીરે પીમે છે, તેહના ઉપર લક્ષ્મી નથી; તેમજ સ્વાવાના વિષય સેવવાથી કેટલીએક એવી ચીજ છે કે જે સ્વાવાથી રોગની ઉત્પત્તિ ધાય છે પણ તેહના ઉપર લક્ષ્મી નથી, કેટલાએક પદાર્થ શરીરને અરુચણ કરે એવા નથી તે પણ પ્રમાણથી સ્વાય તો, પણ તે પ્રમાણ ઉપર લક્ષ્મી નહીં ને અતિશય સ્વાયતો અજીર્ણ થાય ને મરે વા માંદો પડે તેનો પણ વિચાર વિષય આગલ રહેતો નથી; પ્રમાણથી સ્વાય તો તેમાં પણ કેટલાં ડુલ ઝોગવવાં પડે છે, જેમકે જીવને ડુધ-પાક સ્વાવાનું મન ધાય છે, અને તે ડુધપાક સ્વાસને સુશી ધાય છે; પણ એ ડુધપાક સંધતાંજ કેટલો શરીરમાં પસીનો નીકળ્યો ત્યારે તડ્યાર થયો, તે કોઈ વિચાર કરતા નથી; એવી રીતનાં સંસારી સુલ્લ ડુલગર્જિત છે. સ્ત્રીયોને વિષયને સારુ પુરુષનું દાસ પણું કરવું પડે છે; જો વિષયની ઇચ્છા ન હોય તો પાણિગ્રહણ કરવાની જરૂર ન પડે, પણ વિષયની ઇચ્છાથી પાણિગ્રહણ કરે છે. પત્ની પુરુષ મારે, કુટે, ગાલો દે, ઘરનું આલ્લો દિવસ કામ કરાવે, આટલું ડુલ્લ ઝોગવે ત્યારે વિષયનાં પેદેરવાનાં સુલ્લ મલે. માટે વસ્તુપણે સંસારી સુલ્લ, સુલ્લ માનવારૂપ પણ ડુલ્લમંચી છે, અને સિદ્ધ મહારાજને એમાંનું એક પણ ડુલ્લ નથી; કેવલ સુલ્લજ છે; અને સાદિ અનંત જાંગે છે. એટલે સિદ્ધમાં ગયા ત્યારથી આદિ છે પણ એ સુલ્લનો અંત આવવાનો નથી. એનું સ્વરૂપ અકલ છે. કોઈથી કલ્પું જાય એવું નથી, તેમ એ સુલ્લ સુલ્લે કહ્યું જાય તેવું નથી. શાસ્ત્રમાં એક દૃષ્ટાંત આપ્યું છે કે એક રાજ પુરુષ વક્ત્ર શિક્ષિત અશ્વ ઉપર બેઠો અને પત્ની તેની જેમ જેમ લગામ રેંચે છે તેમ તેમ દોમતો જાય છે, જંગલમાં ઝૂઝા ઝૂમિમાં લઈ ગયો, માણસો વધા પાઠલ રહ્યા અને રાજા એકલો વનમાં ગયો. રાજાને જય

લાગવાથી લગામ મુકી દીધી. એટલે અશ્વ ઝત્તો રહ્યો. પછી અશ્વ
 ઝપરથી ઝતર્યો રાજાને પાણીની તરસ વધુ લાગી છે, પણ પાસે
 કાંઈ નથી એટલામા એક જીલ આવ્યો, તેની પાસે રાજાએ પાણી
 માગ્યું, તેણે દયા લાવીને પાતરામા પાણી લાવી આપ્યું, તે પાણી
 પીને રાજા સતોષ પામ્યો. પછી તે જીલે ફલ પ્રમુખ લાવી આ-
 પ્યા તે રાજાએ खाया, તેથી રાજા વધુ સુખી થયો પછી પાઠલથી
 પ્રધાન વિગેરે આવી પહોંચ્યા તેમને રાજાએ કહ્યું જે આ જીલે
 પ્રાણ રાખ્યા પછી રાજા જીલને પોતાના ઘેર તેની ગયા ત્યા
 खाजा, ઘેવર વગેરે અનેક પદાર્થ સ્વમાન્યા, તે खाइने જીલ પણ
 અતિશે રાજી થયો એમ કેટલાએક દિવસ રહીને રાજાની રજા
 લેડને જીલ પોતાને ઘેર ગયો ત્યારે સ્ત્રીએ પૂછ્યું જે નગરમા કેવું
 સુખ હતું? તો વધુ સુખ હતું એમ કહે, પણ શું સુખ હતું તે કહી
 શકે નહીં તેમ સિંહ મહારાજનું સુખ કહી શકાય નહીં, કારણ
 કે સિંહ મહારાજના સુખના જોમાનું સુખ આ સતારમા નથી;
 માટે સ્વરૂપ રીતે જે એ દશા પ્રાપ્ત કરે, તે એ સુખને જાણે કેટ-
 લાએક લલવામા આવ્યા છે, તે દૃષ્ટાંત રૂપ છે તેથી બુદ્ધિવાન કે-
 ટલુક સમજી શકે છે આવું સિંહ મહારાજનું સુખ અદ્વાર દુષ-
 ણનો ત્યાગ કરવાથી આવે માટે દરેક દુષણ જગવતે ત્યાગ
 કર્યા તેનું સ્વરૂપ તે તે દુષણ નામ માત્ર વતાવ્યું છે વિસ્તારે જ્ઞા-
 ત્રમા છે ત્યાથી જાંડને જેમ જગવતે ત્યાગ કરવાનો નયમ હવે
 જાવથી કહ્યો છે તેમ કર્યો કે આત્માનું સ્વચ્છાણ આવે અને સિંહ
 મહારાજ વચ્ચે જોડે છે તે જાગીને સિંહ મહારાજના નમ્રતા ગુણ
 વાલો આત્મા આવે મનુષ્ય જન્મ પામ્યાનું એજ માર્ગ છે

પ્રશ્ન—આત્માના ગુણ આત્માને આપ્યા તેને વાન કહ્યું તથા
 આત્માના ગુણની પ્રાપ્તિને તાજ વિગેરે લખ્યું તે જ્ઞા આધારથી?

ઉત્તર—દેવચંદ્રજી કૃત ચોરીસીમા સુપાર્શ્વ સ્વામીના સ્ત-

વનમાં દર્શાવ્યા છે. વલી આનંદધનજી મહારાજની ચોવોસોમા પળ એવો દર્શાવ છે તેના આધારથી લખ્યું છે.

પ્રશ્ન--હાલમાં મહા પુરુષોના કરેલા ગ્રંથોના તથા સૂત્ર સિદ્ધાંતનાં જ્ઞાપાંતર આવે છે તે યોગ્ય છે કે નહીં ?

ઉત્તર--હાલમાં જ્ઞાપાંતર આવે છે તે જ્ઞાપાંતર કોઈ મુનિ મહારાજ તો કરતા નથી. પૂર્વેના કરેલા વાલાવબોધ મુનિ મહારાજો તથા આચાર્યદિકના કરેલા છે, તેના ઉપર પણ ટીકાનું જેટલો વિદ્વાનો જરોરો કરતા નથી. ટીકા જોઈ મલતું ટીકા સાથે હોય તે માન્ય આવે છે. અને હાલમાં તો એવા પુરુષો કોઈ ગ્રંથનું જ્ઞાપાંતર કરતા જણાતા નથી. ફક્ત પોતાની આજીવિકાને અર્થે ગૃહસ્થો (જૈની) અથવા બ્રાહ્મણો કરે છે. જે માણસ પોતાની આજીવિકાને અર્થે કરે છે તેમણે જિનશાસનની રીત પેહેલી જ લોપી છે. કારણ જે આ લોકને અર્થે પ્રજ્ઞુની પૂજા કરે તેને લોકોત્તર મિથ્યાત્વ કહ્યું છે, તો જ્ઞાનનો અર્થ કરી વા પુસ્તક વેચી પૈસા પેદા કરવા તે આ લોકનો લાજ છે તો પ્રથમજ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ થયું, તે મિથ્યાત્વ લાગે છે, એમ શાસ્ત્રથી જાણે છે પણ પોતાને મિથ્યાત્વ લાગે છે એમ માનતા નથી, આવી દશાવાલા જૈનીનું તથા બ્રાહ્મણો મિથ્યાત્વી છે એવા જીવોને યથાર્થ સિદ્ધાંતનો બોધ કેવી રીતે આવે ? અને યથાર્થ બોધ વિના અર્થનો અનર્થ આવે. માટે એ કામ આત્માર્થીએ કરવું યોગ્ય નથી. તેમ હતાં આજીવિકા નિમિત્તે કામ કરે છે તેને શુદ્ધ ક્યોપશમ થતો નથી. વલી વિશેષાવશ્યકમાં તો એમ કહ્યું કે સામાયક અધ્યયન ગુરુ પાસે જણવું. પણ “ ન નુ પુસ્તક ચૌર્યાત્ ” પોતાની મેલે પુસ્તકમાંથી જણવું નહીં. તો આતો સિદ્ધાંતના અર્થ કરવા છે. વલી પયત્રાદિક વિના વીજાં આગમ (અંગ નપાંગાદિક) શ્રાવકને સાધુજી જણાવે તો પ્રાયશ્ચિત નિશિથજીમાં કહ્યું છે. તો જણવાની

તો નાજ હોય અને આતો પોતાની મેલેજ અર્થ કરે, તેમા ગુરુ મહારાજના આશય તે આવેજ નહીં તેથી વરોવર અર્થ થાય નહીં; માટે આત્માની વીક રાખી એવાં કામ કરવાને સમતા રાખવી અને જે જીવ, જય ન રાખે ને એ કામમા વર્તે તેના કરેલા વાલાવબોધ ઉપર આત્માથી ઝરોસો રાખવાના નથી, અને જેને માર્ગનુ જ્ઞાન નથી, માર્ગના જ્ઞાનવંતની અનુજાડે ચાલવુ નથી તે પોતાનો મરજી પ્રમાણે વર્તે તેમા કાંઈ ફલાજ નથી

પ્રશ્ન--તમારા કરેલા પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણિમા જિનપૂજામા અલ્પ હિસાં લખી છે, અને વીજા શાસ્ત્રમાં તો અલ્પ હિસા પણ નથી કહેતા તેનુ કારણ શું?

ઉત્તર--પૂર્વ પુરુષો અનુવંધ હિસા નથી કહેતા તે કહેવું વ્યાજવી છે. પૂજામા અનુવંધ તો કુશલાનુવધી છે. એટલે મોક્ષમાં જોમે એવો અનુવંધ છે, માટે અનુવંધ હિસા નથી, સ્વરૂપ હિસા છે, તે કહેવા માત્ર છે ફલ નથી, તેમ અમારું કહેવું શબ્દ જોડ છે, આશય એકજ છે. અમે અલ્પ જે પ્રતે સુક્તિ સુખની પ્રાપ્તિ થાય. એટલે મોક્ષ સુખને આપનારી જિન પૂજા છે અલ્પ હિસાનું ફલ થાય નહીં. અલ્પ શબ્દ અજ્ઞાવ વાચી પણ છે, તેવોજ સમજવો એવી રીતે કહેવાથી પૂર્વ પુરુષોના કહેવા પ્રમાણેજ છે પૂર્વ પુરુષથી વિરુદ્ધ શ્રદ્ધ અમારી નથી. કોઈ ઠેકાણે હમારી જૂલ થાય પણ મહંત પુરુષની જૂલ ધાયજ નહીં એજ અમારી પણ શ્રદ્ધ છે હમારી ચોપતીમા જ્યાં જ્યાં પૂર્વ પુરુષથી વિરુદ્ધ જોવામાં આવે તેની શ્રદ્ધ કરવી નહીં. તે તે ઠેકાણે પૂર્વ પુરુષનીજ શ્રદ્ધ કરવી તે અમને પણ જણાવવું કે અમો અમારી જૂલ સુધારીએ

પ્રશ્ન--પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણિમાં પાને ૧૯૭ મે ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ અશુદ્ધ જોડ સારુ તત્વાર્થની ડાઘ આપી છે તે તત્વાર્થમા છે ?

નત્તર--તત્ત્વાર્થમાં તો સાદિ સપર્યવસાન, સાદિ અપર્યવસાન
 એ રીતે બે જોડ કરેલા છે તે પેહેલા જોડના સ્વામી શ્રેણીકાદિક
 ઠગ્ગસ્થ કહ્યા છે. ને કેવલજ્ઞાનીનું ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ સાદિ અપ-
 ર્યવસાન, એ રીતે બે જોડ કરેલા છે. એજ જોડ નવ પદ પ્રકરણની
 ટીકામાં શુદ્ધ અશુદ્ધ કહ્યા છે તે બે શાસ્ત્ર એકઠી લખી છે. શુદ્ધ
 અશુદ્ધ જોડના અક્ષર નવ પદ પ્રકરણ ટીકામાં પાને ૪૯ મે તથા
 સમયસુંદરજી કૃત પ્રશ્નને વિષે છે, ત્યાંથી જોઈ લેવું.

પ્રશ્ન--દિગંબર મત પહેલો કે શ્વેતામ્બર મત પહેલો ?

નત્તર--દિગંબર મત વિષે શાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે કહ્યું છે. જ-
 ગવંતના નિર્વાણ પછી ઠસેને સત્તર વર્ષે શિવજૂતિ આચાર્યે દિગં-
 બર મત કાઢ્યો છે. તે વાત દિગંબરી નથી માનતા કારણ જે તેમણે
 નવાં શાસ્ત્ર રચ્યાં છે. અગિયાર અંગ તથા વાર ગુપ્તાંગાદિક પ્રગટ
 છે, પણ કહે છે કે વિભેદ ગયાં છે અને પોતાના મત કાઢનારના કરે-
 લા ગ્રંથો છે તેજ આધારે ચાલે છે. એટલે એમને શાસ્ત્રથી સમજાવીએ
 તે માને નહીં પણ ન્યાયથી સમજાવવા જોઈએ. તે આત્માથી તો
 સેહેજે સમજી જાય તેવું છે. જો ન્યાયની બુદ્ધિ જાગી હોય તો
 હાલમાં સંપ્રતિ રાજાના ઝરાવેલા હજારો જિન વિંવ છે. તે સંપ્રતિ
 રાજા જગવાનના નિર્વાણ પછી આશરે ૩૦૦ વરસે થયા છે તે પ્ર-
 તિમાજીને લિંગનો આકાર નથી. વલી કચ્છ દેશમાં મહાવીર
 સ્વામીજીની પ્રતિમાજી ઝડેસરમાં છે. ત્યાં ત્રાંવાના લેખ છે તે
 પ્રતિમાજીને ૨૫૦૦ વરસ થયાં છે, વલી મહુવામાં જીવત સ્વા-
 મીની પ્રતિમા છે, તે મહાવીર સ્વામી વિદ્યમાન અવસરમાં ઝરા-
 વેલા છે એ આદિ દિગંબર મત નીકલતા પહેલાંની જિન પ્રતિમા
 ઘણે ઠેકાણે છે, તે પ્રતિમાજીને લિંગનો આકાર નથી. તેમ ત્યાર
 પછીના પણ શ્વેતામ્બર દેરાસર ઘણાં છે ને ઘણાં જિન વિંવ છે, તે
 સર્વે લિંગના આકાર વિનાનાં છે. અને દિગંબરના દેરાસરમાં લિંગ

वालां जिनविंव ठे तो विचारो के वीर जगवानथी चालतो धर्म
 दिगंबरनो होत तो जुनी प्रतिमाजी लिंगवाली होत, अथवा श्वेतां-
 वर मत नवो होत तो पण जुना प्रतिमाजी लिंगवाला होत
 पण ते जणातां नथी. माटे श्वेतावर मत जगवानना वखतथी
 चाळ्यो आवे ठे दिगंबर प्रश्न करे ठे के अमारा जिनविंव जुना
 ठे ते विपे जाणवुं जे ते जुना ठे एवो पुरावो नथी अने श्वेतां-
 वरना जुना प्रतिमाजीनो पुरावो ठे, जडेसरना लेख ठे, संप्रति
 राजा क्यारे थया ते पण लेख ठे, माटे पुरावो बलवान ठे. आ-
 बुजी, तारंगाजी, समेतशिखरजी तथा गीरनारजी, सिद्धचलजी
 ए मोटा तीर्थ उपर चैत्यो जुना कोना ठे ? कवजो कोनो ठे ?
 असलथीज श्वेतांवरीनो कवजो ठे फक्त श्वेतावरी आवकोए
 कोड कोड ठेकाणे मेहेरवानी दाखल देरासर बाधवा दीधेला ज-
 णाय ठे, कारण के मुख्य जगोपर तो श्वेतावरीनाज देरासर ठे,
 अने दिगवरीना हमणा थोना वखतमां थया ठे ए जोता श्वेतां-
 वरी धर्म श्रीमत् महावीरस्वामीथी चालतो आव्यो तेज ठे हा-
 लमा कोड कोड देशमा श्वेतावरीनी वस्ती जुगी ठे, दिगंवरीनी
 वस्ती वधारे ठे तेवी जगोए मालकीनो पगपेसारो करे ठे तेमा
 श्वेतावरीए दया लाची देरासरमा आववा दीधा तथा दिगवरी
 प्रतिमाजी केटलेक ठेकाणे पधराववा दीधा ते दया करी तेने व-
 दले अपकार करी मालकीनी तफारो केटलेक ठेकाणे करे ठे
 पण उपकार विचारता नथी ए दिगवरीनी ज्ञान दशानी खा-
 मीना फल ठे पण देरासरो तथा कवजा उपरथी श्वेतावरी मु-
 लथीज ठे ते खातरी थाय ठे दिगंबर मतनो वाद तो अध्यात्म
 मत परीक्षामा बहु ठे, एटले लखवानी जरूर नथी पण केटलो

એક ન્યાય વિચારમાં આવે છે તે લાવી લેવું. દિગંબરીએ વ-
 સ્ત્રરહિત મુનિમાર્ગ પ્રકાશ્યો અને શ્વેતાંબરીનો સિદ્ધાંત સ્થવિર
 કલ્પી સાધુ તે વસ્ત્ર સહિત હોય. આ વિધિ ચાલતો આવ્યો તે
 ચાલે છે, તેથી શ્વેતાંબરીના હજારો સાધુજી ત્યાગી વૈરાગી આ-
 ત્માર્થી જોવામાં આવે છે, ને દિગંબરીના સાધુનો લોપ થયો. વલી
 જુજ કોઈ હોય છે તો તે પણ વસ્ત્ર નહે છે, તો નામ દિગંબર ધ-
 રાવી પાઠા વસ્ત્ર પહેરવાની જરૂર પડી તો વસ્ત્ર પહેરવાં, ને દિગં-
 બરી નામ ધારણ કરવું, એ કેવી વાલક જેવી વાત છે. અહીંયાં
 કોઈ દિગંબરી પ્રશ્ન કરશે કે સિકંદર બાદશાહની તવારીખમાં છે
 કે જૈનના નમ્ર સાધુ ગામ વહાર હતા, તો અસલ વસ્ત્ર નહીં એમ
 સાબિત થાય છે, એમ કહે તેને સમજાવવું કે શ્વેતાંબર સાધુ વધી
 વચ્ચે કપડાં રાખે છે, એમ સમજવું નહીં. એકાંતમાં ધ્યાનાદિક
 કરે ત્યારે વસ્ત્રરહિત હોય, કેમકે શ્વેતાંબરી એકાસણાનું પચ્ચ-
 રક્ષણ કરે છે, તેમાં ચોલપટા આગારેણ એવો આગાર છે, તે
 આગારનો અર્થ એવો છે કે એકાસણું કરવા મુનિમહારાજ બેઠા છે
 ને એવામાં ગૃહસ્થ આવેતો ઝઠીને ચોલપટો પહેરી લે, તો એકાસ-
 ણું જાગે નહીં, આ આગાર ગૃહસ્થને નથી. આ જોતાં ગૃહસ્થની
 રુબરુમાં વસ્ત્ર સહિત હોય એમ સમજાય છે; માટે સિકંદર બાદ-
 શાહે ઢીઠેલા શ્વેતાંબર સાધુ જંગલમાં કાઢસસગ્ગ ધ્યાનમાં વસ્ત્ર
 રહિત જોયા હોય, તેથી તે કાંઈ દિગંબરી સાધુ અથા નહીં, માટે
 માર્ગ વસ્ત્ર સહિતનો શ્વેતાંબર ચાલવાથીજ, સાધુ સાધ્વીનો
 માર્ગ કાયમ રહ્યો. વલી દિગંબર મતના કાઠનારને પણ સાધ્વી
 વસ્ત્ર રહિત રહે તે સારુ લાગ્યું નહીં તેથી સાધ્વી થવાનો મારગ
 નષ્ટ થઈ ગયો; અને શ્વેતાંબર મતમાં હજારો સાધ્વીજી થઈ ગયાં છે,

ધ્યાય છે ને થશે અને તેથી આત્માનું કલ્યાણ કરશે, અને દિગંવરી સ્ત્રીનું તો આત્મ કલ્યાણ નષ્ટ થઈ ગયું આ દિગંવરી વાઈનને ફાયદો કયો કે કેવલ ધર્મસાધન કરવામાજ અતરાય કયો વ-
 લી દિગંવરીનું સ્ત્રીને મુક્તિ ઝઠાવી પણ પોતાના ગોમતસાર ગ્રં-
 થમાજ સ્ત્રીલિંગે મુક્તિ જવા કહે છે, તે ગ્રંથનું અપમાન કરે છે અને સ્ત્રીનું મોક્ષ સાધન રોકે છે, તો જેટલો જેટલો નવો માર્ગ પ્રરૂપ્યો
 છે, તેમા ફાયદાનું નામ નથી તેમણે શ્વેતાવરી સાધુજીની કે-
 ટલોએક નિદા પોતાના ગ્રંથમા કરી છે, તેવો માર્ગ શ્વેતાવરી સા-
 ધુનો છે નહીં ને તેમ સાધુ ચાલતા પણ નથી કોડક સંજમ ગ્ર-
 કી ગ્રંથ થઈ વર્તે તેને કાંઈ શ્વેતાવરી સાધુ માનતા નથી,
 તે ઠતા શ્વેતાવરી સાધુજીની નિદા કરે છે, તેથી પોતાનો આત્મા
 વગર છે સાધુજીને કાંઈ હરકત થવાની નથી પોતાના સાધુની
 મહત્વતા કરે છે પણ પંચ મહાવ્રતને દૂષણ લાગે એવો જ વ્ય-
 વહારવાળો છે મુનિને સાવધ પ્રવૃત્તિ કંઈ પણ કરવી કરાવવી નથી
 તેમ ઠતા દિગંવરી સાધુ આદાર લેવા આવે તો વે જણને પમ્દો
 જાણી ઝાઝા રહેવું જોઈએ, આહાર પણ એમને ચપતો કરી મુ-
 કવો જોઈએ, એક માણસ જાણી વગામનાર જોઈએ આ રીત
 વધી અસંયમી સંયમી સારુ કરે, તો અસંયમી નિર્વચ્ય કામ શી
 રીતે કરશે ? સાવધન કરશે અને તે સાવધ મુનિને લાગશે તો
 પંચ મહાવ્રત કેવી રીતે પાલશે તે વિચાર દિગંવરીને કરવાનો
 છે શ્વેતાવરી સાધુ અસંયમી પામે કંઈ પણ કરાવે નહીં, પોતા-
 ને સારુ કરેલું પણ વાપરતા નથી ગૃહસ્થે પોતાને સારુ કંઈ
 હોય તેમાથી જુજ લે છે ફરીથી ગૃહસ્થને પોતાને સારુ પણ
 કરવું ન પડે એટલે કોઈ પણ રીતનું શ્વેતાવરી મુનિને સાવધ

લાગતું નથી દિગંબરી સાધુ સારુ તો કર્યું હોય તેજ કામ લાગે
 ઠે એટલે સાવધ લાગે ઠે તો સંજમ ક્યાં રહ્યું. આ થવાનું કાર-
 રણ એટલુંજ ઠે જે જગવંતનાં પ્રરૂપેલાં આગમ વિદ્યમાન ઠતાં તે
 માનવાં નહીં, ને પોતાની મરજીનાં કલ્પેલાં શાસ્ત્ર માનવાં તે
 કલ્પનામાં સર્વજ્ઞ જેવું જ્ઞાન ક્યાંથી આવે ? એ ચોરૂઠું સમ-
 જાય ઠે. વલી દિગંબરી ગૃહસ્થો પ્રજ્ઞુની પૂજા એક અંગે કરે ઠે,
 ને કહે ઠે જે શ્વેતાંબરી જગવાનને આજ્ઞૂપણ ચમાવે ઠે તે યોગ્ય
 નથી; પણ વિચાર કરતા નથી કે પોતે કાચા પાણીથી પ-
 ખાલ કરે ઠે તે પણ ગૃહસ્થાવસ્થાનો આરોપ કરે ઠે, વલી એક
 અંગે કેશર વગેરે ચમાવે ઠે તે પણ સાધુપણાનો આરોપ નથી.
 પણ જે વચ્ચે ઈંડ મહારાજે જગવંતને રાજ્યાન્નિષેક કર્યો તે
 વચ્ચે યુગલીઆ એક અંગુઠે પખાલ વીગેરે કર્યું, તેવો હેતુ ધા-
 રતા હોય તો એ પણ રાજ અવસ્થાનો ઠે. વા મેરુ શિખર ઉપર
 ઈંડે અન્નિષેક કર્યો તે અવસ્થા લેતા હોય તો એ વંને અવસ્થા એ
 સર્વે અંગે કેશર, ચંદન, વસ્ત્ર, આજ્ઞૂપણ ઠે, તો એક અંગે પૂજ-
 વાની કઈ અવસ્થા ઠે તે વિચારશે તો જૂલ જણાશે. જો કે-
 વલી અવસ્થા કહેશે તો તે વચ્ચે તો ટાહું પાણી ચઢવાનું ઠેજ
 નહીં, માટે તે અવસ્થા અપાશે નહીં. અને તે નહીં થાપો ત્યારે તો
 જન્મ અવસ્થા અથવા રાજ અવસ્થા વિના બીજી અવસ્થા અપાશે
 નહીં. અને તે થાપો ત્યારે તો સર્વ અંગ પૂજો, આજ્ઞૂપણ ઘરેલાં
 પહેરાવો. વલી દિગંબરના તેરા પંચીન એ તો આવો તર્ક આવવાથી
 એક અંગ પૂજવું મૂકી દીધું, માત્ર પખાલજ કરે ઠે. તો તે પણ
 પખાલ વચ્ચે કઈ અવસ્થા વિચારશે, વલી નૈવેદ્ય પ્રજ્ઞુ આગલ
 મુકશે ત્યારે કઈ અવસ્થા વિચારશે ? તેમનાથી પણ બીજી અ-

વસ્ત્રા થપાવાની નથી પણ પોતાની જૂલ આત્માર્થી સમજશે
 આ જૂલ થવાનું કારણ આગમ નહીં માનવા તેજ છે, વીજી ન-
 થી જગવાન આહાર કરતા નથી એમ માને છે અને નૈવેદ્ય ધરે
 છે, તે તેમને વિચાર કરવાનો છે અમારે તો આહાર કરે છે એમ
 માનવું છે એટલે શ્વેતાવરીને વધું સીધું છે દિગવરીકૃત સમય-
 સાર નાટકમા તો કહે છે જે જ્ઞાની પુરુષનો જોગ છે તે નિર્જ-
 રાનો હેતુ છે તો જગવાન સઘા જ્ઞાની છે ? કે કર્મ વધનો હેતુ
 થશે એમ વિચાર કરે તો આહાર કરવાથી જગવાનને દોષ લાગે
 છે તે કહેવું છોડું છે એમ સમજાશે આ વાતોનો વધારે વિસ્તાર
 અધ્યાત્મ મત પરીક્ષામા છે, તેથી અહીં વધારે લખતો નથી.
 ત્યાથી જોઈ લેવું આત્માર્થી જીવને શ્વેતાવર દિગંવર મતની પ-
 રીક્ષામા એટલુંજ જોવાનું છે કે આત્માનો જે સ્વજ્ઞાવ છે તે પ્રગટ
 થવાનું સાધન કયા માર્ગમા છે તે જોવું જે જે આત્મા નિર્મલ
 થવાના કારણો વને માર્ગમા વતાવ્યા છે, તેમાથી નિકટ કયા
 માર્ગમા છે તે જોવું જોઈએ

કેટલાએક અધ્યાત્મી ગ્રંથો દિગંવર માર્ગમા છે, તે ગ્રંથો
 વાંચીને ઘણા જીવો સસારમા પડી જાય છે, તેનું કારણ એટ-
 લુંજ છે જે જેમ જશ્વિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મના શાસ્ત્ર
 રચ્યા છે, તેમા એક ઢાલ નિશ્ચયની, તેની સાથે એક ઢાલ વ્યવ-
 હારની છે, તેથી તે વાંચવાથી કોઈ માર્ગથી ઉપરાઠા થતા નથી
 અને તેમ દિગંવરના ગ્રંથોમા નથી તેથી દિગંવરના ગ્રંથ વાંચી
 નિશ્ચે પામતા નથી અને વ્યવહાર પાલતા નથી તેથી જીવો જે મા-
 ર્ગથી વ્રુષ્ટ થાય છે, એનું કારણ એટલુંજ છે કે આગમ નહીં મા-
 નવાથી આગમમા તો આ કાલમા વધારે ચાર નયનીજ વ્યાખ્યા

કરવા કહેલું છે, તેનું કારણ જે વ્યવહાર માર્ગમાં પુષ્ટ નથી થયા તે જીવો નિશ્ચય એકાંત વાંચવાથી સંસારમાં લીન થઈ જાય છે. અને જે વ્યવહાર માર્ગમાં મજબૂત થયેલા હોય, તેને નિશ્ચય માર્ગનું જ્ઞાન થવાથી વ્યવહાર માર્ગ પાલતા હોય, તેનો અહંકાર નષ્ટ થઈ જાય છે, કે જેમ પ્રજ્ઞુજીએ આત્મતત્ત્વમાં રમવું કહ્યું છે તેમ રમાતું નથી; માટે નિજ સ્વજ્ઞાવમાં રમીશ તે દિવસ પૂર્ણ ધર્મ કર્યો ગણાશે. માટે તે વાવતની મારામાં खामी છે. તે खामी મટાડવા સાધન કરવું. તે સાધનમાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં શાસ્ત્ર તથા તત્ત્વજ્ઞાનના જાણકાર પુરુષની સંગત કરું, આમ વિચારી નિશ્ચય ધર્મ પામવાના નયમી થાય. એટલે ગુણની વૃદ્ધિ થાય, પણ જે એમ વિચારે જે જ્ઞાન વિના ક્રિયા કાયકલેશ છે, માટે ક્રિયા કરવીજ નહીં એમ વિચારીને ક્રિયા નપરથી વિમુક્ત થાય છે. તે શું કરે છે ? તપ ન કરે ત્યારે खाइने પુટ્તગલની પુષ્ટતા કરે, વિષય કષાયની વૃદ્ધિ કરે, પ્રતિક્રમણની ક્રિયા નકરે, નવરાજના વચ્ચતમાં મંઘે વા ઢોકરા રમાયે, વા ગપ્પાં મારે, આવો નકામો વચ્ચત જાય, અને એવાં ગપ્પાં મારવાની ટેવ પડવાથી વાંચવાનો અચ્ચાસ પણ બુટી જાય છે, પછી સંસારમાં મગ્ન થાય છે. એવા થયેલા જોવામાં આવે છે માટે પૂર્વ પુરુષોએ “જ્ઞાનક્રિયાચ્ચાં મોક્ષઃ” આ પાઠ મુકેલા છે. માટે આત્માર્થીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અચ્ચાસ કરી સંસારી વિષય કષાયની ક્રિયાથી મુકાવું જોઈએ. અને જે કુશલાનું વંધી અનુષ્ઠાન છે તે આદરવું જોઈએ. અને જે જે ગુણસ્થાનમાં જે જે ક્રિયા મુકવાની છે તે મૂકવી. અને જે જે ક્રિયા ગ્રહણ કરવાની છે તે ગ્રહણ કરવી તોજ ગુણસ્થાન ચમવાનો વચ્ચંત મલે, અને આત્મ વિશુદ્ધિ થાય. તેવી તેવી પ્રવૃત્તિ થવાથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન

સ્વરૂં થયું મણાય નામ અધ્યાત્મ, ઠવણ અધ્યાત્મ અને જ્ય અધ્યાત્મ તો આનંદ ધન જી મહારાજ ઠારુવા કહે છે, તેમ તે અધ્યાત્મ કાર્ય થશે નહીં, જાવ અધ્યાત્મ જ આત્માનું કાર્ય કરનાર છે, તે અધ્યાત્મ ડિગંવરી શ્વેતાવરીનું જૂઠું નથી, પણ સામાન્ય રીતે ઠીક છે, પણ વસ્તુ ધર્મના જ્ઞાનમા ફેર ન હોય ફેર હોય તેને જિનાગમમા જાવ અધ્યાત્મ કહેતા નથી પ્રજુએ કહેલા વસ્તુ ધર્મની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરી ધ્યાનાદિક કરે છે, તો સફલ થાય છે પણ તે વિપરીતપણે શ્રદ્ધા કરી ધ્યાન કરે તે સફલ થતું નથી અરૂપી પદાર્થનું જ્ઞાન તથા રૂપી પદાર્થના વસ્તુ ધર્મનું જ્ઞાન સર્વજ્ઞતા આઘ્યા વિના યથાર્થ થતું નથી, માટે તેની શ્રદ્ધા આગમ અનુસારે કરે તો જ વને; અને તે આગમ પ્રમાણ ન કરે તો યથાર્થ શ્રદ્ધા ક્યાંથી થાય ? અને તે ન થાય ત્યાં સુધી જાવ અધ્યાત્મ આવે નહીં, ને આત્મ કાર્ય થાય નહીં તે આગમની શ્રદ્ધા શ્વેતાવર ધર્મમા છે, માટે એજ કલ્યાણ કરનાર છે.

પ્રશ્ન--તમે એમ કહો છો જે આગમની શ્રદ્ધા એજ જાવ અધ્યાત્મ આવે તો જૈન આગમમા પંદર ખેદે સિદ્ધ થયા છે તે કેમ મનાશે

ઉત્તર--પંદર ખેદે સિદ્ધ કહ્યા છે તે પ્રમાણ છે ને તેમા કેટલાએક ખેદ તો આગમ માનનારના છે ફક્ત અન્યલિંગે સિદ્ધ કહ્યા છે તે આગમ માનનાર ન હોય પણ તે જે પદ માનતો હોય, તેમા આગમથી વિરુદ્ધ વાત હોય તે વાત ઉપર સેહેજે તેની અશ્રદ્ધા થાય છે. જેમ કોઈ માણસને વગર નિયમે પગ ચરકી જાય છે ને નિધાન મલે છે, તેમ તે જીવોને સિદ્ધાંત પ્રમાણે શ્રદ્ધા પોતાના ક્યોપશમના વ્યર્થ જાગે છે, તેથી જે જે તેના

આગમમા જૈન આગમથી વિપરીત છે, તે વિપરીત આવી જાય, અને જૈન આગમ જોયા વિના જૈન આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે શ્રદ્ધા થાય, તેને જ્ઞાવ અધ્યાત્મ પ્રગટ થાય છે, તેમ દિગંવરને પણ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. વીતરાગનો ધર્મ કાંઈ કેવલ લિંગ-માં નથી પણ યશ્ચાર્થ નવેતત્ત્વનું તથા ષટ્ દ્વ્યનું જ્ઞાન જેને થાય તેને જ્ઞાવ અધ્યાત્મ પ્રગટ થાય. માટે વસ્તુ ધર્મ યશ્ચાર્થ યોજવાનો નિયમ કરવો તેથી કાર્ય શરૂ.

પ્રશ્ન--જૈનમાં રમવા કૂટવાની રીતી છે તે યોગ્ય છે ?

ઉત્તર--જિન એટલે રાગ દ્વેષને જાતે તેહને જિન કહીએ તે-હના સેવક તે જૈની કહેવાય છે તો જિનનો ઉપદેશ પણ રાગદ્વેષ જીતવાનો છે. ઉપદેશના સાંજ્ઞલનાં રાગ ધરીને રુદન કરે છાતી કૂટે માથાં કૂટે તો તેથી પ્રજ્ઞની આજ્ઞાનું ઝલંગન કરવું થાય છે. વલી રુદન કરવાથી અને મરનારની પીકર કરવાથી કેટલાએક માણસ મરણ કરે છે. જુવો લક્ષ્મણજીનો સંવંધ ! લક્ષ્મણજી ને રામચંડીજી વે વચ્ચેના સ્નેહનું વચાણ ઇંડ મહારાજે કયું તે કોઈક દેવતાથી સહન ન થયું અને તે જોવા આવ્યા. મનુષ્ય લોકમાં આવીને લક્ષ્મણ સાંજ્ઞલે એમ સીતાજીનું રૂપ ધારણ કરી રામચંડીજી કાલ કરી ગયા એહેવું રુદન લક્ષ્મણે સાંજ્ઞલ્યું તે-વોજ મનમાં અત્યંત શોક પ્રાપ્ત થયો ને તે શોકની અત્યંતતાથી તરત લક્ષ્મણજી મરણને પામ્યા. આવી હાની વાસુદેવ જેવા પુરુષને શરૂ તો તેમના વીર્યની અપેક્ષાએ આપણામાં કંઈ પણ બલ-શક્તિ વીર્ય નથી તો આપણા શરીરને હાની કેમ ન પહોંચે. કંદાપિ તેમનામાં જ્ઞાનનો રાગ હતો, તેથી ઝલો રાગ હોય તો મરણ ન થાય, પણ શક્તિ તો ઘટેજ. રોગાદીક પણ વચ્ચે થાય.

वखते माणस फीकरमा गान्ता थाय ठे बुद्धि ब्रष्ट थाय, भ्र-
 मित थाय ठे आ म्होदुं प्रगट नुकशान ठे वली जगतमा पण
 आवरु नथी पामता वली राजकर्ता यवन राजा ठे तो पण
 आ रमुवा कुटवानी रीतने विकारे ठे आपणे जगतमा ऊच
 कोम कहेवाइए, तेनी नीच कोम हासी करे ए आपणी आवरुने
 केटलुं हीणु लगामनार ठे वजार वच्चेरमुं कुटवुं ते जोइ रस्ते
 चालता माणसने केटली इजा थाय ठे ने हासी करे ठे वली
 केटलाएक देशमा लाज काढवावाला बैरा ठे, तेम ठतां माथानो
 ठेनो कमरे वाधीने कुटे ठे, केरु ऊपर अग वधुं खुल्लु रहे ठे,
 आ केवु हासी कारक ठे आ रीत नीच कोम जेवी ठे के नही
 ते विचारथी जुए तो समजाय हमेश माणसने ठातीनु जोर
 सारुं होय तो बुद्धि तारी रहे ठे ने ठातीए जोरथी कुटवाथी
 ठातीनी कमजोरी थाय ठे तेथी बुद्धिनी पण हाती थाय
 ठे, वली एथी ठातीमा हार्टमिसीऊ रोग (इंग्रेजीमा कहे ठे ते)
 थाय ठे, ए रोग एवो ठे के ए रोगवालो एकदम मरी जाय ठे
 वली काम करवाने अशक्त थाय ठे, ने तेम हालमा ठातीना
 दरदवाला घणा माणस म्हारा जोवामा आवे ठे ते माण-
 सने तप, सयम ज्ञान अज्यास करवानी बहु हरकत आवे
 ठे अमदावाद जेवा शेहेरमा घणो चाल हतो ते केटलोक फे-
 रव्यो ठे, तैटलो बीजा शेहेरमा फर्यो नथी, पण म्हारा विचार
 प्रमाणे अने ज्ञानी पुरुषो थड गया तेमना विचार प्रमाणे आ
 चाल बध करवा योग्य ठे आपणा देव वीतराग ठे अने तेमनो
 हुकम पण वीतराग दशा लाववानो ठे तो माणस मरी गयुं
 ते जोइने विचारवानुं छे के आ माणस वाल उमरमा मरण
 पाम्यो तो हुं क्यारे मरीश ते खबर नथी तथा हु घरमो अइने
 मरीश ए पण निश्चे नथी तो म्हारे हवे वर्ममा ऊजमाल अयु, आ-

ठे, ने कइक सुधारा थया ठे माटे बुद्धिवाला पुरुषोए पोताने
 त्यां एवो चाल बंध करवो जोइए. ए बंध करवाथी निंदा
 थवानी बीक राखवी नहीं. एवी बीक राखवाथी आपणे
 धर्म करी शकता नथी. में म्हारी माताजी काल धर्म पाम्यां
 त्यारे ए रीवाज बंध करवा धार्युं त्यारे म्हारा पीताजी हयात
 हता अने ते पण धर्म चुस्त हता तेथी उलटा कहेवा लाग्या जे एम
 करवुं व्याजवी ठे. आ वखत बंध अइ तो म्हारी पाठल पण
 बंध रहेइ तो म्हने पण लाज मलइ एम विचारी म्हारा
 पीताश्रीए वीर्य फोरवी बंध कर्युं, तेथी अज्ञानी निंदा क-
 रता हता; पण सुइ पुरुषो तो सावाशी आपता हता.
 पढी म्हारा पीताए काल कर्यो ते वखते म्हारी मातानी व-
 खत निंदा करता हता तेदली निंदा न अइ; माटे पहेली वखत
 अणसमजु बोले तेना उपर समझाव राखीने आवा चाल बंध
 राखवा पहेल कर्या विना बनतुं नथी. सर्वे चीज नयमने आ-
 धिन ठे अने पोताना घरना पोते राजा ठे माटे पोताने त्यां ए-
 वुं रमवा कुटवानुं न करे तो कंइ न्यातवाला न्यात बहार भूक-
 वाना नथी, माटे हिनत पकमीने ए चालने रोकवा जोइए. ए
 रमवा कुटवानुं काम एवुं ठे के एक माणस रमहुं होय ते वात
 शान्त पुरुषने सांजलवामां आववाथी एने पण राग प्राप्त थ-
 वाथी आंहु आवे ठे तेनो निमीत्त भूत रमनार माणस ठे माटे
 जेम वने तेम ए चाल सुइ पुरुषोए लुंओ करवो जोइए, तेने
 बदले एवो बहीबट थयो ठे के आपणे तेने त्यां रमवा कुटवा
 नहीं जइये तो आपणे त्यां रमवा कुटवा कोण आवशे
 एटले जीवता माणसे पण रमे कुटे तेमां शोभा लेवानी
 ठरावी. आ ते कहेवी अज्ञाननी राजधानी ठे मुवा पढी
 पाते जोवा तो आववानो नथी अने रमइ कुटइ के नहीं तेनी

खबर नथी पण ए बावतनुं कर्म बाधी ले ठे आ अज्ञानता ठे ते
 आत्मार्थीए अज्ञानता टालवी अने रुखा कुटवानी इच्छा तो न
 राखवी पण कुटुमी माणसने समजावबुं जे म्हारी पाठल आ
 पाप करजो नहीं एवी सखत रीते जलामण करवी के कर्म न ब-
 धाय, पण कर्म बाधवानो जय लाग्यो एज शुज प्रणामे शुज
 कर्म उपार्जन आय माटे एवो ठरावज करवो के म्हारी पाठल रु-
 खा कुटवानु करवु नहीं एटले पाठल वाला एनो हुकम न माने
 तो पण मरनारने कर्म बंध आयज नहीं, आ लखवाधी एम न
 समजबुं के मरण आय त्या जवुज नहीं जबुं तो जोइए कार-
 ण के स्नेही वा न्यातना माणसने दुःख पमयु तो जरूर जइने
 संतोष पमामवो ते दीलगीरीमा ठे तो तेमनु कामकाज करी
 आपबुं तेम जो न करीए तो निर्दयता आय, माटे जवु, संतोष
 पामे एवी बात करवी, के तेनुं चित्त शान्त रहे वली मरनारनी
 देहने ठेकाणे पोचामवामा मदद करवी, एकरबुं जरूरी काम ठे
 ए करवामा एवी फीकर रहे जे म्हारी देहने ठेकाणे नहीं पाम-
 नार मले ने तेमा जीवनी उत्पत्ति थशे वा तेथी कोड प्रकारनु
 काम थशे, तेथी कर्म बंध थशे ते पण फीकर राखे, तेथी पण
 कर्म बंधनो जय रह्यो तेमां हरकत नथी, अने जे पुरुष संथारो
 करी वोसराववानीज जावना करे ठे तेन ए विचार थतो नथी
 फक्त स्नेहीने मदद करवी अने शवमा वधारे वखत लागवाथी
 जीवनी उत्पत्ति थशे ते फीकरथीज जरूर जवु, कामकाज कर-
 बुं रुखा कुटवानो विकल्प वध कराववो वा नंगे कराववो ए
 जरूरी ठे वली केटलाएक देशमा हालमा पण हिडजोकमा पण
 मरण वखते रुता कुटता नथी उलटा ढोल वगाने ठे, तो शु ते
 लोकने मरनार उपर राग नहीं होय? रागथी आखमा आसु आ-
 वे ए स्वाज्ञावीक नियम ठे तेम बने, पण ते थोमा वखतमा वि-

કલ્પ શાંત થઈ જાય. પણ તેની વર્તણુક યાદ લાવી રહે તેનો પાર ન આવે અને માતું ધ્યાન પણ વિશેષ ધ્યાય વલી સ્ત્રિયો ધણીનું સુખ યાદ કરી રમવાથી કામ પણ દીપ્ત ધ્યાય; તો પઠી કુલક્ષણ સેવવાની બુદ્ધિ ધ્યાય. આવા નુકશાન કારક ચાલ સુધારવા એ મ્હોટા પુરુષની ફરજ છે. એ નિત્ય એવું રમવાનું જારી રહેવાથી ધણીને સ્ત્રી સંબંધી વિકાર જાગવાનું સાધન ધ્યાય છે, માટે એ વદલે એટલો વચ્ચત ધર્મ સાધનમાં કાઢવો એવું જ મુકરર કર્યું હોય તો વૈરાગ્ય દશા જાગે, વિકલ્પની શાન્તિ ધ્યાય, ઓટા માર્ગની બુદ્ધિ ધ્યાય નહીં ને હોય તો તે ઓટી બુદ્ધિ નષ્ટ ધ્યાય માટે એવા અવસરમાં વૈરાગ્યની કથા વિગેરે સાંજલવામાં વચ્ચત કાઢવો, આ વાવત જરૂરની છે. પણ જૈનમાં હાલમાં વર્તે છે એવી રીતિ હોય એમ સંજ્ઞવતું નથી. ત્યારે અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરશે જે, જે વચ્ચત મરુદેવી માતાજી નિર્વાણ પામ્યાં ત્યારે ઝરત મહારાજે પોક મુકી તે વાત શાસ્ત્રમાં છે એ કંઈ ધર્મ રીત નથી, સંસાર રીત છે કે એવી પોક મુકવાથી લોકના જાણવામાં આવે તેથી સર્વે લોક એકઠા થઈ જાય. એ તો મરણ વચ્ચતની એક ક્રિયા છે, પણ આવું વજાર વચ્ચે કુટવું, રોજ ટેમા વાલીને બેસવું, તે કંઈ સાબીત થતું નથી. તે વચ્ચતે રાગના બંધનથી રુદન થઈ જાય, લોકને જણાવવા પોક મુકે એ કૃત્ય સંસાર નીતિનું છે પણ ત્યાર વાદ જે વધારે કૃત્ય ધ્યાય છે તે ધર્મીષ્ટને કરવા યોગ્ય નથી. ધર્મીષ્ટને તો જે રાગાદિક ઘટે એમ કરવું એજ સાર છે.

પ્રશ્ન.—જૈન કોમની ચમતી દશા કેમ ધ્યાય ?

જ્ઞાતર.—આ પ્રશ્નનો જવાબ તો અતિશે જ્ઞાની વિના બીજો કોઈ દેવા સમર્થ નથી અને તે આપણા જ્ઞાગ્યની કસરથી અતિશે જ્ઞાનીનો વિરહ પરચો છે એટલે યાતરી પૂર્વક જવાબ દેવાં અશક્ત હું. વલી હું જવાબ લખું તે કરતાં પણ મ્હારાથી

वधारे बुद्धिमान वधारे बतावी शके, माटे जेनुं विशेष होय ते श्रंगीकार करवु,

१ प्रथम तो अन्यायनी प्रवृत्ति जैनमा जे धनाढ्यपणे दी-
पता पुरुषो तथा शेठीआ नाम धरावता होय वा धर्मीमा नाम
लखावता होय एवा पुरुषोए वध करवी जोइए, कारण के यथा
राजा तथा प्रजा तेम म्होटा पुरुषोनी एवी सुंदर प्रवृत्ति जोइने
नाहाना पण न्यायमा प्रवर्ते एम वर्तवा सारु मार्गानुसारीना
गुण योगशास्त्रमां तथा धर्मविडुमा तथा श्राद्धगुणवर्णवमा
वताव्या ठे ते उपरशी म्हारी चोपनी प्रश्नोत्तररत्न चितामणी ना-
मनी ठे, तेमा जोशो तो जणाशे ए गुणमा जैन कोम वर्ते ए
वा उपदेश मुनि महाराजोए पण देवाना जारी राखवा जोइए
तथा जेम रात्री जोजन विगेरेना नियम कराववामा उद्यम करे
ठे तेम आ उपदेशना उद्यममा वर्ते तो वधारे लाज्ज थाय एवो
उपदेश नथी देता एम म्हारु कहेवुं नथी, पण देनारमहा पुरु-
षोनी उत्साह वधारवा लख्युं ठे अने कोइ सामान्यपणे देता होय
ते विस्तारे उपदेश दे ते सारु लखवु ठे ग्रहस्थोए एवी प्रवृत्ति
रोकीने पोताना स्नेहीने अन्याय त्याग करे एवी जलामण क-
र्याज करवी जोइए कदाच जलामण कोइ धारण करतुं नथी
तेथी पण उदास थड ए उपदेश वध करवो नही. हमेशा जारी
राखवाथी कंइ कंइ सुधारो थाय अन्यायनु धन स्थिर रहेतुं
नथी एवं श्राद्धविधि विगेरे शास्त्रमा घणे ठेकाणे कहु ठे माटे
न्यायनी प्रवृत्ति धन मले. ते स्थिर रहे वली जैन कोम-
नो बीजी कोममा घणो विश्वास पने तेथी वेपार करवा पैसा
जोइए ते पण सुखे मले, वली नोकरी करवा जाय तो झट नो-
करी सारा पगारनी मले दलाली करवा जाय तो ते धंधामा
पण पेदाश करे हरकोइ माल बेचवानी डुकान माणे, घणां घ-

राक तेनी डुकाने आवे ए वावतमां सुरतमां कट्याणजाइ क-
 रीने उत्तम श्रावक हता तेमनी शाख एवी पत्नी हती जे टो-
 पीलुना वेपारमां रुपिया वे त्रण हजार दर वरसे पेंदा करता
 हता. वळी पिता पासे पुजी नोहोती ते ठतां पोते आशरे चा-
 लीश हजारनी पुंजी मेलवी हती. ते त्रण जाइत तथा पिताए
 बहेंची लीधी. त्यार वाद पोते वेपार करवानो बंध कर्यो तो पठी
 जाइत डुकान चलावी न शक्या. अने पेंदाश नहीं अवाशी डु-
 कान बंध करवानो वखत आव्यो. जरुचमां एक पारसीनी डुका-
 न ठे ते एकज रीतनो जाव राखे ठे तेमां तेने त्यां घणो वकरो
 आय ठे. मुंवाइमां नफीसोवाला म्होटा वेपारी एक रीत राखे ठे
 तो तेमां सुखी थयेला जोइए ठीए, माटे वेपारमां अन्याय जो
 बंध करे तो म्होटी साख पत्नी जाय अने पुन्यानुसारे सारी पें-
 दाश आय. गया कालमां सत्यवादी श्रावको थइ गया ठे ते ए-
 टली बधी ठाप मारी गया ठे के श्रावक गेर व्याजवी रीते
 चाले नहीं, तेथी हालमां श्रावक बुरु काम लूञ्चाइ करे ठे एटला
 अर्थमां श्रावक लुञ्चाइ न करे आ ठाप चाली आवे ठे, तेना व-
 दलामां हमणांना समयमां धर्मी नाम धरावीने पण केटलाक
 ठगाइ करता जोवामां आववाथी बीजा धर्मी श्रावकने त्यां कोइ
 जलामण करे ठे तो धनवान ग्रहस्थो तेनो विश्वास नथी करता
 अने धर्म ठगनी उपमा आपे ठे. ते में पण सांजली ठे आ अवा-
 मां धनवाननी जूल नथी पण धर्मी अइने ठगाइनो धंधो करे त्यारे
 लोकमां सर्व धर्मीनी निंदा थाय अने वेपार रोजगारमां विश्वास
 नठवाथी पेंदाश आय नहीं अने सुखी थवानो वखत मले नहीं
 माटे जेम् बने तेम् श्रावकोए ठाप सारी पारवी जोइए. केटला
 एक वेपारी वेपार करे ठे तेमां नुकसान लागे ठे त्यारे देवामांथी
 बूटवा सारु सरकार पासे लायले ठे एटले कायदानो फायदो लइने

મુક્ત થાય છે તેમાં પૈસા ટુપાવી રાખે છે. એ અન્યાય છે કે શું છે
 વલી કદાપિ કોઈએ ન રાખ્યા અને પાઠા પૈસા પેદા કર્યા ને
 લાખો મદ્ય પણ પેહેલાના દેવામા જુજ રકમ દેવી હોય તો દે-
 વા વાલાને આપે નહીં તો જગતમા જૈન કોમને સુદર ઠાપ શી
 રીતે પડે તે વિચારવું જોઈએ; અને એવા પૈસા રાખી શાસનની
 પરજાવના કરે સંઘ જમાને તેમા અન્યાયના પૈસા આવે તો જ
 મનારની બુદ્ધિ કેવી રીતે સુધરે સાધારણ માણસ દાખલો લે કે
 દેવા વાલા તે આવા ધનવાન થાય છે, શાસનના આજ્ઞલા જેવા
 કહેવાય છે, તે આપતા નથી તો આપણે શી રીતે આપીએ? એવ
 વિચાર ફેલાવાથી લોકના મનમા એવું આવ્યું જે પૈસા હશે તે
 માન પામીશું. દેવા વાલાને વધા પૈસા આપી દઈશું તો માન નહ
 પામીયે આ બુદ્ધિ ફેલાઈ ગઈ છે તેથી સર્વ કોઈને દેન થાય તે
 આપવાની બુદ્ધિ થાય નહીં આ વાવતમા સંઘનો અંકોશ એવો જો
 ઈએ વા નાતી વાલાનો કે જે દેવાદાર થાય તો તમામ પૈસા દેવ
 વાલાને અપાવવા જોઈએ અને પછી તેને મ્હોટા વરા સંઘ જમાન
 વાના ખર્ચ કરવા દેવા જોઈએ એવી चीज કરવા તૈયાર થયે
 કે ન્યાતે જ્ઞામણ કરવી તે લા લીધી છે તે વચ્ચત ઝગ પૈસ
 આપ્યા છે, ને વાકીનું દેવું છે તે પેટે ન્યાતના તથા સંઘના ખર્ચ
 જેટલા પૈસા આપીદો અને તે દેવું પુરુ થયા પછી તમારી મરજ
 પ્રમાણે ખર્ચો આવી અંકુશ ન્યાત રાખી શકે તો જૈનની વ
 માનતા થવામા વાકી રહે નહીં અને એવી ઠાપથી આચકોને ધી
 રતા કોઈ આચકો ક્ષાય નહીં સર્વેથી શિરોમણી કોમ થઈ જાય
 પણ હાલમા તો આચકો પ્રથમ દેવ હ્યનાજ પૈસા ક્ષાઈ જનાર
 ઝપર એવી અંકુશ રાખી શકતી નથી અને તેથી લોકો ડુલ્હી થયા
 વિના રહેતા નથી કેટલાક ગામમા એવી પણ રીત છે કે દેવહ
 વ્યનું દેવું હોય ત્યા સુધી આચક તેદને ત્યા ન્યાત જમવા જતા

નથી તેથી તેવા સ્થલોએ દેવદ્વ્યના લેહેણાનો નિકાલ આવી જાય છે પણ એવો રીવાજ સરવે દેવા આશરી સર્વે સેહેરમાં તથા સર્વ ગામમાં આવે તો જૈન કોમ સુખી થવાનું સાધન છે વલી કોઈ માણસે દેવાલું કાઢ્યું નથી પોતાની રીતમાં છે પણ પૈસા નથી તે માણસ દેવું કરી ન્યાત વિગેરે જમાને છે તેની ન્યાત જમવો નહીં, વલી ઠગાઈ લુચ્છાઈનો વેપારજ કરે છે તો તેની પણ ન્યાત તરફથી શિક્ષા કરવી. આ રીત આવે તો ન્યાત સુખી આવે અથવા આ લોકમાં વેપાર રોજગાર સારો ચાલે અને જગતમાં વહુ માનતા આવે અને સુખી આવે અને તેના પુણ્યથી પરલોકમાં પણ સુખી આવે, વિદ્યાન્યાસ કરી હુંશિયાર થઈ વર્ત્તણુક અન્યાયની સુધારે નહીં તો તેથી પણ કોમનું વહુમાન થવાનું નથી. વહુમાન થવાનું કારણ અન્યાય ઠોઠવો એજ છે. તે મ્હોટા પુરુષે કરી બનાવવો જોઈએ તથા દેવ દ્વ્ય સાધારણ દ્વ્ય જ્ઞાન દ્વ્ય એવાં દ્વ્ય આવકને ત્યાં વધારે વ્યાજ ઋપજતું હોય તો પણ ધીરવું નહીં, એ વાવત શ્રાદ્ધવિધી તથા દ્વ્ય શીતેરી વિગેરે શાસ્ત્રમાં મના કરી છે અને તેમાં દુષ્ણ વિસ્તારે બતાવ્યો છે તે જોવું જોઈએ. દેવાદિક દ્વ્ય જેણે લેવાનું તેની સાત પેઢી સૂઘી તેનો વંશ સુખી થતો નથી માટે ધીરવાનો પાયોજ બંધ કરવો જોઈએ અને રાખનારે ડ્યાજે તો ન લેવું પણ ધીની ટીપના દેવા પૈસા પણ રાખવા નહીં, અને રાખવાથી ઘણું જ નુકશાન શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે, માટે એ જ્ઞાતનો સૂઘ લઈ રાખવાથી સુખી થવાનું સાધન છે, દેરાસર સંબંધીના પૈસામાં કાંઈ પણ પોતાના પૈસાનો ખેલ કરવો નહીં તેથી આ લોકને પરલોકના સુખના જાજન થશે.

૨ બીજું જૈન કોમના શેઠીઆનું સદ્દાનો વેપાર કરવા દે-
હો ન જોઈએ. સદ્દાના વેપારથી માણસને ઘણાં પ્રકારનાં નુકશાન
પાવે છે. એકતો પ્રથમ આલસુ થાય છે કાંઈ પણ વેપાર હુંમવાની

શીખવાની બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે વેપારની રીતની खबर પમતી નથી
 નામાની રીત પણ શીખી શકતો નથી, એ સદ્દાના ધંધાવાલાને વી-
 જા વેપારની ઘાકેફગારી થતી નથી તેથી કદાપિ સદ્દાના ધંધામા
 ચુકડાન ગયું, તો પછી સુખી થવાના વચ્ચતની મુશ્કેલી છે. વલી
 એ ધંધાથી માણસ વાંકુ બોલવું, લુચ્છાઈ કરવી, એવી અનેક રીતો
 સ્વોટી શીખે છે, કોઈક જ્ઞાન્યશાલી ન શીખે તેને એવપકો નથી;
 પણ એ નિમિત્ત એવું છે એ વેપારવાલાને પોતાની પાસે રૂ ૫૦૦)
 આપવાની શક્તિ હોય અને પાંચ હજાર સ્વોટ જાય એવો વેપાર
 કરે ત્યારે હવે નુકડાની ક્યારી આપીશું એ ફીકર રહી નહીં.
 ને સ્વોટ જાય તો દેવાલુ કાઢવુજ પમે, અને પાઠો ફરી પેદા કરે
 તો તે આપવાની ધનત રહેતી નથી તો એ અન્યાય છે કે શુ છે? એ
 વેપાર લાવો કેમ કરી શકે છે કે વેપારમા પૈસા રોકવા પમતા
 નથી જો રોકવા પમે તો લાવો વેપાર સહેજે થાય નહીં વલી જુ-
 ગાર અને આ નામફેર છે જુગારમા પણ પૈસા જોડતા નથી ફક્ત
 એકી વા વેકી વેમાથી એક બોલવામા આવે તે સાચું પમે તો જીતે
 છે તેમ આકના ધધામા પણ એજ રીત છે કલકત્તેથી મલતો આવક
 આવે તે જીતે છે ને નફો લે છે તો વે રીત એક છે હાલમા સુર-
 તમા વાઈન પણ એ વેપાર કરવા લાગી છે આ સ્થિતીને આપણ
 આવક કોમ પાંદોંચી છે હવે સુખી શી રીતે થાય? સદ્દામા એક
 પેદા કરે અને એક સુખ ત્યારે એક આવક સુખી થયો અને એક
 ડુલ્હી થયો, તેમા કાંઈ વધારથી પૈસો આવ્યો નહીં અને વીજા વે-
 પારમા તો માલ દેશાવર ચમાવે વા મંગાવે તેમા ફાયદો થાય છે
 યા કોઈ કહેશે આવક સિવાય વીજી કોમ શુ સદ્દાનો ધધો નથી
 કરતા તે વિષે જાણવું જે વહી કોમ કરે છે પણ ઘણું કરી આ-
 વકની વસ્તિના પ્રમાણમા આવક ઘણા સદ્દાના ધધા કરનાર નિ-
 કલે છે મ્હોટા શહેરોમા વલાલો અને સદ્દાના ધંધા કરનાર વધારે

દેખાય છે તેમાં દલાલીના ધંધાને હમો વલ્લભતા નથી, કારણ કે એ વેપાર વગર જોશ્વમનો છે, નુકશાનનું નામ નથી એ પેદા કરવાનો જ ધંધો છે પણ જે સદ્દાના દલાલો છે તે દલાલી ઉપર સંતોષ કરીને રહે તો જરૂર દલાલીમાં સારું પેદા કરે પણ તે દલાલો પાઠા સદ્દાનો ધંધો કરી દલાલીમાં પેદા કરેલું સદ્દામાં વહોલતા એ આપે છે એટલે દલાલોને પણ સુખી થવાનો વલ્લભ મલતો નથી વલી જેના વાપ સદ્દાના ધંધા કરતા હોય તેના ઢોકરા પણ એજ વેપારમાં પડે છે. તેમની વધારે જાણવા ગણવાની બુદ્ધિ પણ જાગતી નથી તેમ મા વાપને પણ જાણવાની કાલ-જી રહેતી નથી માટે સદ્દાનો વેપાર જૈન કોમને કરવો નહીં એવો ન્યાતી વા સંઘ તરફથી બંદોબસ્ત થાય તો જૈન કોમને વીજા વેપાર કરવાની યોજના થાય. માતા પિતાને અને ઢોકરાંને જાણવાની બુદ્ધિ થાય તેથી ઢોકરાંને વિદ્વાન થાય તો ન્યાય અન્યાય સહેજે સમજે અને અન્યાય સહેજે ત્યાગ કરે, માટે હરેક પ્રકારે સદ્દાના ધંધા ટૂટે એવા જાણણો તથા મુની મહારાજનો ઉપદેશ જારી કરી માણસોના મનમાં ઠસાવી પઠી ન્યાતીનો બંદોબસ્ત થાય તો સારી રીતે સુધરવાનું સ્થાનક છે.

૩ ત્રીજું કે જૈન કોમમાં વિદ્યાજ્યાસની ઘણી યામી છે માટે જૈનને વિદ્યાજ્યાસમાં જોડવા જોઈએ. તે જોડવાનું કામ નાણાંનું છે નાણાં વિના બનતું નથી હવે નાણાં જોગાં કરવામાં એવું થવું જોઈએ કે જે નાણું ધર્ચાય છે તેમાંથી બચાવીને નાણાં કઢાવવાં જોઈએ, કે કોમ ધર્ચના બોજામાં આવે નહીં તે સારું મન એમ થાય છે કે લગન સિમંત અને મર્ણ પાઠઢ હજારો રૂપિયા ધર્ચાય છે. કેટલીક ન્યાતમાં કેટલા એક શહેરમાં લગનમાં એક એક ઢોકરો પરણે છે ત્યારે પૈશા વહેંચવાનો સો સો ઢોઢ-સો ઢોઢસો રૂપિયા ધર્ચ થાય છે તે બુમ કાઢી નાંચી તે ધર્ચ-

રચના પૈશા વિદ્યાન્યાસના ફંરુમાં લેવા જે ન્યાતમા લગ્નને સિમંતની એક ન્યાત કરતા વધારે ન્યાતો જમાનવાનો ચાલ છે તે ન્યાતમા એક ન્યાત કરતા વધારે ન્યાત જમાનવાનો રીવાજ બંધ કરી તેના વચાવના પૈશા શ્રા ફંરુમા લેવા તેનો એવો શ્રં-કુશ જોડે કે જ્યાં સુધી ઠરાવેલા પૈસા ફંરુમા નહીં આપે ત્યાં સુધી હસ્તમેલાપ વિગેરે થાય નહીં શ્રા ઠરાવ પસાર થાય તો કેટલીએક ઝપજ દર વરસની થાય વલી મર્ણ પાઠઠ કેટલી-એક જ્ઞાતીમાં ન્યાતો જમાનવાનો રીવાજ છે એ રીવાજ વહુજ દીલગીરી કરેલો છે. ઘણું કરી અન્ય દર્શનીની રીત જૈનમા દા-ખલ થયેલી જણાય છે એ જમણ કેટલું નિર્દય છે તે શ્રોમું જ-ણાવું કેટલાએક દેશમા જે દિવસ ન્યાત હોય તેજ દિવસે પ-રદેશના માણસો રમવા આવે તે ઘણું કરીને જે વચત ન્યાત જમવા બેસે તેજ વચત રમવા કુટવાનું કામ ચાલે છે. હવે જે માણસને ત્યાં મૃત્યુ થયું હોય તે માણસ કેટલી દીલગીરીમા હોય તે તો સર્વ કોઈને અનુજ્ઞવ છે હવે એવી દીલગીરીવાલાને ત્યાં જમવા જવાનું મન વજ્ર જેવી ઠાતીવાલાને થાય, પણ દયા-લુ માણસનું મન ફી રીતે થાય? અને થાય તો નિર્દયતા સાબીત થાય છે. વલી એક વાજુ ઝપર રમતા કુટતા હોય ને કુટવાથી ઠાતીમાથી લોહીધારા નિકળતી હોય અને તે વચત જમવા બેસ-નાર સુખે પ્રસન્નતાયે રાખે એ વેવી નિર્દયતા છે. વલી કેટલાએક બુદ્ધા માણસ મરવા પમ્યા હોય ને મર્ણ જેવી સ્થિતીમા હોય તેને જોઈને આવીને લોકને બોલતા સાન્નલ્યા છે કે હવે લામવા સહી થાય એવું છે પછી તે માણસ મર્ણ પામે છે, ત્યારે સુગ થાય છે કે હવે લામવા મલશે એ જે લામવા વદલ સુગ થાય છે તેમા ગરજિત પર્ચેડીના મર્ણની અનુમોદના થાય છે, શ્રા પાપ કેટલું છે. તે જ્ઞાની કહે તે સ્વરૂપ પણ રાવાની તૃણાને લીધે માણસ

વિચારતા નથી અને એ ચાલ ચલાવ્યા જાય છે, માટે એ ચાલ
 બંધ થાય તો પૈસા બચે અને વહી વહાલી અનુમોદનાનું પાપ ટલે
 માટે એ રીવાજ બંધ કરીને તેના બચતા પૈસા આ ફંદામાં લેવા.
 વહી મળે પાઠલ શુદ્ધ માર્ગે હજારો રૂપિયા કામે છે તેમાંથી
 કંઈક જાગ આ ચાતામાં લેવાનો રાખવો જોઈએ, તથા મ્હોટા
 ગૃહસ્થોએ સુશીથી મ્હોટી રકમની મદદ કરવી જોઈએ આમ
 થવાથી સ્વર્ચાતાં નાણાં આ ફંદામાં આવશે એટલે વધારે વોજો
 આવશે નહીં અને એ સારુ વિદ્યાન્યાસના કામમાં આ ફંદામાંથી
 મદદ થશે. કદાપિ એટલે નાણે વસ ન થાય તો પેંદાશ ઉપર
 સેંકમે એક એક રૂપિયો અથવા અમ્મો રૂપિય ઉરાવવો જોઈએ
 એક હજાર રૂપિયા સુધીના પેંદા કરનાર ઉપર સેંકમે રૂ ૧૦૦ લે-
 વો જોઈએ અને તેની ઉપરની પેંદાશવાળાનો સેંકમે રૂ ૧૦૦ ઉરા-
 વવો જોઈએ. મ્હોટી પેંદાશવાળાને કંઈ જારે પડે એમ નથી કા-
 રણ કે શાસ્ત્રમાં તો હેમચંડ આચાર્ય પેંદાશમાંથી ચોથો જાગ
 શુદ્ધ માર્ગે વાપરવા કહે છે તો આતો એક રૂપિય કંઈ જારે પ-
 ઢવાનો નથી આ સિવાય ન્યાતોમાં કેટલાએક ઢંદો લેવાનો ચા-
 લ છે તે ઢંદના પૈસા આ ફંદામાં લેવા જોઈએ. આમ થવાથી પૈ-
 સાની ઉત્પત્તિ સારી થવાનો સંજવ છે અને હંમેશા તેમાંથી જે જે
 કામો કરવાં હશે તે થયાં કરશે. હાલમાં દરેક ન્યાતમાં ન્યાતની
 પૂંજીન છે તે પૂંજીયો આ ફંદામાં જો આવે તો કામની શરૂઆત
 સહેજે થાય અને કોઈને પૈસા ઘરમાંથી કાઢવા પડે નહીં. અને
 હંમેશાની આવક શરૂ થાય. પેંદાશમાં લેવાનું અનુકુલ ના આવે
 તો ઘણી જાતના માલના વેપાર છે તે દરેક જાતના માલ ઉપર
 કંઈ લેવાનો ઉરાવ કરવો એવો ઉરાવ પાંજરાપોલ સારુ છે તો તે
 સુખે તે કારખાનું ચાલે છે પણ વસ્તુપણે પેંદાશનો ઉરાવ વધારે
 ઉત્તમ છે. વેપાર ઉપર નાંખવાથી વેપારમાં કેટલીએક ફરકતો

પમે માટે પેઢાઝપર થાય ત્યાં સુધી વેપાર ઝપર ટેકા કરવો નહીં પણ જેમ માણસો સમજે તેમ કરવું, કેમકે વધા માણસના વિચાર મઝવા મુશ્કેલ પમે છે અને આવા કામ માણસને પ્રસન્ન કરીને કરવાના છે, જેમ કોઈને અપ્રીતી ન થાય તેમ કરવાનું છે. આ કામ કરવાથી જેમ પોતાની જાતિના માણસને જમવાનું મળે છે તે પોતાના ઠોકરા ડુગીઆર થશે તો વધારે જમવાનું મળશે, જમવાનું જવાનું નથી વલી કર નહીં આપે તો ઠોકરા જણાવવા નિશાઝમા વધારે કર આપવો પડશે તે પણ વચશે, માટે સર્વે જાણુંએ મનમાં આ વાત વિચારવી જોઈએ અને પૈસાનું ફંદા પ્રાપ્ત કરવું પૈસા વિના કંઈ કામ વને એવું નથી.

૪ એ પૈસાના સ્વરચ કરવામા પ્રથમ નિશાઝો ગુજરાતી ઇંગ્રેજી સંસ્કૃત અને જૈનધર્મનું જાણે એવી નિશાઝો જોઈએ. આ નિશાઝમા પણ અન્યાયમાથી મન સ્વસ્થે એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ સંસ્કૃત જાણનાર માણસને ઘણા વર્ષ અન્યાસ કરવો પમે છે ત્યાં સુધી એમના કુંડુવનું પોષણ થાય એવા વંદોસ્તની જરૂર છે, તે વિના હાલમા સંસ્કૃતજાઝામા અન્યાસ ઠોકરા કરે છે પણ તે ઠોકરા પુરું સંસ્કૃત જ્ઞાન મેળવી શકતા નથી અધુરું મૂકી ચાલ્યા જાય છે, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે ધનવાનના ઠોકરા તો પ્રાપ્તે અન્યાસ કરતા નથી અને તે કરનાર વિરલાજ નિકલશે. સાધારણ સ્થિતીના ઠોકરા પચીઝત્રીઝ વર્ષનું કમર સુધી અન્યાસ કરે ત્યારે સંસ્કૃત જ્ઞાન પુરું કરી શકે તે એટલી કમર સુધી એના કુંડુવનો નિર્વાહ કેમ થાય? વલી ધનવાનના ઠોકરા ધનવાનને લાખો મળે તો પણ શમતી નથી તો સાધારણ માણસને ઠોકરા કેમ શમે માટે પડર વરઝાની કમર પાય ત્યારથી કુંડુવના નિર્વાહની ફીકર થાય, તે ફીકર ન થાય એવો વંદોસ્ત જાણાવનાર તરફથી થયો હોય તો સુરે અન્યાસ પુરણ

કરે એ સારુ પ્રથમ વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરે તેનો રૂ ૫) મહિનો આપવાનો જારી કરવો પઢી જેમ જેમ અભ્યાસ વધે તેમ તેમ પરીક્ષા લેશને પગાર વધારવો ઢેવટ ન્યાયશાસ્ત્ર પુરણ કરતાં સુધી અભ્યાસ કરે ત્યારે રૂ ૫૦) નો મહિનો આપવો. એવી આજ્ઞા હોય તો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પુરણ કરનાર ઝમેદવાર ઠો કરા નીકલશે માટે એવા નિયમો બાંધવાથી જૈનમાં સંસ્કૃત જ્ઞાણના વિદ્વાન થશે. વલી બ્રાહ્મણો પાસે સાધુજીને જ્ઞાણવું પડે છે તે જ્ઞાણવું પડશે નહીં. તેજ જ્ઞાણને સંઘ પગાર આપી રાખી લેશે તો શ્રાવકના પૈશા બીજી કોમ દર વરશે એવા પગારના આજ્ઞાએ બધા મલીને શાસ્ત્રિન પચીસ હજાર રૂપૈઆ ખાતા હશે તે જૈન કોમ ધર્મ માટે આ ફંડ થાય તો તેમાંથી આ કરવાની જરૂર છે. કોઈ સુખી માણસ હશે તે પોતાના આત્મહિત બદલે જ્ઞાણે તો તે પગાર નહીં પણ લે પણ આ શાળામાં મોટામાં મોટી રૂ ૫૦) ના મહિનાની આજ્ઞા આપવાની જરૂર છે. પચાસ નો મહિનો આ ફંડમાંથી તો એક વરસથી વધારે વખત આપવો નહીં પડે, પણ તે ઢોકરાને પચાસના આપનાર ઘણા મલશે. વલી સંસ્કૃતનાં જ્ઞાણાન્તર વિગેરેમાં વા બીજી શાળામાં એવી પેદાશ થઈ શકશે જૈનની વિદ્વત્તા વલણાશે જે તેની સાથે વાદ કરવા કોઈ શક્તિવાન થશે. એથી મ્હોટી પ્રજાવના થશે. તેમજ જૈન ધર્મના જ્ઞાનનો અભ્યાસ તો હાલમાં સુરતને અમદાવાદમાં જેમ એક કલાક કરાવે છે તેમ કરવાનું જારી રહેશે તો એ બસ છે.

જે માણસો બીન રોજગારી છે ને ડુખી છે તેને સારુ દરેક મ્હોટા શહેરમાં કુચોગશાળા કરવાની જરૂર છે તે શાળામાં તેમને દાખલ કરવાને તેને કામ કરવાનું સોંપવું. જે જે કામ જેનાથી વની શકે તેવું કામ સોંપવું કે જૈન કોમ જૂએ ન મરે એ શાળામાં કંઈક માલ વેચતાં નુકશાન થાય તે આ ફંડમાંથી

આપવું ઘણી જાતના વેપાર હાથે કરી કરવાના છે ને જે આવની શકે એવાં કામ ઉદ્યોગશાલામા રાખવા, જેથી સહેજે તે કામ કરે માટે નમુના દાખલ વતાવ્યું છે. જે चीज जैनोमा हजारों मण खपे છે તે વનાવવાનું કામ વૈરા સહેલાઈથી શીખી શકે. દશીયો વણવાનું કામ તે પણ વનાવી શકે. ચાલાકુંચીયો વાંધવાનું પણ વનાવી શકે. એવું છે નવલી સ્થિતીની વાડાઓને યોગ્ય કામ દાલ વિણવા વિગેરેનું સોંપવું ને જાડાઓને વીનીયો વાલવાનું, સુતરના દમ્મા કરવાનું, દોરમ્મા વણવાનું ને ગુથવાનું કામ, કેટલાક સુકા પદાર્થની ગોલીયો દવા સારુ વનાવી વેચવાનું કામ, આવા કામ સોંપવા, મીલો વિગેરેમા કામ કરી શકે એવા ને તે ધંધામાં જોડવા કેવલ અશક્ય માણસને તુપી મદત પૈસાની આપવી. આમ થવાથી જૈન કોમ નિરાધાર વધારે રહેશે નહીં. અ ઉદ્યોગ તો એક નામ માત્ર લખ્યા છે. જગતમાં ઘણી તરેહના વેપાર છે, તેમાના વની શકે તેમાં નુકશાન થોડું ને નફો ઘણો એવા જોડેને દાખલ કરવા વનાવેલ વસ્તુ વેચવાનું કામ પણ તેને સોંપી શકે. ગામમા ફરીને તે વેચે.

૫ જૈન કોમની લખાઈનું સરકારમા જાય છે. વા ન્યાતમ તમ પડે છે અને તેથી એક વીજામા દેખ બુદ્ધિ વધુ રહે છે, એક સંરહેતો નથી અને તે એક વીજા વચ્ચે ઘણા વરસ સુધી પોહોંચે છે અને તે વડલ દરેક વાવતમા તકરારો પડે છે અને સરકારમા હજારો રૂપૈયા જૈન કોમના વગડે છે. મન જુદા થવાથી એક વીજા વગાડવાના ઉદ્યમ થાય છે. એ સારુ એવો વડોવસ્ત થવો જોડે. જૈનની દરેક ગામમા લવાદ કોરટ ઠરાવવી અને જે તકરાર હો તે લવાદ કોરટમાજ મૂકે એવો ન્યાત તરફથી ઠગવ થવો જોડે. પણ તેમા એટલું રાખવું કે તે ગામના લવાદના ફેસલાથી નારા થાય તો તેથી મ્હોટા શહેરોમા લવાદ કોરટમા અપીલ કરે. મદાવાદ ને મુવાઈ જેવા શહેરમા ત્રણ ત્રણ કોરટ કરવી. નવ

१ नंबर. ३ नंबरनी एक एकथी चमती एटले सौथी मोटी पहेला नंबरनी के बीजा कलासना फेंसलाथी नाराज थाय नो बीजा नंबरनी कोरटमां पठी पहेला कलासना लवाद आगल अपील करे के जेथी कोइने पकपातनो वहेम रहे नहीं, ने हरेक कजीडु टुंकामां पती जाय. मारा मारी विंगरेना तोफान करनारने योग्य शिक्षा पण करवी के कोरटमां सीपाइ विंगरेनो खरच निकले. आ ठराव अर्वाथी घणा कजीआ ओठा थशे ने नातोमां कुसंप चालशे नहीं. न्यातना रीवाजना कायदा न्यातमां अनुकूल होय ते बांधी राखवा तेमां बहु मते सुधारा एक वरसे कर्या करवा पण ते हमेशा चाले एम करवुं. आम थाय नो बहु फायदो थाय वारसानी म्होटी रकमनी तकरारना पण नेकाल आवी जाय. लाख रुपिआ उपरना फेंसला सारु एक म्होटी दस बीस माणसनी सजा करवी जेमां बधा देशना म्होटा गृहस्थो--लवाद निमावा जोइए ने बेल्ला फेंसला तेउने करवाने तौपवा, के अपकपात इन्साफ मले, जेथी जैन कोमनी एवी तक-ारोमां पूंजीउनो नाश थाय ठे ते अतां अटके.

६ बीसा श्रीमालीनी न्यात घणा गाममां ठे ते अतां ते लोक एक बीजाने जुंचा निचा गणे ठे ते गणवा न जोइए. वस्तुपणे तो तमाम श्रावकोमां जेद न होवो जोइए पण ते जेद तांगवानो हालमां समय जणातो नथी. तेम अतां तेम थाय तो धारे सारु ने तेम न थाय तो पोतानी न्यातनो माणस कोइ एण शहरमां होय तेने कन्या आपवा लेवानो जेद होवो न जोइए, ने कन्या आपी पैसा ले ठे ते पण लेवा न जोइए. एना दिवस्तनी पण जरुर ठे. तेमां ते गामवालानो घणो जग सरखो होय त्यां न्यातनुं जोर चालतुं नथी, माटे तेने अटकाववानो अतो बीजा शहरवालाए करवो जोइए. घणुं करीने म्होटा शेहे-वाला पैसा आपे ठे ते आपनारना उपर पण अंकुश रहे तो

ते सहेजे बध थइ जाय. तेथी अयोग्य स्थानमा कन्याउ जइ
 दुःख पामे नही माटे पैसा आपनार लेनार बेने मना करी होय
 तो ए काम सुधरे श्रीमाली, पोरवार, नुसवाल विगेरे जे जे न्यात
 जे जे देशवार होय ते सर्वेनी साथे आप लेनो वहीवट करवाम
 अटकावठे ते काढी नाखवो जोइए, अने वली नुसवाल श्रीमाल
 पोरवार विगेरे दसा विसानो जेदठे ते निकली जाय तो वधारे
 सारु एमाथी जेम बहु मते सबरथाय तेम करवा जेबु ठे. वली
 जैन धर्मना पालनार केटलीएक न्यातना ठे ते आपणा धर्म
 ज्ञाइनु ठे तेमनी साथे एकठा जमवानो रिवाज नथी ते प
 खराब ठे, कारण के अन्य धर्मी ब्राह्मण वाणीयानुं खाइए ठीए
 खावामा बाध ठे केमके ते लोक आपणे जेने अज्ञ कही
 ठीये ते वस्तु खाय ठे, माटे तेमनुं खावुं न जोइए, ते खावान
 प्रवृत्ति ठे ते रोकवाथी श्रावकना व्रतमा डुयण नही लागे एटल
 फायदो ठे अने जे जैनी ज्ञाइनु गळिला पाणीना पीनार अज्ञ
 कना पण त्याग करनार एवा जैनीनुं न खावुं तेथी प्रजुन
 आइना न लोपाय एम समजातु नथी, कारण जे स्वामी ज्ञाइन
 तो बहुमान करवा ए समकीतनो आचार ठे तेना बदलामा तेमने
 निचा कहेवा तेथी समकीत केम मलीन नही आय? आ जगो कृप
 मने कोइ सवाल करशे के तमे केम जाण्या ठता ते प्रमा
 चालता नथी? ते बिबे म्हारो जवाब ए ठे के घणा लोक तेम प्र
 वृत्ति करता नथी ते प्रवृत्ति हु करु तो ते घणा माणस साथे
 विरोध थाय माटे ते विरोध पोतानी जातीना साथे न थाय तेम
 हुं वर्तुं पण म्हारी श्रद्धा तो बीजी कोमना श्रावक साथे जे
 न पामवो एज ठे अने म्हारी मलती श्रद्धा वालाने जलामण क
 बुं के एक साथे मेलाप करी एक साथे विरुद्ध करवुं तेथी का
 फायदो नथी अने हालमा पण बधा लोको इजु जैन धर्मना

મર્યાદા શું છે તે જાણતા નથી ત્યાં સુધી આ વાત માન્ય પણ નાગ્યે કરશે, માટે એ વાત માન્ય ન કરે તો કેટલા એક શહેરમાં તુડી ન્યાતના જૈનીનું સીધું લઈને જમે છે અને કેટલા શહેરમાં એ એવો હઠ બંધાયો છે કે જૈનધર્મી પાઠલથી થયેલા એવા લાનવા શ્રીમાલી છે હવે તે પાઠલ થયા કે કેમ તેનો લેખ જોવામાં નથી પણ તેમની સાથે સંબંધ હાલમાં જમવા લાવવાનો નથી રાખતા. શ્રી જાણીએ ઢીએ કે પાઠલથી થયેલા હોવા જોડીએ કારણ જે ઓસવાલ પોરવાન પ્રમુખ ન્યાતો પણ આચાર્ય મહારાજે પ્રતિ-
 ઘોષ કરી સ્થાપી આપી છે ને તે સ્થાપતી વચ્ચે જે જે થઈએ
 આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પાલી તે સરવે ઓસવાલ થયા તેમાં
 નાતિ જોડ રહ્યો નથી, તેમજ હરિજન સુરી મહારાજે પોરવાન
 સ્થાપતી વચ્ચે પણ એમજ થયું છે અને તે સરવે ઓસવાલ પોર-
 વાન શ્રીમાલી વિગેરે જમે છે, તેમ લાનવા શ્રીમાલીનામાં પણ
 જોડ આચાર્યે પ્રરૂપ્યું હોવું જોડે અને જૈનધર્મ પામવાથી એક
 ન્યાત થયેલી જણાય છે તે ઠતાં તેમના પૈસાથી સીધું લાવેલું
 તેની રસોડા ઓસવાલ શ્રીમાલી પોતે રાંધી જમવા કહે તો
 પણ ઓસવાલ પ્રમુખ જમવાની ના કહે છે. આ કોઈક પ્રકાર-
 થી અસલ હઠ બંધાયેલો જણાય છે. એ હઠ ઠોરવા લાયક છે
 કારણ કે જા કારણથી હઠ બંધાયો તે પણ કોઈને સ્વર નથી
 અને તે હઠ પકમી બેસવો એ જૂલ જોરેલું છે. કેટલાએક શહેરમાં
 ઠણવી તથા જાવસાર પૈસાં વા સીધુ આપે છે તે શ્રીમાલી પો-
 વાન પ્રમુખ સુશીથી જમે છે અને વહીવટ ચાલતો આવે-
 તે ચાલે છે અને તેવીજ રીતે લાનવા શ્રીમાલી આ
 વહીવટ ચાલતો નથી તે ચલાવવો જરૂર છે. આગલ તે લોક
 જમતા હતા પણ આપણે તેમનું નહીં જમવાથી તેમને લોટું લા-
 વાથી તે લોક પણ આપણું જમતા નથી. આથી શાસનમાં જોડ

पत्नी गयो ठे. ए जैन ज्ञानमां जेद पन्थायी केटलाएक शासनना काममा घणी गुचवणो आवे ठे ते लोक आपणा विचार प्रमाणे चालता नथी नेजो तेमनी माथे ऐक्यता होय तो ते पण आपणा विचारथी जुदा पत्नी शके नहीं वली तेमनी पासे आपणे धर्म पामवो ने आपणी पासे तेमने धर्म पामवो सुलज पने अने घणीज सुगमता पने, माटे एकठा थवुं जमवुं खावु तो उत्तम ठे पण ते न वने तो तेमना पैसा लइ जमवानो जेद काढी नांखवो. जेटलो जेद ज्ञागशे ते गुणदाइ ठे सामा त्रणसें गाथाना स्तवनमा गच्छमा जेद न पान्वा एम साधु महाराज आशरी कहेवुं ठे ते तेमज श्रावकमा पण जेद पान्वा जोइए नहीं बे दीलीथी शासनने घणुं नुकशान ठे, वली ममत्वी ओसवाल श्रीमाली प्रमुख ठे तो कहे ठे जे अमो ऊचा ठीए ए लोक निचा ठे एम बोली तेमनी निंदा करे ठे तेथी नीच गोत्र बंधाय ठे, कारण के श्रावकनो धर्म पाचमा गुणस्थाननो ठे ते गुणस्थानमां मनुष्यने नीच गोत्रनो उदय ज नथी ते उता श्रावकने नीच कहेवा ए जूल जरेलुं ठे ने कर्मवधनुं कारण ठे; वीतरागनी आज्ञा विरुद्ध ठे विचारसारनी टीकामा प्रश्न अयुं ठे के हरिकेशी चंमाले दीक्षा लीधी ठे ते ठे सातमे गुणस्थानके वर्ते ठे अने ठे सातमे गुणस्थानके नीच गोत्रनो उदय नथी तेना जवाबमा देव चंडजी महाराज कहे ठे के जेने नरेंद्र जे चक्रवर्ती अने देव जे सुधर्म इंद्र महाराज नमस्कार करे ठे तेने उच गोत्रनो उदय कहीए, नीच गोत्र उदय होत तो पूजनीक आतज नहीं. पूजनीकपणुं उंच गोत्रना उदयथी ज आय ठे बार व्रतनी पूजाम श्रावकना बहुमान आश्री कह्युं ठे के विरतिने प्रणाम करीने इ सज्जामा बेसे. गुणस्थानवंत श्रावकने इंद्र महाराज नमस्कार करे ठे ने तेवा व्रतवंत ओसवाल श्रीमाली पोरवार विगरे सि

વાયની નાતમાં શું નહીં હોય? અર્થાત હોય જ. તેમ ઠતાં આવો
 જ્ઞેદ રાખવાની પદ્ધતી હોય તો વ્રતવંત લાભવા શ્રીમાલી પ્રમુ-
 ખની નિંદા થાય તે શું પ્રજ્ઞુની આજ્ઞા બહાર નથી? માટે પ્રજ્ઞુની
 આજ્ઞાનું આરાધન થવું એજ ઉત્તમ પુરુષનું તથા ઉત્તમ પુરુષ થવું
 હોય તેનું કામ છે કેમકે કર્મગ્રંથનો ૫૬ મી ગાથામાં મિથ્યાત્વ
 મોહની ઉપાર્જના કરવાનાં ઉન્માર્ગની દેશના ત્રિગેરે ઘણા બોલ
 કહ્યા છે તેમાં સંઘનું પ્રત્યનીકપણું પણ ગણ્યું છે અને તે ગાથાના
 અર્થમાં શ્રાવકની નિંદા ત્રિગેરે કરવાથી મિથ્યાત્વ ઉપાર્જે એમ કહે છે,
 માટે પર ન્યાતના ધર્મીષ્ટને નીચા કહેવાથી એજ ગાથામાં ફલ
 કહ્યાં છે તે પામીયે તેમજ તેમની સાથે જ્ઞેદ જ્ઞાંગી એકત્ર થઈએ
 તો સમકીર્તિ નિર્મલ થાય માટે આપણ સર્વે મીત્રોએ આ જ્ઞેદ
 મનમાંથી કાઢી નાંખી અજ્ઞેદપણું થાય એમ ઉદ્યમ કરવો જો-
 ઇએ. જૈન ધર્મના પાલનાર અને પ્રશંસાના કરનારનાં જેમ બને તેમ
 તેમનાં બહુમાન કરવાં, તેમને બને એટલી મદત આપવી, પણ તે-
 મના ઉપર ઇર્ષ્યાજ્ઞાવ દ્વેષજ્ઞાવ લાવવો નહીં તેમ એ નીચ જાતિ
 છે એવું કલંક દેવું નહીં જોઈએ. હાલમાં રજપુતોનું આપણે ધ્યાતા
 નથી તેજ જાતિમાંથી ઓસવાલ પ્રમુખ થયા છે તેમજ લાભવા
 શ્રીમાલી ત્રિગેરે ધર્મ પાલવાથી એક ન્યાત થઈ છે. અસલ આપણે
 હતા તેમને જેમ સંજ્ઞારતા નથી તેમ તેમની શું ન્યાત હતી તે
 તપાસવાનું કામ નથી. મહાવીરસ્વામી મહારાજ આદે તિર્થ-
 નકર મહારાજના ગુણ ગ્રામના કરનાર તેમના પ્રરૂપેલા માર્ગને
 તેવનાર છે માટે તે ગુણની બહુમાનતા જેટલી આપણથી થાય
 એ કરવી પણ તેની લઘુતા કરવી એ મહા હુણ સમજું છે માટે
 સર્વ જ્ઞાઈઓએ આ પ્રયાસ લેવા યોગ્ય છે.

૭ જૈનમાં ન્યાતની વર્તણુકના કાયદા કરવા જોઈએ તે
 સર્વ જૈનીઓની એકજ જાતની વર્તણુક જોઈએ. રીતો જ્ઞાતોનો

આપવા લેવાનો પણ કાયદો બંધાય તો સદેજ સદેજમા ન્યાતો-
 મા તરુ પમે છે અને લનાઈઓ થઈ એક્યતા જંગ થાય છે તે કા-
 યદાને આધારે ચાલવાનું હોય તો વર્તણુક જંગ થાય નહીં. હમેશા
 નર રહે જંગ કરે તેહના પ્રાયશ્ચિતની વ્યવહારી મરજાદા જોડે
 અને એક ગામના લમે તો તેનું સમાધાન કાયદામા વેશ પરવેશ
 ઊપરીડ કર્યા હોય તે કરે એટલે તેનો નિકાલ આવી જાય ને
 તકરાર લાવી પોદોંચે નહીં, કારણ જે થોડા થોડા માણસમાં
 પક્ષપાત થઈ શકે છે આશું જૈન મંત્રલ એકજ થાય અને તેમનું
 વંધારણ કાયદાનું કર્યું હોય તે વંધારણ જે તોમે તેની સાથે વેશે
 વેશનુ જૈન મંત્રલ વિરુદ્ધ થાય તો જૈનનો કાયદો તોમતા નર રહે
 અને વધા સાથે વિરુદ્ધતા થઈ શકે નહીં. કાયદા કર્યા પછી પણ
 તેમાં અનુચલ પમે તો આશું મંત્રલ દર વરસે મલે ત્યારે કાય-
 દામા સુધારો કરતા જાય આ કરવાથી પણ જૈન કોમને સુખી
 થવાના સાધન છે

૭ આ સિવાય કામ સુધારાનાં કરવાના ઘણાં છે પણ એ
 કરનાર માણસની સ્વામી છે એસ્વામી ક્યારે દૂર થાય જ્યારે જૈન
 મંત્રલમાથી પરોપકારી માણસોએ આશું કામ કરવાની સુશી
 બતાવવી જોડે, તેમા વે વાતની સુશી બતાવવી જોડે એકતો
 પોતે જેટલું કામ કરી શકે તેટલું કામ કરવાની સુશી બતાવવી
 જોડે વીજું જેટલા પૈસાની જે મદત કરે વા ચહાતા હોય તે-
 ટલા પૈસાની મદત કરવા તૈયાર થયલાએ જણાવું જોડે. હવે
 તે કોને જણાવે એ વંધારણ સારું એકઠા થઈ પરોપકારી અગ્રેસર
 સુકરર કરવા જોડે અને પૈસાની મદતમાંથી આવકો કારખાત
 કરનાર રાખવા જોડે અને તે માણસોથી તથા પરોપકારી મ-
 હેનતું જાણીઓની મહેનતથી જેટલું જેટલું બને તે બનાવવું તેમ
 કરતા કરતાં કોઈક વખત વધો સુધારો થવાનો વગત મજશે

एकली वातो करवाथी आ काम बनतुं नथी चतुरविध संघमाथी कोइ पण धनवान गृहस्थ अग्रेसरी आय तो ए काम वने माटे जेने पूर्वे पुण्य उपार्जन कर्युं ठे ते पुण्यात्मा हित सारु उपार्जन कर्युं ठे माटे ते पुण्यनां फल एज ठे धनवान पुरुषो सारा गुमास्ता राखे पोताना बेपारनुं काम तेमने सोंपी पोते परमार्थनां काममां कम्मर बांधवी के जेथी शासन दीपे अने पुण्यशाली शेतो कहे जे अमने फुरसद नथी त्यारे साधारण माणसने फुरसद तो होयज क्यांथी? त्यारे पुन्यवंतने धन मळ्युं तेनां फल खावां ते खाइ शकता नथी. अने जे जे जेटलुं जेटलुं काम करे ठे ते तो तेटलुं तेटलुं फल चाखे ठे अने जगवंतनुं शासन एकवीश हजार वरस सुधी जयवंतु कह्युं ठे, माटे कोइ पण ज्ञान्यशाली शासननां काम करवा कम्मर बांधशे अने शासन जयवंतु वर्तशे. जे जे ज्ञान्य प्राणी शासन जयवंतु राखवानी मिहेनत करे ठे ते कांइ उछुं पुण्य बांधे ठे एम नथी, अतुल्य पुन्य उपार्जे ठे; माटे आ वांची कोइ पण ज्ञान्यशाली तत्पर आय ते सारु आ लखाण कर्युं ठे. ज्ञान्यशाली पुरुषो जागे नहीं त्यां सुधी तो चाले ठे एम चालवानुं ठे पण हालना वखतमां केटला एक ज्ञान्यशालीन जाग्या जणाय ठे ने एनो उद्यम करे ठे तेमने मारा लखवाथी कंइ कंइ सारु लागे तो तेनुं ते वापरे ते सारुज लखाण कर्युं ठे वा आवता काले पण जैन कोम सुधारवावना कामी आय तेमने पण मारी बाल बुद्धिना विचारमां कांइ सारो विचार होय ने पसंद पमे ते वर्ते ते सारु आ लख्युं ठे. एकदापि आ लखाण प्रवृत्तिनुं ठे तेमां कोइने खोदुं लगामवा लख्युं नथी तेम ठतां पण मारी जूलथी कोइने खोदुं लागे एवुं लखाइ ग्युं होय तो तेमनी पासे अगानथी क्कमां करवा विनंती करुं ठे अने मने लखशे तो पत्र छरे हुं माफी मागीश अने प्रभुजी

આગલ તો પ્રજ્ઞુની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ લખાયું હોય તેનું મન વ
કાયાયે કરી મિઠામિ ડુક્કરું દનું.

પ્રશ્ન-જેમ જૈનમા અજ્ઞદ્ય પદાર્થ માસ મદીરા મધ માર
મૂલા પ્રમુખ અનતકાય વીદલ વેગણ રાત્રી ઝોજન અજ્ઞદ્ય વ
ઠે તેમ અન્યદર્શનીનું કહ્યા ઠે ?

ઉત્તર--શ્રીચંડ કેવલીના રાસમાં પુરાણોમાં કહેલા શ્
ટાંકેલા ઠે તે શ્લોક નીચે લખું, તેથી જાત્રી થશે જે જે
ત્માર્થી માણસો ઠે તે તો વીચારશે પણ વિપરીત જીવો ઠે તે લે
તો જે ધર્મ માને ઠે તેના પણ શાસન ઉપર ઝરોંસો ન રાખે
ટલે શ્લાજ નથી અન્યદર્શનીઓના ધર્મ પ્રકાશનારજ પોત
શાસ્ત્રમા અજ્ઞદ્ય કહેલું ઠે તે વાચીને તેહનો ત્યાગ કરે નહી
ટલુ શ્રોતાના ગલામાં ઉતરે એહવો ઉપદેશ પણ વડ શકે ન
પટલે હાલમા એહવું થયું ઠે કે શ્રાવક રાતે સ્વાય નહીં કોઈ
યાલુ વ્રાહ્મણ રાતે ન સ્વાય તેને કહે ઠે જે તું તો શ્રાવક થઈ ગ
ઠે શ્રાવી દશા બની ઠે, એ વધું યોગ્ય ગુરુ નહીં મલવાના પ
ઠે માટે જૈનીજ્ઞાણોએ તેહની ધ્યા ચીંતવવી તેજ ઉત્તમ ઠે,
જૈની થઈને હાલમા કેટલાએક ઝેઢેરમા નલો થયા ઠે તેથી
લે ચીથરા વાધ્યા પટલે પાણી ગલઈ ગયુ અને સંસ્કારો પણ
ચવતા નથી, આ કાંઈ શ્રોત્રી અપસોસની વાત ઠે' કે અન્યદર્શ
કહે જે જૈનીઓ પાણી ગલીને વાપરે ને જૈનીજ્ઞાણો આ વ
ઘેરુતા જાય ઠે તો લીધકાલે અન્યદર્શની જેવું જ થશે કેટ
એકને કહીએ ઊંચે કે નલમાયી પાણી લઈ તેને ગાલી નાંખી તે
સંસ્કારો જો નલ તલાવમાથી હોય તો તલાવમા નાંખવો ને
વામાથી નલ હોય તો કુવામા નાંખવો પણ તેમ કરનાર ઘ
જ શ્રોતા ઠે, માટે જૈનજ્ઞાણો જીવ દયા પ્રતિપાલ કહેવાય તો
નામ સાચે સાચું પ્યારે શ્રાય કે પ્યારે જીવની જતના કરે ત્યારે મ

વ રક્ષા સારુ પાણી ગલવું ને તેનો સંચારો તલાવ વા કુવામાં
 ાનું પાણી હોય ત્યાં નાંચવો. અન્નદ્વય વાવીસ જૈનશાસનમાં
 ાં છે તેનો ત્યાગ કરવો. તેમાંનાં કેટલાંએક અન્યદર્શનીમાં
 ા કહ્યાં છે પણ કેટલાંએક અન્યદર્શનીને સ્વર નથી તેથી
 છે લખ્યાં છે. જૈન જ્ઞાણીઓને પોતાની ત્યાગ કરવાની ચીજને
 યદર્શની પણ ત્યાગ જોગ કહે છે તેથી ત્યાગ કરવાની શ્રદ્ધા
 તે સારુ લખ્યું છે.

॥ શ્રી જિનો જયતુ, યજ્ઞં મહાજ્ઞારતૈ ॥

ઘાતકશ્વાનુમન્તા ચ, જઘ્નકઃ ક્રયવિક્રયી ॥

લિપ્યંતે પ્રાણિઘાતેન, પચ્ચૈતેऽપિ યુધિષ્ઠિર ॥ ૧ ॥

યાવાન્ત પશુ રોમાણિ, પશુ ગાત્રેષુ જ્ઞારત ॥

તાવદ્વર્ષસહસ્રાણ, પચ્યન્તે પશુઘાતકાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—મહાજ્ઞારતમાં કહ્યું છે કે હે યુધિષ્ઠિર જીવોને પ્રાણ
 ને કરીને મારનાર, સંમતિ આપનાર, શાનાર, વેચનાર, વેચાતુ
 નાર, આ પાંચે જણાઓ પાપથી લેવાય છે અને પશુના શરીરમાં
 ાલાં રુવાટાં છે તેટલા હજાર વર્ષ સુધી નરકમાં રહે છે.

॥ શાન્તિપર્વેપ્યુક્તમ્ ॥

યૂપં તિત્વા પશુન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિર કર્દમાન્ ॥

યદ્યેવં ગમ્યતે સ્વર્ગે, નરકે કૈન ગમ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—શાન્તિપર્વમાં પણ કહ્યું છે કે યાજ્ઞલાને ઘેડીને અને પશુ-
 ને મારીને પૃથ્વી ઉપર લોહીના કાદવો કરીને જો સ્વર્ગમાં
 ય તો નરકમાં કોણ જાય? અર્થાત્ પશુ વિગેરે જીવોને માર-
 ન જ નરકમાં જાય ॥ માટે પશુઘાત અને યજ્ઞ હોમાદીક કર-
 ાથી એવાંજ ફલ આવે.

॥ માર્કેન્દ્રપુરાણે ॥

જીવાના રક્ષણં શ્રેષ્ઠં, જીવાઃ જીવિતકાંક્ષિણઃ ॥

તસ્માત્ સમસ્તદાનેજ્યોઽન્નયદાનં પ્રશસ્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ-માર્કેનુપુરાણમા કહ્યું છે કે જીવોનું રક્ષણ કરવું શ્રેષ્ઠ છે જીવો પણ પોતાના જીવીતનો ઈચ્છા કરે છે, માટે દાન થકી જીવોને અન્નયદાન આપવું એ અધિક ગણાય છે ॥ અન્નયદાનની મહત્વતા કેટલી બતાવે છે તેવતા પશુને હોમબુ થ તે કેટલી વાલચેષ્ટા છે, માટે સર્વે ધર્મમા કોઈને હુ.સ્વ ન થ એમ વર્તવું એજ ધર્મ છે

॥ તત્રૈવ માર્કેને પુષ્પાણ્યુક્તાન્યષ્ટૌ ॥

અહિંસા પરમં પુષ્પં, પુષ્પં ઇન્દ્રિય નિગ્રહમ્ ॥ સ્ત્રૂત દયા પુષ્પં, ક્ષમા પુષ્પં વિશેષતઃ ॥ ધ્યાન પુષ્પં ત પુષ્પં, જ્ઞાન પુષ્પં તુ સપ્તમ ॥ સત્ય ચૈવાષ્ટમં પુષ્પં, તેન પ્યંતિ દેવતા ॥ ૫ ॥

અર્થ-માર્કેનુપુરાણમાં 'જીવાના રક્ષણ શ્રેષ્ઠ' એ જગ્યોએ અ પુષ્પ કહ્યા છે, તેમા હિંમાન કરવી એ પહેલું પુષ્પ, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કરવો એ બીજું પુષ્પ, ત્રીજું પુષ્પ સર્વ જીવમા દયા રાખવી, ચોથું પુષ્પ શાન્તિ રાખવી, પાંચમું પુષ્પ ધ્યાન કરવું, ષષ્ઠું પુષ્પ સ્ત્રૂત કરવો, સાતમું પુષ્પ જ્ઞાન મેળવવું, ને આઠમું પુષ્પ સત્ય બોલવું એથી દેવતાનું પ્રસન્ન રહે છે

॥ યદુક્ત મહાજ્ઞારતે ॥

યુકામત્કુન દંઙી મસાત્, જંતુશ્ચ તુદતિ તનૂં ॥ પૃથ્વત્ પરિ રક્ષતિ, તે નરાઃ સ્વર્ગ ગામિનઃ ॥ ૬ ॥ આત્મા પાદૌ ચ યે ઘ્ર્નન્તિ, તે વૈ નગ્ક ગામિનઃ ॥ સર્વત્ર કાર્યાં જીવાનાં ॥ રક્ષા ચૈવાપરાધિનામ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ-જૂ, માંકરુ, મઝરને આદિ લઈ જંતુ ઠારીરને ચટ મારે છે તો પણ તેનું પુત્રની પેઠે જો રક્ષણ કરે છે, તે પ્રાણિયો સ્

જવા યોગ્ય છે ॥ અને જે મનુષ્ય જીવોના શરીર આદે લઈને વિગેરે મારે છે તે મનુષ્ય નરકમાં જાય છે માટે અપરાધી શોની પણ સર્વ પ્રકારથી રક્ષા કરવી એ મુખ્ય ધર્મ છે.

॥ અન્યદપ્યુક્તં મહાન્નારતે ॥

વિંશત્યંગુલમાનં તુ, ત્રિંશદંગુલમાયતમ્ ॥ તદ્વસ્ત્રં
ગુણીકૃત્ય, ગાલયિત્વા પિવેત્ જલમ્ ॥૧॥ તસ્મિન્વસ્ત્રે
જાતાન્ જીવાન્, સ્થાપયેત્ જલમધ્યતઃ ॥ એવં કૃત્વા
ગતિં તોયં, સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—પાણી ગાલવા વિષે કહ્યું છે કે, વીંશ આંગુલ પહોલું ને
૧ આંગુલ લાંબુ વસ્ત્ર લઈ તેને વેવડું કરી તેનાથી પાણી ગા-
ળી પીવું, ને તે વસ્ત્રમાં રહેલા જીવોને કૂવા વિગેરેમાં નાંખવા,
૨ રીતે કરીને જે મનુષ્ય પાણી પીએ તે બ્રહ્મ ગતિને પામે

॥ આ રીતે મહાન્નારતે છે, ઠતાં સન્યાસી પુરાણી યદ્ય અ-
લ પાણી પીયે, વાપરે, નહાય, તેની શી ગતિ આવે? તે મહા-
ન્નાર વાંચનાર સાંજલનાર લક્ષ નથી દેતા, તે કેવી વાલ દશા છે
આત્માર્થિયે દયા કરવી.

હૃષ્ટિપૂતં ન્યસેત્પાદં, વસ્ત્રપૂતં પિવેત્ જલં ॥

સત્યપૂતં વદેત્ વાક્યં, મનઃપૂતં સમાચરેત્ ॥

અર્થ—આંખોથી જોઈને પગ મૂકવા, વસ્ત્રથી ગલીને પાણી
૧, સત્યથી પવિત્ર વચન બોલવું, મન પવિત્રથી આચરવું.

॥ મહાન્નારતે ॥

મધુ ત્રક્ષણેપિદોષઃ— સંગ્રામેણ યત્ પાપં, અ-
નાં ત્રસ્મસાત્ કૃતં ॥ તત્ પાપં જાયતે તસ્ય, મધુવિંડુ
ત્રક્ષણાત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—મોઢું યુદ્ધકરવાથી જેટલું પાપ આવે, અગ્નિથી ગામ

विगेरे बालवाधी जेटलुं पाप आय ठे, तेटलुं पाप मधनुं विंडु मात्र
खावाधी थाय ठे ॥ मधनुं आबुं पाप ठे तोपण शास्त्र वाचनार त्याग
न करे तो साजलनारने त्यागनी शी वात? माटे प्रथम कथा वा-
चनार दयालुये मधनो त्याग करवो के जेथी श्रोता सुधरे

॥ विष्णुपुराणेऽपि ॥

ग्रामाणां सप्तके दग्धे, यन् पाप समुत्पद्यते ॥

तत् पापं जायते पार्थ, जलस्याऽगलिते घटे ॥ १ ॥

संवत्सरेण यत् पापं, कैवर्तस्यैव जायते ॥

एकाहेन तदाप्नोति, अप्रतजलसंग्रही ॥ २ ॥

अर्थ—विष्णुपुराणमा कह्युं ठे के हे पार्थ! सात गाम बालवा
धी जेटलुं पाप आय ठे तेटलुं पाप घनामां गाढ्या वगरनुं पाणी न्नर
वाधी थाय ठे माठी वर्ष सुधी जाल नाखे ने तेने जेटलुं पाप लागे
तेटलु पाप एक दिवस गाढ्या विना पाणी वापरनारने थाय ठे ॥१॥

॥ विष्णुपुराणे ॥

यः कुर्यात् सर्वकार्याणि, वस्त्रपूतेन वारिणा ॥

स मुनिः स महासाधु, स योगी स महाव्रती ॥ १ ॥

जे वस्त्राणी गालेला पाणिये करीने सर्वकार्य करे ठे तेज
मुनि, तेज मोटो साधु, तेज योगी, ने तेज मोटा व्रत वालो जाणवो

॥ यदुक्तं श्रैतिहासपुराणे ॥

अहिंसा परम ध्यानं, अहिंसा परम तपः ॥ अहिंसा
परम ज्ञानं, अहिंसा परमं पदं ॥ १ ॥ अहिंसा परमं दानं,
अहिंसा परमो दमः ॥ अहिंसा परमो जापः, अहिंसा प-
रमं शुभम् ॥ २ ॥ तमेवमुत्तम धर्म, महिसा धर्म रक्षणं ॥
ये चरन्ति महात्मानः, विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३ ॥

अर्थ—श्रैतिहासपुराणमा कह्युं ठे के ॥ अहिंसा ए उत्तम

ધ્યાન છે, અહિંસા એ ઉત્તમ તપ છે, અહિંસા એ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અહિંસા એ ઉત્તમ પદ છે, અહિંસા એ ઉત્તમ દાન છે, અહિંસા એ-
 ઉત્તમ દમ છે, અહિંસા એ ઉત્તમ જપ છે, અહિંસા એજ ઉત્તમ
 શુભ છે, અહિંસા રૂપ ધર્મ કરવો એજ ઉત્તમ ધર્મ છે, તે ધર્મનું
 જે મહાત્માનું આચરણ કરે છે તે વિષ્ણુ લોકમાં જાય છે ॥ ૩ ॥

॥ યદુક્તં નાગપરુલ ગ્રંથે ॥ યુધિષ્ઠિરં પ્રતિ કૃષ્ણઃ ॥

અન્નદ્યાણિ નન્નદ્યાણિ, કંદમૂલાનિ જ્ઞારત ॥

નૂતનોદ્ગમપત્રાણિ, વર્જનીયાનિ સર્વતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—નાગપરુલ ગ્રંથમાં ધર્મરાજાને કૃષ્ણે કહ્યું છે કે હે
 ધર્મરાજા કંદમૂલ અન્નદ્ય છે તે ન खावां તથા નવિન હોગેલા
 અંકુરાદિનાં પાંદડાં વિગેરે પણ ત્યાગ કરવાં આ રીતે કહ્યા ઠતાં
 કંદમૂલ જે સૂરણ શકરિયાં વિગેરે એકાદશી કરીને खाय તેનું
 કેટલું પાપ તે બુદ્ધિવાને વિચારવું.

॥ મધુપાને વિશેષમાહ ॥

મધુપાને માતચ્ચંશો, નરાણાં જાયતે સ્વહુ ॥ ધર્મેણ
 તેન્યોદાતૃણાં, નધ્યાનં ન ચ સત્ક્રિયા ॥૧॥ મધુપાને કૃતે
 ક્રોધો, માનં લોજ્ઞશ્ચ જાયતે ॥ મોહશ્ચ મત્સરશ્ચૈવ, હુષ્ટજ્ઞાષ-
 ãમેવ ચ ॥૨॥ અન્યદપ્યુક્તં ॥ મધ્યે માંસે મધુનિ ચ, નવની
 તે બાહઃકૃતે ॥ ઉત્પદ્યંતે વિહ્વીયંતે, સુસૂદ્ધમ જંતુ રાશયઃ ॥

અર્થઃ—મદિરા પીવામાં મનુષ્યોને બુદ્ધિનો ઝંશ થાય છે તેથી
 પાપાચરણ કરે છે, માટે તેને આપનારને ધર્મ થતો નથી ને મ-
 દિરા પીનારને ધ્યાન તથા સત્ક્રિયા ફલ રહિત થાય છે ॥ ૧ ॥
 મદિરા પીવાથી ક્રોધ, માન, લોજ્ઞ, મોહ, મત્સર થાય છે, તથા હુષ્ટ
 જ્ઞાષણ બોલાય છે ॥ ૨ ॥ વીજું પણ કહ્યું છે કે મદિરા, માંસ, મધ
 તથા ગાસમાંથી બાર કાઢેલા માંસાણમાં, ફીણા જંતુનના સણુહ
 ઉત્પન્ન થાય છે ને નાશ થાય છે ॥ માંસાણનો દોષ કહ્યો છે પણ

દોષ ગણતા નથી અને કહે છે કે શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ નથી તે ન્યાયી એ વિચારવું.

॥ અન્નદ્ય જઠરણે દોષમાહ ॥

પુત્રમાંસં વરમુક્તં, ન તુ મૂલક જઠરણં ॥

જઠરણાત્ નરકં યાતિ, વર્જનાત્સ્વર્ગમાપ્નુયાત્ ॥૧॥

અર્થ-પુત્રનું માંસ ખાવું તે સારું પણ મૂલો ન ખાવો, મૂલો ખાવાથી પ્રાણી નરકમા જાય છે ને એનો ત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગમા જાય છે ॥ ૧ ॥

॥ ઐતિહાસપુરાણેઽપિ ॥

યસ્તુ વૃંતાક કાલિંગ, મૂલકાનાં ચ જઠરકઃ ॥

અતકાલે સ મુઢાત્મા, ન સ્મરિષ્યતિ મા પ્રિયે ॥ ૧ ॥

અર્થ-ઐતિહાસપુરાણમાં જગવાને કહ્યું છે કે દે પ્રિયે વેંગણ, કાલિંગનો અને મૂલાનું ખાનાર પ્રાણી અંતકાલમા પણ મને નહીં મનારે-॥-૧ ॥ એનો આશય એજ છે કે વેંગણ, કાલિંગના અને મૂલાનો ખાનાર અધર્મી છે તેથી અતકાલે મને સંજારશે નહિ તેથી હુર્ગતિમા જશે

॥ શિવપુરાણેઽપિ ॥

યસ્મિન્ ગૃહે સદા નાથ, મૂલક પચતિ જનઃ ॥ ઝમશાનતુલ્યં તદ્દેશ્મ, પિતૃજિઃ પરિવર્જિતં ॥ ૧ ॥ મૂલકેન સમં જોજ્યં, યસ્તુ જુક્તે નરાધમઃ ॥ તસ્ય બુદ્ધિર્ન વૈધેત્ ॥ ચાણ્યાણશરીરીણઃ ॥ ૨ ॥ જુક્તં હલાહલં તેન, કૃતં ચાન્નદ્યજઠરણં ॥ વૃંતાક જઠરણાન્નાપિ, નરા યાંત્યેવરોરવં ॥ ૩ ॥

અર્થ -શિવપુરાણમા કહ્યું છે કે ॥ દેનાથ! જેના ઘરમા નિરંતર મૂલા રંધાય છે તેનું ઘર ઝમશાન તુલ્ય છે, ને તે ઘરને પિતૃ લોકોએ ત્યાગ કર્યું છે મૂલાની સાથે જે વસ્તુનું જોજન કરે છે

તે મનુષ્યમાં અથમ ગણાય છે ને તેની બુદ્ધિ ધાંડાયણાદિ વ્રતે કરીને પણ શુદ્ધ થતી નથી ॥ ૧ ॥ જેણે અન્નદય, મૂલા, વેંગણ વિગેરે ખાવાં તેણે હલાહલ જૈર પીધું સમજવું ને અંતે તે પ્રાણી રૌરવ નામના નરકમાં જાય છે. ॥ ૩ ॥

॥ પદ્મપુરાણેપિ ॥

ગોરસં માષમધ્યે તુ, મુક્તાદિકે તથૈવ ચ ॥

અન્નદયેતંન્નવેત્ નૂનં, માંસતુલ્યં યુધિષ્ઠિર ॥ ૧ ॥

અર્થ:-હે યુધિષ્ઠિર ॥ હુલ, હાંસિ, ઘાશ અન્નદમાં તથા મગ વિગેરે કઠોલમાં નાખે છે તે માંસ તુલ્ય થાય છે, માટે એ ખાવું ને માંસ ખાવું વરાવર છે ॥ ૧ ॥

॥ અન્યદપ્યુક્તં તત્રૈવ ॥

અસ્તંગતે દિવાનાથે, આપો રુધિર મુચ્યતે ॥ અન્ન માંસસમં પ્રોક્તં, માર્કંદેન મહર્ષિણા ॥ ૫ ॥ ચત્વારો નરક દ્વારઃ, પ્રથમં રાત્રિજોજનં ॥ પરસ્ત્રિગમનં ચૈવ, સંધાનાઽનન્તકાયિકાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ:-પદ્મપુરાણમાં વીજું પણ કહ્યું છે કે દિવસનો સ્વામી સૂર્ય અસ્ત પામે, ત્યાર પછી પાણી પીવું એ લોહી તુલ્ય છે ને અન્ન ખાવું એ માંસ તુલ્ય છે ॥ ૧ ॥ ચાર નરકનાં દ્વાર છે તેમાં પ્રથમ રાત્રે જોજન, વીજું પરસ્ત્રી સાથે ગમન, ત્રીજું અથાણું વિગેરે ખાવું, ચોથું મૂલા વિગેરે ખાવા જેમાં અનંતકાય જીવ થાય છે ॥ ૩ ॥

આ શ્લોકમાં રાત્રી જોજન, પરસ્ત્રી ગમન, બોલ અથાણું જે સુકાતું વરાવર નથી અને કીના પડે છે તે, તથા મૂલા જેમાં અનંતકાય એટલે અનંત જીવો છે તેથી, એ ચારે સેવનાર નરકગામી છે માટે ત્યાગ કરવો.

॥ સમાપ્તઃ ॥

श्रीः ।

वैद्यजीवनम् ।

भिषग्वर्यलोलिम्बराजकविकृतम्

श्रीमद्यतिवर्यसुखानन्दकृतया दीपिकया

पं०मिहिरचन्द्रकृतभाषाविवृत्या च समन्वितम्

तच्च

खेमराज श्रीकृष्णदास इत्यनेन

मुद्रय्या

स्वकीये “ श्रीवेङ्कटेश्वर ” मुद्रणालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

संवत् १९५० शके १८१५

भारत प्रेस पुनमुद्रणायोऽधिकारा १८६७ तमवर्षिक २५

तमराजनिधमानुमोदेन प्रकाशार्थानामिति ।

भूमिका ।

यद्यप्ययं लोलिम्बराजसत्कवेश्वरित्रिसुकवित्वसम्पादको वैद्यजीवनग्रन्थः
श्रीकृष्णदासात्मजखेमराजेन भाषायाङ्कारयित्वाच पूर्वमपि मुद्रापितस्तथापि यत
स्ततोऽशुद्धत्वेन मनोहरभाषया च मुक्ततया भाषारसिकाग्राह्योप्रीतिप्रदश्चात-
वदतस्तेनैव तस्य शोधने भाषाविवृतौच मुजःफरनगरप्रान्तान्तर्वर्तिलाक्षापुरस्थि
श्री०रामरक्षातनय पं० मिहिरचन्द्रशर्माहमयोजि सम्प्रत्यलीगढस्थेन मया सं-
स्कृते यथाभति संशोध्य भाषायाँविवृतःअत्राप्यल्पज्ञत्वासावधानत्वाभ्यां य-
त्स्खलनन्तद्विद्वद्भिर्विभाव्य सूचनीयम् यत्पुनर्मुद्रणे तन्न भवेदिति विद्वत्स्व-
स्मदर्थेनेति शम् ।

काशीस्थराजकीयप्रधान
पाठशालापरीक्षोत्तीर्णः
पं० मिहिरचन्द्रशर्मा

विज्ञापनम् ।

सर्वं मुजन विद्यानुरागी तथा लाजाकांक्षी व्यापारियोंपर विदित हो कि (बवई) शहरका प्रख्यात जो हमारा " श्रीवेंकटेश्वर छापाखाना " है जिसमें देवनगरी भाषा और संस्कृत तथा संस्कृतभाषाटीकासहित अनेकानेक ग्रंथ जैसे-वैदिक, वेदान्त, पुराण, धर्मशास्त्र, न्याय, छंद, ज्योतिष, काव्य, अलंकार, चम्पू, नाटक, कोश, वैद्यक, सांप्रदायिक, स्तोत्रादि तथा हिन्दोस्थानी भाषाके सब रकम ग्रंथ सब काल विक्रयको तय्यार रहते हैं जो अन्यत्र नहीं मिलसके खुलापत्राकार तथा किताबोंपर सफुट रेशमी विलायती चित्रित जिल्द बंधी है पुस्तकोंकी रचना और शुद्धता अत्यंत उत्तम है। ग्राहक लोग और व्यापारियोंको चाहिये कि एकवार हमारे यहांसे माल मँगाकर परम लाभको प्राप्तहों और अपने इष्टमित्रोंकोभी बतलाकर लाभ प्राप्त करावें।

श्रीसप्तशती चण्डी अर्थात् दुर्गापाठ

[संस्कृतमूल और भाषाटीकासहित.]

महामाया जगज्जननी आदिशक्तिकी शक्ति जगत् भरमें विख्यात है इस परम पावन चरित्रकी महिमा अतिअगाध है इसमें कठिन दार्शनिक तत्त्व लिखित हैं मधुकेटुका वय, महिषासुरका वय, रक्तबीजका वय, शुम्भ निशुम्भका वय इसमें अत्यन्त विस्तारपूर्वक है, देवीसूक्त, रात्रीसूक्त, रहस्य, कीलक, कवच अर्गला और प्रयोगादिविभिन्नी संयुक्त है और इनकी भाषाभी किया गया है भाषा अत्यन्त सरल मधुर तथा तन मन प्रसन्न करनेवाली है यह ग्रंथ अभी नया छपकर तय्यार हुआ है इसका पाठ प्रत्येक हिन्दूके गृहमें होना परम आवश्यक है महामायाकी यह महिमा सुननेसे सम्पूर्ण रोग शोक लयको प्राप्त होते हैं और सुख सौभाग्यका पार नहीं रहता है कीमन केवल १ रु० है जिल्दबंदी बहुत दृढ़ है।

एकादशीमाहात्म्य भाषाटीका की० १ रु०.

कार्तिकमाहात्म्य भाषाटीका की० १ रु०.

नासिकेत भाषाटीका की० १२ आना.

जाहिरात ।

श्रीमद्भागवत संस्कृत तथा भाषाटीकासहित ।

श्रीवेदव्यासप्रणीत श्रीमद्भागवत सबसे कठिन है और इसका प्रचार भरतखण्डमें सबसे अधिक है यह ग्रंथ क्लृप्ताके कारण सर्व साधारण लोकोंको टीका होनेपर भी अच्छी रीतिसे समझना कठिन था कोई २ स्थलमें बड़े २ पण्डितोंकी भी बुद्धि चक्करमें उड़ जाती थी इसलिये विना संस्कृत पढ़े सर्व साधारण पांडित व स्वल्प विद्या जाननेवाले भगवत्भक्तोंके लाभार्थ संस्कृतमूल व अतिप्रिय ब्रजभाषा टीकासहित जो कि हिन्दीभाषाओंमें शिरोमणि और माननीय है उसी भाषामें टीका बनवाकर प्रथमावृत्ति छपाया था ओ बहुत ही जल्दी हाथोंहाथ विक गई फिर द्वितीयावृत्ति भी विक गई अब इसकी तृतीयावृत्ति द्वितीयावृत्तिकी अपेक्षा अच्छी तरह शुद्ध करवाके मोटे अक्षरमें छपाया है और भक्तिज्ञानमार्गी ५०० अतीव मनोहर दृष्टांत दिये हैं कागज विलायती बढिया लगाया है माहात्म्य षष्ठाध्यायी भाषाटीका सहित इसके साथ ही है प्रथमावृत्तिमें मूल्य १५ रुपया था इस आवृत्तिमें केवल १२ बाराही रुपया रक्खा है.

मनुस्मृति संस्कृत तथा भाषाटीकासहित ।

यह अपूर्व धर्मशास्त्रका ग्रंथ हमारे यहां बहुत ही सुंदर रीतिसे छप्पा है भाषा अत्यंत सरल और सुललित की गई है, अन्वयार्थ भी किया गया है तिसपर भी कीमत सर्व साधारणके सुगमार्थ केवल ३ रु० रक्खी है.

शाक्तप्रमोद ।

यह ग्रंथमें दशों महाविद्याओंका पंचांग और पांचों पंचायतन देवताओंका पंचांग सविस्तर है, यह अलभ्य और परमगोप्य ग्रंथ है.
ने अवश्य संग्रह करने योग्य है. की० ५ पांच रुपये.

वैद्यकग्रंथाः ।

नाम.

रु०

आ०

बृहन्निघंटुरवाकर प्रथमभाग और द्वितीय भाग	.	६	०
बृहन्निघंटुरवाकर तृतीयभाग और चतुर्थभाग	६	०
अष्टाङ्गहृदय (वाग्भट्ट) भाषाटीका छपकेतैयारहै	..	१०	०
वीरसिंहावलोकन ज्योतिषशास्त्रादिककर्मविपाक } चिकित्सा नवीन दार्ष्टेयमें अतिउत्तम . . . }	... १	१२	
नाडीदर्पण ०	६	
बालबोधपाकावली ०	२	
चिकित्साक्रमकल्पवल्ली	... २	८	
कूटमुद्राराख्यसटीक ०	३	
चर्प्याचंद्रोदयभाषाटीका २	०	
चिकित्साधातुसार भाषा ०	६	
योगतरंगिणी टिप्पणीसहित २	०	
माधवनिदान भाषाटीका २	८	
रसरामहोदधि फकीरोंकी जड़ी बुट्टी	.. ०	१२	
अमृतसागर कोशसहित सटीक २	४	
लोलिंबराज वैद्यजीवन संस्कृतटीका और भाषाटीका	... १	०	
भैषज्यज्ञानमजरीभाषाटीकासह	... ०	३	
शार्ङ्गधरसंहिता भाषाटीका ३	०	
हारीतसंहिता भाषाटीका सहित ३	०	

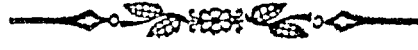
पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराजश्रीकृष्णदास

“ श्रीवेंकटेश्वर ” छापखाना—मुंबई.

श्रीः ।

वैद्यजीवनस्थविषयानुक्रमणम् ।

विषयाः	पृष्ठांकाः	विषयाः	पृष्ठांकाः
१ मंगलम्	१	२५ मुखकटुताचिकित्सा....	२६
२ ग्रन्थप्रयोजनम्	३	२६ श्लेष्मकासश्वासमुखरोगकण्ठ-	
३ दुष्टजनभयापहरणम्	४	पीडाचिकित्सा....	२७
४ स्वकपोलकल्पितत्वनिरासः....	४	२७ अरुचिचिकित्सा	२७
५ अत्र मूर्खाणामनधिकारः	५	२८ सकलसन्निपातेषु काथाः	२८
६ वैद्यलक्षणम्	५	२९ सन्निपातजये वैद्यप्रशंसा	३४
७ वैद्यकृत्यम्	७	३० सन्निपातानंतरं कर्णमूलोद्भव-	
८ मूढवैद्यौषधनिषेधः	७	शोथोपायः	३४
९ पथ्यसेवनवर्णनम्	८	३१ शिरःपार्श्वस्थितशूलादिचि-	
१० आत्मग्रन्थप्रशंसा	८	कित्सा	३५
११ ज्वरचिकित्सा	९	३२ कफजजीर्णज्वरचिकित्सा	३६
१२ ज्वरे पाचनम्	१०	३३ सन्निपातविषमजीर्णज्वराणां	
१३ ज्वरे लंघनं पाचनम्....	१०	शान्त्युपायः	३७
१४ वातपित्तकफज्वरेषु काथाः....	१२	३४ ऐकाहिकज्वरस्यौषधम्	३८
१५ वातज्वरेकाथः	१३	३५ ऐकाहिकज्वरे तर्पणम्	३८
१६ वातपित्तज्वरे काथः....	१४	३६ तृतीयकज्वरे काथः....	३९
१७ पित्तज्वरे कषायः	१४	३७ चातुर्थिकज्वरे नस्यम्	३९
१८ पित्तकफज्वरे काथः....	१७	३८ चातुर्थिकज्वरे काथः	४०
१९ सदाहज्वरे काथः	१७	३९ शीतज्वरे भेषजम् ।	४१
२० दाहे घृतमर्दनम्	१८	४० विषमज्वरप्रतीकारः	४३
२१ दाहप्रतीकारः	१९	४१ ज्वरहरो धूपः	४९
२२ वातपित्तज्वरे पाचनम्	२५	४२ एकदिनेद्विवारज्वरस्यप्रतीकारः	५०
२३ कफज्वरेऽवलेहः	२५	४३ विषमक्षयादिषु घृतविशेषः....	५०
२४ श्वासयुतज्वरचिकित्सा	२६	४४ ज्वरशान्तिः....	५१

विषयाः पृष्ठाकाः

४५ ज्वरिणो ज्वरमुक्तस्य च पथ्यम् ५२

इति प्रथमो विलासः ।

१ ज्वरातिसारप्रतीकारः	५३
२ शोकातिसारचिकित्सा	५५
३ पित्तातिसारनिरोधः	५६
४ सामान्यातिसारे औषधानि	५७
५ जीर्णातिसारप्रतीकारः	६०
६ रुधिरातिसारचिकित्सा	६१
७ असाध्यातिसारः	६३
८ ग्रहणीप्रतीकारः	६३

इति द्वितीयो विलासः ।

१ कासश्वासप्रतीकारः	६९
२ तत्र गुटिका	"
३ " अवलेहः	"
४ " आर्द्रकपाकः	७०
५ " चिन्तामणिचूर्णम्	७१
६ " कायः	"
७ " लवङ्गादिगुटिका	"
८ " शुठीकायः	७२
९ " सिद्धीकथायः	७३
१० " पिप्पल्यादिचूर्णम्	"
११ " अवलेहान्तरम्	७४
१२ " अक्षफलम्	"
१३ " कायान्तरम्	"
१४ " चूर्णान्तरम्	७५
१५ " शृग्वेररसः	"
१६ " कपायान्तरम्	"
१७ " चूर्णं च	७६
१८ आमवाते कपायाः	"
१९ चक्षुरोगचिकित्सा	७९

विषयाः पृष्ठाकाः

२० नेत्ररोगे पथ्यम्	८०
२१ राज्यन्धताचिकित्सा	"
२२ शुक्राभिधस्य चिकित्सा	"
२३ कामलाप्रतीकारे कायः	८२
२४ " नस्यम्	८३
२५ " अञ्जनम्	"
२६ गोमूत्रयोगः	"
२७ योनिशूलप्रतीकारे वटी	८४
२८ लेपः	"
२९ प्रसूतयोपित्तास्तन्यशोधने कपायः	"
३० प्रदरप्रतीकारः	८५
३१ स्त्रीणां रजःप्रवृत्त्युपायः	८६
३२ प्रसवोपायः । गर्भिणीनां वमिप्रतिकारश्च	"
३३ गर्भिणीसूतिकावालकानां रोगचिकित्सा	"
३४ शिशोरतिसारे कायः	८८

इति तृतीयो विलासः ।

१ क्षयप्रतीकारे सिंहास्यसेवनम्	८९
२ " माशिकयोगः	९०
३ व्रणोपचार्यौ	"
४ मेदःप्रतीकारः	९१
५ कृमिरोगप्रतीकारः	"
६ मुखपाकप्रतीकारः	"
७ अम्लपित्तचिकित्सा	"
८ प्रमेहचिकित्सा	"
९ वातरक्तौषधम्	९३
१० विषूचिकाप्रतीकारः	९४
११ पिपासायावमयोश्चोपचारः	९५
१२ निदाघोपचारः	९६

विषयाः	पृष्ठांकाः	विषयाः	पृष्ठांकाः
१३ पामाप्रतीकारः	१६	३२ शोथचिकित्सा	१०९
१४ विपादिकाचिकित्सा	१७	३३ शिरोरुक्मर्णशूलयोः प्रतीकारः	११०
१५ दुर्नामादिनिग्रहः	११	३४ वातोपचारः	११
१६ गण्डमालाचिकित्सा	११	३५ पित्तोपधम्	१११
१७ कण्ठामयप्रतीकारः	१८	३६ कफोपधम्	११
१८ मन्दग्रीवचिकित्सा	११	इति चतुर्थो विलासः	
१९ अश्मर्यादीनां भेषजम्	१९	१ वाजीकरणम्	११२
२० हिङ्गवाद्यष्टकम्	१००	२ तत्रौषधानि	११३
२१ शुण्ठ्यादिचूर्णम्	१०१	३ विश्वतापहरणो रसः	११७
२२ हृद्ग्रणप्रतिकारः	११	४ शीतारिः	११
२३ हृद्रोगचिकित्सा	१०२	५ कनकसुन्दरः	११८
२४ दन्तरोगस्योपधम्	११	६ पञ्चामृतपर्पटी	११
२५ रक्तापित्तप्रतीकारः	१०३	७ शूलादिभेषजम्	१२०
२६ हिक्काप्रतिकारः	१०४	८ विलासिनीवल्लभः	११
२७ भ्रमप्रतीकारः	११	९ अनुपानानि	१२१
२८ शोकप्रतीकारः	१०५	१० कुक्षिवातादिचिकित्सामङ्गलं च	१२२
२९ ऊरुस्तंभप्रतीकारः	११	११ कविप्रशंसा	१२६
३० मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	१०६	१२ ग्रन्थसमाप्तिः	१२६
३१ व्यङ्गनाम्नोमुखरोगस्यचिकित्सा	१०७	इति पंचमो विलासः ।	

इतिवैद्यजीवनविषयानुक्रमः ।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

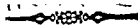
खेमराज श्रीकृष्णदास

“ श्रीवेंकटेश्वर ” छापाखाना—बम्बई.

॥ श्रीः ॥

वैद्यजीवनम् ।

दीपिकया भाषार्थेन च सहितम् ।

नत्वा विरच्यते साम्बं भाषायां वैद्यजीवनम् ॥

मया मिहिरचद्रेण बालव्युत्पत्तिसिद्धये ॥ १ ॥

प्रकृतिसुभगगात्रं प्रीतिपात्रं रमायादिशतु किमपि
धाम श्यामलं मंगलं वः ॥ अरुणकमललीलां यस्य पा-
दौ दधाते प्रणतहरजटालीगांगरिगत्तरंगे ॥ १ ॥

विश्वेशं शारदा दुर्गां गुरुं गणपतिं हरिं । सुखानन्दः प्रकुरुते नत्वा लोलि-
म्बदीपिकाम् ॥ १ ॥ अथ लोलिम्बराजः कविः शिष्टाचारमङ्गीकृत्य प्रार-
ब्धग्रन्थस्याविघ्नेन परिसमाध्यर्थं श्रीकृष्णमर्थयन्नाशीर्वादात्मकं मङ्गलमातनो-
ति मालिनीवृत्तेन । प्रकृतिसुभगगात्रमिति । तत्किमप्यनिर्वाच्यम् धाम तेजो नि-
राकाररूपं वो युष्माक मङ्गल दिशतु ददातु । मंगलं श्रेयसि श्वेत इति विश्वः । दिश-
अतिसर्जने आशिषि लोट् । तस्य निराकारस्य साकारत्वमाह । किंविशिष्टं धाम
प्रकृतिसुभगगात्रं प्रकृत्या स्वभावेन सुभगानि सुन्दराणि गात्राण्यवयवाः यस्य त-
त्प्रकृतिसुभगगात्र । प्रकृतिः सहजे योनावमात्ये परमात्मनीति विश्वः । प्रकृती-
ति वा पदच्छेदः । किञ्चूतं धाम प्रकृति परमात्मरूपं । पुनः किंविशिष्टं वाम
रमायाः प्रीतिपात्रं रमाया लक्ष्म्याः प्रीतिपात्र प्रीतियोग्यं भाजनं वा । पात्रं
तु भाजने योग्य इति विश्वः । पुनः किंविशिष्टं श्यामलं श्यामवर्णं कृष्णारूपं
रामारूपं वा । उक्तं च दशरथतनयं श्यामलं शान्तमूर्तिमिति । अथ वा श्या-
मलं स्वच्छं । श्यामलं मेचके स्वच्छ इति विश्वः । तत्किं यस्य पादौ अरु-
णकमललीलामारक्तकमलशोभा दधाते धारयतः । क प्रणतहरजटालीगाङ्ग-

तस्य प्रसन्नतया । प्रसादस्तु प्रसन्नतेत्यमरः । पुत्रस्य कर्त्तव्यमवेक्ष्य पिता प्र-
सन्नो भवतीति प्रसिद्धं । किंविशिष्टं काव्यं सत् समीचीनं । पुनश्च वैद्यानां
जीवनं यद्वा संतः पण्डिता ये वैद्यास्तेषां जीवनं वर्तनं प्राणप्रियतममिति ता-
पर्यम् । सन्मुग्धीः कोविदो बुध इत्यमरः । अनेन मूढवैद्यानामत्र नाधिकार
इति सूचितमिति ॥ ३ ॥

भाषार्थ—दिवाकर (सूर्य वा अपना पिता) के प्रसाद (दया) से रोगियोंकी
स्मारोग्यताके अर्थ हम संक्षेपसे श्रेष्ठ वैद्यजीवनकाव्यको करते हैं ॥ ३ ॥

तथापि क्रियते ग्रन्थः सन्ति यद्यपि दुर्जनाः ॥
नहि दस्युभयाल्लोको दैन्यवानिह वर्तते ॥ ४ ॥

उत्साहमाश्रित्य दुष्टजनभयं सदृष्टान्तमपहरति । तथापीति । यद्यपि दुर्ज-
नाः परापवादरताः पिशुनाः संति तथापि ग्रन्थः क्रियते । मयेति शेषः । ननु
दुर्जनेभ्यो भेतव्यं न चैतत् । तत्र दृष्टान्तः । यथा लोको दस्युभयाचोरभृतिः
दैन्यवान् किं भवति अपि तु न भवति । दीनस्य भावो दैन्यं अबुधस्वरूपं
नार्पण्यं तदस्त्यस्य स दैन्यवान् । नहि सावधानानां चोरभयं भवति तथा
इमापि सत्कवेर्दुष्टभयं नास्तीति भावः ॥ ४ ॥

भाषार्थ—यद्यपि जगत्में दुष्टजन (निन्दक) बहुतहैं तथापि हम ग्रंथको करतेहैं
योंकि चौरोंके भयसे जगत् कुछ दीन नहीं हरता ॥ ४ ॥

गदगञ्जनाय चतुरैश्वरकाद्यैर्मुनिभिर्नृणां करुणया
कथितं यत् ॥ अखिलं लिखामि खलु तस्य रह-
स्यं स्वकपोलकल्पितमिहास्ति न किञ्चित् ॥ ५ ॥

अधुना स्वकपोलकल्पितत्वं परिहरन्नाह । गदगञ्जनायेति । चतुरैः कार्य-
शैलैश्चरकाद्यैर्मुनिभिर्नृणां करुणया कारुण्येन वैद्यशास्त्रं कथितमस्ति । कि-
र्थं । गदगञ्जनाय । गदो रोगः ज्वरादिः तस्य गंजनं पीडनं तस्मै रोगाणां
शाय । खलु निश्चितं तस्य वैद्यशास्त्रस्य अखिलं रहस्यं कृत्स्नं गोप्यं अभि-

प्राप्य लिखामि । इहास्मिन् ग्रन्थे किञ्चित् स्वल्पतरमपि स्वकपोलकल्पितं स्वयं रचितं नास्ति । आदिशब्दात् चरकसुश्रुतवाग्भटाश्रिवेश्यहारीतादीना ग्रहणम् ॥ ५ ॥

भाषार्थ—चतुर चरक आदि सुनियोंने मनुष्योंपर दयाकरके जो रोगोंके नाशार्थ वैद्यकशास्त्र कहाँ उसकेही संपूर्ण रहस्य (छिपा हुआ तत्व) को मैं लिखता हूँ और इसमें कुछभी कपोलकल्पित (अपना रचा) नहीं है ॥ ५ ॥

येषां न चेतो ललनासु लग्नं मग्नं न साहित्यसुधासमुद्रे ॥ ज्ञास्यन्ति ते किं मम हा प्रयासानन्धा यथा वारवधूविलासान् ॥ ६ ॥

अस्मिन् ग्रन्थे भूखाणामनधिकारित्वमिन्द्रवज्रयाह । येषामिति । हा इति स्वेदे । ते मनुष्या मम प्रयासान् ग्रन्थकरणश्रमान् किं ज्ञास्यन्ति अपि तु न ज्ञास्यन्ति । ते के येषां चेतः चित्त ललनासु कान्तासु न लग्नं साहित्यसुधासमुद्रे च येषां चेतो न मग्नं । साहित्य काव्य तदेव सुधा तस्याः समुद्रः तस्मिन् । तत्र दृष्टान्तः यथा अन्धा नेत्रहीनाः वारवध्वाः वेश्यायाः विलासान् हावभावभेदान् न जानन्ति । हावभावभेदाः यथा प्रियसमीपगमने यः स्थानासनगमनविलोकनेषु विकारोऽकस्माच्च क्रोधस्मितचमत्कारमुखविष्कूननं स विलासः । यथाहुः । यो वल्लभाञ्चानुगतो विकारो गत्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा स्मितं क्रोधचमत्कृती च विष्कूनन चास्यगत विलासः इति साहित्यविदः । विलासो भावलीलयोरिति विश्वः । प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनीत्यमरः । वाला यथा वामदशा विलासानिति वा पाठः ॥ ६ ॥

भाषार्थ—अप्यकार मूर्ख जनोंके अधिकारको दूर करता हूँ कि जिन पुरुषोंका चित्त स्त्रियोंमें लगा हुआ नहीं है और न काय्यरूप अमृतके समुद्रमें डूबा हुआ है क्या वे पुरुष मेरे परिश्रमोंकी जानेगे अर्थात् उस प्रकार नहीं जानेंगे जैसे अंधे मनुष्य वेश्याओंके विलासों (हावभाव) को नहीं जान सकते ॥ ६ ॥

गुरोरधीताखिलवैद्यविद्यः पीयूषपाणिः कुशलः

क्रियासु ॥ गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः शुद्धोधि-
कारी भिषगीदृशः स्यात् ॥ ७ ॥

ईदृशः भिषक् वैद्यः अधिकारी स्यात् आरोग्य करणे प्रभुर्भवेत् । किंभूतः
गुरोरधीताखिलवैद्यविद्यः । गृणाति हितमुपदिशतीति गुरुः तस्मात् गुरोः
मवैद्यविद्योपदेष्टुः सकाशात् अधीता पठिता अखिला अष्टाङ्गा वैद्यविद्या येन
श्रुतः । वैद्यविद्यायाः अष्टाङ्गान्याह शल्यं शालाख्यं कायचिकित्सा भूतविद्या
वे. कौमारभृत्यं अगदतन्त्रं रसायनतन्त्रं वाजीकरणतन्त्रमिति । शरीरनेत्रव्रणरो-
मङ्गानि विषाणि भूतानि च बालतन्त्रं । रसायनं पंचविधं च कर्म अष्टाङ्गमा-
मङ्गुरिति योगतन्त्रम् ॥ नतु चौर्यादिना गृहीतविद्यः । यथोक्तं विद्यां गृहीतु-
शमेच्छन्ति चौर्यच्छन्नबलादिना । न तेषां सिध्यते किञ्चिन्मणिमन्त्रौषधादि-
वैद्यम् । पुनः कीदृशः पीयूषपाणिः पीयूषममृतं पाणौ यस्य सः अमृतहस्तः
सिद्धहस्त इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टः । क्रियासु कुशलः अभ्यस्तकर्मा । य-
थाह वाग्भटः दक्षस्तीर्थाप्तशास्त्रार्थो दृष्टकर्मा शुचिर्भिषक् इति । पुनः किंभूतः
गतस्पृहः गता स्पृहा दीनेभ्यो द्रव्यप्राप्तिर्वांछा यस्य सः । यदुक्तं । नैव कुर्वीत
ने शोभेन चिकित्सापुण्यविक्रयम् । ईश्वराणां वसुमतां लिप्सेतार्थं तु वृत्तये
न । पुनः कथंभूतः धैर्यधरः धरतीति धरः धैर्यस्य धृतेर्धरः । स्वयं धैर्यं ध-
रति रोगिणोपि धैर्यं धारयतीति यावत् । पुनश्च कृपालुः दुःखितेषु करुणा-
दर्शीलः । पुनः किंविशिष्टः शुद्धः बाह्याभ्यन्तरशौचेन पवित्रः । यद्वा शुद्धः
पञ्चाभरणादिना उज्ज्वलः । उक्तं च । कुचैलः कर्कशः स्तब्धः कुग्रामी स्वय-
त्पागतः ॥ पञ्च वैद्या न पूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा अपीति ॥ ७ ॥

भाषार्थ—ऐसा वैद्य आरोग्य (आराम) करनेमें अधिकारी होता है कि जिसने
सकाससे संपूर्ण वैद्यविद्या पढ़ी हो और जिसके हाथमें अमृत हो अर्थात् जिसके
नाड़ी पकड़े वही नीरोग होजाय और जो औषधि बनानेकी क्रियामें कुश-
ल और जिसको अधिक लोभ न हो और जो धीर हो अर्थात् प्रबल रोगको देखकर
और जो दयावान् हो और जो देह वा अंतःकरणसे शुद्ध हो ॥ ७ ॥

आदौ निदानविधिना विदध्याद्याधिनिश्चयम् ॥
ततः साध्यं समीक्षेत पश्चाद्विषगुपाचरेत् ॥ ८ ॥

प्रथमतो वैद्यकृत्यमाह । आदाविति । भिषक् चिकित्सकः आदौ प्रथमं व्याधिनिश्चयं व्याधेः रोगस्य निश्चयमवधारणे निर्णयं विदध्यात् कुर्यात् । यथाह वाग्भटः व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः । एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुष इति । केन निदानविधिना निर्दिश्यते व्याधिरनेनेति निदानं तस्य विधिना निदानोक्तपंचप्रकारेण । यथा निदानं पूर्वरूपाणि रूपाण्युपशयस्तथा ॥ संप्राप्तिश्चेति विज्ञानं रोगाणां पंचधा स्मृतमिति । ततो रोगपरीक्षातः साध्यं परीक्षेत पश्चात् साध्ये ज्ञाते उपाचरेत् चिकित्सेत् । यथाह वाग्भटः रोगमादौ परीक्षेत तदनन्तरमौषधम् । ततः कर्म भिषक् पश्चात् ज्ञानपूर्वं स-
माचरेत् इति ॥ ८ ॥

भाषार्य-वैद्यका प्रथमं कार्यं कहतेहै कि प्रथम निदान आदि पांच प्रकारोंसे रोगके निश्चयको करै और फिर साध्य (चिकित्साके योग्य) रोगीको देखै फिर चिकित्सा (इलाज) करै ॥ ८ ॥

औषधं मूढवैद्यानां त्यजन्तु ज्वरपीडिताः ॥
परसंसर्गसंसक्तं कलत्रमिव साधवः ॥ ९ ॥

अथ ज्वरिणो हितमुपदिशति । औषधमिति । भो ज्वरपीडिताः नराः मूढवैद्यानां निदानादिशास्त्राऽज्ञचिकित्सकानामौषधं त्यजन्तु दूरतः परिहरन्तु । यतः प्रायश्चित्तं चिकित्सां च ज्योतिष धर्मनिर्णयम् ॥ विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातिनमिति । यथा ब्रह्मग्रहस्तात्किमपि न गृह्यते वर्णाश्रमिणा तथा मूढवैद्यस्यापि करादिति भावः । सर्वरोगेषु ज्वरस्य मुख्यत्वात् ज्वरग्रहणेन सर्वरोगाणां ग्रहणम् । तत्र दृष्टातः के किमिव साधवः सज्जनाः कलत्रमिव भार्यामिव । ननु साधूनामनुचितः कलत्रत्यागस्तत्राह परेति । किंभूतं कलत्रं परसंसर्गं परपुरुषसंगे आसक्तम् । यथा स्वच्छन्दगा हि या नारी तस्या-

स्त्यागो विधीयते । न चैव स्त्रीवधं कुर्यान्न चैवांगविकर्तनमित्यागमः । कलत्रं श्रोणिभार्ययोरिति विश्वः ॥ ९ ॥

भाषार्थ—ज्वरसे पीडित मनुष्य मूढ वैद्योंकी औषधको इसप्रकार त्यागदो जैसे अन्यपुरुषके संगमें फसीहुयी स्त्रीको साधुजन त्याग देते हैं ॥ ९ ॥

पथ्ये सति गदार्तस्य किमौषधनिषेवणैः ॥

पथ्येऽसति गदार्तस्य किमौषधनिषेवणैः ॥ १० ॥

रोगिणः पथ्यसेवनमेव हितम् पथ्याशी न हि रोगभागिति वृद्धोक्तेस्तं वि-
नौषधिसेवनम् वृथैवेत्याह । पथ्ये सतीति । गदार्तस्य रोगिणः पथ्ये सति शा-
स्त्रीयात्पथोऽनपेतं पथ्यं । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेत इति यत् । तस्मिन् सति
क्रियमाणे अक्रियमाणे च औषधनिषेवणैः किं फलं न किमपीत्यर्थः । यथो-
क्तं चरकेण विनापि भेषजैर्व्याधिः पथ्यादेव निवर्तते । न तु पथ्यविहीनस्य
भेषजानां शतैरपीति । पथ्येऽसतीति श्लोकार्द्धं गोमूत्रिकाबन्धेन द्विरुच्चारणी-
यम् एकत्रार्थेऽसतीति च्छेदः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥

भाषार्थ—यदि पथ्यहै तो रोगीको औषधियोंके सेवनसे क्या फलहै क्योंकि पथ्य-
सेही नीरोगहो जायगा औषधियोंमें द्रव्य लगाना व्यर्थ है और यादि पथ्यनही है तोभी
औषधियोंके सेवनसे क्याफलहै क्योंकि अपथ्यसे औषधखानेसेभी नीरोग होना
असंभवहै ॥ १० ॥

महीन्द्रमहिलात्रपाप्रदपदारविन्दे तथा

पयोनिधिपयस्तती जलधरैरुपात्ता यथा ॥

मम प्रकृतिनीरसा नृपभिषग्भिरंगीकृता

भविष्यति सरस्वती रसवती मुरासापतेः ॥ ११ ॥

महीन्द्रेति । मह्यां पृथिव्यामिन्द्र इवेन्द्रो महीन्द्रः । सप्तमीति योगविभागात्
समासः । महीन्द्रस्य महिला स्त्री तस्याः त्रपाप्रदं लज्जाप्रदं पदारविन्दं चरणकमलं
यस्याः सा तस्याः संबुद्धिमहीन्द्रमहिलात्रपाप्रदपदारविन्दे मुरासापतेः मुरासा-
नाम लोलिम्बराजवल्लभा तस्याः पतिर्भर्ता तस्य मम प्रकृतिनीरसा स्वभाव-

नीरसा सरस्वती वाणी नृगभिषग्निरंगीरुता सती तथा रसमयी भविष्यति ।
तथा कथम् । यथा जलधरमेवैरुपात्ता गृहीता पयोनिभिषस्तती समुद्रजल-
संततिः समुद्रजलसमूहः रसवती भवति । किंलक्षणा प्रकृतिनीरसा स्वभावेन
नीरसा क्षारत्वात् । प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथेति कोशः ॥ ११ ॥

भाषार्थ—हे राजाओंकी स्त्रियोंको लज्जित करनेवाले चरणारविन्दवाली (पत्नी) मु-
रासा (ग्रयकृत्ताकी पत्नीका नाम) का पति जो मे हू मेरी स्वभावसे नीरसभी वाणी
राजा और बच्चोंके अंगीकार करनेसे उस प्रकार रसवती होजायगी जैसे समुद्रके स्व-
भावसे सारे जलोंका समूह मेघोंके ग्रहण करनेसे रसवान् (मीठा) होजाताहै ॥ ११ ॥

इह गमिष्यति वैद्यमतिः श्रमं प्रथममेव पुनस्तु मह-
त्सुखम् ॥ प्रियतमस्य मृगाक्षि समागमे नवकरग्र-
हणा गृहिणी यथा ॥ १२ ॥

इतविलंबितेनाह । हे मृगाक्षि हरिणनयने मृगस्य अक्षिणी इवाक्षिणी
यस्याः । मध्यमपदलोपी सामासः । इह अस्मिन् ग्रथे वैद्यमतिः प्रथममेव वि-
चारकालमेव श्रमं खेदं गमिष्यति पुनः विचारोत्तर सम्यगर्थे ज्ञाते महासुरसं
प्राप्स्यति महच्च तत् सुखं च । आन्महत इत्यात्मम् । का कस्मिन्निय । यथा
गृहिणी प्रियतमस्य समागम इव गृहमस्त्यस्याः । अनङ्गनिठनाविनीन् । ढीप् ।
सा प्रियतमस्य अतिशयेन प्रियस्य भर्तुः समागमे समागमो नाम विवाहप्रथम
रात्री अग्न्याविनोदः तस्मिन्निय । कथंभूता गृहिणी । नवकरग्रहणा नवं नूतनं
करग्रहणमस्याः सा यथा प्रथमं श्रमं गच्छति अग्रे सुरसं गच्छति तद्वत् ॥ १२ ॥

भाषार्थ—हे मृगके सामान नेत्रवाली स्त्री ! इस प्रथमे प्रथम तो वैद्यकी बुद्धि से दर्शनें
और पुनः विचार करनेपर महान् सुखसे इस प्रकार प्राप्त होगी जैसे मनीन विवाही
स्त्री अपने प्रियतम (पति) के संगममें प्रथम देहके वध और पुनः रति और संतान
आदिके सुखसे प्राप्त होती है ॥ १२ ॥

यतः सर्वेषु रोगेषु प्रायशो चलवान् ज्वरः ॥

अतस्तस्य प्रतीकारं प्रथमं ब्रूमहे वयम् ॥ १३ ॥

आदौ सर्वरोगप्रधानस्य ज्वरस्य प्रतीकारार्थं कविः प्रतिज्ञां करोति । य-
त इति । सर्वेषु रोगेषु अतिसारादिषु यतो ज्वरो बलवान् बलिष्ठो मुख्यः अ-
त एव तस्यैव प्रतीकारमुपायं वयं ब्रूमहे कथयामः । तदुक्तं चरके । रोगराट्
सर्वभूतानामंतकदारुणो ज्वरः । तस्मात्तस्य विशेषेण यतेत प्रथमं भिषक् ।
सुश्रुतेषु । ज्वरमादौ प्रवक्ष्यामि यतो वै रोगराट् स्मृतः । वाग्भटोपि । ज्वरो
रोगपतिः पाप्मा मृत्युराजोऽशनोत्तकः । क्रोधो दक्षाध्वरध्वंसी रुद्रोर्ध्वन-
यनोद्भवः ॥ इति ॥ १३ ॥

भाषार्थ—जिससे ज्वर संपूर्ण रोगोंमें प्रायः बलवान् है इससे उसका प्रतीकार
(इलाज) प्रथम हम कहते हैं ॥ १३ ॥

देवदारुधनाविश्वाबृहतीद्वयपाचनम् ॥

ज्वरे पूर्वं पिबेच्चारुपयोधरधराधरे ॥ १४ ॥

देवदार्विति । भोः चारुपयोधरधराधरे चारु सुन्दरौ पयोधरावेव धराधरौ
पर्वतौ यस्यास्तत्संबुद्धिः । उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासः । देवदारवादीनां
पाचनं ज्वरे पूर्वं प्रथमं ज्वरभेषजदानकाले पिबेत् । उक्तं च । नागरं देवकाष्ठं च
धान्यकं बृहतीद्वयम् । दद्यात्पाचनकं पूर्वं ज्वरिताय ज्वरापहमिति । नागरं
शुंठी काष्ठं देवदारु धान्यकं प्रसिद्धं । बृहतीद्वयं धावनीद्वयम् ॥ १४ ॥

भाषार्थ—हे सुंदर और पर्वतके समान स्तनोंवाली ज्वरहोनेपर प्रथम देवदारु ध-
निया सोंठ दोनोंकेटहली इन पाच औषधियोंके पाचन(काथ)को रोगी पीवे ॥ १४ ॥

अधुना शृणु तन्वि लंघनं ज्वरितानां प्रथमं प्रशस्यते ॥

सुरपादपधान्यधावनीयुगविश्वौषधिपाचनं ततः ॥ १५ ॥

ज्वरोपायेषु लंघनस्य प्राधान्यमाह । अधुनेति । हे तन्वि अधुना संप्रति
त्वं शृणु मद्बचनमवधारय । किं तत् । ज्वरितानां संजातज्वराणां ज्वरः संजा-
तो येषां ते ज्वरिताः । तदस्य संजातमिति तारकादित्वादितच् । ज्वरस्य
विप्रकृष्टकारणकथनपूर्विका संप्राप्तिः । यथा । मिथ्याहारविहाराभ्यां दोषा ह्या-
... । बहिर्निर्गस्य कोष्ठाग्निं ज्वरदाः स्यू रसानुगाः ॥ इति । तस्य

सामान्यलक्षणं यथा । स्वेदावरोधः संतापः सर्वांगग्रहणं तथा । युगपद्यत्र रोगेषु स ज्वरो व्यपदिश्यते ॥ इति । तस्य पूर्वरूपं यथा । श्रमोऽरतिर्विवर्णत्वं वैरस्यं नयनप्लवः । इच्छाद्वेषौ मुहुश्चापि शीतवातातपादिषु ॥ जुंभागमर्दो गुरुता रोमहर्षोऽरुचिस्तमः । अप्रहर्षश्च शीतं च भवत्युत्पत्स्यति ज्वरे ॥ इति । ज्वरितानां पूर्वं प्रथमं लघनं प्रशस्यते अनशनं प्रशस्तं विहितं । यथा । ज्वरागमे प्रकुर्वीत प्रथमं वातवर्जनम् । लघनं चोष्णपानीयमित्यूचुर्मुनिपुगवाः । ततः परिपक्वज्वरेषु सुरपादपादिभिः पचयति पाचनार्थं काथः । तत्र सुरपादपो देवदारुः १ धान्यं गान्धाकम् २ धावनीयुगम् कटकारीद्वयम् ४ विश्वौषधी शुठी ५ । तत्र ज्वरपाकलक्षणम् आसत्तरात्रात्तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः । मध्यं चतुर्दशाहात पुराणस्तत उच्यते । त्रिःसप्ताहे व्यतीते तु जीर्णसज्ञा लभेत सः । एतत्सर्वज्वरे पाचनं देयं । यथोक्तमन्यत्र । नागरं देवकाष्ठं च धान्याकं बृहतीद्वयम् । दद्यात्पाचनकं पूर्वं ज्वरिताय ज्वरापहम् । पाचनद्रव्याणां परिमाणं यथा । दशरत्तिकमापेण गृहीत्वा तोलकद्वयम् । दत्वाप्तः षोडशगुणं ग्राह्यं पादावशेषितमिति वैद्यकपरिभाषा । तत्र काथविधिरुक्तो भावप्रकाशः । पानीयं षोडशगुणं क्षुण्णे द्रव्यपले क्षिपेत् । मृत्पात्रे काथयेद्ग्राह्यमष्टमाशावशेषितम् । कर्पादो तु पलं यावत् दद्यात् षोडशकं जलम् । तज्जलं पाययेद्धीमान् कोष्णं मृद्वग्निसामितम् । शृतः काथः कपायश्च निर्यूहः स निगद्यते । काथपानमात्रमाह । मात्रोत्तमा पलेन स्यान्निभिरक्षैस्तु मध्यमा । जघन्या च पलाधेन स्नेहकाथौषधेन च । तत्रातरे । काथे द्रव्यपले वारि द्विरष्टगुणमिष्यते । चतुर्भागावशिष्टं तु पेयं पलचतुष्टयम् ॥ दीप्तानलं महाकायं पाययेच्चाञ्जलीजलम् । अन्ये त्वं परित्यज्य प्रसृतिं तु चिकित्सकाः ॥ काथमाराममिच्छन्तस्त्वष्टमागावशेषितम् । पारपर्योपदेशेन बृहद्वेद्याः पलद्वयम् । अष्टमागावशेषितस्य चतुर्भागावशिष्टापेक्षया गुरुत्वात् दीप्तानलं महाकायं पलद्वयं पाययेत् मध्यमाग्निमत्पकाय पलमात्रं पाययेत् । मात्रोत्तमा पलेन स्यादिति वचनात् । काथे क्षिपेत्सितामशैश्चतुर्थाष्टमपोडसौ । वातपित्तकफातके विपरीतं मधु स्मृ-

छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिवशुंठीजनितः क-
षायः ॥ समीरपित्तज्वरजर्जराणां करोति भद्रं ख-
लु पंचभद्रः ॥ १९ ॥

अथ वातपित्तज्वरोपशमाय पञ्चभद्रनामानं कषायमाह । छिन्नोद्भवेति ।
समीरपित्तज्वरजर्जराणां वातपित्तज्वरेण व्याकुलानां नराणां छिन्नोद्भवादिभिः
कृतः पञ्चभद्रनामा कषायः खलु निश्चयेन भद्रं कुशलं करोति । तत्र छिन्नो-
द्भवा गुडूची पर्पटः तिक्तम् वारिवाहः मुस्तकः भूनिवः किरातः शुंठी शृङ्गवेरं ।
तत्र वातपित्तज्वरलक्षणमाहातृष्णा मूर्च्छा भ्रमो दाहः स्वप्ननाशः शिरोरुजा ।
कंठास्यशोषो वमथू रोमहर्षोऽरुचिस्तमः । पर्वभेदश्च जृम्भा च वातपित्तज्व-
राकृतिरिति ॥ १९ ॥

भाषार्थ—गिलोह, पित्तपापडा, मोथा, चिरायता, सोंठ इन पांच औषधियोंका काथ
(जिसको पंचभद्र कहते हैं) वातपित्तज्वरको नष्ट करता है ॥ १९ ॥

मृगमदविलसल्ललाटमध्ये मृगमदहारिणि लोचनद्वयेन ॥

मृगनृपतितनूदरश्च पित्तज्वरमहह व्यति रैणवः कषायः ॥

हे मृगमदविलसल्ललाटमध्ये मृगमदेन कस्तूर्या विलसत् शोभमानं ललाट-
मध्ये यस्याः । पुनः किंभूते हे मृगमदहारिणि मृगे यो मदो नेत्रचाञ्चल्यरूपः
तमपहर्तुं शीलमस्याः सा तत्संबोधने । केन । लोचनद्वयेन द्वौ अवयवौ यस्य त-
द्वयम् । संख्याया अवयवे तयप् । द्वित्रिभ्यां तयस्याऽयज्वा । लोचनयोर्द-
शेनसाधनयोर्नेत्रयोर्द्वयम् तेन । पुनश्च हे मृगनृपतितनूदरश्च मृगाणां नृपतिः
सिंहः तस्य यत्तनु सूक्ष्मं उदरं तस्येव श्रीः शोभा यस्याः सा । त्रीणि संबो-
धनानि परिचितकथनायेति भावः । रैणवः कषायः रेणोः पर्पटस्य अयं रैणवः
निर्यासः पित्तज्वरं व्यति हंति । अहह इति अद्भुतम् ॥ २० ॥

भाषार्थ—हे कस्तूरीसे शोभायमान मस्तकके मध्यवाली हे अपने दोनों नेत्रोंसे
तौ मृगके मदको हरनेवाली, हे सिंहके समान सूक्ष्म उदरकी शोभावाली यह आश्चर्य है
केवल पित्तपापडेका काथही पित्तज्वरको नष्ट करता है ॥ २० ॥

एक एव खलु पैत्तिकज्वरं हन्ति पर्पटकृतः कषायकः ॥

चंदनोदकमहौषधान्वितश्चेत्तदा किमु पुनर्विचारणा ॥ २१ ॥

अयं श्लोकः क्षेपकः कस्मिंश्चित्पुस्तके दृश्यते अतो मयापि व्याख्यायते । एक एवेति । पूर्वार्धः उक्तार्थ एव । चंदन रक्तचंदन उदक (नेत्रवाला) महौषध शुठी एभिरन्वितो युक्तश्चेत्तदा पैत्तिक ज्वरं हन्ति इत्यत्र पुनर्विचारणा प्रमाणैस्तत्त्वपरीक्षा किं । अत्रापि विमर्शः किं । उक्तं च । एकः पर्पटकः श्रेष्ठः पित्तज्वरविनाशनः । किं पुनर्यदि युज्येत चंदनोदीच्यनागरैरिति ॥ २१ ॥

भाषार्थ—अकेला पित्तपापडेका कायही पित्तज्वरको नष्ट करता है और यदि उसमें रक्तचंदन, नेत्रवाला, और सोंठभी मिलाय लिये जाय तो क्या कहना है ॥ २१ ॥

आरोग्यलक्ष्मीरुपयाति पित्तज्वरातुरं रेणुक-
षायभाजम् ॥ मां त्वं यथा रत्नकले स्मरार्तं
कृतप्रकोपोपशमं सखीभिः ॥ २२ ॥

हे रत्नकले सखीभिः सह त्वं सहर्षं स्मरार्तं मामुपयासि तथा रेणुकषाय-
भाज रेणोः कषायः तं भजतीति तं पित्तज्वरेण आतुरः तं आरोग्यलक्ष्मीः
उपयाति नीरुजो भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

भाषार्थ—हे रत्नकले अर्थात् गीत वाद्य आदि उत्तम कलाओंमें कुशल पित्तपाप-
डेके कायको पीनेवाले पित्तज्वरके रोगीको आरोग्यकी शोभा उसप्रकार प्राप्त होती है
जैसे कामदेवसे दुःखित और तेरी सखीयोंने किया है शांत क्रोध जिसका ऐसे मुझको
वृ प्राप्त होती है ॥ २२ ॥

द्राक्षापर्पटराजवृक्षकटुकामुस्ताभयानां जलं
मूर्च्छाशोपनिदाघतृट्प्रलपनभ्रांत्याढ्यपित्तज्वरे ॥
दुःस्पर्शप्रमदाकिरातकटुकासिंहास्यरेणूद्भवः

काथः शर्करयान्वितोऽथ हरते तृट्दाहपित्तज्वरान् ॥ २३ ॥

द्राक्षादिपण्णा जलं काथ. मूर्च्छादियुक्ते पित्तज्वरे देयम् । तत्र द्राक्षा
गोस्तनी पर्पटः राजवृक्षः कृतमाल. कटुका मुस्ता मुस्तकः अजया पंचरेखा

हरीतकी । मूर्छा मोहः येन नरः काष्ठवत्पतति शोषः यक्ष्मा निदाघः स्वेदः
 तृट् जलस्य प्रलपनं प्रलापः भ्रांतिः भ्रमः । यथोक्तं । द्राक्षाभयापर्पटका-
 ह्वतिकाक्वाथं सशम्याकफलं विदध्यात् । प्रलापमूर्च्छाभ्रमदाहशोषतृष्णान्वि-
 ते पित्तभवे ज्वरे तु इति । दुस्पर्शो यवासः प्रमदा प्रियंगुः । महदीति । किरा-
 तो भूनिंबः कटुका कटुरोहिणी सिंहास्यो वासकः रेणुः पर्पटः एषां पण्णां
 कषायः शर्करयान्वितः सितासंयुतः पीतः तृट्दाहपित्तज्वरान् हरते दूरीक-
 रोति । तत्र काथे सिद्धे पूते अर्धगलोन्मिता शर्करा पश्चात्प्रक्षेतव्या । यथोक्तं ।
 काथे क्षिपेत्सितामंशैश्चतुर्थाष्टमषोडशैः ॥ वातपित्तकफातंके विपरीतं मधुस्मृत-
 मिति । अत्रैवं क्रमः । वातातंके सिता कथितजलाच्चतुर्थांशा प्रक्षेतव्या पित्ता-
 तंके अष्टमांशा कफातंके षोडशांशा शर्करा प्रक्षेतव्या । मधुनि विपरीतः क्रमः
 यथा वातातंके षोडशांशं मधु पित्तातंके अष्टमांशं कफातंके चतुर्थांशं मध्वि-
 त्यर्थः ॥ तृट् तृषा दाहो गात्रसंतापः एकस्मिन् व्याधौ योगद्वयमनेन श्लोकेन
 उक्तं बोद्धव्यं । काथः शर्करयान्वितो हरति तृट्दाहासपित्तज्वरा-
 निति वा पाठः ॥ २३ ॥

भाषार्थ—दाख, पित्तपापडा, अमलतास, कुटकी, मोथा, हरडै, इनका काथ उस
 पित्तज्वरको नष्टकरता है जिसमें मूर्छा, राजयक्ष्मा, पसीना, जलकी तृषा, प्रलाप और
 भ्रांतिहों और जवासा, महदी, चिरायता, कुटकी, अडूसा (वासा), पित्तपापडा,
 इनका वह काथ जिसमें मिश्री मिली होय तृषा, दाह, रक्तपित्त और पित्तज्वरको
 नष्टकरताहै ॥ २३ ॥

अहो किमर्थं बहुभिः कषायैः पराशराद्यैर्मुनिभिः प्रदिष्टैः ॥

छिन्नाशिवापर्पटतोयदानात्पित्तज्वरः किं न सरीसरीति

अहो विस्मये पराशराद्यैर्मुनिभिः प्रदिष्टैः प्रदर्शितैः बहुभिः कषायैः अनेकैः
 काथैः किमर्थम् किं प्रयोजनम् । यतः छिन्नाशिवापर्पटतोयपानात् पित्तज्व-
 रः किं न सरीसरीति अतिशयेन न गच्छति किं अपि तु गच्छत्येव । तत्र
 छिन्ना गुडूची शिवा धात्री पर्पटो रेणुः एषां काथस्य पानात् पित्तज्वरो अ-
 वश्यं गच्छतीत्यर्थः । उक्तं च । पर्पटामृतधात्रीणांकाथः पित्तज्वरं जयेदिति ।

सरीसरीति इत्यत्र गत्यर्थात्कौटिल्येऽर्थे एव यद् इति नियामकात् पित्तज्वरः किं न सरीसरीति अपि तु सरीसरीति अयं विपरीतार्थो भवति तदा अनया रीत्या र्थः क्रियते पित्तज्वरः किं सरीसरीति । कौटिल्यं गच्छति अपि तु न सरीसरीति इति सुवृथोपमम् । तत्र पित्तकफज्वरलक्षणमाह । लिप्ततिक्तास्यता तंद्रा मोहः कासोऽरुचिस्तृषा । मुहुर्दाहो मुहुः शीतं पित्तश्लेष्मज्वराकृतिः ॥ २४ ॥

भाषार्थ—आश्चर्यहै कि पराशरआदि मुनियोंके कहेहुये बहुतसे कषायोंमें क्या प्रयोजन है केवल गिलोह, आवला, पित्तपापडा, इनका काय देनेसे क्या पित्तज्वर नष्ट नहीं होताहै अर्थात् अवश्य होताहै ॥ २४ ॥

लोहितचंदनपद्मकधान्यच्छिन्नरुहापिचुमं-
दकषायः ॥ पित्तकफज्वरदाहपिपासावांति-
विनाशहुताशकरः स्यात् ॥ २५ ॥

अथ पित्तश्लेष्मिकज्वरे काथमाह । लोहितेति । लोहितचंदनादीनां काथः पित्तकफज्वरादीनां नाशको भवति । तत्र लोहितचंदनं रक्तचंदनं पद्मकं पद्मकाष्ठं धान्यं कुस्तुंबुरु छिन्नरुहा अमृता पिचुमंदो निंबः । कीदृशः कषायः पित्तकफज्वरदाहपिपासावांतिविनाशहुताशकरः । तत्र पित्तकफाभ्यां सहितो ज्वरः पित्तकफज्वरः दाहः गात्रसतापः शरीरौष्ण्यं वा पिपासा तृष्णा वांतिः वमनं तासां विनाशः हुताशो जठराग्निः तौ करोतीति । उक्तं च । गुडूचीनिंब-
धान्याकं पद्मकं रक्तचंदनम् । एष सर्वज्वरान् हति गुडूच्यादिस्तु दीपनः । हृष्टासारोचकच्छर्दिपिपासादाहनाशनः ॥ इति ॥ २५ ॥

भाषार्थ—लालचंदन, पद्मास, धनिया, गिलोह, और नीबकी छाल इनका काय पित्तकफज्वर, दाह, तृषा, वमन, और मदाग्नि इनको नष्ट करता है ॥ २५ ॥

जलजलजलवाहरेणुविश्वौषधशिशिरैः शिशिरंजलं
श्रुतं स्यात् ॥ सपदि सुखकरं सदा सदाहज्वरतृपि योज्य-
मिदं नवज्वरेऽपि ॥ २६ ॥

शय्या पल्लवपद्मपत्ररचिता वासो वयस्यैः समं कांतारे
कुसुमस्फुरत्तरुवरे वीणान्वितं गायनम् ॥ आलापाश्च शु-
कालिकोकिलकृताः कांताश्च कांताः कथा वाताश्वामल-
वालकव्यजनजा दाघं निराकुर्वते ॥ ३० ॥

शय्येति । एते शय्यादयः दाघं दह्यते कायोऽनेन । दहन्तस्मीकरणे हलश्चे
ति घञ् न्यंकादित्वात्कुत्वम् । दाघो दाहस्तं निराकुर्वते दूरीकुर्वति । के
ते तत्राह । पल्लवपद्मपत्ररचिता शय्या पल्लवानि कदल्याः किसलयानि तैः
रचिता निर्मिताः शय्याः संस्तरः दाहार्दितं कंजकदलीदलसंस्तरे इत्युक्तत्वाद-
नुक्तापि कदली योज्या । पुनश्च कुसुमस्फुरत्तरुवरे कुसुमैः सुमनोभिः स्फुरंतः
प्रकाशमानास्तरुवराः श्रेष्ठवृक्षाः यत्र तस्मिन् कांतारे वने वयस्यैः सवयोभिः
स्निग्धैः समं सार्द्धं वासोऽवस्थानं । पुनः वीणान्वितं गायनं वल्लक्या मिलितं
गायकं गानं वा । भूयश्च शुकालिकोकिलकृता आलापाश्च शुकाश्च अलयश्च
कोकिलाश्च ते तत्र शुकाः प्रियदर्शनाः कीराः अलयः भ्रमराः कोकिलाः
वनप्रियाः एतेषामालापाः आभाषणानि । पुनश्च कांताः मनोरमाः सर्वाङ्गसु-
न्दर्यो नार्यः । कांता इत्युभयान्वयि तेन कांताः कथा मनोरमाः प्रव-
धकल्पनाः । यद्वा कान्ताः स्त्रियः कांताकथा इत्येकं पदं वा तेन
कांतानां स्त्रीविशेषाणां कथाः शृङ्गाररसोत्तराः गोष्ठ्यः संलापाः । भूयश्च
अमलवालकव्यजनजाः वाताः अमलं निर्मलं वालकं स्वल्पकं यत्
व्यजनं तस्माज्जाताः एतादृशा वाताः । यद्वा अमलवालकयुक्ताः ये व्यजना-
स्तेभ्यो जाताः । व्यजनं तालवृत्तकमित्यमरः । वालज इति वा पाठः अमल-
वालाज्जातास्तालवृत्तजाश्च अमलवालाज्जाता ये व्यजनास्तेभ्यो जाता
इति वा ॥ ३० ॥

भाषार्थ—ये सब दाहको दूर करते हैं कि किले वा कमलके पत्तोंसे बनाई शय्या,
और खिले हैं फूल जिनपर ऐसे वृक्षवाले वनमें, अपनी अवस्थाओंके समान मित्रों-
केसाथ बसना, और वीनाके बाजेसहित गानेको और तोता, भ्रमर, कोयल आदि

पक्षियोंके शब्दको सुनना, और मनोहर स्त्रीयोंका संग और सुंदर कथाओंका श्रवण, निर्मल, और कोमल वीजनेकी पवन ॥ ३० ॥

तृड्दाहमोहाः प्रशमं प्रयांति निम्बप्रवालोत्थितफेनलेपा-
त् ॥ यथा नराणां धनिनां धनानि समागमाद्वारविलासि-
नीनाम् ॥ ३१ ॥

तृडिति । निम्बप्रवालोत्थितफेनलेपात् निम्बस्य सर्वतोभद्रस्य प्रवाला-
न्यम्निवपत्राणि किसलयानि तेभ्यः उत्थितः उत्पन्नः यः फेनः जलहासः तस्य
लेपात् लेपनात् । निम्बपत्राणां स्वरसो मथनीयस्तस्माद्यः फेन उत्तिष्ठतीति
भावः तन्मर्दनाच्च । तृट् च दाहश्च मोहश्च ते प्रशमता प्रयाति प्राप्नुवन्ति ।
कस्मात् कानीव वारविलासिनीनां वारे जनसमूहे विलसन्शीलानां निर्लज्जानां
वेश्यानां समागमात् संगत् मिथुनीभावाद्वा धनिनां धनसंपन्नानां आढ्यानां
नराणां धनानीव वित्तानि यथा । वारः सूर्यादिवारे स्यात् वृन्दावसरयोः
क्षणे इति मेदिनीकारः ॥ ३१ ॥

भाषार्थ—नीबके पत्तोंसे पैदाहुये फेन (झाग) के लेपसे तृपा, दाह, मोह (भ्रम),
इस प्रकार रोग नष्टहोतेहैं जैसे वेश्याओंके संगसे धनवालोंके धन नष्ट होजाते हैं ॥ ३१ ॥

अयि नितम्बिनि गायनलालसे मधुरचारिणि काममदा-
लसे ॥ हरति दाहमघर्मकरानने हिमहिमांशुजलैरनुलेप-
नम् ॥ ३२ ॥

पुनश्च तापप्रतीकारमाह । अयीति । अयीति कोमलामत्रणे । हे नित-
म्बिनि । नितम्बः स्त्रियाः पश्चात्कटितटः स विशालोऽस्त्यस्याः अत इतिठ-
नाविति इति ङीप् । तत्संबोधने हे नितम्बिनि हे गायनलालसे गायने लालसा
महत्प्रमिलापा यस्याः सा तत्संबोधने । पुनः हे मधुरचारिणि मधुर नितम्ब-
स्य भारेण गजवन्मन्दगमनेन प्रिय चरितुं शीलमस्याः सा । तत्संबोधने हे
काममदालसे । कामेन रिरसया यो मदो हर्षोन्मत्तता तेन अलसा क्रियाया
मन्दा आलस्ययुक्ता इतियावत् तत्संबोधने । पुनश्च हे अघर्मकरानने घर्मकरः

कित्सकपते वैद्यस्वामिन् लोलिम्बराज तत् तस्मात् कारणात् तैः किं क्रि-
यताम् । भो मुग्धे ऽप्रगल्भे मुग्धे इति विशेषणमन्वर्थम् । वैद्यकलायामकुश-
लत्वात्तैः कान्ताऽधरः सुधाऽधिकतरोऽमृताधिकतरः सद्यस्तापहरः केवलम्
सेव्यताम् । अयं विधिः कामज्वरे नतु पित्ते । उक्तं चाकान्ताकटाक्षदग्धानां
वद वैद्यकिमौषधम् । दृढमालिङ्गनं पथ्यं क्राथश्वाधरचुम्बनमिति । पाठांतर-
मिदम् रसिकत्वादत्र लेख्यम् ॥ ३५ ॥

भाषार्थ—हे प्राणप्यारी पित्तज्वरसे व्याकुल पुरुष विलंबसे फल देनेवाले और
पीनेमें दुखदायी नानाप्रकारकी लताओंके जलको मत पीवो स्त्री बोली हे वैद्यों के
स्वामी फिर वे पुरुष क्या करें पति उत्तर देता है हे मुग्धे (भीरू) वे पुरुष
शीघ्र तापका नाशक और अमृतसेभी अधिक जो स्त्रीका अधरामृत केवल उसकाही
सुखसे सेवन करें ॥ ३५ ॥

यदि पर्युषितं धान्यसलिलं सितया समं ॥

प्रभातसमये पीतमन्तर्दाहं नियच्छति ॥ ३६ ॥

अथ पित्तज्वरे अन्तर्दाहशांत्युपायमाह । यदीति । यदि पक्षान्तरे धान्य-
सलिलं धान्यस्य धन्याकस्य जलं पर्युषितं व्युष्टं क्षुण्णं धन्याकं मृत्पात्रस्थ
जले प्रक्षिप्य आच्छाद्य रात्रौ बहिः स्थापितं तत् व्युष्टं सितया शर्करया समं
सार्धं तत् प्रभातसमये प्रातःकाले पीतं सत् अन्तर्दाहं शरीराभ्यन्तरज्वालां
नियच्छति नाशयति । यथाह । व्युषितं धन्याकजलं प्रातः पीतं सशर्करं पुं-
साम् । अन्तर्दाहं शमयत्यचिराद्दूरप्ररूढमपीति । अन्यच्च प्रातः सशर्करः पेयो
हिमो धन्याकसम्भवः । अन्तर्दाहं तथा तृष्णां जयेत् स्रोतोविशोधन इति ।
पलं धान्यम् षट्पलं जलं सिता पलमिता इति कर्तव्यता ॥ ३६ ॥

भाषार्थ—यदि रात्रिको एक पल धनिया कूटकर जिसमें भिगोया होय उस छः
पल वासी जलको मिश्री डालकर प्रातःकालके समय पीवे तो शरीरके भीतरकी
ज्वाला नष्ट हो जाती है ॥ ३६ ॥

पञ्चमूल्यमृतामुस्ताविश्वभूनिवसाधितः ॥

कषायःशमयत्याशु वायुमायुभवं ज्वरम् ॥ ३७ ॥

अथ वातपित्तज्वरे नवागपाचनमाह पचमूलीति । पंचानां मूलानां शाल-
पर्ण्यादीना समाहारः पचमूली । द्विगोरिति ङीप् । तथाहि । शालपर्णीपृष्ठिप-
र्णीबृहतीद्वयगोक्षुरम् । वातपित्तहरं वृष्य कनिष्ठं पचमूलकम् । अमृता गु-
डूची मुस्ता मुस्तकम् विश्व शुण्ठी भूनिम्बः चिरतित्तः । एतैर्नवभिः निर्मितः
कषायः काथः वायुमायुभवं वायुर्वातः मायुः पित्तं ताभ्यां जनितं ज्वरमाशु
शीघ्रं शमयति नाशयति । यथाह चक्रपाणिदत्तः । संसृष्टदोषेषुहितं संसृष्टमयपा-
चनम् । विश्वामृतादभूनिम्बैः पंचमूलीसमन्वितैः । कृतः कषायो हंत्याशु वात-
पित्तोद्भव ज्वरमिति । तत्रवातपित्तज्वरलक्षणं यथा । तृष्णा मूर्छा भ्रमो दाहो
निद्रानाशः शिरोरुजा । कंठास्यशोषो वमथू रोमहर्षोऽरुचिस्तमः । पर्वभेदश्च
जृम्भा च वातपित्तज्वराकृतिरिति ॥ ३७ ॥

भाषार्थ—शालपर्णी पृष्ठपर्णी, और दोनोकटेहली, गोखरू, गिलोह, मोथा, सोठ,
चिरायता, इनसे बनायाहुआ काथ वातपित्तज्वरको शीघ्र नाश करताहै ॥ ३७ ॥

शृङ्गीकणाकट्फलपौष्कराणां क्षौद्रान्वितानां विहितो व-
लेहः ॥ श्वासेन कासेन युतं बलासज्वरं जयेदत्र न कापि
शंका ॥ ३८ ॥

अथ श्वामकाससहिते कफज्वरेऽवलेहमाह । शृङ्गीति । क्षौद्रान्वितानां शृं-
ग्यादिचतुर्णां विहितोऽवलेहः श्वासेन कासेन च सहितं बलासज्वरं जयेत् अत्र
कापि शंका नास्ति । तत्र क्षौद्र कपिलवर्णं मधु । यथोक्तम् । मक्षिकाः कपिलाः सू-
क्ष्माः क्षुद्राख्यास्तत्कृत मधु । मुनिभिः क्षौद्रमित्युक्तं तद्वर्णात् कपिल भवे-
त् । गुणैर्मक्षिकवत् क्षौद्र विरोपान्नेहनाशनमिति भावप्रकाशे । क्षुद्राभिर्मक्षि-
काभिः कृतम् । क्षुद्राभमरेत्यञ् । शृङ्गी अजशृगा कणा मागरी कट्फलः श्री-
पर्णिका पौष्करं पुष्करमूलम् एषा कृतोऽवलेहः । अवलेहो नाम काथैर्यत् पुनः
पाकात् घनत्वं सारसक्रिया । सोऽवलेहश्च प्रायः इत्युच्यते बुधैरिति वैद्यक-
परिभाषा ॥ ३८ ॥

भाषार्थ—मेंढासिंगी पीपल कायफल और पोहकरमूल पीलेसहतमें बनाई-हुईकी चटनी श्वास और खांसी जिसमें ऐसे कफज्वरको नष्टकरतीहै इसमें कुछभी शंका नहीं ॥ ३८ ॥

भाङ्गीगुडूचीधनदारुसिंहीशुण्ठीकणापुष्करजःकषायः ॥ ज्वरं निहन्ति श्वसनं क्षिणोति क्षुधां करोति प्ररुचिं तनोति ॥ ३९ ॥

अथ श्वासयुते ज्वरे चिकित्सामाह । भाङ्गीति । भाङ्गर्याद्यष्टानामोषधीनां कषायः ज्वरं नितरां हन्ति । श्वसनं श्वासं क्षिणोति नाशयति क्षुधां करोति प्ररुचिं प्रकृष्टमन्नाभिलाषं तनोति विस्तारयति । तत्र भाङ्गी ब्राह्मणयष्टिका गुडूची अमृता धनो मेघनामा दारुर्देवदारु सिंही कंटकारी शुण्ठी महौषधम् कणा कृष्णा पुष्करजः पौष्करमूलम् ॥ ३९ ॥

भाषार्थ—भांरंगी गिलोह मोथा देवदारु भटकौरैया सोंठ पीपल पोहकरमूल इनका काथ ज्वर और श्वासको नष्ट करताहै क्षुधा और अन्नमें रुचिको बढाताहै ॥ ३९ ॥

ममद्वयं विस्मयमातनोति तिक्ताकषायो मुखतिक्तताघ्नः ॥ निपीडितोरोजसरोजकोषा योषा प्रमोदं प्रचुरं प्रयाति ४०

ममेति । मम लोलिम्बराजस्य वस्तुद्वयं विस्मयमाश्चर्यमातनोति उत्पादयति । किं तत् द्वयम् तिक्ताकषायो मुखतिक्तताघ्नः तिक्ता कटुकी तस्याः कषायः काथः मुखतिक्तताघ्नः मुखकटुत्वनाशको भवतीत्येकम् । प्रलापो वक्रकटुतेत्यादि निदानोक्तत्वात् मुखतिक्तता पित्तज्वरकृता बोध्या । पुनश्च निपीडितोरोजसरोजकोषा नितरां पीडितः करेण उरोजसरोजयोः कुचकमलयोः कोशः कुङ्कुमं यस्याः सा योषा स्त्री प्रचुरं प्रभूतं बहुतरं प्रमोदं हर्षं प्रयाति प्राप्नोतीत्येतद्वयमित्यर्थः ॥ ४० ॥

भाषार्थ—लोलिम्बराजकवि अपनी स्त्रीसे कहता है कि मुझे इन दो वस्तुओंसे आश्चर्य होता है कि कुटकीका काथ मुखकी कटुताको नष्ट करता है और हाथोंसे दबाया है रूपी स्तनोंका अग्रभाग जिसका ऐसी स्त्री अत्यंत आनंदको प्राप्त होती है ॥ ४० ॥

काथः कट्फलकतृणाब्दधनिकाशृंग्युग्रगंधाभया-
भाङ्गीर्षपटविश्वदेवतरुजो वाल्हीकमध्वान्वितः ॥

कासश्वासमुखामयज्वरबलश्लेष्मप्रकोपं हरेत्
तद्वत्कोमलकंठि कंठजनितां पीडां च जेह्वीयते ॥ ४१ ॥

इदानीं श्लेष्मकासश्वासमुत्सामयकण्ठपीडाचिकित्सामाह काथइति । वा-
हीकमध्वान्वितः कट्फलकतृणाब्दधनिकाशृंग्युग्रगन्धाभयाभाङ्गीर्षपटविश्व-
देवतरुजः काथः कासश्वासमुखामयज्वरबलश्लेष्मप्रकोपं हरेत् । तच्च वाल्हीकं
हिङ्गु तच्च शाणमितम् मधु माक्षिकं तच्च तोलरुद्रयात्मककर्पमितम् कट्फलः
कैढर्यः कतृण पौरम् अब्दो मुस्ता धनिका धन्याकम् शृङ्गी कर्कटशृङ्गी उग्र-
गन्धा वचा अभया हरीतकी भाङ्गी ब्राह्मणयष्टिका पर्पटः पित्तारिः विश्व-
शुंठी देवतरुदेवदारुः । एकादशभिरेतैर्द्रव्यैर्जनिते काथे पूते च शीति तत्र पश्चा-
द्विद्धुमगुनी प्रक्षेप्तव्ये । स पीतः सन् कासादीन् हरेत् तत्र कासः श्वासः
श्वासरोगः मुखामयो गलशुण्ठ्यादिरूपो मुखरोगः ज्वरबल ज्वरवेगः श्लेष्म-
प्रकोप कफवृद्धिम् हे कोमलकण्ठि मुदुगलध्वनिविशिष्टे तद्वत् तथैव कठज-
नितां गलोद्भवा पीडा व्यथा च जेह्वीयते अतिशयेन नाशयति । कोमल मृदुले
जले इति । कठो गले सन्निगने ध्वनौ मदनपादपे इति च मेदिनीकारः ॥ ४१ ॥

भाषार्य—कायफल रामकपूर धनिया मोया काकडासिङ्गी वचपाचरे खाकीहरद
भाङ्गी पित्तपापडा सोंठ देवदारु इनके काथमें चार मासे हाँग और दो तोले सहत
मिलानेसे खासी, श्वास, मुखके रोग, ज्वरका बल, और कफकी वृद्धि नष्ट होते हैं हे
कोमलकण्ठवाली तिसीप्रकार कठकी पीडाको नष्ट करता है ॥ ४१ ॥

अरुचिं द्यति लुङ्गकेशरं सघृतं सैववचूर्णमिश्रितम् ॥

रुचिमंबुरुहस्य तन्वि ते नयनं खंजनगंजनं यथा ॥ ४२ ॥

अरुचिमिति । हे तन्वि हे लुशाङ्गि सघृत सैववचूर्णमिश्रित शीतशिवर-
जोयुक्तं लुङ्गकेशर बीजपूरकेशरम् । बीजपूरकेशरयोर्भूतेन सहाबलेहः अरुचि-
मन्त्रानभिलाषस्वरूपम् रोग द्यति खण्डयति । अत्र दृष्टान्तः हे तन्वि खंजन-

मंजनं खंजनं खंजरीटाख्यपक्षिणं गञ्जयति समदत्वात् तिरस्करोति एवंभूतं ते
नयनं लोचनं यथा अंबुरुहस्य अंभोजस्य रुचिं शोभां खंडयति तथेत्यर्थः ॥ ४२ ॥

भाषार्थ—हे तन्वि (पतली) घी और सींघालवण जिसमें मिला होय ऐसा विजो-
रानीबूका, केशर (जीरा,) अन्नकी अरुचिको इसप्रकार नष्ट करता है जैसे खंजन
पक्षीको तिरस्कार करनेवाला तेरा नेत्र, कमलकी रुचिको नष्ट करता है ॥ ४२ ॥

ग्रन्थीन्द्रजाऽमरपुरकृमिशत्रुभाङ्गीभृंगत्रिकटुनलकट्फ-
लपौष्कराणाम् ॥ रास्नाभयावृहतिकाद्वयदीप्यभूतकेशी-
किरातकवचाचविकावृकीणाम् ॥ ४३ ॥ काथोहन्या
त्सन्निपातान्समूलान् बुद्धिभ्रंशस्वेदशैत्यप्रलापान् ॥ शू-
लाधमानं विद्रधिश्लेष्मवातान् वातव्याधिं सूतिकानां च
तद्वत् ॥ ४४ ॥ युग्मं ॥

अथ सकलसन्निपातानां बुद्धिभ्रंशस्वेदादीनां च नाशाय काथमाह ।
ग्रन्थीत्यादिश्लोकाभ्याम् । ग्रन्थ्यादीनां त्रयोविंशतिद्रव्याणां काथः समस्तान्
सकलान् सन्निपातान् त्रिदोषजनितान् बुद्धिभ्रंशं चित्तवैकल्यम् स्वेदम् प्रस्वेदं
शैत्यं शरीरे शीतभावं प्रलापमनर्थभाषणम् शूलं वातेन जठरपीडां आध्मानं
वातनिरोधजं स्वेदनोदरपूर्णत्वम् । शूलाध्मानयोर्द्वन्द्वैक्यम् । विद्रधिं हृद्रूणम् ।
श्लेष्मवातं कफयुक्तवायुम् तद्वत् तथैव सूतिकानां नवप्रसूतानां वात-
व्याधिं वायुरोगं च हन्यात् नाशयेत् । हन्यादित्यस्य सर्वत्र सन्निपातादौ
सम्बन्धः । तत्र ग्रन्थिः पिप्पलीमूलं इन्द्रजः इन्द्रयवः अमरः कुलिशवृक्षः सी-
हुण्डः अमरो देवदार्विति कश्चित् । पुरो गुग्गुलुः कृमिशत्रुः विडंगः भाङ्गी
फाजिका भृङ्गं भृङ्गराजः त्रिकटु विश्वोपकुल्यामरिचम् अनलश्चित्रकः कट्-
फलः श्रीपर्णिका पौष्करं पुष्करमूलम् रास्ना नरकुली अभया पंचरेखाहरी
तकी बृहतिकाद्वयं कंटकारीयुग्मम् दीप्या यवानी भूतकेशी जटामांसी कि-
रातकश्चिरत्तः वचा षड्ग्रन्था चविका चव्यम् वृकी पाठा । अथ सन्नि-
सामान्यलक्षणमाह । क्षणे दाहः क्षणे शीतमस्थिसंधिशिरोरु-

जा । सस्त्रावे कलुषे रक्ते निर्भुमे चापि लोचने । सस्वनौ सरुजौ कर्णौ
कंठः शूकैरिवावृतः । तद्रा मोहः प्रलापश्च कासः श्वासोऽरुचिर्भ्रमः ।
परिदग्धा स्वरस्पर्शा जिह्वा स्रस्तागता परम् । ष्ठीवन रक्तपित्तस्य
कफेनोन्मिश्रितस्य च । शिरसो लोठन तृष्णा निद्रानाशो हृदि व्यथा । स्वे-
दमूत्रपुरीषाणा चिराद्दर्शनमल्पशः । कृशत्व नातिगात्राणा सतत कंठकूजनम् ।
कोठाना श्यावरक्तानां मडलाना च दर्शनम् । मूकत्वं स्रोतसा पाको गुरुत्व-
मुदरस्य च । चिरात्पाकश्च दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिरिति । असा-
ध्यसन्निपातस्य लक्षणमाह । दोषे विवृद्धे नष्टेऽग्नौ सर्वसंपूर्णलक्षण । सन्निपात-
ज्वरोऽसाध्यः कृच्छ्र साध्यस्त्वतोऽन्यथा । अथावधिमाह । सप्तमे दिवसे प्राप्ते
दशमे द्वादशे वा । पुनर्वोरतरो भूत्वा प्रशमं याति हति वा । सप्तमीद्विगुणा-
चैव नवम्येकादशी तथा । एषा त्रिदोषमर्यादा मोक्षाय च वराय च । सनि-
पातज्वरस्याते कर्णमूलेषु दारुणः । शोथः संजायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यते
इति माधवकरः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

भाषार्थ—पीपलामूल इद्रजो सेहुड वा देवदारु वायविडग भारगी दालचिनी सोढ
मिरच पीपल चीता कायफल पोद्दकरमूल रासन हरड दोनों कटेहली अजमायन
जटामासी चिरायता वच चव्य और पाठा इन तेईस औषधियोंका काय उन सन्निपा-
तोंको नष्ट करताहै जिनमें बुद्धिका भ्रम (मोह) पसीना शीतता और प्रलाप (बक-
वादकरना) शूल अफरा विद्रधि (हृदयफोडा) कफ वातहो और वातकी व्याधि
और प्रसृतकी व्याधिकोभी तिसीप्रकार नष्ट करताहै ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

अर्कानंताकिरातामरतरुरसनासिंदुवारोग्रगंधा
तर्कारीशिग्रुपंचोषणघुणदयितामार्कवाणां कपायः ॥
सद्यस्तीव्रोस्त्रिदोषानऽपहरति धनुर्मारुतं दंतबंधं शैत्य-
गात्रेषु गाढं श्वसनकसनकं सूतिकावातरोगान् ॥ ४५ ॥

काथातरमाह । अर्कानन्तेत्यादिना । अर्कादीनां पोडशद्रव्याणां कपायः
काथः पीतः सन् तीव्रान् दुःसहान् त्रिदोषान् सन्निपातान् धनुर्मारुतं धनु-

वार्तम् दंतबंधं दंतानां रदनानां बन्धो बंधनम् गात्रे शरीरे गाढं दुःसहं शैत्यं
कम्पम् श्वसनं श्वासम् कसनं कासम् सूतिकावातरोगान् प्रसूतस्त्रीवातव्या-
धीन् सद्वस्तत्कालमपहरति । तत्र अर्कः अर्कमूलम् अनन्ता ताम्रमूलायासः
किरातश्चिरतिक्तः अमरतरुः देवदारुः रसना रास्ना सिन्दुवारः सिन्धुकः उग्र-
गंधा वचा तर्कारी अरणी अग्निमंथः शिशुः शोभांजनः पंचोषणं पंचकोलम् ।
तद्यथा । पंचकोलं कणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरैरिति । घुणदयिता अति-
विषा मार्कवो भुंगराजः ॥ ४५ ॥

भाषार्थ—आककी जड़ जवासा और चिरायता देवदारु रासन (जैतकेबीज) सं-
भालू वच अरणी सोजना पीपलामूल पीपल चव्य चीता सेंठ अतीस भांगरा इन
सोलह औषधियोंका काथ बडेभारी संनिपातोंको और ऐसी वातको जिनमें दे-
ह धनुषाकार होजाय दांतोंके बंधनको और गात्रोंमें शीतको और प्रवृद्धश्वास
और खांसीको और प्रसूतास्त्रीकी वातव्याधिको नष्टकरताहै ॥ ४५ ॥

तिक्तातिक्तकपर्पटामृतशठीरास्नाकणापौष्कर-

त्रायंतीबृहतीसुरौषधशिवादुस्पर्शभाङ्गीकृतः ।

क्वाथो नाशयति त्रिदोषनिकरं स्वापं दिवा जागरम्
नक्तं तृणमुखशोषदाहकसनं श्वासानशेषानपि ॥ ४६ ॥

अपरं सकलसन्निपातापहं काथमाह । तिक्तेति। तिक्तादिपंचदशौषधैर्विहितः
कषायः सर्वान् सन्निपातान् स्वापादींश्च नाशयति । तत्र तिक्ता कटुकी तिक्तको
तूनिम्बः पर्पटः पित्तारिः अमृता गुडूची शठी गंधमूली रास्ना भुजंगाक्षी कणा
वमला पौष्करं पुष्करमूलं त्रायन्ती त्रायमाणा बृहती कंटकारी सुरो देवदारुः
औषधं शुंठी शिवा हरीतकी दुःस्पर्शो धन्वयासः भाङ्गी ब्राह्मणयष्टिका एतैः
पञ्चदशभिर्निर्मितः कषायः त्रिदोषनिकरं सन्निपातसमूहम् । दिवा स्वापं दिवसे
रायनं नक्तं जागरं रात्रौ जागरणम् तृणमुखशोषदाहकसनम् तृट् पिपासा मुख-
शोपो वक्रस्य शोषणम् दाहो गात्रसन्तापः कसनं कासः एषां द्वैक्यम् अ-
शेषान् निःशेषान् महाश्वासादीन् नाशयति । सन्निपाताः यथा मांडवीये ।
• कण्ठकुब्जकः । कर्णको जित्तगश्चैव रुग्दाहश्चां

तकस्तथा । भुग्नेत्रो विलापश्च प्रलापः शीतलाङ्गकः । अभिन्यासश्चेति वि-
द्यात्सन्निपातास्त्रयोदशेति । एतेषां लक्षणान्याह चक्रपाणिदत्तः । सदास्यं
श्लेष्मणा पूर्णं शूलः कासोतिवेदना । शोथश्च लक्षणान्येव शीघ्रगे सान्निपातके १
अतितद्रा ज्वरः श्वासः कासस्तापोऽतिसारकः । स्थूलकण्ठः सिताश्यामा
जिह्वा कण्ठे च कूजति । श्रुतिरल्पा चेति विद्यात्तात्रिके सन्निपातिके २ मदो
मोहो भ्रमस्तापो हास्यशीतप्रलापवान् । नित्य वैकल्पिता पीडा विकटाक्ष-
निरीक्षणं । लक्षणैः सन्निपातोय ज्ञातव्यश्चित्तविभ्रमः ३ कण्ठग्रहो ज्वरो
मूर्च्छा दाहः कम्पो विलापन । मोहस्तापः शिरोर्तिश्च वातार्तः प्रलय गतः ।
कण्ठकुब्ज सन्निपातं कष्टसाध्यं विनिर्दिशेत् ४ ज्वरः कर्णांतशोथश्च श्वासः
कम्पः प्रलापनः । स्वेदः कण्ठग्रहस्तापस्तृणमोहो भयमेवच । कर्णिके सन्निपाते
च लक्षणानि भवति हि ५ सकण्ठा कठिना जिह्वा कासः श्वासोतिविद्वलः ।
मूको बधिरता तापो बलहानिश्च लक्षण । जिह्वगः सन्निपातोय कष्टात् कष्ट-
तरः परः ६ मोहस्तापः प्रलापश्च व्यथा कण्ठे भ्रमः श्रमः । वेदना च तृषा
जाड्य श्वासश्च लक्षणैरिमैः । कष्टात्कष्टतरो ज्ञेयः रुग्दाहः सन्निपातिकः ७
दाहो मोहः शिरःकपो हिक्का श्वासोद्धर्मदन । सन्तापश्चान्तको ज्ञेयः सन्नि-
पातोतिमारकः ८ श्वसन लोचने भुग्नेऽस्मृतिःस्थूला ज्वरोपिकः । मोहः प्रल-
पन कम्पो भ्रमो निद्रा च लक्षणैः । ज्ञातव्यो भुग्नेत्रोय सन्निपातः क्षयंकरः ९
रक्तनिष्ठीवन मूर्च्छा ज्वरो मोहस्तृषा भ्रमः । वातिर्हिक्कातिसारश्च सज्ञा-
नशो हृदि व्यथा । मण्डल श्यावरक्तश्च देहेषु लक्षणैरिमैः । ज्ञातव्यः सन्निपा-
तोय रक्तपीवी निपातकः १० प्रलापतापकर्णातिप्रज्ञानाशोतितापवान् । ज्ञेयः
प्रलापकश्चिन्हैः सन्निपातोतिमारकः ११ शरीर हिमवच्छीतमतिसारश्च क-
म्पन । कर्णनादो हस्ततापो हिक्का श्वासः क्रमोत्तर । सर्माङ्गशीतलो हन्ति
शीताङ्गः सन्निपातरुः १२ त्रिदोषं च मुख शुष्क निद्रावैकल्यकष्टवाक् ।
निश्चेतनमतिश्वासो मदाग्निर्वलहीनता । मृत्युतुल्यमभिन्यास सन्निपात च ल-
क्षयेदिति १३ श्वासभेदानां लक्षणान्याह च भावमिश्रः । महोर्ध्वच्छिन्नत-

मकक्षुद्रभेदैस्तु पञ्चधा । भिद्यते स महाव्याधिः श्वास एको विशेषतः । उद्धू-
यमानवातो यः शब्दवद्दुःखितो नरः । उच्चैः श्वसिति सन्नद्धो मत्तर्षभ इवा-
निशं । प्रनष्टज्ञानविज्ञानस्तथा विभ्रांतलोचनः । विवृताक्ष्याननो बद्धमूत्रवर्चा वि-
शीर्णवाक् । दीनः प्रश्वसितं चास्य दूराद्विज्ञायते भृशम् । महाश्वासोपसृष्टस्तु
क्षिप्रमेव विपद्यते । अस्यार्थः । उद्धूयमानो वातः ऊर्ध्वं नीयमानो वातो य-
स्य सः शब्दवत् सशब्दं यथा स्यात् । कीदृक् स शब्दः तद्वोधयितुमाह । म-
त्तर्षभ इव उच्चैः श्वसितीत्यन्वयः । सन्नद्धः आनद्धः आनाहयुक्त इति यावत् ।
ज्ञानं शास्त्रं विज्ञानं तदर्थविनिश्चयः । विशीर्णवाक् स्खलितवचनः दीनः ग्लानः
मारकश्चायं महाश्वासः । ऊर्ध्वश्वासमाहा ऊर्ध्वं श्वसिति योत्यर्थं नच प्रत्याहरत्य-
धः । श्लेष्माव्रतमुखस्रोतः क्रुद्धगंधवहार्दितः । ऊर्ध्वदृष्टिर्विपश्यंस्तु विभ्रांताक्ष इतस्त-
तः । संमुह्यन्वेदनार्तश्च शुष्कास्योरतिपीडितः । ऊर्ध्वश्वासे प्रकुपिते ह्यधः श्वासो
निरुध्यते । मुह्यतस्ताम्यतश्चोर्ध्वं श्वासस्तस्यैव हन्त्यसून् २ । अस्यार्थः सर्वेषु
श्वासेषु ऊर्ध्वं श्वसते अत्रात्यर्थमिति शेषः नच प्रत्याहरत्यधः न श्वासमधः
करोति । श्लेष्मावृतेत्यादि । श्लेष्मणा आवृतं यन्मुखं स्रोतांसि च तैः क्रुद्धो
यो गन्धवहस्तेनार्दितः विपश्यन् इतस्ततो विकृतं यथा स्यादेवं पश्यन् अधः
श्वासो निरुध्यते श्वासो नाधः प्रवर्तत इति । ऊर्ध्वश्वासस्यारिष्टस्य लक्षणमाह ।
मुह्यतो मोहं प्राप्नुवतश्च ऊर्ध्वश्वासोसून् प्राणान् हन्ति । तस्यैवेति नतु मोह-
ग्लानिरहितस्य । छिन्नश्वासमाह । यस्तु श्वसिति विच्छिन्नं सर्वप्राणेन पी-
डितः । नच श्वसिति दुःस्वार्तो मर्मच्छेदरुजार्दितः । अनाहस्वेदमूर्च्छातो दह्य-
मानेन वस्तिना । विप्लुताक्षः परिक्षीणः श्वसन् रक्तैकलोचनं । विचेताः
परिशुष्कास्यो विवर्णः प्रलपन्नरः । छिन्नश्वासेन विच्छिन्नः स शीघ्रं विजहा-
त्यसून् ३ । अस्यार्थः विच्छिन्नं सविच्छेदं सर्वप्राणेन यावद्वलेन मर्मच्छेदरु-
जार्दितः हृदयशिरश्छेदेवेदनयैव पीडितः दह्यमानेन वस्तिनोपलक्षितः विप्लु-
ताक्षः अश्रुपूर्णनेत्रः विचेताः उद्विग्नचित्तः छिन्नश्वासेन विच्छिन्नः । यस्तु
श्वसिति विच्छिन्नमित्यादिलक्षणयुक्तो यः । स नरश्छिन्नश्वासेन विच्छिन्नः

पीडितो बोद्धव्य इति मारकश्चायं विच्छिन्नश्वासः । तमकश्वासमाह । प्रति-
लोमं यथा वायुः स्रोतासि प्रतिपद्यते । ग्रीवां शिरश्च संगृह्य श्लेष्माणं समुदीर्य
च । करोति पीनसं तेन कण्ठे घुर्घुरकं तथा । अतीव तीव्रवेगश्च श्वास प्राण-
प्रपीडकं । प्रताम्यति स वेगेन त्रस्यते सन्निरुध्यते । प्रमोहं कासमानश्च स गच्छति
मुहुर्मुहुः । श्लेष्मणा मुच्यमानेन भृशं भवति दुःखितः । तस्यैव च विमोक्षान्ते
मुहूर्तं लभते सुखम् । तस्यास्योद्धंसते कण्ठः कृच्छ्राच्छक्रोति भाषितुम् ।
नचापि निद्रा लभते शयानः श्वासपीडितः । पार्श्वे तस्यावगृह्णाति शयानस्य
समीरणः । आसीनो लभते सौख्यमुष्णं चैवाभिनन्दति । उच्छ्रिताक्षो ललाटेन
स्विद्यता भृशमार्तिमान् । विशुष्कास्यो मुहुः श्वासो मुहुश्चैवावधम्यते । मेघा-
म्बुशीतप्राग्वातैः श्लेष्मलैश्च विवर्द्धते । स्याप्यस्तमकः श्वास साध्यो वा
स्यान्नवोत्थितः । ४ । अस्यार्थः । संगृह्य व्यथया समुदीर्य वर्द्धयित्वा पीनसं
नासास्त्रावं तेन श्लेष्मणा घुर्घुरकं घुर्घुरशब्दं प्राणपीडकं प्राणाधिष्ठानहृदयप्रपीडकं
प्रताम्यति । तमसि प्रविशतीति । वेगेन श्वासवेगेन । सन्निरुध्यते निश्चेष्टो भवतीति
चरकः । सन्निरुध्यते श्वास इति जैम्पटः । श्लेष्मणा मुच्यमानेन सुखं सुख-
मिव उद्धंसते व्यथितो भवति । शयानः शय्यानिहिताङ्गः अवगृह्णाति पीड-
यति । उष्णं चैवाभिनन्दतीत्यनेन तमको वातकफारब्ध इति बोद्धव्यम् । उ-
च्छ्रिताक्षोऽश्रुनाक्षः ललाटेन स्विद्यता । उपलक्षितः अवधम्यते गजारूढस्यैव
सर्वगात्राणि चाल्यत इति । क्षुद्रश्वासमाह । रूक्षायासोद्भवः कोष्ठे क्षुद्रो वात
उदीरयन् । क्षुद्रश्वासेन सोत्पथं दुःखेनाङ्गप्रवर्द्धकः । हिनस्ति नच गात्राणि
नच दुःखो यथेतेरे । नच भोजनपानानां निरुणद्धच्युचिता गतिम् । नेद्रियाणां
व्यथा चापि काचिदुत्पादयेद्रुजम् । स साध्य उक्तो बलिनः सर्वे वा व्यक्त
लक्षणाः । ५ । अस्यार्थः । क्षुद्रः अल्पनिदानलिङ्गः । उदीरयन्नुर्ध्वं गच्छन् ।
दुःखः दुःखप्रदः । सर्वे महाश्वासादयोपीति ॥ ४६ ॥

भाषार्थ—कुटकी चिरायता पित्तपापडा गिलोह कचूर रासन जैतके बीज पीपल पो-
करसूल त्रायती (त्रायमाणा) भटकटैया देवदारु सोंठ हरदे जवाता भारगी इन पंद्रह

औषधियोंका काथ दिनकी निद्रा रात्रिका जागरण प्यास और मुखका सूखना और शरीरकी दाह खांसी और पांचप्रकारका स्वास इन सब रोगोंको नष्टकरताहै ॥४६॥

सन्निपातस्य कालस्य कश्चिद्भेदो न विद्यते ॥

चिकित्सको जयेद्यस्तं तस्मात्कोस्ति प्रतापवान् ॥४७॥

कालेन सह सन्निपातस्याभेदं वदन् तज्जयकर्तुर्वैद्यस्य प्रशंसामाह सन्निपातस्येति द्वाभ्याम् । सन्निपातस्य त्रिदोषजनितव्याधेः कालमृत्योश्च कश्चित् कश्चन भेदो विशेषो न विद्यते नास्ति । यो वैद्यः तं सन्निपातं जयेत् पराङ्मुखीकुर्यात् तस्माद्भिषजोऽन्योऽपरः प्रतापवान् नाममात्रोच्चारणेन वैरी विदारणकर्ता कोस्ति न कोऽपीत्यर्थः । उक्तं च । मृत्युना सह योद्धव्यं सन्निपातचिकित्सुना । यस्तु तत्र भवेज्जेता स जेताऽऽमयसंकुलम् इति ॥ ४७ ॥

भाषार्थ—संनिपात और कालका कुछभी भेद नहीं है उस संनिपातको जो वैद्य जीतले उससे परे प्रतापी कोनहै अर्थात् कोई नहीं ॥ ४७ ॥

त्रिदोषाजगरग्रस्तं मोचयेद्यस्तु वैद्यराट् ॥

आत्मापि तस्मै दातव्यः किं पुनः कनकादयः ॥ ४८ ॥

त्रिदोषाजगरग्रस्तं त्रिदोषः सन्निपातः स एव अजगरः सर्पविशेषः तेन ग्रस्तं गिलितं नरं यो वैद्यराट् मोचयेत् तस्मै वैद्यराजे आत्मा देहोपि दातव्यः देयः कनकादयः पुनः किम् कनकादीनां पुनः का वार्तेति ॥ ४८ ॥

भाषार्थ—जो वैद्य संनिपातरूपी अजगरसे ग्रसेहुये पुरुषको छुटाले उसको अपना देहभी देदे सोना आदितो क्या चीज है ॥ ४८ ॥

यः शोफः श्रुतिमूलजः सुकठिनः शांते त्रिदोषज्वरे

रक्तं तत्र जलौकया परिहरेत्सर्पिः पिवेच्चातुरः ॥

रास्त्रानागरलुंगमूलहुतभुग्दाव्यग्निमन्थैः समै-

र्लपः स्यादरविंदवंद्यनयने शोथव्यथाध्वंसनः ॥ ४९ ॥

सन्निपातानंतरं कर्णमूले शोथो भवति तदुपायमाह । यः शोफ इति ।

सन्निपातज्वरे शांते निवृत्ते सति श्रुतिमूलजः कर्णपार्श्वोद्भवो

यः शोफः शोथः । कीदृशः शोफः । सुकठिनः अतिकठोरः । तत्र जलौक्या
रक्तपया रक्तं रुधिरं परिहरेत् निष्कासयेत् । जलौक्येति जातौक्यवचनं
आतुरो रोगी सर्पिः घृतं च पिबेत् । हे अरविद्वन्द्वनयने अरविर्द्वन्द्वनयने
वैद्ये वन्दनीये नयने लोचने यस्याः तत्सबोधने शोथव्यथाध्वसनः शोफपीडा-
विनाशनः रास्नादिषड्भिर्लेपः स्यात् । तत्र रास्ना नाकुली नागर शुंठी लुग-
मूलं बीजपूरब्रह्मम् हुतभुक् चित्रकः दार्वी दारुहरिद्रा अग्निमन्यो गणिकारि
का एतैः षड्भिः समैः समानैर्लेपो विहितः । अत्राह वाग्भटः । सन्निपातज्व-
रस्याते कर्णमूले सुदारुणः । शोफः संजायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यते । सुश्रुते
तु विशेष उक्तः । ज्वरादितो वा ज्वरमध्यतो वा ज्वराततो वा श्रुतिमूलशोफः ।
क्रमादसाध्यः खलु कष्टसाध्यः सुखेन साध्यः कथितो मुनीन्द्रैरिति ॥ ४९ ॥

भाष्य—सन्निपातज्वरके दूर होनेपर कानोंकी जड़में जो बड़ा कठीन शोथ(सूजन)
होजाय तो उसमेंसे जोंक, लगाकर रुधिर निकसवायदे और रोगी धीको पीवें और
हे कमलभी जिसके नेत्रोंको नमस्कार करें ऐसी स्त्री, रासन सोंठ, विजोरा नीबूकी जड़
चीता दारुहलदी अरणी बराबर इन सबको लेकर लेप करें तौ उसशोथकी पीडा
नष्ट होजातीहै ॥ ४९ ॥

शूलात्पार्श्वशिरःस्थितात्कसनतः श्वासाच्चजीर्णज्वरा-
न्मुक्तः स्यात्पुरुषः पयःपरिपिवन्पंचाग्निणा पाचितम् ॥

एकासौ गुडपिप्पली विजयते जीर्णज्वराजीर्णरूक्-
क्षुन्मांद्यारुचिपांडुजंतुकसनश्वासान् किमन्यौपधैः ५० ॥

अथ शिरःपार्श्वस्थितशूलकासश्वासजीर्णज्वराणां निवृत्तेरुपायमाह शूला-
दिति । पुरुषो मनुष्यः पञ्चाग्निणा शालपण्यादिलघुपंचमूलेन पाचितं पक्वपयो
जलम् परिपिवन् संपक् पानं कुर्वन् पार्श्वशिरःस्थितात् मस्तकातकस्थात्
शूलात् पीडायाः शंस्यशूलादित्यर्थः कमननं प्राप्तात् श्वासात् श्वासरोगात् च
पुनः जीर्णज्वरात् भिस्माहातीतान्महागदाच्च मुक्तः स्यात् रहितो भवति।अपि
च हे अरविद्वन्द्वनयने असौ गुडपिप्पली गुडेन शिशुप्रियेण युक्ता पिप्पली

कृष्णा एका एकाकिनी जीर्णज्वराजीर्णरूक्षुन्मांद्यारुचिपांडुजंतुकसनश्वा-
सान् यदि विजयते जयति तर्ह्यन्यौषधैः गुडपिप्पल्यतिरिक्तैर्भेषजैः किम् न
किमपि फलमित्यर्थः । तत्र पिप्पल्यपेक्षया गुडो द्विगुणो योज्य इति मर्यादा ।
जीर्णज्वरमाह । त्रिसप्ताहे व्यतीते तु ज्वरो यस्तनुतां गतः । पृीहाग्निमांद्यं कु-
रुते स जीर्णज्वर उच्यते इति । अजीर्णरूक् अपाकरोगः शुन्मांद्यं शुथो बुभुक्षा-
याः मंदत्वम् अरुचिः अन्नात् अन्नाभिलाषे सत्यप्यभ्यवहारासामर्थ्यरूपो रोगः ।
पाण्डुः त्वङ्नेत्रादीनां पीतत्वजनको रोगविशेषः जंतुः उदरे कृमिजनको
रोगः । कसनं कासः । श्वासः श्वासरोगः ॥ ५० ॥

भाषार्थ—शालपर्णी, पृष्ठपर्णी दोनों कटेहली, और गोखरू, इनसे पकायेहुये ज-
लको मनुष्य पीवे तो कनपटीयोंका शूल, और खांसी, स्वास, जीर्णज्वर, ये सब
उसके निवृत्त होते हैं, और गुड है मिला जिसमें ऐसी यह अकेली पीपलही पु-
रानाज्वर अजीर्ण रोग अग्निकी मंदता अन्नमें अरुचि, पांडुरोग, उदरके कृमि,
खांसी स्वास इन सबको जीतै है अर्थात् नष्ट करती है, अन्य औषधियोंसे क्या
प्रयोजन है ॥ ५० ॥

जीर्णज्वरं कफकृतं कणया समेतश्छिन्नोद्भवोद्भवकषा-
यक एष हन्ति ॥ रामो दशास्यमिव राम इव प्रलंबं रा-
मो यथा समरमूर्द्धनि कार्तवीर्यम् ॥ ५१ ॥

अथ कफकृते जीर्णज्वरे कषायमाह । जीर्णज्वरमिति । कणया पिप्पली-
चूर्णेन समेतः संयुक्तः एषः पुरोवर्ती छिन्नोद्भवोद्भवकषायकः छिन्नोद्भवाया
गुडुच्या उद्भवो जन्म यस्य एतादृशः कषायकः । कषाय एव कषायकः ।
काथः कफकृतं श्लेष्मकृतम् जीर्णज्वरं ज्वरागमदिनं परित्यज्य त्रिसप्ताहव्य-
तीतं ज्वरं हन्ति हिनस्तीत्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । कः कमिवारामो दाशरथिः द-
शास्यं रावणमिव । पुनः रामो हलायुधः प्रलंबमिव प्रलम्बासुरं यथा । पुनश्च
समरमूर्द्धनि सङ्ग्राममुखे रामो जामदग्न्यः कार्तवीर्यं यथा हैहयमिवेति ॥ ५१ ॥

भाषार्थ—पीपलका चूर्ण बुरका है जिसपर ऐसा गिलोहका काथ कफसे पैदा
हुये जीर्णज्वरको इसप्रकार नष्ट करता है जैसे संग्राममें रामचंद्रने रावणको
प्रलंबासुरको परशुरामजीने सहस्रबाहु (अर्जुन) को नष्ट किया ॥ ५१ ॥

पञ्चमूलीकषायस्य सकृष्णस्य निपेवणात् ॥

जीर्णज्वरः कफकृतो विदधाति पलायनम् ॥ ५२ ॥

पुनरन्यमाह । पञ्चमूलीति । सकृष्णस्य पिप्पलीचूर्णयुक्तस्य पञ्चमूलीक-
षायस्य लघुपञ्चमूल्याः काथस्य निपेवणात् तत्तानाम्ना सतः कफकृतः श्ले-
ष्मप्रकोपाज्जातः जीर्णज्वरः पलायनम् अपयानं विदधाति रचयति पलायती-
त्यर्थः । उक्तं च । पिप्पलीचूर्णसंयुक्तः काथश्छिन्नरुहोद्भवः । जीर्णज्वरकफ-
ध्वसी पञ्चमूलीकृतोऽथवा । कासजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुरुमिरोगनुदिति ॥ ५२ ॥

भाषार्थ—पीपल मिली है जिसमें ऐसे-शालपर्णी, पृष्ठपर्णी, दीनों कटेहली,
और गोखरू इन पञ्चमूलोंके काथसे कफसे पैदाहुआ जीर्णज्वर भागजाताहै ॥ ५२ ॥

शठी शुण्ठी रेणुः सुरतरुनन्ता च बृहती वनस्तिक्ता
तिक्तं खलु नवभिरेभिर्विरचितः ॥ कषायः पीतोऽयं म-
धुकणविमिश्रः शमयाति त्रिदोषं निःशेषं विषममपि
जीर्णज्वरमपि ॥ ५३ ॥

अथ सन्निपातविषमजीर्णज्वराणां शान्त्युपायमाह । शठीशुण्ठीत्यादिना ।
शठ्यादिनवभिर्द्रव्यैर्विरचितो निष्पादितः कषायः काथः अयं मधुकणविमिश्रः
मधु च कणा च ताभ्यां युक्तः पीतः सन् खलु निश्चयेन निःशेषं त्रिदोषम-
खिलं सन्निपातं विषमज्वरं चातुर्थिकादिज्वरं जीर्णज्वरमपि शमयतीत्यन्वयः ।
कषाये सिद्धे पूते च मधुपिप्पलीयौ पश्चात् प्रक्षेप्तव्ये । तत्र शठी गन्धपलाशी ।
शुंठी विश्वभेषजम् । रेणुः पर्पटः सुरतरुर्देवदारुः । अनन्ता दुरालभा । बृहती
कण्टकारिका । घनो मुस्ता । तिक्ता कुटकी । तिक्तो भूनिम्बः । अथ विष-
मज्वरसामान्यलक्षणमाह । यः स्यादनियतात्कालाच्छीतोष्णाभ्यां तथैव च ।
वेगतश्चापि विषमो ज्वरश्च विषमो मतः । तेषां भेदानाह । संततः सततोऽन्ये-
द्युस्तृतीयकचतुर्थकौ । तेषां लक्षणान्यप्याह । सप्ताहं वा दशाहं वा द्वादशाह-
मथापि वा । सतत्या यो विसर्गी स्यात्संततः स निगद्यते । अहोरात्रे सततको

द्वौ कालावनुवर्तते । अन्येदुष्कस्त्वहोरात्रादेककालम्प्रवर्तते । तृतीयकस्तृ-
तीयेहि चतुर्थेहि चतुर्थकः ॥ ५३ ॥

भाषार्थ—कचूर सोंठ पित्तपापडा देवदारु जवासा भटकटैया मोथा कुटकी चिरा-
यता इनके कायको सहत और पीपलका चूर्ण मिलाकर पीवै तो सब प्रकारके स-
न्निपात विषमज्वर और जीर्णज्वरभी नष्ट हो जाते हैं ॥ ५३ ॥

वासापटोलत्रिफलाद्राक्षाशम्याकानिम्बजः ॥

समधुः ससितः काथो हन्यादैकाहिकं ज्वरम् ॥ ५४ ॥

अथैकाहिकज्वरस्यौषधमाह । वासेति । वासाद्यष्टानां काथः कषायः स
मधुः ससितश्च माक्षिकशर्कराभ्यां युक्तः पीतः सन् ऐकाहिकं दिनेदिने एक
काले यः समायातो स ज्वरः ऐकाहिकस्तं हन्यात् नाशयेत् । काथे सिद्धे
पूते तत्र मधुसिते प्रक्षेप्तव्ये । तत्र वासा आटरूपः । पटोलः पलवलः । त्रि-
फला पथ्याविभीतधार्त्राणां फलैः स्यात्त्रिफला समैरित्युक्ता । त्रयाणां समा-
हारः । अजादित्वात् टाप् द्विगोरिति च न ङीप् । द्राक्षा गोस्तनी । शम्याको
व्याधिघातः । निम्बः सर्वतोभद्रः ॥ ५४ ॥

भाषार्थ—वासा परवल हरड बहेडा आमला दाख और अमलतास नींबकी छाल
इन आठ औषधियोंके काथमें सहत और मिश्री मिलाकर पीवै तो ऐकाहिक (जो
दिनमें एकवार चढ़े) ज्वर नष्ट हो जाताहै ॥ ५४ ॥

तन्वांगि गंगोत्तरतीरभूमौ ममार हा कोप्यसुतस्तपस्वी ॥

जलांजलिं तस्य कृते ददातु सैकाहिकः स्याद्यदि ते-

नुजन्मा ॥ ५५ ॥

अथात्र तर्पणमाह । तन्वङ्गीति । हे तन्वङ्गि हे कृशावयवे । तनूनि कृशा-
न्यङ्गानि यस्याः । कोऽपि अज्ञातनामजात्यादिः असुतो ऽविद्यमानपुत्रः त-
पस्वी तापसः गंगोत्तरतीरभूमौ भागीरथ्याः वामकूलभूमिकायां हा इति शोके
ममार मृतोऽभूत् । सैकाहिकः एकाहिकेन सह वर्तमानः पुमान् यदि ते तव
अनजन्मा कनीयान् भ्राता स्यात् तर्हि तस्य कृते अपुत्रतापसार्थं । कृत्यानां

कर्तरि चेति पृथी भवति । जलांजलिं ददातु । यद्वा स प्रसिद्धः कष्टत्वात् त-
थानुगतत्वात् विषमक्रियात्वाच्च स एकाहिको ज्वरः यदि ते तव स्यात् तर्हि
तस्य ज्वरस्य कृते तवाऽनुजन्मा कनिष्ठभाता जलाञ्जलिं ददातु इति । स ए-
काहिकभिन्नछेदत्वादर्थः गङ्गोत्तरभूमौ योऽपुत्रतापसो भृतः स तृप्यतामिद-
सतिलं जल तस्मै स्वधा नम इति वाक्येनाश्वत्थपत्रहस्तस्तर्पयेत् । पश्चात्
अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु सौराष्ट्रमण्डेषु च । वाराणस्यां च यद्वृत्तं तदेकाहिकसंस्म-
रेत्ययं श्लोकः पठनीयः ॥ ५५ ॥

भा०-हेतुत्वमि गंगाजीके तटकी उत्तरभूमीपर कोई पुत्रहीन तपस्वी मराया उसत-
पस्वीको वह एकाहिकज्वरवाला जलकी अजलीदो अर्थात् उसकेनिमित्त तर्पण करो
जो तेरा छोटा भाई होय अथवा जो तुझे (स्त्री) ही एकाहिकज्वर होयतो तेरा छोटा
भाई तर्पणकरो ॥ ५५ ॥

सशिशिरःसधनःसमहौषधःसनलदःसकणःसपयोधरः॥
समधुशर्कर एष कषायको जयति बालमृगाक्षि तृती-
यकम् ॥ ५६ ॥

अथ तृतीयकज्वरे पचनमाह।सशिशिर इति । हे बालमृगाक्षि बालमृगस्य
हरिणशिशोरक्षिणी इवाऽस्थिरे अक्षिणी नेत्रे यस्यास्तत्सबोधने एष पुरोवर्ती
कषायः काथः समधुशर्करः माक्षिकेण सितया च सहितः तृतीयक ज्वरविशेषकं
तृतीयेऽहनि भवः। कालप्रयोजनाद्रोग इति कन् । जयति नाशयति । कथंभूतः
शिशिर चंदन धनं धन्याक महौषधं शुंठी नलदमुशीर कणा मगधोद्भवा पयोधरो
मुस्ता एतैः सपदपूर्वैः सह वर्तमानः तस्मिन् सिद्धे पूते काये मधुसितयोः प्रक्षेपः
कार्यः । उक्तं च चक्रपाणिदत्तेन । महौषधामृतामुस्तचंदनोशीरधान्यैकं । का-
थस्तृतीयकं हन्ति शर्करामधुयोजितः इति ॥ ५६ ॥

भाषार्थ-हे बालमृगके नेत्रके समानचचल नेत्रवाली स्त्री लालचंदन धनिया सोंठ
सस पीपल मोया इनके कायको सहित और मिश्रीमिलाकर पीवें तो तृतीयक (तिजा-
री) ज्वरको जीतताहै ॥ ५६ ॥

चातुर्थिको नश्यति रामठस्य घृतेन जीर्णेन युतस्य

न स्यात् ॥ लीलावतीनां नवयौवनानां मुखावल्लो-
कादिव साधुभावः ॥ ५७ ॥

अथ चातुर्थिकज्वरे नस्यमाह । चातुर्थिक इति । हे बालमृगाक्षि जीर्णेन पुराणेन घृतेन हविषा युतस्य रामठस्य बाल्हीकस्य नस्यात् नास्तात् नासिकायां प्रदानादिति यावत् । नासिकायै हितं । शरीरावयवाद्यत् । नसनासिकाया यत् । तसूक्ष्मद्रेष्विति नासिकाया नसादेशः । तस्माच्चातुर्थिको ज्वरः चतुर्थेऽह्नि भवः महागदः दिनद्वयं त्वतिक्रम्य यः स्यात् स हि चातुर्थिक इत्यु-
क्तेः चतुर्थकश्चतुर्थेऽह्नीत्यत्र त्वागमदिनं गृहीत्वा व्याख्येयं नश्यति विलयं प्रा-
प्नोति । कस्मात् क इव नवयौवनानां अतिक्रान्तमुग्धभावानां युवतीनां पुनश्च लीलावतीनां क्रीडायुक्तानां विलासवतीनां वा शृंगारचेष्टाविशिष्टानां वा ता-
दृशीनां स्त्रीणां मुखावलोकात् मुखस्य वदनस्य अवलोकादवलोकनात् दर्श-
नात् साधुभाव इव साधोः सज्जनस्य कुलजस्य भावः स्वभावो यथा नश्यति
तथा । लीलाकेलिर्विलासश्च शृंगारभावजा क्रियेति हेमचन्द्रः ॥ ५७ ॥

भाषार्थ-पुराना घी मिलाहै जिसमें ऐसे हिंगके सूँघनेसे चातुर्थिक (चोत्थईया)
इस प्रकार नष्ट होताहै जैसे क्रीडाकरनेवाली नवयौवनस्त्रियोंके मुखदेखनेसे साधुज-
नोंका स्वभाव (सज्जनता) नष्ट होजाताहै ॥ ५७ ॥

अखंडितशरत्कालकलानिधिसमानने ॥

चातुर्थिकहरं नस्यं मुनिद्रुमदलांबुना ॥ ५८ ॥

नस्यांतरमाह । अखंडितेति । हे अखंडितशरत्कालकलानिधिसमानने अ-
खंडितः सकलो यः शरत्काले वर्षावसानसमये कलानिधिश्चंद्रः तेन समान-
माननं मुखं यस्यास्तत्संबुद्धौ मुनिद्रुमदलांबुना अगस्तिवृक्षपत्रस्वरसेन नस्यं
कृतं तन्नस्यं चातुर्थिकहरं चातुर्थिकज्वरस्य हंतुं भवति ॥ ५८ ॥

भाषार्थ-हे शरत्कालके पूर्ण चंद्रमाके समान मुखवाली स्त्री अगस्तवृक्षके पत्तोंका
स्वाभाविक रस सूँघनेसे चोत्थईयाको नष्टकरताहै ॥ ५८ ॥

सुरदारुशिवाशिवास्थिरा वृषविश्वैः कथितः कषायकः ॥

मधुना सितया समन्वितः परिपीतः शमयेच्चतुर्थकम् ५९ ।

अथ चतुर्थकज्वरे पाचनमाह । सुरदार्वित्यादिना । सुरदार्वोदिपद्भिर्भिर्यः कषायः काथः कथितोऽभिहितः स मधुना कुसुमोद्भवेन सितया शर्करया च समन्वितः सयुक्तः येन चतुर्थकज्वरिणा पीतः कृतपानः तस्य चतुर्थक चतुर्थेऽह्नि भवं ज्वरं शमयेत् शान्तिं प्रापयेत् । तत्र सुरदारुः देवदारुः शिवा पंचरेखा हरितकी यद्वा स्वर्णवर्णा जीवनी हरितकी शिवा आमलकी स्थिरा शालपर्णी वृषो वासकः विश्वं शुंठी । उक्तं च । सुरदारुशिवावृषपविश्वशिवा स्थिरवारिशृतं सितया मधुना । अपहति चतुर्यदिनप्रतवं ज्वरमाशु कुभूत्यभिवाधिपतिमिति । तथाहि चक्रपाणिदत्तः । वासागत्रीस्थिरादारुपट्यानागरसाधितः । सितामधुयुतः काथश्चतुर्थकनिवारणे इति वा । तथा वंगसेने चोक्तम् । स्थिरासामलकीदारुशिवावृषमहौषधैः । शून शीत जलं दद्यात् सितामधुसमन्वितम् । चातुर्थिके ज्वरे तीव्रे मन्दे चाप्यथ पावके इति ॥ ५९ ॥

भाषार्थ—देवदारु हरद्वे आवला शालपर्णी और सूँठ इन छः औषधियोंके कायमे सहित और मिश्री मिलाकर पीवैतो चातुर्थिक ज्वर शांत होताहै ॥ ५९ ॥

तक्रं त्र्यूषणचूर्णयुक्तमथवा मद्यं हसंती सती
तद्वत्कंचलरल्लकानथ कुथां शीतातुरः शीलयेत् ॥

आलिङ्गेदथवा मुहुर्दृढतरं तारुण्यमद्यालसाः

काश्मीरागुरुलिप्तपीवरकुचाः कामं कुरंगीदृशः ॥ ६० ॥

अथ शीतज्वरे भेषजमाह तक्रमित्यादिना । शीतातुरः शीतज्वरी त्र्यूषणचूर्णयुक्तं । त्रयाणामूषणानां विश्वोषकुल्यामरीचानां समाहारः त्र्यूषणं तस्य चूर्णेन रजसा युक्तं मिलितमेतादृशं तक्रं चतुर्यांशजलसंयुक्तं दाधि शीलयेत् सेवेत । यतः । तक्रं रुचिकरं वह्निदीपनं पाचनं परं । उदरे ये गदास्तेषां नाशनं तृप्तिकारकं । त्र्यूषणं दीपनं हृति श्वासकासत्वगामयान् । आलिङ्गेयुरमुं हिमावधिदृढं तारुण्यदर्पालसाः इति तृतीयपादे वा पाठः । अथवा पक्षातरे ।

मद्यं हलिप्रियां शीलयेत् यतः । मद्यं सर्वं भवेदुष्णं पित्तकृद्वातनाशमम् । भेदनं
 शीघ्रपाकं च रुक्षं कफहरं परम् । अम्लं च दीपनं रुच्यं पावनं वासकारि च ।
 तीक्ष्णं सूक्ष्मं च विशदं व्यवायि च विकाशि च । अथवा सर्ती शोभनां हसं-
 तीमङ्गारधानीं शीलयेत् । यतः । अग्निर्वायुकफस्तंभशीतकंपविनाशनः । आ-
 माशयकरश्चापि रक्तपित्तप्रकोपनः । तद्वत्तथैव कम्बलरल्लकान् सेवेत । तत्र कंबलो
 मेषादिलोमनिर्मितः रल्लकः पार्वतीयो नैपालकंबलः । कुतपाभिधश्छागलोमरचि
 त इति विभेदः । यतः कंबलवंतं न बाधते शीतं । अथ तद्वत् कुथां कंथां से-
 वेत । यत आहुः । भिक्षा प्राणस्य रक्षार्थं कंथा शीतनिवारिणीति । अथ वा ।
 सर्वोत्कृष्टपक्षे तारुण्यमद्यालसाः तारुण्यं यौवनं तदेव मद्यं मत्ततोत्पादकं तेन
 तारुण्यमद्येन अलसाः क्रियामंदाः आलस्ययुक्ताः पुनः काश्मीरागुरुलिप्तपी-
 वरकुचाः काश्मीरं कुंकुमं अगरु वंशिकं ताभ्यां लिप्तौ दिग्धौ पीवरौ स्थूलौ
 कुचौ स्तनौ यासाम् । एवंभूताः कुरंगीदृशः कुरंग्याः एण्याः दृशौ नेत्रे इव
 दृशौ यासां ताः नारीः दृढतरं गाढाऽलिंगनं यथा भवति तथा कामं यथेष्टं मुहुः
 पुनः पुनः आलिंगेत् उपगूहयेत् । यतः उक्तं । कूपोदकं वटच्छाया नारीणां
 सुपयोधरौ । शीतकाले भवंत्युष्णा उष्णकाले च शीतला इति ॥ ६० ॥

भाषार्थ—शीतज्वरसे दुःखी मनुष्यको अधिक जाडा लगै तो सोंठ मिरच पीपल
 मिलाकर मठेको पीवै अथवा मदिराका सेवन करे अथवा जिसमें धूआ न होय ऐसी
 अग्निसे भरीहुई अर्गोठीकी आगिसे तपै और कंबल अथवा नैपालका कंबल अथवा
 रुईकी सोर इनको ओढे अथवा उन मृगनयनीयोंका वारंवार दृढ (खूब) आलिंगन
 (स्पर्श) करै जिनके देहमें यौवनके मदका आलस्य होय और जिनकी बडीबडी
 कुचाओंपर केशर और अगरका लेप होरहा होय ॥ ६० ॥

शक्राह्वदद्रुघ्नवृषामृतानांनिर्गुण्डिकाभृंगमहौषधानाम् ॥

क्षुद्रायवानीसहितःकषायःशीतज्वरारण्यहिरण्यरेताः६१

अन्यदपि शीतज्वरभेषजमाह । शक्राह्वेत्यादिना । शक्रादिभिर्नवभिर्द्रव्यैः
 चितः कषायः शीतज्वर एव अरण्यं विपिनं तस्य हिरण्यरेताः अग्निः भ-
 । तत्र शक्राह्वः इन्द्रयवः दद्रुघ्नः चक्रमर्दकः वृषो वासकः अमृता

गुडूची निर्गुण्डिका सिन्दुकः मृङ्गो मार्कवः महोषधं शुण्ठी क्षुद्रा निदिग्धिका
यवानी वातारिः ॥ ६१ ॥

भाषार्थ-इद्रजो पुवांडके बीज अहूसा गिलोह सम्हालु भृगराज सोंठ भटकटैया
अजमायन इन नव औषधियोंका काय शीतज्वररूपी वनके लिये अग्निके तुल्य है
अर्थात् शीतज्वरको नष्ट करताहै ॥ ६१ ॥

वाङ्माधुर्यजितामृतेऽमृतलता लक्ष्मीशिवामे शिवा
विश्वं विश्ववरे घनो घनकुचे सिंही च सिंहोदरि ॥
एभिः पंचभिरौषधैर्मधुकणामिश्रः कपायः कृतः पीत
श्वेद्विषमज्वरः किमु तदा तन्वांगि न क्षीयते ॥ ६२ ॥

अथानेकश्लोकैः विषमज्वरस्य ज्ञेयज्ञान्याह वाङ्माधुर्येत्यादिना । अत्र
पञ्चभिः सवोधनपदैः पञ्चौषधानां योगः । हे वाङ्माधुर्यजितामृते वाचो वाण्याः
माधुर्यं रमणीयकम् तेन जित पराभूतममृतं पीयूषं यया सा तत्सवोधने ।
अमृतलता वत्सादनी । हे लक्ष्मीशिवामे लक्ष्मीश्च शिवा च ते तयोः आ-
मेव आत्मा शोभा यस्याः सा तत्सवोधने । शिवा आमलकी । पुनः हे विश्व-
वरे विश्वात्म्यः सर्वात्म्यो वनितात्म्यः वरे श्रेष्ठे । विश्वं शुठी । पुनः हे घनकुचे
घनो निरतरौ कुचौ स्तनौ यस्याः तत्सवोधने । घनो मुस्तकः । पुनः हे सिं-
होदरि सिंहवत् उदरं यस्याः तत्सवोधने । सिंहो कंदकारी । एभिरुक्तैः पञ्चभिः
पञ्चसरूपाकैः औषधैः अगदैः कृतो निष्पादितः कपायः कायः मधुकणामिश्रः
माक्षिकसहितेन पिप्पलीचूर्णेन मिश्रः सपृक्तः चेत् यदि पीतः कृतपानः तदा
तर्हि हे तन्वांगि तनूनि सूक्ष्माणि रुशान्यङ्गानि यस्यास्तत्सन्वोधने किमु वि-
चारय त्वम् । यद्वा त्वं संभावय क्रियाया योग्यता निश्चिनु । किमु सम्भाव-
नाया स्याद्विचारे चापि दृश्यते इति मेदिनीकारः । विषमज्वरः । सततादिभेद
भिन्नो ज्वरविशेषः न क्षीयते क्षामो न भवति अपि तु भवत्येवेति शिरश्वाल-
नेनार्यः । यथाह भावमिश्र स्वप्रकाशे । मुस्तामलङ्गगुडूचीविश्वीषाकंदका-
रिकाकायः । पीतः सकृन्वाचूर्णः समुर्विषमज्वरं हन्तीति । ज्वराश्च विषमाः

सर्वे सन्निपातसमुद्भवाः । अथोल्बणस्य दोषस्य तेषु कार्यं चिकित्सितम् ।
विषमेष्वथ कर्तव्यमूर्ध्वं बाधश्च शोधनम् । स्निग्धोष्णैरन्नपानैश्च शमयेद्विषम-
ज्वरम् । अथास्य भेदाः । संततः सततोन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकाविति ॥ ६२ ॥

भाषार्थ—हे वाणीकी मधुरतासे अमृतको जीतनेवाली हे लक्ष्मी और पार्वतीके स-
मान कांतिवाली हे संपूर्ण स्त्रियोंमें श्रेष्ठ हे सघन कुचोंवाली हे सिंहके समान उदर-
वाली स्त्री गिलोह आंवला सोंठ नागरमोथा और कटेहली इन पांच औषधियोंके
काथमें सहत और पीपलाचूर्ण मिलाकर पीवै तो क्या हे तन्वङ्गी (पतली) विष-
मज्वर नष्ट नहीं होता अपि तु अवश्य होता है ॥ ६२ ॥

सनागरायाः सपयोधरायाः ससिंहिकायाः सगुडूचि-
कायाः ॥ धात्र्याः कषायो मधुना विमिश्रः कणावि-
मिश्रो विषमज्वरघ्नः ॥ ६३ ॥

सनागरयाइति । अयं श्लोकः पूर्वश्लोकार्थस्पष्टीकरणाय ॥ ६३ ॥

भाषार्थ—सोंठ मोथा कटेहली गिलोह आमला इनका काथ मधु और पीपल मि-
लानेसे विषमज्वरको नष्ट करताहै ॥ ६३ ॥

नान्यानि मान्यानि किमौषधानि परंतु कांते न रसो-
नकल्कात् ॥ तैलेन युक्तादपरः प्रयोगो महासमीरे वि-
षमज्वरेऽपि ॥ ६४ ॥

नान्यानीति । हे कांते हे सर्वांगसुंदरि । सर्वांगसुंदरी नारी कांता काव्येषु
कथ्यते । काम्यते स्म । कमेर्णिङ्तात् भावे क्तः । विषमज्वरविषये अन्या-
नि कथ्यमानाद्भेषजादितराणि औषधानि भेषजानि । किमिति प्रश्ने । न मान्या-
नि न मंतव्यानि किम् अपि तु मान्यान्येव । परंतु किं तु महासमीरे आर्दितरोगे
विषमज्वरेऽपि संततादौ च तिलेन तिलतैलेन युक्तात् संयुक्तात् रसोनकल्कात्
पिष्टात् लशुनात् अपरोऽन्यः प्रयोगः उत्कृष्टोपायो न नास्तीत्यर्थः । यथाह
भावमिश्रः । तिलतैललवणयुक्तः कल्को लशुनस्य सेवितः प्रातः । विषमज्वर-
मपहरते वातव्याधीनशेषांश्चेति ॥ ६४ ॥

भाषार्थ—हेकांते अर्थात् सर्वाङ्गसुंदरी अन्य औषधी क्या मानने योग्य नहींहै अ-

पि तु मानने योग्यहै परंतु महान्वातव्याधी और विषमज्वरमे तेल मिलाहै जिसमें ऐसे लहसनके चूर्णसे दूसरा प्रयोग नहींहै अर्थात् उक्तलहसनके लेपसे आराम होजाताहै ॥ ६४ ॥

भवति विषमहंत्री चेतकी क्षौद्रयुक्ता भवति विषमहंत्री
पिप्पलीवर्द्धमाना ॥ विषमरुजमजाजी हंति युक्ता गुडे
न प्रशमयति तथोग्रा सेव्यमाना गुडेन ॥ ६५ ॥

भवतीति । क्षौद्रेण कपिलवर्णेन मधुना युक्ता मिश्रिता चेतकी विषमस्य संततादिज्वरस्य नाशकर्त्री भवति । पुनश्च वर्द्धमाना पिप्पली विषमहंत्री भवति । पिप्पल्याः वर्द्धमानत्वं यथा । त्रिवृद्ध्या पचवृद्ध्या वा सप्तवृद्ध्याथवा कणा । विवेदष्टादशादिन तथा चैत्रापकर्षयेत् । षट्त्रिंशद्दिनैः सिद्ध पिप्पलीवर्द्धमानकमिति । पुनश्च गुडेन युक्तः अजाजी जीरकः विषमज्वर हंति । तथा तद्वत् गुडेन सहसेव्यमाना सेविता उग्रा यवानी विषमज्वरं शमयति तस्योपशान्तिं करोति । अत्र क्रमेण योगचतुष्टयमुक्तम् ॥ ६५ ॥

भार्गव-सहस्रमिलाहै जिसमें ऐसी हरडे अथवा वर्द्धमान पीपल अर्थात् तीन पाच वा सात प्रतिदिन बढाकर अठारह दिनतक दूधमें डालकर पीवै और इसी प्रकार अठारह दिनतक घटावै यह छतीस दिनमें वर्द्धमानपिप्पली योग होताहै अथवा गुड मिलाहै जिसमें ऐसा जीरा वा अजमायन विषमज्वरको नष्टकरतीहै ॥ ६५ ॥

स्वकांतिजितरोचने चपललोचने मालतीप्रसून-
निकरस्फुरत्कवारि पंचवक्त्रोदरि ॥ पटोलकटुरोहिणी-
मधुकचेतकीमुस्तकाप्रकल्पितकपायको विषममा-
शु जेजीयते ॥ ६६ ॥

स्वकातिजितेति । हे स्वकातिजितरोचने स्वकीयया कात्या शोक्तया जिता पराजिता रोचना रक्तकल्हारं गोपित्त वा यया सा तत्संबोधने । रोचना रक्तकल्हारे गोपित्तवरगोपितोः । रोचनं कट्याल्मल्या पुंसि स्याद्रोचके त्रिपित्तिमेदिनीकारः । हे चपललोचने चाले तरले लोचने नेत्रे यस्याः सा तत्संबोधने । पुनः किञ्चूते हेमालतीप्रसूननिकरस्फुरत्कवारि मालतीप्रसूनाना

सुमनाकुसुमानां प्रकरो निकरः तेन स्फुरंती प्रकाशमाना सकंपना वा कवरी के शानां सन्निवेशो यस्याः सा तत्संबोधने । पुनः हेपंचवक्रोदरि पंचवक्त्रः सिंहः तद्वदुदरं यस्यास्तत्संबोधने । पटोलः तिक्तकः कटुः रोहिणी कटुका मधुकं मधुय-
ष्टी चेतकी त्रिरेखा हरीतकी मुस्तको मुस्ता एतैः पंचभिः प्रकल्पितो रचितः
कषायको निर्यासः आशु क्षिप्रं विषमं संततादिभेदभिन्नं ज्वरविशेषं जेजीयते
अतिशयेन जयति ॥ ६६ ॥

भाषार्थ—हे अपनी कांतिसे गोरोचनको जीतनेवाली हे चंचलनेत्रवाली हे मालतीके पुष्पोंके समूहसे प्रकाशमान केशोंकी कवरी (मींडी) वाली हे सिंहोदरी स्त्रि पलवल कुटकी मुलहटी हरडै नागरमोथा इनपांचोंका काथ विषमज्वरको शीघ्रही जीतताहै ॥ ६६ ॥

किमु भ्रमयसि प्रिये कुवलयं कराभ्यामिदं मदीयव-
चनं सुधारससमं समाकर्णय ॥ पुराणविषमज्वरे कु-
लकनिंबसिंहिंद्रजाऽमृताघनकषायको मधुयुतो व-
रीवर्तते ॥ ६७ ॥

किमु भ्रमयसीति । हे प्रिये प्रिया भार्या तत्संबोधने कराभ्यां कुरुत इति करौ हस्तौ ताभ्यां इदं कुवलयं कमलकुमुदादिसामान्यं जलजपुष्पं कमलमिति यावत् किमु भ्रमयसि किमर्थं त्वयैतत् भ्राम्यते अनेन ज्वरव्याकुलतां विहाय चित्तं सावधानं कुर्विति सूचितम् । तर्हि किं करोमीति चेत्तत्राह । सुधारस-
समं अमृतास्वादतुल्यं मदीयवचनं ममोक्तिं समाकर्णय त्वं चित्तं स्थिरीक-
ृत्य शृणु । किं तत् तदाह पुराणेति । पुराणविषमज्वरे पुरातने विषमज्वरे
कुलकादिषण्णां कषायः काथो मधुयुतो माक्षिकसंयुक्तो वरीवर्तते अस्ति
अतः किं भयं तत्र कुलकं पटोलस्य फलम् निंबः निंबस्य त्वक् सिंही कंट-
कारिका इंद्रजमिंद्रयवः अमृता गुडूची घनो मेघनामा ॥ ६७ ॥

भाषार्थ—हे प्यारी हाथोंसे इसकमलको क्यों भ्रमाती है अमृतके समान मेरे वच-
नको सुन कि पुराने विषमज्वरमें पलवल नीमकी छाल कटहली इंद्रजव गिलोह ना-
गरमोथा इन छः ६ औषधियोंका काथ जिसमें सहत मिलाहो वर्तता है अर्थात् वि-
नष्ट करताहै ॥ ६७ ॥

यो भजेत्समधुश्यामां हे हेमकलशस्तनि ॥

विषमेषु व्यथास्तस्य न भवंति कदाचन ॥ ६८ ॥

यो भजेदिति । हे हेमकलशस्तनि हेमः कनकस्य कलशो घटो ताविव स्तनौ वक्षोजौ यस्याः । स्वागाच्चोपसर्जनादसयोगोपधादिति पक्षे ङीप् । तत्सं- बोधने । यो विषमज्वरी समधुश्यामा मधुना माक्षिकेण सह श्यामां त्रिवृतां भ- जेत् सेवेत तस्य विषमेषु संततादिज्वरेषु व्यथाः दुःखानि कदाचन कस्मि- न्नापि काले न भवति कदाचिदपि न भवंतीत्यर्थः । अथवा यः पुमान् समधु- श्यामा मधुना सह श्यामा पिप्पलीं भजेत् । तस्य विषमेषु ज्वरेषु व्यथाः क- दाचन न भवंति । यद्वा यः कामी समधुश्यामा मधुना मद्येन सह श्यामां पो- ढशवार्षिकीं भायां भजेत् तस्य विषमकामस्य पीडाः न भवतीत्यर्थः । मधु- मद्ये पुष्परसे क्षौद्र इत्यमरः । श्यामा पोडशवार्षिकीति प्रसिद्धं । अस्याः लक्षण- माह । स्निग्धनखनयनदशना, निरनुशयामानिनीस्थिरस्नेहा । सुस्पर्शशिशिर- मासलवरागना सामता श्यामेति ॥ ६८ ॥

भाषार्थ--हेमुवर्णके घटके समान स्तनोवाली जो मनुष्य सहतेके संग निशोत वा पीपलकेचूर्णका सेवन करता है उसको अथवा जो कामी पुरुष मदिरा सहित सोलह १६ वर्षकी स्त्रीको सेवता है उसको विषम ज्वरकी पीडा कभी नहीं होती ॥ ६८ ॥

क्षणमपि चलतां जहीहि मुग्धे शृणु वचनं मम तन्वि
सावधाना ॥ वसति शिरसि मेघनादमूले व्रजतितरां
विषमो विलासदृष्टे ॥ ६९ ॥

क्षणमपीति । हे मुग्धे हे अकुरितयौवने । उदययौवना मुग्धा लज्जावि- दितममन्येति लक्षणात् । हे विलासदृष्टे विलासो हावभावभेदो दृष्टौ दर्शने ने- त्रयोर्बुद्धौ वा यस्यास्तत्संबोधने । दृष्टिः स्यात्तु स्त्रिया बुद्धौ लोचने दर्शनेपि चेति मेदिनीकारः । क्षणमपि निर्व्यापारतया स्थिरीभूय किंचित्कालमपीति या- वत् । चलता चांचल्यं जहीहि त्यज । हे तन्वि हे कृशागितनूनि कृशान्यंगानि यस्याः सा तत्संबोधने । वोतो गुणवचनादिति ङीप् । सावधाना मनोयोगेन सह

वर्तमाना भव मम वचनं मदुक्तिं शृणु आकर्णया किं तत् तदाह। वसतीति मेघनाद
मूले मेघनादस्य तंडुलीयशाकस्य मूलं ब्रध्नः तस्मिन् शिरसि उत्तमांगे वसति बद्धे
सति विषमो विषमज्वरः ब्रजतितराम् अतिशयेन गच्छतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥

भाषार्थ—हे मुग्धे (जिसको यौवन आनेवाला हो) हे नेत्रोंमे हावभाववाली हे तन्वं-
गि एक क्षणभर चंचलताको छोड़ और सावधान होकर मेरे वचनको सुन कि चोरा-
ईकी जडको सिरमें बांधनेसे विषमज्वर शीघ्र भाग जाता है ॥ ६९ ॥

विषममपि हरत्यसौ कषायो मधुमधुरो मदिरामृता-
शिवानाम् ॥ अहमिव सततं तव प्रकोपं चरणसरो-
रुहयोर्लुठन् हठेन ॥ ७० ॥

हेतन्वि । पुनश्च मम वचनं शृण्विति संबंधः । किं तत् तदाह । विषममपीति ।
मधुमधुरः मधुना मासिकेण मधुरो मधुरसयुक्तो मदिरामृताशिवानां त्रयाणाम-
सौ कषायो निर्यूहः विषमं विषमज्वरं हरत्यपि हंति किं हंत्येव । अपिः सं-
भावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये । तथा युक्तपदार्थेपि कामकारक्रियासु चेति मे-
दिनीकारः । अत्र दृष्टांतः । कः कमिव तव प्रकोपं त्वदीयं प्रकृष्टं क्रोधमहमिव
यथाहं हरामि तथा । किं कुर्वन् तव चरणसरोरुहयोस्तव पादपद्मयोः सत-
तमश्रांतं हठेन बलात्कारेण लुठन् अश्व इवेतस्ततः पतन् । अनेन गुरुमानो
दर्शितः स च अपरस्त्रीसंभोगदर्शनादिजन्माचरणपातभूषणदानाद्यपनेयो गुरुरि-
त्युक्तः तत्र मदिरा ताम्रपुष्पा धातकी अमृता गुडूची शिवा आमलकी ॥ ७० ॥

भाषार्थ—धायके फूल गिलोह आमला सहतसे मीठा किया इनका काथ विषमको
इस प्रकार हरता है जैसे बलात्कारसे तेरे चरणोंमें पडता हुवा में तेरे कोपको हर-
ता हूं ॥ ७० ॥

अवले कमलातनुरक्तकले चलदृक्कमले धृतकामकले ।
अमृताब्दशिवं मधुमद्विषमे विषमे विषमेषु विलासते ७१
अवले इति । अवले न अल्पं बलं यस्याः सा तत्संबोधने । अल्पार्थेऽत्र
। हे कमलातनुरक्तकले कमला श्रीः तस्यास्तनुः शरीरं तद्वत् रक्ता लो-

हिता कला अंशमात्रं यस्याः सा तत्संबोधने । पुनः किंभूते चलदृक्कमले
दृशौ कमले इव चलती चञ्चले दृक्कमले यस्याः तत्सम्बोधने । धृतकामकले
धृतो गृहीतः कामेन अनुरागेण भोगेच्छया वा कलो मधुरध्वनिर्यया सा तत्सं-
बोधने । पुनः हे विषमे असमाने विगता समा सदृशी यस्याः तत्संबोधने पुनश्च
विषमेषु विलासरते विषमाः पञ्च इषवः शराः यस्य कामस्य यो विलासो
लीला तत्र रतिरनुरागो यस्याः सा तत्संबोधने । विषमे विषमज्वरं निमित्त
कृत्वा अमृतादीना त्रयाणां काथः कर्तव्यः । निमित्तात् कर्मयोग इति सप्त-
मी । अत्र काथस्य निमित्तं विषमः तस्यामृतादिकर्मणा सह सयोगात् ।
तत्रामृता गुडूची अब्दो मेघनामा शिवा आमलकी एषा द्वन्द्वैक्य । तच्च म-
धुमत् माक्षिकसहितं एषा कपाय पिबतो विषमो नश्यतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥

भाषार्थ—हे अवले अर्थात् हे निर्वले हे लक्ष्मीके समान शरीरकी कलावाली हे क-
मलके समान चञ्चल दृष्टिवाली हे कामदेवकी इच्छासे मधुर ध्वनिवाली हे सब स्त्रि-
योंमें श्रेष्ठ हे कामदेवकी लीलामे विलासवाली स्त्री गिलोह मोथा आवला सहित मिला है
जिसमें ऐसा इन तीनोंका काथ विषमज्वरके लिये है अर्थात् विषमज्वरको नष्ट करता है ७१

अयि कुशाग्रसमानमते मते मतिमतामतिमन्मथमन्थरे ॥

ज्वरहरं रुगरिष्टशिवावचायवहविर्जतुसर्पपधूपनम् ७२ ॥

अथ ज्वरहरं धूपनमाह । अयीति । अयीत्यनुरागपूर्वकं सम्बोधन । हे
कुशाग्रसमानमते दर्भाग्रतुल्या तीक्ष्णा मतिर्बुद्धिर्यस्यास्तत्संबोधने । हे मतिमतां
मते पण्डितानां मध्ये माननीये । पुनः हे अतिमन्मथमन्थरे अतिमन्मथोऽत्य-
र्थः कामः तेन मथरे मन्दगामिनि । रुगाद्यष्टानां धूपनं धूपः ज्वरहरं भवति ।
तत्र रुक् कुष्ठं अरिष्टो निम्बः शिवा धात्री वचा गोलोमी यवः इन्द्रयवः हवि-
र्धृतं जतु लाक्षा सर्पपः गौरसर्पपः ॥ ७२ ॥

भाषार्थ—हे कुशाग्रके समान सूक्ष्म बुद्धिवाली हे पण्डितोंके मानने योग्य हे कामदे-
वकी अधिकतासे मन्द गमनवाली स्त्री कटु नीमके पत्ते आवला वच इद्रजव धी लाख
इनका धूप ज्वरको हरता है ॥ ७२ ॥

तिक्तोशीरबलावान्यपर्पटांभोधरैः कृतः ॥

काथः पुनः समायातं ज्वरं शीघ्रं विनाशयेत् ॥ ७३ ॥

अथैकस्मिन्दिने द्विवारमागच्छतो ज्वरस्य भैषज्यमाह । तिक्तेत्यादिना ।
 तिक्तादिषड्भिर्द्रव्यैः कृतो निष्पादितः काथः कपायः पुनः समायांतमेकस्मि-
 न्नहनि एकवारमागत्य पुनर्द्वितीयवारं तस्मिन्नेव दिने आगच्छन्तं ज्वरं शीघ्रं
 त्वरितं विनाशयेत् अदर्शनं कारयेत् । तत्र तिक्ता कटुका उशीरं वीरणमूलं
 बला वाट्यालकः धान्यं धान्याकं पर्पटः पित्तारिः अंभोधरो मुस्ता ॥ ७३ ॥

भाषार्थ—कुटकी खस खरेंरी धनियां पित्तपापडा नागरमोंथा इन छः ६ औषधियोंका
 काथ उस ज्वरको शीघ्र नष्ट करता है जो दिनमें दोवार चढ़े ॥ ७३ ॥

गोपीद्व्यामलकीस्थिरामगधजातिक्तापयःपालिनी
 द्राक्षाश्रीफलधावनीहिमविषामुस्तेंद्रजैःसाधितम् ॥
 स्यादाज्यंविषमज्वरक्षयशिरःपार्श्वव्यथारोचक-
 च्छार्द्रिःशोफहलीमकप्रशमनं लीलालतामंजरि ॥ ७४ ॥

अथ विषमज्वरक्षयादिरोगाणां प्रख्यानाय घृतविशेषमाह गोपीत्यादिना ।
 हे लीलालतामंजरि लीलैव शृंगारादिचेष्टैव लता बह्वी तस्याः मंजरी बह्वरी
 तत्सम्बोधने । गोप्यादिभिरोपधीतिः साधितं निष्पादितमाज्यं घृतं पानान्न-
 स्याद्वा विषमज्वरादीनां रोगाणां प्रशमनं मारणं भवति । तत्र गोपी शारिवा
 द्व्यामलकी भूम्यामलकी तिष्यफला स्थिरा शालपर्णी मगधजा पिप्पली तिक्ता
 तिक्तापयो ह्रीवेरं पालिनी त्रायमाणा द्राक्षा मृद्वीका श्रीफलः शांडिल्यः धा-
 वनी बृहती हिमं चन्दनं विषा अतिविषा मुस्ता मुस्तकं इन्द्रजाः कलिङ्गः ।
 विषमज्वरोऽनियतकालजा जूर्तिः क्षयः कासरोगविशेषो यक्ष्मा शिरःपार्श्व-
 व्यथा सूर्यावर्तार्धभेदाभ्यां मस्तकैकभागे पीडा अरोचकोऽरुचिरोगः छर्दिर्व-
 नरोगः शोकः शोथरोगः हलीमकः पांडुरोगप्रभेदः । अस्य स्वरूपं तु । यदा तु
 पांडोर्वर्णः स्याद्धरितः श्वाधपीतकः । बलोत्साहः क्षयस्तन्द्रामन्दाश्रित्वं मृदु-
 ज्वरः । स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्च श्वासस्तृष्णारुचिभ्रमः । हलीमकं तदा तस्य वि-
 इति ॥ ७४ ॥

भार्थ-हे लतारूपी लीलाकी वेल स्त्री सिरयारी आवला शालपर्णी छोदी पीपल सु-
गंध वाला त्रायमाणा दास वेल कटेहली चन्दन अतीस मोया इद्रजव इन १४ चौदह
औषधियोंसे बनाहुआ घी विपमज्वर क्षयी मस्तककी पीडा अरुचि छर्दी सूजन हली-
मक (पाण्डुका भेद) इनको शात करता है ॥ ७४ ॥

चलदलतरुसेवाहोममंत्रौ त्रिनेत्रद्विजसुरगुरुपूजा-
कृष्णनाम्नां सहस्रम् ॥ मणिधृतिपरिदानान्याशिप-
स्तापसानां सकलमिदमरिष्टं स्पष्टमष्टज्वराणाम् ॥ ७५ ॥

अथ कर्मजज्वरोपायानाह । चलदलतरुसेवेत्यादिना । इदं चलदलतरु-
सेवादिकं सकलं सम्पूर्णं यथाविधि श्रद्धयानुष्ठितं अष्टज्वराणां वातिकादीना-
मरिष्टं अरिवत्तिष्ठतीत्यरिष्टं नाशनं भवतीति शेषः । अष्टज्वराः यथा । दत्तापमान-
संकुद्गरुद्रनिःश्वाससन्भवः । ज्वरोऽष्टा पृथक्कृद्द्वसंघातागतुजः स्मृत इति ।
तथाहि । वातिकः पैत्तिकश्चैव कफजो वातपित्तजः । वातश्लेष्मप्रसृतश्च पित्त-
श्लेष्मोद्भवस्तथा । संघातागन्तुजः स्मृत इति । तथाहि । वातिकः पैत्तिकश्चैव
कफजो वातपित्तजः । वातश्लेष्मप्रसृतश्च पित्तश्लेष्मोद्भवस्तथा । संघातागन्तु-
जावेव ज्वरोऽष्टविध उच्यते । स्पष्टं ग्रन्थान्तरे स्फुटं । किं तादेत्यपेक्षायामाह
चलदलेति । तत्र चलदलतरुः पिप्पलवृक्षः तस्य सेवाविधिः निर्दिष्टवर्त्मना
पूजा । होमः प्रतिकूलग्रहमन्त्रेण तमेव ग्रहमुद्दिश्य विविधत्थापितेभ्यो ग्रहप्री-
त्युत्पादकस्य हविषः प्रक्षेपः । मन्त्रः प्रतिकूलग्रहमन्त्रस्य सिद्धमन्त्रस्य वा जपः ।
त्रिनेत्रः सदाशिवः तस्य पूजा सहस्रकलशाभिपेकरूपा । द्विजानां ब्राह्मणानां
भोजनाच्छादनाद्यर्पणेन प्रीत्युत्पादनरूपा पूजा । गुरोः परमार्थपददानकर्तु-
ब्राह्मणस्य च पूजा । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । सर्वेषामेव
वर्णानां जन्मना ब्राह्मणो गुरुः । इत्यादि स्मृतेः । कृष्णनाम्नां सहस्रं विष्णो-
र्नामसहस्रस्य वा पाठः । भवत्यरोगो द्युतिमान् बलरूपगुणान्वितः । रोगार्तो
मुच्यते रोगादिति फलश्रुतेः । मणिधृतिः मणीनां माणिक्यादिरत्नानां ग्रहदो-
षशान्त्यर्थं ग्रहविप्राज्ञया विचारण । ग्रहमणयो यथा । माणिक्यमुक्ताफल-
विदुमाणि गारुत्मक पुष्पवज्रनील । गोमेदवैदूर्यकमर्कतः स्युः रत्नानीति ।

परिदानानि घृतकुम्भादीनि ज्वरोक्तानि दानानि । तापसानां तपस्विनामाशीर्वादा मङ्गलप्रार्थनाः । यदुक्तं ग्रन्थान्तरे स्पष्टं तदाह भावमिश्रः । सोमं सानुचरं देवं समातृगणमीश्वरं । पूजयन् प्रयतः शीघ्रं मुच्यते विषमज्वरात् । सोममुमास-
हितं सानुचरं नन्द्यादिगणसहितं प्रयतः पवित्रः । विष्णुं सहस्रमूर्धानं चराचर-
पतिं विभुं । स्तुवन्नामसहस्रेण ज्वरान् सर्वान् व्यपोहति । सहस्रमूर्धान-
मिति सहस्रशीर्षेत्यादि वेदाभिहितनामसहस्रेण भारतोक्तेन ज्वरस्यापि दे-
वतात्वात् पूजा कार्या । यत आह विदेहः । तीर्थायतनदेवाग्निगुरुवृद्धोपस-
र्पणैः । श्रद्धया पूजनैश्चापि सहसा शाम्यति ज्वरः । तीर्थमृषिजुष्टं जलं
आयतनं देवाधिष्ठितं जालंधरपीठपुरुषोत्तमक्षेत्रश्रीशैलादीनि । दानै-
र्दयादिभिरपि द्विजदेवतागोर्गुर्वर्चनप्रणतिभिश्च जपैस्तपोभिः । इत्युक्तपु-
ण्यनिचयैरपचीयमानाः प्राक्पापजा यदि रुजः प्रशमे प्रयांतीति भेषजा-
चार्यश्च ॥ ७५ ॥

भाषार्थ—अब प्रारब्धसे पैदा हुए ज्वरोंका उपाय लिखते हैं पीपलकी पूजा होम मंत्रका जप शिवजी और ब्राह्मण देवता गुरु इनकी पूजा विष्णुसहस्रनामका पाठ और माणिक्य आदि रत्नोंका धारण और घीसेभरे घर आदिका दान और तपस्विओंका आशिर्वाद ये सब आठ प्रकारके ज्वरको नष्ट करतेहैं ॥ ७५ ॥

अथि रत्नकले कलानिधे कुशले कोकिलकोमलस्वरे ॥
ज्वरवाज्ज्वरवर्जितोऽथवा लघु कुर्यादशनं दिनात्यये ७६
इति श्रीलोलिंबराजकृतौ ज्वरप्रतीकारः प्रथमो विलासः ॥ १ ॥

अथ लोलिंबराजः स्वकांतां संबोधयन् ज्वरयुक्तज्वरमुक्तयोर्हितमुपदि-
शति । अयीति । अयीति कोमलालापे । हे रत्नकले रत्नानि स्त्रीजातिश्रेष्ठा-
नि कलाः अंशास्तत्संबोधने हे कलानिधे कलाश्चतुःषष्टिसंख्याकाः निधीयंते
यत्र । दुधाजः कर्मण्यधिकरणे चेत्यधिकरणे किः तत्संबोधने यद्वा कला चं-
द्रकला निधीयतेऽत्र तेन हेशशिवदने हे कुशले हेविज्ञे हे कोकिलकोमलस्वरे
कोकिलस्य पिकस्येव कोमलो मृदुलः स्वरो यस्यास्तत्संबोधने ज्वरवान् ज्वरो

विद्यते यस्य सः ज्वरवर्जितो ज्वरमुक्तो वा दिनात्यये वासरावसाने अशनं भोजनं लघु अगुरु कुर्यात् । ज्वरमुक्तस्य लक्षणमाह माधवकारः । स्वेदो लघुत्वं शिरसः कुडूः पाको मुखस्य च । क्षवथुश्चान्नलिप्ता च ज्वरमुक्तस्य लक्षणम् । इति ॥ ७६ ॥

इति श्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमिद्धरिहरानंदनाथभारती-
शिष्यब्रह्मावधूतश्रीमुखानंदनाथविरचितायां मुखानंदां लोलिंबदीपिकायां
ज्वरप्रतीकारनाम्नः प्रथमविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ १ ॥

भाषार्थ-हे सम्पूर्ण स्त्रियोंमे श्रेष्ठ हे चोसठ ६४ कलाओंकी समुद्ररूप अर्थात् चन्द्र
मुखी हेबुद्धिमति हे कोकिलके समान सुंदरसुरवाली स्त्रि ज्वरवाला अथवा जिसका ज्वर
हठगया हो वह पुरुष दिनके अन्तमें लघु (हल्का) भोजन करे ॥ ७६ ॥

इति श्रीपण्डितमिहिरचन्द्रकृते लोलिम्बराजभाषाप्रदीपे

प्रथमो विलासः ॥ १ ॥

अब ज्वरातीसारकी चिकित्सा कहते हैं ।

अमृतातिविपासुरराजयवस्तनयित्नुकिरातकविश्व-
पयः॥ अतिसारहरं ज्वरनाशकरं शृणु निर्जितकुंजर-
कुंभकुचे ॥ १ ॥

अथ क्रमप्राप्तस्य ज्वरातिमारस्य रुक्प्रतीकारमाह अमृतेतिहे निर्जितकुं-
जरकुंभकुचे निर्जितौ पराजितौ कुंजरस्य गजस्य कुंभौ हस्तिशिरस्थौ मासपिंडौ
कुचाभ्यां स्तनाभ्यां यथा सा तत्संबुद्धौ अमृतादिपण्णां पयः काथः त शृणु आ
कर्णय कीदृश अतिसारहरं हरतीति हर अतिसारस्यान्नगन्धेर्हर पुनः ज्वरनाशकरं
ज्वरस्य विनाशकरं ज्वरातिसारस्य नाशनं तत्र अमृता गुडूची अतिविषा शुकृकं-
दा सुरराजयवो वत्सकः इद्रयवो वा स्तनयित्नु मुस्तकः किरातको भृनिंबः विश्वं
शुंठी । यथाह चक्रपाणिदत्तः । नागरातिविषामुस्तभृनिंबामृतवत्सकैः । सर्वज्वर
हरः काथः सर्वातीसारनाशनः ॥ १ ॥

भाषार्थ—हे कुचाओंसे हस्तीके गंडस्थलोंको जीतनेवाली स्त्री गिलोह अतीस इंद्रजव नागरमोथा चिरायता सोंठ इन छः औषधियोंके अतीसार और ज्वरके नष्ट करनेवाले काथको तू सुन अर्थात् यह काथ ज्वरातीसारका नाशकारक है ॥ १ ॥

शीतोशीरकयुग्मवत्सकवृकीपद्माह्वधान्यामृता-
भूनिम्बाम्बुदबालविल्वकविषाविश्वौषधैः साधितः ॥
क्वाथो माक्षिकसाक्षिको विजयते हृल्लासतृष्णावमी-
दाहारोचकसंगभंगचतुरः सर्वातिसारज्वरान् ॥ २ ॥

काथांतरमाह शीतेत्यादिना । शीतादिचतुर्दशाभिरोषधीभिः साधितः माक्षिकसाक्षिकः यधुप्रक्षेपयुक्तः काथः कषायः सर्वातिसारामयान् अखिलानुदरामयान् विजयते जयति । कथंभूतः काथः हृल्लासतृष्णावमीदाहारोचकसंगभंगचतुरः हृल्लासः उपस्थितवमनः तृष्णा पिपासा वमी वांतिः दाहः संतापः अरोचकोऽरुचिरोगः एषु संगः अहं हृल्लासी तृष्णावानित्याद्यभिनिवेशस्तस्य भंगे भंजने चतुरो निपुणः काथः । तत्र शीतं चंदनं तच्च रक्तचंदनं । कषाये रक्तचंदनस्योक्तत्वात् कषायलेपयोग्राह्यं चंदनं रक्तचंदनमिति वचनात् । उशीरक युग्मं उशीरं वीरणमूलकमेकं अपरं लामज्जकं तच्च उशीरवत् पीतच्छवि तृणं भवतीति भेदः वत्सकः कुटजः वृकी पाठा पद्माह्वं कमलं धान्यं धन्याकं अमृता गुडूची भूनिंबश्चिरातः अम्बुदो मुस्ता बालं ह्रीबेरं विल्वकं विल्वपेशी अथवा बालविल्वं आमविल्वम् विषा अतिविषा विश्वा शुंठी ॥ २ ॥

भाषार्थ—लालचंदन खस नेत्रवाला कूडेकी छाल पाठा कमल धनियां गिलोह चिरायता नागरमोथा कच्चावेल अतीस सोंठ इन औषधियोंसे बना काथ सहित मिलानेसे जीका मिचलाना, प्यास, वमन, दाह, अन्नकी अरुचि संपूर्ण अतीसारके ज्वर इनको जीतता है ॥ २ ॥

पंचांग्रिवृक्षयब्दवल्लेद्रवीजत्वक्सेव्यतिका मृतविश्व-
विल्वैः ॥ ज्वरातिसारान् सवमीन् सकासान् सश्वा-
सशूलान् शमयेत्कषायः ॥ ३ ॥

थातिसारे पंचमूल्यादिकाथमाह । पंचांग्रीति । पंचाग्र्यादिभिः पंचद-

शान्तिः कृतो यः कषायः सवमीन् सकासान् सश्वासशूलान् एतादृशान् ज्व-
रातिसारान् शमयेदित्यन्वयः । तत्र पचाग्निः शालपर्ण्यादिपचमूल प्रागुक्त ।
वृकी पाठा अब्दो मुस्ता बला वाट्यालकः इन्द्रबीजत्वक् बीजं च त्वक्च
अनयोः समाहारः इन्द्रस्य बीजत्वक् इन्द्रस्य कुटजस्य बीजं फलमिन्द्रयव त-
स्यैव त्वक् कुटजवल्कल सेव्यमुशीर तिक्ता कटुकी अमृता छिन्नरुहा विश्वं
नागरं विल्व विल्वपेशिक आमं विल्वमित्यर्थः । अतः फलेषु परिपाकेषु यो
गुणः समुदाहृतः । विल्वादन्यत्र स ज्ञेयो विल्वमाम गुणोत्तरमित्युक्तम् ॥ ३ ॥

भाषार्थ—शालपर्णी पृष्ठपर्णी दोनोकोटेहली गोखरू पाठा नागरमोया खरेहटी इन्द्र-
जव कूडाकी छाल सस कुटकी गिलोह सोंठ वैलगिरी, इन पद्रह औपधियांका काय
उन ज्वरातिसारोको शांति करता है जिनसें वमन खासी स्वास और शूल होय ॥ ३ ॥

कफाधिके वा पवनाधिके वा द्रयाधिके वा गुरुपंचमू-
लम् ॥ पित्ताधिके वा लघुपंचमूलं पुनःपुनः पृच्छ-
सि किं मृगाक्षि ॥ ४ ॥

हे लोलिवराज पंचमूलद्वये तिष्ठति सत्यस्मिन् किं गुरुपचमूलं प्रक्षे-
प्यं लघु वेति प्रियया पृष्ठे तत्राह । कफाधिक इति । हे मृगाक्षि कफाधिके
ज्वरातिसारे अथवा पवनाधिके वाय्वधिके वातकफाधिके गुरुपंचमूल प्रक्षे-
तव्य । यथाह चक्रपाणिदत्तः । विल्वश्यानाकगभारीपाटलागणिकारिकाः ।
कफवातहर श्रेष्ठ पंचमूलमिदं महदिति । पित्ताधिक्ये लघुपंचमूलं प्रक्षे-
पमिति । तदाह चक्रपाणिदत्तः । शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहतीद्वयगोक्षुर । वात-
पित्तहर वृष्य कर्नायः पंचमूलकमिति ॥ ४ ॥

भाषार्थ—स्त्री लोलिम्बराजसे पूछती है कि आपने जो यह काय कहाँ है इसमें
छोटा पचमूल गेरना या बड़ा लोलिवराज उत्तर देता है कि हे मृगके समान नेत्रवाली
बारवार क्या पूछती है जिस अतीसारमें कफ या वात अधिक होय अथवा कफ वात
दोनों अधिक होय वहा बड़ा पचमूल और जिसमें पित्त अधिक होय वहा लघु पच-
मूल गेरना चाहिये ॥ ४ ॥

सदेवदारुः सविपः सपाठः सजंतुशत्रुः सघनः सती-

क्षणः ॥ सवत्सकः काथ उदाहृतोसौ शोकातिसारा-
बुधिकुंभजन्मा ॥ ५ ॥

अथ शोकातिसारस्य चिकित्सामाह । सदेवदारुरिति । हे मृगाक्षि असौ
काथः शोकातिसारांबुधिकुंभजन्मा शोकेन अतिसारः स एव अंबुधिः तस्य
कुंभजन्मा अगस्त्यः । कोसौ तमाह सदेवदारुरिति । देवदारुणा पूतिकाष्ठेन
सहितः । सविषः । विषया अतिविषया सहितः । सपाठः पाठया अंबष्ठया
सह । सजंतुशत्रुणा विडंगेन सघनः सह घनेन मुस्तेन । सतीक्ष्णः सह तीक्ष्णे-
न मरीचेन । सवत्सकः सह वत्सकेन कुटजेन । सर्वत्र सहस्य सः संज्ञाया
मिति सादेशः । भयशोकसमुद्भूतौ ज्ञेयौ वातातिसारवत् । तयोर्वातहरी का-
र्या हर्षणाश्वासनैः क्रिया । हर्षणाश्वासनपूर्विका वातहरी क्रिया कार्येत्यर्थः ॥ ५ ॥

भाषार्थ—देवदारु अतीस पाठा वायविडंग मोथा मिर्च कूडाकी छाल इन सात औ-
षधियोंका काथ शोकसे पैदा हुए समुद्ररूप अतिसारके लिये अगस्ति मुनि है अर्थात्
शोकातिसारको नष्ट करताहै ॥ ५ ॥

इतिज्वरातिसारः

अयि प्रिये प्रीतिभृतां मुरारौ किं वालकश्रीघनधान्य
विश्वैः ॥ यस्याप्यतीसाररुजो न तस्य किं वालकश्री-
घनधान्यविश्वैः ॥ ६ ॥

अथातिसारे पाचनान्याह । अयीत्यादिपदैः । अयि प्रिये इति संबोधनम् ।
मुरारौ रुग्णे प्रीतिभृतां हर्षमुद्रहतां पुरुषाणां वालकश्रीघनधान्यविश्वैः कि-
म् न किमपि प्रयोजनं तत्र वालकः पुत्रः श्रीः लक्ष्मीः घनधान्यं धान्यसमूहः
विश्वं प्रपंचजालं । यस्य मनुजस्य अतिसाररुजः अतिसारभवा रुजो रोगा
न संति तस्यापि वालकश्रीघनधान्यविश्वैः किम् न किमपि फलं । अत्र
वालकं ह्रीविरं श्रीर्विल्वं घनो मुस्ता धान्यं धन्याकं विश्वं शुंठी । यथाह
चक्रपाणिदत्तः । धान्यकं नागरं मुस्तं वालकं विल्वमेव च । आमशूलविवं-
धघ्नं पाचनं बन्धिदीपनामिति ॥ ६ ॥

भाषार्थ—हे प्यारी जिन मनुष्योंकी श्रीकृष्णचद्रमें प्रीति है उनको पुत्र, लक्ष्मी, प्रसन्नताकासमूह और प्रपच इनसे क्या प्रयोजन है अर्थात् वह इनको तुच्छ समझता है और जिस मनुष्यके अतीसारका रोग नहीं है उसको नेत्रवाला वेलगिरी नागर-मोया धनिया सोंठ इन औषधियोंसे क्या प्रयोजन है अर्थात् जिसके अतीसार होय वह इनका काढा पीवै तो अतीसार नष्ट हो जाता है ॥ ६ ॥

पित्तातिसारो धान्यांबु विल्वाब्दानां निरुध्यते ॥

केनात्र ज्ञायते कर्ता पण्डितेन त्वया विना ॥ ७ ॥

पित्तातिसार इति । धन्यांबुविल्वाब्दानां केन जलेन पित्तातिसारः पित्तकमतिसरणं निरुध्यते नश्यति । अत्रास्मिन् पदे त्वया पण्डितेन विदुषा विना केन कर्ता ज्ञायते त्वयैव ज्ञायते नतु मूर्खेणेत्यर्थः । ग्रन्थकारस्य तु रीतिरियमस्ति । पित्तातिसारः धान्यांबुविल्वाब्दानां केन जलेन विना केना-न्येन औषधिजलेन निरुध्यते न केनापीत्यर्थः । कथं तत्र दृष्टान्तः यथा पण्डितेन त्वया विना अत्रास्मिन् केन कर्ता ज्ञायते न केनापि तथेत्यर्थः इयमेव ग्रन्थकारस्य लावण्यरीतिरस्माकं समता । तत्र धान्यं वन्याकं अबु ह्रीवेरं विल्वमामाविल्वं अब्जो मुस्तकः । यथाह इदं धान्यचतुष्कं स्यात् पैत्ते शुठौ विना पुनरिति ॥ ७ ॥

भाषार्थ—हे स्त्रि धनिया, मुगधवाला, वेलगिरी, और नागरमोया, इन चार औषधियोंके जलके विना और किस औषधीसे पित्त अतीसार रुकता है अर्थात् इसी जलसे रुकता है और तेरे विना कौन पण्डित इस श्लोकमें कर्ताको जान सकता है अर्थात् वही जान सकती है ॥ ७ ॥

इंद्रजमेघमदाकुसुमश्रीरोध्रमहौपधमोचरसानाम् ॥

चूर्णमिदं गुडतक्रसमेतं हंत्यचिरादतिसारमुदारम् ॥ ८ ॥

इन्द्रजेति । इदमिन्द्रजादीनां द्रव्याणां चूर्णं सम्पेपणजनितं रजः गुडतक्र-समेतं इक्षुपाककालशेषाभ्यां संयुक्तं उदारमतिसारं महातमतिसरणं अचिरा-च्छीघ्रं हति नाशयति । तत्रेन्द्रजं इंद्रयवं मेघो मुस्तकः मदाकुसुमं धातकीपुष्पं श्रीर्विल्वमाम रोप्रो गालवः महौषधं शुठी मोचरसः शाल्मलीवेष्टः । अत्राह

लटकनसूनुः। मुस्ता वत्सकबीजं मोचरसो बिल्वधातकीलोध्रं । गुडमथितं प्र-
युक्तं गङ्गामपि वेगवाहिनीं रुंध्यादिति ॥ ८ ॥

भाषार्थ—इंद्रजव, मोथा, धायके फूल, कच्ची बेलगिरी, लोध, सोंठ, मोचरस, इन
सात औषधियोंका चूर्ण जिसमें गुड और मठा मिला होय शीघ्रही प्रबल अती-
सारको नष्ट करता है ॥ ८ ॥

कल्याणि कांचनलताललितांगयष्टे तांबूलशालिव-
दने ललने शृणुष्व ॥ शृंठीमदाकुसुममोचरसाज-
मोदास्तक्रान्विताः प्रशमयंत्यतिसारमुग्रम् ॥ ९ ॥

कल्याणीति । हे कल्याणि हे भद्रे । काञ्चनलताललिताङ्गयष्टे काञ्चन-
लतेव हेम्नः शाखिशखावत् ललिता मनोहरा अंगयष्टिर्देहयष्टिका शरीरलता
वा यस्यास्तत्संबोधने । पुनः हे तांबूलशालिवदने तांबूलेन पर्णेन शालते शो-
भते इति ताम्बूलशालि एतादृशं वदनमाननं यस्यास्तत्संबोधने । पुनः हे ललने
अंगनोत्तमे । शृणुष्व आकर्ण्य मद्वचनमिति शेषः । किं तत् तदाह । शृंठीति ।
तक्रान्विताः दण्डाहतसंयुक्ताः शृंग्यादयः उग्रमुत्कटमतिसारमतिसरणं प्रश-
मयति नाशयंत्येत्यर्थः । तत्र शृंठी विश्वम् मदाकुसुमं धातकीकुसुमं मोचरसः
शाल्मलीवेष्टः अजमोदा उग्रगन्धा ॥ ९ ॥

भाषार्थ—हे कल्याणि, हे सुवर्णकी लताके समान सुंदर अंगवाली हे पानसे शोभा-
यमान मुखवाली हे स्त्रियोंमें श्रेष्ठ भरे वचनको सुन कि सोंठ, धायके फूल, मोचरस,
अजमोद, इन चार औषधियोंके चूर्णको मठमें मिलाकर पीवे तो प्रबल अतीसार
शान्त हो जाता है ॥ ९ ॥

अतिसारप्रशमनी चित्रपत्रकशोभिता ॥

वृद्धिदाऽतनुवृहेश्व श्यामा श्यामेव राजते ॥ १० ॥

अतिसारेति । हे कल्याणि श्यामा गोपी विराजते अतिशयेन शोभते ।
कथंभूता । चित्रपत्रकशोभिता चित्राणि अद्भुतानि यानि पत्रकाणि पला-
शानि तैः शोभिता कांतियुक्ता । पुनः अतनुवृह्तेरनंगाग्नेर्वृद्धिदा स्फूर्तिप्रदा ।
पुनः कीदृशी अतिसारप्रशमनी अतिसरणस्य वधकर्त्री । यथोक्तं निबंदौ ।

शारिवायुगलं स्वादु स्निग्ध शुक्रकरं गुरु । अग्निमांद्यारुचिश्चासकासामविष-
नाशनं । दोषत्रयास्रप्रदरज्वरातीसारनाशनमिति । यद्वा श्यामा प्रियंगुः सा च
चित्रपत्रकशोभिता । जलपिप्पलीममेता अतिसारप्रशमनी भवति । तत्रदृष्टा-
तः । केव श्यामेव षोडशवर्षिकी स्त्रीव । कथभूता श्यामा चित्रपत्रकशोभिता
चित्रमद्भुत यत् पत्रक पत्रभगः स्तनकपोलादिषु कस्तूरिकादिभि रचिता
पत्रावली तेन शोभिता अलंकृता । पुनः कीदृशी श्यामा अतिसारप्रशमनी अ-
तिसारोतिबलस्तस्य प्रशमनकर्त्री संगमाद्वलहानिकर्त्रीत्यर्थः । उक्त च । सद्यो
बलहरा नारी सद्यो बलकरं पयः । स्त्रियं गच्छेत्पयः पीत्वा तां च त्यक्त्वा
पुनः पिवेदिति । सारो बले स्थिराशेचेत्यमरः । पुनः कथभूता श्यामा
अतनुवह्नेर्वृद्धिदा । यथोक्त । श्यामा गुणवती काता प्रिया मधुरभाषिणी ।
रतेषु धृष्टा या नारी सा स्त्री वृष्यतमा स्मृतेति ॥ १० ॥

भाषार्थ—जलपीपलसे युक्त सिरवाई अतिसारको शांत करनेवाली और अग्निको
बढ़ानेसे उसप्रकार सर्वोत्तम है जैसे चित्रविचित्रके है कपोलोपर पत्ते (पलकना)
जिसेके और कामदेवकी अग्निको बढ़ानेवाली और बलके नष्टकरनेवाली सोलह-
वर्षकी स्त्री सर्वोत्तम होती है इस श्लोकमें श्यामापदसे सिरवाई और सोलह वर्षकी
स्त्री ली है ॥ १० ॥

वाले बाललताप्रवालललिताकारांग्रिहस्ताधरेमल्ली
माल्यलसत्कुचक्षितिधरे रत्नज्वलन्मेखले ॥
चंचत्कुंडलमंडले विजयते रक्तामशूलान्वितातीसा-
रं कुटजाब्दविल्वकविपोदीच्यैः कपायः कृतः ॥ ११ ॥

वालेइतिहेवाले हेश्यामेहे बाललताप्रवालललिताकारांग्रिहस्ताधरे बाला
कोमला या लता बड़ी शाखिशाखा वा तस्या ये प्रवाला नगीनपत्राणि तद्वत्
ललिताकारौ रूचिराकृती अग्री चरणौ हम्नौ च पाणी च अधरौ ओष्ठौ च
यस्या तत्संबोधने । पुनः मल्लीमाल्यलसत्कुचक्षितिधरे मल्ली मल्लिका तस्या माल्यं
पुष्पञ्च । मालेव माल्यम् चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ण्यञ् । तेन लसंतो प्र-

काशमानौ कुचावेव क्षितिधरौ भूधरौ यस्यास्तत्संबोधने । पुनः हे रत्नज्वल
 न्मेखले रत्नैर्माणिक्यमुक्तामरकतादिभिः ज्वलन्ती देदीप्यमाना मेखला कां-
 ची यस्यास्तत्संबोधने । पुनः हेचंचत्कुंडलमंडले चंचले जाज्वल्यमाने कुंडल-
 योः कर्णवेष्टनयोः मण्डले चक्रवाले कपोलस्वरूपे यस्यास्तत्संबोधने । कुट-
 जादिपंचभिः कृतो निष्पादितः कषायः निर्यूहः रक्तामशूलान्वितातीसारं र-
 क्तामशूला रोगविशेषाः प्रसिद्धास्तैर्युक्तमतिसरणं विजयते जयति । तत्र कु-
 टजो वत्सकस्तस्य त्वक् अब्दो मुस्तकः विल्वं वालं श्रीफलफलं । स्वार्थं
 कः । विषा अतिविषा उदीच्यं ह्रीवेरं । यथाहुः । सवत्सकः सातिविषः सवि-
 ल्वः सोदीच्यमुस्तैश्च कृतः कषायः । सामे सशूले सहशोणिते च चिरप्रवृत्तो-
 ऽपि हितोऽतिसारे इति ॥ ११ ॥

भाषार्थ—हे वाले (१६-वर्षकी) हे कोमल लताके नवीन पत्तोंके समान सुंदर
 (लाल) है चरण हाथ और ओष्ठ जिसके ऐसी और हे चमेलीकी मालासे प्रकाश-
 मानहैं पर्वताकार कुचा जिसकी ऐसी और हे रत्नोंसे प्रकाशमान मेखलावाली और
 हे कुंडलोसे प्रकाशमान कपोलोंवाली स्त्री कूडेकी छाल, नागरमोथा वेलगिरी, अतीस,
 और नेत्रवाला इन पांच औषधियोंका काथ उस अतीसारको जीतताहै जिसमें रुधिर,
 आम, और शूल ये तीनों हो ॥ ११ ॥

धातक्यामलकीपयोधरवृकीकटुङ्गयष्टीमधुश्रीज-
 म्बवाऽम्रफलास्थिनागरविषाह्रीवेरलोध्रेन्द्रजैः ॥

तुल्यांशैर्विहितं सतंडुलजलं गंगाधराख्यं महच्चू-
 र्णं तूर्णमपाकरोति सकलं जीर्णातिसारं परम् ॥ १२ ॥

अथ महत् गंगाधराख्यं चूर्णमाह । धातकीति । धातक्यादिचतुर्दशद्रव्यै-
 स्तुल्यांशैः समभागैर्विहितं निर्मितं महत् गंगाधराख्यं बृहदङ्गाधराभिधं चूर्णं
 सतंडुलजलं षष्टिकादिधान्यधौततोयेन सह पीतं । सकलं सप्तविधं जी-
 र्णातिसारं पुरातनमतिसरणं तूर्णं शीघ्रमपाकरोति नाशयतीत्यर्थः । यथोक्तं ।
 संशम्यापां धातुरग्निं प्रवृद्धो वर्चोमिश्रोवायुनाथः प्रणुन्नः ॥ सरत्यतीवातिसारं
 तमाहुर्व्याधिं घोरं षड्विधं तं वदन्ति । एकैकशः सर्वशश्चातिदोषैः शोकेनान्यः षष्ठ

आमेन चोक्त इति । साम्यादागंतुकत्वेनातीसारं भयद पुनः । वांछति सप्तमं
केचिदुरामयमुत्कट । तत्र धातकी मद्यपुष्पा तस्या. पुष्पाणि आमलकी धा-
त्रीफलं पयोधरो मुस्तकं बूकी पाठा कटुगः श्योनाकः यष्टी मधुयष्टी श्रीः
आम बिल्वफल जंबूः नीलफला तस्या अस्थि आम्रफलास्थि रसालस्य मज्जा
नागरं शुंठी विषा अतिविषा ह्रीवेरं बालं लोध्रः तिरीटः इंद्रजर्मिद्रयवम् ॥ १२ ॥

भाषार्थ-धातके फूल आंवला नागरमोया पाठा (कश्मीरीपाठा) श्योनापठा मु-
लहटी बेलगिरी जामणकी और आमकी गुठली सोंठ अतीस मुगधवाला लोध्र इंद्रजव
समानभाग लिये इन चौदह द्रव्योंके गगाधर नामा चूर्णको साकर चावलोका जल
पीवें तो सब प्रकारके जीर्ण (पुराणे) अतीसार शीघ्र नष्ट होते हैं ॥ १२ ॥

अथि कटुकनिंदकस्तनि प्रमदारूपमदापहारिणि ॥

रुधिरातिसृतौ कपायकः समधुर्दाडिमवत्सकत्वचः १३ ॥

अथ रुधिरातिसारे पाचनमाह । अयीति । अयीनि कोमलात्पे । हे क-
टुकनिंदकस्तनि कंदुकस्य गेंदुकस्य निंदको निंदाशीलो स्तनौ कुचौ यस्याः
तत्संबोधने । पुनः प्रमदारूपमदापहारिणि प्रमदयति पुरुषं । मदी हर्षे अच-
टाप् । प्रमदाया. उत्तमस्त्रियः यद्रूपं मनोहराकृतिः तेन यो मदोऽहं रूपलावण्य-
सपन्नेति गर्वस्तमपहर्तुं शीलमस्यास्तत्संबोधने । दाडिमवत्सकत्वचः दाडिमो
मिष्टकरकः वत्सकः कुटजः अनयोस्त्वक् बल्कलम् तस्याः कपायः कायः ।
कथञ्चतः समधुः माक्षिकप्रक्षेपयुक्तः रुधिरातिसृतौ रक्तातिसारनाशने निमित्तं
भवतीत्यर्थः । यथोक्त । कपायो मनुष्यापीतस्तत्रोर्दाडिमवत्सकात् । सदो जये-
दतीसार सरक्तं दुर्निवारणमिति ॥ १३ ॥

भाषार्थ-हे गेंदकी निंदा करनेवाले हे स्तन जिसके ऐसी और हे स्त्रियोंको जो
रूपका मद तिसके हरनेवाली (सबसे सुंदर) स्त्री अनारका छिटाक (नाशपाल)
और कूटेकी छाल इनका सहद मिला काय रधिरके अतीसारमें श्रेष्ठ है ॥ १३ ॥

चंदनं विमलतंडुलाबुना संयुतं मधुयुतं सितायुतम् ॥

तृड्विखंडनमसृग्विखंडनं खंडनं प्रचुरदाहमेहयोः ॥ १४ ॥

अपि च । चंदनमिति । विमलतंडुलाबुना विमलानां निर्मलानां तंडुलानां

शालिषष्टिकादिधान्यसाराणामंबुना तोयेन युक्तं चंदनं घृष्टं श्वेतं मलयजं तच्च मधुयुतं सितायुतं च माक्षिकशर्कराभ्यां संमीलितं पीतं सत् तृद्विखंडनं तृष्णा-
याः विखंडनं निराकरणकरं भवति । पुनरसृग्विखंडनं रक्तातीसारनाशनं च ।
पुनः प्रचुरदाहमेहयोः प्रचुरौ प्राज्यौ यौ दाहमेहौ गात्रसंतापप्रमेहौ तयोः खंडनं
भंजनं भवतीत्यर्थः । यथोक्तं । पीतं मधु सितायुक्तं चंदनं तंडुलांबुना । रक्ता-
तिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाहमेहनुदिति ॥ १४ ॥

भाषार्थ—निर्मल चावलोंका जल और सहत और मिसरी मिले हैं जिसमें ऐसा जो
बिसाहुआ सपेद चंदन है तृपा रुधिर प्रवलदाह और प्रमेहको खंडन (नाश) करता है १४.

कुक्षिशूलामशूलघ्नं विविधास्त्रातिसारजित् ॥

सेवेत सगुडं बिल्वं बिल्वतुल्यपयोधरे ॥ १५ ॥

कुक्षीति । हे बिल्वतुल्यपयोधरे बिल्वेन श्रीफलेन तुल्यौ समौ पयोधरौ
स्तनौ यस्यास्तत्संबोधने । कुक्षिशूलाद्यामयवान् पुरुषः कुक्षिशूलामशूलघ्नं
कुक्षिशूलं कुक्षावुदरे यद्वोदरस्य वामे दक्षिणे वा भागे शूलं व्यथा आमशूलं ।
आशोपहृष्टासवर्मागुरुत्वस्तैमित्यमानाहकफप्रसेकैः । कफस्य लिंगेन समान-
लिंगमामोद्भवं शूलमुदाहरंतीति लक्षणलक्षितं । कुक्षिशूलं च आमशूलं च
कुक्षिशूलामशूले ते हंतीति कुक्षिशूलामशूलघ्नः । पुनः विविधास्त्रातिसारजित्
विविधो बहुप्रकारो यो रक्तातिसारस्तं जयति यद्वा विविधास्त्रातिसारजिदिति
पाठः । तत्र विबन्धोमूत्रादिरोधः अस्त्रातिसारश्च तौ जयति एतादृशं । सगुडं
गुडसहितं बिल्वं सुस्विन्नं बालबिल्वगर्भं शीतं कृत्वा सेवेत तस्योपभोगं कु-
र्यात् तत् स्वेदनोदकं चानुपिवेत् । यथोक्तं । गुडेन भक्षयेत्बिल्वं रक्तातीसार
नाशनम् । आमशूलविबन्धघ्नं कुक्षिरोगहरं परमिति ॥ १५ ॥

भाषार्थ—हे बेलके समान स्तनोंवाली स्त्री गुड मिला है जिसमें ऐसी बेलगिरी कु-
क्षिका शूल आमसे पैदा हुआ शूल इनको नष्ट करता है और रुधिरके अनेक विका-
रोंको जीतता है ॥ १५ ॥

तट्श्वासकासज्वरशोफमूर्च्छाहिकान्नविद्वेषणवांतिशू

लैः ॥ युक्तोतिसारी स्मरतु प्रसह्य गोविंददामोदरमा
धवेति ॥ १६ ॥

असाध्यमतिसारणं दृष्ट्वा जगवन्नामोच्चारणाभिधं परमौषधमुपादिशति । तृ-
डिति । तृषादिभिर्दशोषद्रवैः । युक्तश्चेदतिसारी तदा स प्रसह्य सर्वोषद्रव सोढ्वा
बलात्कारेण गोविंददामोदरमाधवेति स्मरतु सन्निहितकालत्वात् । यथोक्त ।
त्वामेव याचे मम देहि जिह्वे समागते दण्डधरे कृतांते । आवर्तयेथा म'पुराक्ष-
राणि गोविन्द दामोदर माधवेति । अपिच । शोथ शूल ज्वर मूच्छां श्वासं
कासमरोचकं । छर्दिं तृष्णा च हिक्का च दृष्ट्वातीसारिणं त्यजेदिति । अति-
सारिणे तदवश्यं त्याज्यम् । स्नानावगाहनान्ध्यां गुरुस्निग्धादिभोजन । व्याया-
ममग्निस्तंतापमतीसारी विवर्जयेदिति ॥ १६ ॥ इत्यतीसारप्रतीकारः ॥

भाषार्थ-जिस अतीसारवाले पुरुषके प्यास श्वास खासी ज्वर सूजन मूर्छा हुच
अन्नमें अरुचि वमन और शूठ ये रोगहों वह हठ (आग्रह) से दे गोविंद हे दाम
दर हे माधव यह स्मरण करो अर्थात् वह मरजावगा ॥ १६ ॥

यवानीनागरोशरिधनिकातिविपाधनैः ॥

बलाविल्वद्विपर्णीभिर्दीपनं पाचन स्मृतम् ॥ १७ ॥

अथग्रहणीप्रतीकारमाह यवानीत्यादिना । यवान्यादिदशभिर्द्रव्यैर्ग-
ण्या दीपनं रुचिकरं पाचन दोषाणा पाचकः कृपायो भवति । तत्र यवा
ब्रह्मदर्भा नागर शुठी उशीरमभयं पनिको ग्न्याक अतिविपा विपा च
मुस्ता बला वाट्यालकः विल्वं श्रीफलवृक्षस्यामफलम् द्विपर्णी शालपर्णी
त्रिपर्णी च । ग्रहण्या रूपमुक्तम् । अग्न्यधिष्ठाननाडी च ग्रहणीति निगद्यते
ग्रहण्या निदानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे निवृत्तेऽपि मन्दाग्रेरहितशिन-
भूयः सन्दूषितो बन्धिर्ग्रहणीमपि दूषयेत् । एकैकशः सर्वशश्च दोषैरत्यर्थं
निवृत्त ॥ सा दुष्टा बहुशो भुक्तमाममेव विमुचति । पक्व वा सुरुज पृति मुहुर्न
मुहुर्न । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदो जना इति ॥ १७ ॥

भाषार्थ—अजमायन सोंठ खस धनियां अतीस नागरमोथा खरैटी बेलगिरी शाल-
पणीं पृष्ठपणीं इन दश औषधियोंका काथ ग्रहणीरोगमें अग्निका दीपन और पाचन
(दोषोंका पाचक) कहा है ॥ १७ ॥

पुनर्नवावल्लिजवाणपुंखाविश्वाग्निपथ्याचिरविल्ववि-
ल्वैः॥कृतः कषायः शमयेदशेषान्दुर्नामगुल्मग्रहणी-
विकारान् ॥ १८ ॥

अत्र कषायादीनाह पुनर्नवेत्यादिभिरष्टभिः । पुनर्नवादिभिः कृतः क-
षायः पीतः सव् अशेषानखिलान् दुर्नामाद्यामयान् शमयेत् शांतिं नयेत्
अत्र दुर्नामा अर्थः गुल्मः कोष्ठान्तर्ग्रथिरूपः ग्रहणी एतेषां विकारान् । तत्र
पुनर्नवा वृश्चीरः वल्लिजं मरीचं वाणपुंखा शरपुंखा विश्वा शुंठी अग्निश्चित्रकः
पथ्या हरीतकी चिरविल्वः करंजः विल्वमामविल्वम् ॥ १८ ॥

भाषार्थ—सांठी काली मिरच वाणपुंखा (शरफोंखा) सोंठ चीता हरडै करंजुवा
बेलगिरी इन आठ औषधियोंका काथ दुर्नाम (बवासीर) वायगोला और संग्रहणी
के सब विकारोंको नष्ट करताहै ॥ १८ ॥

शुंठीछिन्नरुहाविषाजलधरैस्तुल्यैः कषायः कृतो मं-
दाग्रौ ग्रहणीगदेपि सततं सामानुबन्धे हितः ॥ शुंठी
कल्ककृतं घृतं प्रपिवतः पांड्वामकासापहं स्याद्वायो-
रनुलोमनं ग्रहणिका वेगेन जंगम्यते ॥ १९ ॥

शुंठीति । तुल्यैः समांशैः शुंठ्यादिचतुर्भिः कृतो विहितः कषायः काथः
दाग्रौ मंदोऽतीक्ष्णोऽग्निर्यस्मिन् पुनः सामानुबन्धे आमेन सह अनुबन्धः संबन्धो
स्य एतादृशे ग्रहणीगदे संग्रहणीरोगे हितोनुकूलः । तत्र शुंठी नागरं छिन्नरु-
हा वत्सादनी विषा अतिविषा जलधरो मुस्ता । अत्र घृतमप्याह शुंठीति ।
शुंठीकल्ककृतं शुंठ्याः कल्कं चूर्णं तेन साधितं घृतं सर्पिः प्रपिवतः पानं कु-
पुंसः पांड्वामकासापहं स्यात् पांडुः रोगविशेषः आमोरोगविशेषः कासः
वायुःतेषां नाशनं स्यात् वायोरपानवातस्यानुलोमनमधःप्रवर्तनं भवति ग्रहणि-
संग्रहणी वेगेन सत्वरं जंगम्यते अतिशयेन गच्छति ॥ १९ ॥

भापार्थ-सोंठ गिलोह अतीस नागरमोया समभाग इन चारोका काथ मंदाग्रि और आव जिसमें होय ऐसे ग्रहणी रोगमें हितकारी होताहै और सोंठके चूर्णको घीमें मिलाके जो पुरुष पीताहै उसके पाण्डु आम खासी ये तीनोंरोग नष्ट होतेहै और अधो वायुकाभी (अनुलोमसरना) होताहै और ग्रहणीरोगभी औघ्र चलाजाताहै ॥ १९ ॥

पाठाविपाकुटजवृक्षफलत्वग्दतितकामदारसजना-
गरविल्वचूर्ण ॥ सक्षौद्रतंडुलजलं ग्रहणीप्रवाहरक्त-
प्रवाहगुदरुग्गुदजेपु दद्यात् ॥ २० ॥

पाठेति । वैद्यः ग्रहणीप्रवाहरक्तप्रवाहगुदरुग्गुदजेपु रोगेषु पाठादीना चूर्णं रजः सक्षौद्रतंडुलजलं माक्षिकेण सहितं तंडुलानां ब्रीहिसाराणां प्रक्षालितानां तोयं दद्यात् पूर्वं चूर्णं मुखे निक्षिप्य ततो मधुमिश्रितं तंडुलोदकं पिबेदित्यर्थः । तत्र ग्रहणी संग्रहणी प्रवाहः प्रवाहिका रक्तप्रवाहो रक्तातीसारः गुदरुक् गुदपीडा गुदजोऽर्शस्तेषु । तत्र पाठा विपा कुटजवृक्षस्य फलमिंद्रजवः तस्य त्वक् अर्शो मुस्ता तिक्ता कटुकी मदा धातकी रसजं रसाऽजनम् नागर विल्वम् ॥ २० ॥

भापार्थ-पाठा अतीस इंद्रजो कूडाकी छाल नागरमोया कुटकी धायके फूल रसोतबेल इनके चूर्णको उपर सहित मिलाकर चाबलोंका जल ग्रहणी प्रवाहिका रक्तातीसार गुदाकी पीडा और बवासीर इनसब रोगोंमें दे अर्थात् इन सब रोगोंको यह चूर्ण नष्टकरताहै ॥ २० ॥

तुल्यांशं सकलंकिरातकटुकामुस्तेंद्रजत्र्यूषणं भाग
श्वंद्रकलामितः कुटजतो भागद्वयं चित्रकात् ॥ चूर्णं
चंद्रकलाभिवंगुडपयोयुक्तंचपांडुज्वरातीसारारुचि-
कामलाग्रहणिकागुल्मप्रमेहापहम् ॥ २१ ॥

अथ चंद्रकलाभिः चूर्णमाह । तुल्यांशमिति । अत्र किरातकटुकामुस्तेंद्रजत्र्यूषणं सकलं तुल्यांशं ग्राह्यं कुटजतः चन्द्रकलामितः षोडशो भागो ग्राह्यः चित्रकात् भागद्वयं ग्राह्यं एतेषां चूर्णं चन्द्रकलाभिः नाम भवति । तच्च गुडपयोयुक्तं द्विगुणगुडमिश्रितं शीतलाम्बुना पीतं सत् पाण्डुज्वरातीमारारुचिकामलाग्रहणिकागुल्मप्रमेहापहं भवतीत्यन्वयः ॥ २१ ॥

भाषार्थ—चिरायता कुटकी नागरमोथा इंद्रजों सोंठ मिरच पीपल इन सात औषधियोंका एक एक भाग और कूडेकी छालके सोलह भाग और चीतेके दो भाग लेकर चूर्ण बनावै इस चन्द्रकला नामक चूर्णको दूना गुड मिलाकर शीतलजलसे खाय तो पांडुरोग ज्वर अतीसार अन्नमें अरुचि कामला संग्रहणी वायगोला प्रमेह इन सब रोगोंको नष्ट करता है ॥ २१ ॥

क्षारद्वंद्वपटुत्रिकटुकैश्वव्याजमोदानलैः कृष्णामूलकहिङ्गुजीरमिशिभिस्तुल्यैर्विधेयं रजः॥पीतं कोष्णजलेन कोलपयसा तत्रेण वान्यौषधात् हृत्क्षुद्रुल्मगदाङ्कुरग्रहणिषुप्रायःप्रियंप्रेयसि ॥ २२ ॥

चूर्णांतरमाह । क्षारद्वंद्वेत्यादिना । क्षारद्वंद्वं क्षारयोः सर्जिकायावशूकयोर्द्वंद्वं पटुत्रिकं त्रयाणां संघः । संख्यायाः संवसूत्राध्ययनेष्विति कन् । पटूनां विदुचक्रसैधवानां लवणानां त्रिकं । त्रिकटुकं त्रयाणां कटुकानां मरीचशुंठीपिप्पलीनां समाहारः एनेषामितरेतरयोगः । तैः चव्यं चविका च अजमोदा च अनलश्चित्रकश्च तैः कृष्णामूलकं पिप्पलीमूलकं च हिङ्गु च जीरकश्च मिशिः शतपुष्पा च ताभिः एतैः पञ्चदशभिः तुल्यैः रजश्चूर्णं विधेयं कर्तव्यं । तच्च हृत्क्षुद्रुल्मगुदाङ्कुरग्रहणिषु हृद्रोगे क्षुन्मांद्ये गुदे गुदाङ्कुरे अर्शसि ग्रहण्यां च कोष्णजलेन ईषदुष्णेन पानीयेन यद्वा कोलपयसा स्वल्पवदरीकथितजलेन अथवा तत्रेण सह पीतं सत् हे प्रेयसि हे प्रियतमे अन्यौषधादन्यस्मात् भेषजात् प्रायो बाहुल्येन प्रियं सुखकरं भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

भाषार्थ—हे अत्यंतप्यारी स्त्री सज्जीखार और जवाखार खारा काला सेंधा ये तीनों लवण सोंठ मिरच पीपल चव्य अजमोद चीता पीपलामूल हींग जीरा सोंफ समभाग इन पंद्रह औषधियोंके चूर्णको किंचित् उष्ण जलके संग अथवा झाडीवेरके काथके संग अथवा मठेकेसंग पीवै तो हृदयका रोग अल्पक्षुधा वायगोला ववासीर और संग्रहणी इन रोगोंमें प्रायः अन्यसब औषधियोंसे श्रेष्ठ है ॥ २२ ॥

द्विक्षारषट्कटुपटुव्रजहिङ्गुदीप्यैः स्यात्सारलुङ्गवदरैकरसेन युक्तम् ॥ श्लेष्मानिलग्रहणिकागुदजे प्रशस्तं लोकत्रयैकमतिदीपनपाचनेऽलम् ॥ २३ ॥

अन्यदप्याह । द्विक्षारेति । द्वौ च तौ क्षारौ च द्विक्षारौ सर्जिकायवक्षारं
पट्कटुः पट्टपण । तद्यथा । पञ्चकोलं समरिच पट्टपणमुदाहृतं । पटुव्रजः । ल-
वणपञ्चक । तद्यथा । सैधव रुचक चैव विड सामुद्रकं गुडमिति । हिंगु रामठ
दीप्यो यवानी एतेषां चूर्णं कार्यं तच्च सारलुङ्गबदरैकरसेन युक्तं सारोम्लरसः
अम्लवेतस इति यावत् । लुङ्गः मातुलुङ्गः बदरो वारिवदरं प्राचीनामलक-
मिति यावत् एषां मध्ये तच्चूर्णमेकस्यापि रसेन भावितं सत् श्लेष्मादीनां द्व-
न्द्वैक्यं कफवातसंग्रहण्यर्थः सु प्रशस्तं योग्यम् । कथंभूतं लोकत्रयैकं त्रिलोम्यां
मुख्यम् । पुनः अतिदीपनपाचने अतिशयदीपने पाचने च अलं समर्थम् ॥ २३ ॥

भाषार्थ—सजी और जवाखार पीपल पीपलामूल चव्य चीता सोंठ
मिरच पाचो लवण हींग अजमायन इन पट्टह औषधियोंके चूर्णको अम्लवेत विजौर
छाडीकेवेर इनके अर्कमे खरलकरके खाय तो कफवातकी संग्रहणी और बवासीर इन-
केलिये श्रेष्ठ होताहै और तीनों लोकमे अग्निके दीपन और अन्नके पाचनमे यह ए-
कही समर्थहै ॥ २३ ॥

चूर्णं चित्रकचव्यश्रीविश्वभेषजनिर्मितम् ॥
तत्रेण सहितं हन्ति ग्रहणी दुःखकारिणीम् ॥ २४ ॥

चूर्णांतरमाह । चूर्णमिति । चित्रकादिचतुर्भिर्निर्मितं चूर्णं तत्रेण दडाह-
तेन सहितं सार्धं सेवितं दुःखकारिणीं ग्रहणीं हन्ति । तत्र चित्रकचव्ये प्रसि-
द्धे श्रीर्विल्वं विश्वभेषजं शुठी ॥ २४ ॥

भाषार्थ—चीता चव्य वेलगिरी सोंठ इन चार औषधियोंका चूर्ण दुःखदेनेवाली संग्र-
हणीको दूर करताहै ॥ २४ ॥

रुचकाग्निमरीचानां चूर्णं तत्रेण सेवितम् ॥ ग्रहण्युद-
रगुल्मार्शक्षुन्मांघृहीहनाशकम् ॥ २५ ॥

अन्यच्च । रुचकेति । रुचकादित्रयाणां चूर्णं तत्रेण सार्धं सेवितं पीतं
सत् ग्रहण्यादिरोगाणां नाशकं नाशकरं भवति । तत्र रुचकं सौवर्चलं अग्नि-
श्चित्रकं मरीचं धर्मपत्तनं ग्रहणीं प्रवाहिका उदरमुदररोगः गुल्मः कोष्ठातम-

थेरूपो रोगः अर्शो दुर्नामा क्षुमांश्च भोजनेच्छायाः मंदत्वं स्त्रीहा गुल्मः वाम-
कृशिस्थमांसखंडमिति यावत् ॥ २५ ॥

भाषार्थ—कालानमक चीता मिरच इनतीन औषधियोंके चूर्णको मठके साथ खायतो
संग्रहणी उदररोग वायगोला क्वासीर क्षुधाकी मंदता तापतिह्नी इनसबको नष्टकरतेहै २५

आज्यं पयोधरजलेन्द्रजवालविल्वह्रीवेरमोचरसक-
ल्कयुतं विपक्वम् ॥ आमानुबंधसहितं रुधिरान्वितं च
सद्यो निहंति गृहिणि ग्रहणीविकारम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवैद्यजीवने अतिसारग्रहणीप्रतीकारो नाम

द्वितीयो विलासः ॥ २ ॥

अत्राज्यमाह । आज्यमिति । पयोधरो मुस्ता जलजमुशीरं इंद्रजः कुटज-
बीजं बालविल्वं लघुविल्वपेशी ह्रीवेरमुदीच्यं मोचरसः शाल्मलीनिर्यासः
एतेषां कल्केन युतं युक्तं एतादृशं विपक्वमाज्यं घृतं पीतं सत् हे गृहिणि
आमानुबंधसहितं सामं रुधिरान्वितं च ग्रहणीविकारं सद्यः शीघ्रं निहंतीत्य-
र्थः । आजं पयोजलधरेन्द्रजवालविल्वेति वा पाठः । तत्र आजं अजासंब-
धिपयः जलधरादिकल्कयुतं विपक्वं ग्रहणीविकारं सद्यो निहंति ॥ २६ ॥
इति श्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानंदभारतीशिष्यब्र-
ह्मावधूतश्रीसुखानंदनाथविरचितायां सुखानंदां लोलिंबदीपिकायामतीसार-
लवणग्रहणीप्रतीकारनाम्नो द्वितीयविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ २ ॥

इन पं भाषार्थ—हेगृहिणि खस इंद्रजो नेत्रवाला मोचरस वेलगिरी इन छः औषधियोंके चू-
अथवर्णको डालकर पकाहुओ वी उससंग्रहणीके विकारको नष्टकरताहै जिसमें आम और
इनरो रुधिर आताहोय ॥ २६ ॥ इति श्रीपं० मिहिरचंद्रकृते लोलिम्बराजभाषाप्रदीपे द्वितीयो
विलासः ॥ २ ॥

इति द्वितीयविलासस्य भाषा समाप्ता ॥ २ ॥

अतः परं कोमलवाणि कासश्वासप्रतीकारमुदीरयामः ॥

निहति कासं गुरुपंचमूलीकृतः कपायश्चपलासहायः १ ॥

श्वासादीना चिकित्सामाह । अतः परमिति । हे कोमलवाणि कोमला मनोहरा वाणी यस्याः तत्संचोदने अतः परमतीसारादिकथनोत्तरं कासश्वासयोः प्रतीकारं चिकित्सामुदीरयामः । तत्र चपलासहायः पिप्पली चूर्णसंयुक्तो गुरुपंचमूलीकृतः कपायः गुरुपंचमूली बृहत्पंचमूली पूर्वोक्ता तथा रचितः काथः पीतः सन् कासं क्षवथु निहंतित्यर्थः । यथोक्तं । पंचमूलीकृतः काथः पिप्पलीचूर्णसंयुतः । रसान्नमश्रतो नित्यं वातकासमुदस्यतीति ॥ १ ॥

भाषार्थ-हे कोमलवाणीछी इससेपरै खांसी और स्वासकी चिकित्सा हम कहतेहे कि बेलगिरी इयोनाक गभारी पाडल और अरणी इसबडे पंचमूल ओर छोटी पीपलका काय खासीको नष्ट करताहै ॥ १ ॥

घनविश्वशिवागुडजागुटिका त्रिदिनंवदनावुजमध्यधृता ॥
हरति श्वसनं कसनं ललने ललनेव हिमं हृदयोपगता २ ॥

कासश्वासयोर्गुटिकामाह । घनेति । घनो मुस्ता विश्व शुठी शिवा हरति-की केनचित्प्रमाणेन मिलितानां चूर्णिताना एतासां द्विगुणेन गुडेन जनिता वटिका निर्जलीकार्या सा च त्रिदिनं दिनत्रयं वदनावुजस्य मुखकमलस्य मध्येऽभ्यतरे गारिता सती हे ललने हे कामिनि श्वसन श्वासगेगं कसन कासरोगं च हरति विनाशयति । का कमिव हृदयोपगता वक्ष संलभ्या ललना हिममिव शिशिर यथा ॥ २ ॥

भाषार्थ-हेललने नागरमोया सोठ बडीहरडे इनको समभाग कूट और कपड छानकर दुगनेपुराने गुडमे मिलाकर झडिकेवरके समान गोली बनाने यह गोली इसप्रकार श्वास और खासीको नष्ट करती है जैसे हृदयसे लगीहुईछी शीतको हरतीहै ॥ २ ॥

अजस्य मूत्रस्य शतं पलानां शतं पलानां च कलि
द्रुमस्य ॥ पक्वं समध्वाशु निहंति कासं श्वासं च तद्व-
त् सवलं बलासम् ॥ ३ ॥

श्वित्रावलेहमाह अजस्येति । अजाया इदमाजं अजासंवंधि मूत्रं प्रस्राव-
कुस्तस्य पलानां शतं शतपलपरिमितं कलिद्रुमो विभीतकः सोपिशतपल-
परिमितो ग्राह्यः । एतदुभयं मधुना सह पक्वं अवलेहीभूतमवलीढं सत् आ-
सं शु त्वरितम् सबलं कासं बलासं च नितरां हंति सबलमिति त्रयाणां वि-
शेषणं । उक्तं च । प्रस्थं विभीतकानामस्थिविना साधयेदजामूत्रे । अयमवलेहो
लीढो मधुसहितः श्वासकासघ्न इति ॥ ३ ॥

भाषार्थ—बकरीके मूत्रके १०० सौपल (चारतोलेका एक पल होताहै) और बहे-
डेकीछाल सौपल इनको सहत डालकर पकावैतो यह चटनी खांसी श्वास और कफ
प्रबलभी इन सबको नष्ट करतीहै ॥ ३ ॥

आर्द्रार्द्धतुला गुडादपि तथार्द्धांशं च कुस्तुंबरीदी-
प्यायोजरणात्रिजातजलदाहार्वा पचेद्युक्तितः ॥
लेहो रत्नकले तवैव कथितः प्राणप्रियाया मया का-
साशौज्वरपीनसश्वयथुरुग्गुल्मक्षयध्वंसनः ॥ ४ ॥

अत्रार्द्रकपाकमाह । आर्द्रादिति । आर्द्रात् आर्द्रकरसात् अर्द्धतुला पं-
चाशत्पलानि तथा तेन प्रकारेण गुडादपि इक्षुसाराच्च पंचाशत्पलानि कुस्तुं-
बरी धान्याकं दीप्या यवानी अयो लेहचूर्णं जरणा कृष्णजीरकः त्रिजातं
समानि त्वगेलापत्राणि जलदो मुस्ता येभ्योऽष्टयश्च अर्द्धांशं यथा सर्वेषाम-
ष्टानां मानं पंचविंशतिपलानि भवन्ति तथेत्यर्द्धांशस्य व्याख्या एतत्सर्वं
दाव्या गोजिह्वा सह युक्तितो लेहवत् पचेत् पाकं कुर्यात् हे रत्नकले र-
त्नेषु कला अंशमात्रं यस्याः सा तत्संबोधने । रत्नकला लोलिंबराजपत्नीति
असिद्धं । कासाशौज्वरपीनसश्वयथुरुग्गुल्मक्षयध्वंसनः कासः क्षयथुः अशौ-
दुर्नामकम् ज्वरो महागदः पीनसो नासारोगः प्रातिश्यायः श्वयथुरुक् शोथरोगः
गुल्मो वातगुल्मः क्षयः कासरोगविशेषो यक्ष्मा एतेषां रोगाणां ध्वंसनो ना-
शकर्ता एतादृशोयमवलेहो जिह्वा भोजनं प्राणप्रियायाः प्राणेश्वोऽपि प्रीति-
विषयायाः तवैव संबंधे मया कथितः उक्तः अन्येभ्यो गोपित इति शेषः ॥ ४ ॥

भाषार्थ—हे रत्नकले (उत्तमरत्नरूप) छि अदरसका रस और गुडके पचासपच सपल और धनिया अजमायन सार कालाजीरा दालचीनी इलायचीमोया इन सब पच्चीसपल इन सबको करलीसे इसप्रकार पकावै जिससे चटनी बनजाय खासी बब सीर ज्वर पीनस सूजन वायगोला राजयक्ष्मा इन सबके नष्ट करनेवाला यह अवले (चटनी) तुझ प्राणप्यारीके आगेही कहाहै अन्य सबसे छिपाररखाया ॥ ४ ॥

रास्नायलापद्मकदेवदारुफलत्रिकव्यूपणवेष्टचूर्णम् ॥

चितामणिक्षौद्रघृतोपपन्नं श्वासं च कासं च निराकरोति

अत्र चितामणिनामचूर्णमाह । रास्नेति । रास्नादेकादशभिर्ब्रितामणिनाम चूर्णं भवति । तच्चासमाशाभ्यां क्षौद्रघृताभ्यां उपपन्नं युक्तं लोढं सत् श्वासं कासं च निराकरोति दूरीकरोतीत्यर्थः । तत्र रास्ना भुजंगाक्षी बला वा ट्यालकः पद्मक पद्मकाष्ठ देवदारु फलत्रिक त्रिफला व्यूपणं त्रिकटुः के विडगः । भजतो विपरूपत्व तुल्याशे मधुसर्पिषी ॥ ५ ॥

भाषार्थ—रायसन जैतकेबीज सैरैटी पद्माप देवदारु त्रिफला सूठ मिरच पीप वायविडग इनके समान भागोका जो चूर्ण है उसको चितामणि कहतेहै इस चूर्णव असमान सहत घीके सग खाय तो श्वास और खासी दोनोंको दूर करताहै ॥ ५ ॥

वासाहरिद्रामगधागुडूचीभाङ्गीघनानागरधावनीना-
म् ॥ काथेन मारीचरजोन्वितेन श्वासः शमं याति न
कस्य पुंसः ॥ ६ ॥

अत्र काथमाह । वासेति । मारीचरजोन्वितेन मरीचचूर्णयुक्तेन वासाद्य दानां काथेन कस्य पुंसः श्वासः शमं न याति अपि तु सर्वस्येव शमं यातीत्यर्थः । अत्र वासादयः स्पष्टार्था घना रुद्रजटा ॥ ६ ॥

भाषार्थ—वासा (अड़सा) हल्दी पीपल गिलोह भाङ्गी रुद्रजटा सूठ कटेहर्डी की जड़ इन आठ औषधियोंके काथमें काली मिरचका चूर्ण मिलाकर पीये तो क किमीका श्वास शांत नहो अर्थात् अवश्यही हो ॥ ६ ॥

तुल्या लवंगमरिचाक्षफलत्वचः स्युः सर्वं समो निग
दितः खदिरस्य सारः ॥ बबूलवृक्षजकपाययुतं च
चूर्णं कासान्निहंति गुटिका घटिकाष्टकांते ॥ ७ ॥

लवंगादिगुटिकामाह । तुल्या इति । लवंगमरीचाक्षफलत्वचः लवंगं दे-
वुर्वकुसुमं मरीचं वेष्टजं अक्षफलत्वक् वल्कलं एते लवंगादयस्तुल्याः स्युः
पसमांशा अपेक्षिताः खदिरस्य सारो दंतधावनस्य निर्यासः खादिरः सर्वैः
संश्लेष्यः समानो निगदित उक्तः एतेषां चूर्णं वञ्जूलवृक्षजकपाययुक्तं वञ्जूल-
वृक्षः कफांतकतरुः तस्य त्वचः कपायेण युतं युक्तं कृत्वा घटिका कार्या
तसा गुटिका खादिता घटिकाष्टकांते अष्टघटिकापरिमितकालानंतरं कासान्
पंचप्रकारान् निहन्ति नाशयति । ते यथा । पंचकासाः स्मृता वातपित्तश्लेष्मक्ष-
तक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वे बलिनश्चोत्तरोत्तरमिति ॥ ७ ॥

भाषार्थ—लौंग मिरच वहेडाका वक्कल इन तीनोंको समान ले और इन तीनोंके स-
मान कथेका सार ले और इन सबकी वजूरकी छालके काथमें गोली चनेके समान
बांधले यह गोली आठ घंडीके पीछेही खांसीको नष्ट करतीहै ॥ ७ ॥

रूपं कीटक् कमलवदने नुः परे सौ गिरेः स्यात् संवु-
द्धिः का मधुरवचने काग्निबीजस्य षष्ठी॥ कस्य काथः
श्वसनशमनो वल्लभेनेति पृष्ठा विद्वद्व्याद्रुतमिदमदा-
त्सोत्तरं नागरस्य ॥ ८ ॥

अथ लोलिंबराजः स्वकान्तायाः वैयाकरणीत्वं द्योतयन् शुंठीकाथमाह ।
रूपेति । हे कमलवदने कमलमिव वदनं यस्याः तत्संबोधने भोः तामरसास्ये
नुर्नुशब्दस्य सौ परे प्रथमैकवचने परतः कीटक् रूपं । भवतीति शेषः । पुनः
हे मधुरवचने भो माधुर्यविशेषभाषिणि गिरेर्गोत्रस्य संवुद्धिः संबोधने प्रथमैक-
वचनं का किंप्रकारा । तथाग्निबीजस्य रेफस्य षष्ठीविभक्तिः का श्वसनशमनः
शमयतीति शमनः श्वसनस्य श्वासरोगस्य शमनो नाशकर्ता तादृशः काथः
कस्य भवतीत्यं वल्लभेन कांतेन पृष्ठा कृतप्रश्ना विद्वद्व्या विद्वद्भिर्दक्षैर्व्या वंद-
नीया सा रत्नकला इदं नागरस्येति उत्तरं प्रतिवाक्यं द्रुतं तूर्णमदात्तात्तत्र ना-
अग रस्य नागरस्य इत्यन्तर्लापिकायां व्यस्तजातिरूपमुत्तरं दत्तवतीत्यर्थः ।

यथाह । वार्तं निर्दलयन् कफं कवलयन् उन्मूलयन् पीनसं दृष्टिं निर्मलयन्
प्रभा प्रबलयन् हृद्रोगमुत्सारयन् । निःशेषं जठरामयं प्रशमयन्नुदीपयन् पावकं
कासश्वासनिराससाधनमसौ विश्वाकपायः कृतः ॥ ८ ॥

भाष्य—लोलिहराज कवि अपनी रत्नकला स्त्रीको व्याकरण शास्त्रमें कुशल ज-
ताते हुये सूठके कायको कहतेहैं कि हे कमलके समान मुखवाली स्त्री नृ शब्दका
सुविभक्ति परे होतसते कैसा रूप बनताहै (ना) गिरि पर्वतके वाचक अगशब्दकी
सबुद्धि क्या हो है (अग) अग्निके बीज रवक्षरकी पट्टी कोन होतीहै (रस्य) और
किस औषधिका काय श्वासको शांत करताहै पतितने इसप्रकार पूछाहै जिसको ऐसी
विद्वानोंकोभी नमस्कार करनेयोग्य वह स्त्री शीघ्रही नागरस्य (ना अग रस्य) अ-
र्थात् सूठका यह उत्तर देतीभयी ॥ ८ ॥

अयि रत्नकले नीलनलिनच्छदवीक्षणे ॥

सिंहीकपायः सकणः कासग्रासकरः क्षणात् ॥ ९ ॥

काथान्तरमाह । अयीति । अयीत्यामन्त्रणे हे रत्नकले हे नीलनलिनच्छ-
दवीक्षणे नील नीलवर्णविशिष्ट यन्नलिनमरविंद तस्यः य छदः पत्र तद्वदीक्षणे
नेत्रे यस्याः तत्सम्बोधने सकणः पिप्पलीचूर्णयुक्तः सिंहीकपायः कण्टकार्योः
कायः स पीनः क्षणादशपलपरिमितात्कालात् कासग्रासकरः कासस्य कास-
रोगस्य ग्रास कवल करोतीत्येतादृशो भवति । यथोक्तं । कण्टकारीकृतः कायः
सकृष्णः सर्वकासहेति ॥ ९ ॥

भाष्य—हेरत्नकले हे नीलकमलके पत्तोंके समान नेत्रवाली स्त्री पीपलका चूर्ण
मिलाहै जिसमें ऐसा कटेहलीकी जड़का काय क्षणभरमेंही ग्रासीको नष्ट करदेताहै ॥ ९ ॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलविभीतकमहौषधैः ॥

मधुना सेवितैः कासः प्रशाम्यति कुतूहलम् ॥ १० ॥

अत्र चूर्णमाह । पिप्पलीति । मधुना माक्षिकेण सह मेवितैरुपयुक्तैः पि-
प्ल्यादिचतुर्णां चूर्णैः कास कासरोगः शाम्यति शांतो भवतीति कुतूहलं
स्वल्पोषायेन महद्गुणं भवतीत्यद्भुतम् ॥ १० ॥

भाष्य—यद् आश्चर्य हैकि पीपल पीपलामूड बहेटा मूंड इन सबका सद्गुणके संग
सेवन करे तो कासी शांत (नष्ट) होजातीहै ॥ १० ॥

कटुतैलेन संयुक्तो गुडो यावन्न सेवितः ॥

तावन्नश्यति किं श्वासः पीयूषमधुराधरे ॥ ११ ॥

अवलेहांतरमाह । कुटुतैलेनेति । हे पीयूषमधुराधरे पीयूषममृतमिव मधुरो मिष्टोधरोष्ठो यस्याः तत्सम्बोधने यावत् यावत्कालपर्यंतं कटुतैलेन सर्षपस्नेहेन संयुक्तः सम्यक्प्रकारेण मिलितः गुडः इक्षुपाकः न सेवितो नोपयुक्तः तावत् तावत्कालपर्यंतं किमिति प्रश्ने श्वासः श्वासरोगो नश्यति अपि तु न नश्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

भाषार्थ—हे अमृतसेभी अधिक मीठे ओष्ठवाली स्त्री जवतक मनुष्य कटुतेल मिलाकर गुडका सेवन करै तवतक क्या श्वास नष्ट होसकताहै अर्थात् नहीं होसकताहै ॥ ११ ॥

रावणस्य सुतो हन्यात् मुखवारिजधारितः ॥

श्वसनं कसनं चापि तमिवानिलनंदनः ॥ १२ ॥

रावणस्येति । मुखवारिजधारितः मुखवारिजे वदनारविन्दे धारितः धृतः रावणस्य सुतोऽक्षः अक्षशब्देनात्र बहेडकफलं श्वसनं श्वासरोगं कसनं कासरोगं चापि हन्यात् हिंस्यात् । कः कमिव अनिलनन्दनो मारुतिः तमिव अक्षं रावणिमिव । कपीशमक्षहंतारं वंदे लंकाभयंकरमित्यतिप्रसिद्धेः ॥ १२ ॥

भाषार्थ—रावणका पुत्र अक्ष (बहेडा) मुखकमलमें धारणकरनेसे श्वास और स्वांसीको इसप्रकार नष्ट करताहै जैसे हनुमानने अक्षको नष्टकियाथा ॥ १२ ॥

अयि प्राणप्रिये जातिफललोहितलोचने ॥

शुंठीभाङ्गीकृतः काथः कसनश्वसनाहिराट् ॥ १३ ॥

अयीति । अयीति मृदुसंलापे भोःप्राणप्रिये प्राणात् हन्मारुतात् प्रिया प्रीतिविषया तत्संबोधने हे जातिफललोहितलोचने जातेः कांपिल्लवृक्षस्य फलं सस्यं तद्वत् लोहिते रक्तवर्णे नेत्रे यस्याः तत्संबोधने । जातिः सामान्यगोत्रयोः । मालत्यामामलक्यां च चुल्ल्यां कांपिल्लजन्मनोः । जाती फले छंदसि चेति हेमचंद्रः । शुंठीभाङ्गीभ्यां प्रसिद्धाभ्यां रचितः कषायः स पीतः सन् कसनश्वसनाहिराट् कसनं कासः श्वसनं श्वासरोगः तयोरहिराट् भवतीति शेषः ॥ १३ ॥

भाषार्थ—हे प्राणोंसे प्यारी हे जातिफलके समान लालनेत्रोंवाली स्त्री सुंठ और भार्द्वा इन दोनोंका काय खासी और श्वासके लिये सपोंका राजाहै अर्थात् दोनोंको नष्टकरताहै ॥ १३ ॥

संयुक्तो गुडसर्पिभ्यां चूर्णस्त्रिकटुसंभवः ॥

निहन्ति तरसा श्वासं त्रासानिव सतां हरिः ॥ १४ ॥

अत्र चूर्णमाह । संयुक्त इति । त्रिकटुजनितः श्लेष्मणजनितश्चूर्णो गुडसर्पिभ्यां संयुक्तः कर्तव्यः स भक्षितः सन् तरसा इदिति श्वासरोगं निहन्ति । तत्र दृष्टांतः हरिर्नारायणः सता नित्यानित्यवस्तुविवेकसाग्निसपन्नानां मुमुक्षूणां साधूनां त्रासान् मृषाऽज्ञानजनितान् ससारहेतून् दुःखानीव ॥ १४ ॥

भाषार्थ—गुड और सहत जिसमे मिलेहों ऐसा सुंठ मिरच और पीपलका चूर्ण इसप्रकार श्वासको शीघ्र नष्ट करताहै जैसे हरि सत्पुरुषोंके दुःखको नष्ट करताहै ॥ १४ ॥

शृंगवेररसो येन मधुना सह सेवितः ॥

श्वासकासभयं तस्य न कदाचित्कृशोदरि ॥ १५ ॥

कासश्वासप्रतीकारांतरमाह । शृंगवेररसइति । मधुना सह माक्षिकेण सार्धं शृंगवेररसः शृंगमिव वेर शरीरमस्येति शृंगवेरमार्द्रक तस्य रसो जलस्येन मनुजेन सेवितः उपभुक्तः भो कृशोदरि हे तनुमध्ये तस्य मानवस्य श्वासकासयोर्भयं कदाचित् कस्मिंश्चिदपि काले न भवतीति शेषः ॥ १५ ॥

भाषार्थ—हे कृशउदरवाली स्त्री जिस मनुष्यने सहतकेसंग अदरसके रसका सेवन कियाहै उसको श्वास और खासीका भय कदाचित्भी नहीं होता ॥ १५ ॥

पुलोमजावल्लभसूनुपत्नीतातात्मभूशेखरवाहनस्य ॥

सौंदर्यदूरीकृतरामरामे कषायकःकाससमीरसर्पः ॥ १६ ॥

कषायान्तरमाह । पुलोमजेत्यादिना । जो. सौंदर्यदूरीकृतरामरामे सौंदर्येण सुन्दरत्वेन दूरीकृता महदन्तरेण त्यक्ता रामस्य दाशरथेः रामा सीता यया सा तत्सम्बोधने पुलोमजावल्लभसूनुपत्नीतातात्मभूशेखरवाहनस्य पुलोमजा शची तस्याः वल्लभः पतिरिन्द्रः तस्य सूनुः पुत्रोऽर्जुनः तस्य पत्नी सहर्षिणी द्रौपदी तस्याः तातो जनको दुपदः तस्यात्मभूः पुत्रः शिखण्डी । शिखण्डोवर्हचूड-

योरिति मेदिनीकारः । शिखण्डश्चूडास्यास्तीति शिखण्डी सर्पः स एव शेखरः शिखाविन्यस्तमाल्यं यस्य सः शिवः तस्य वाहनं यानं वृषः वृषशब्देनात्र वासकः । वृषो धर्मे बलीवर्दे शृङ्ग्यां पुं राशिभेदयोः । श्रेष्ठे स्यादुत्तरस्थश्च वासमूषिकशुक्ले । तथा वास्तुस्थानभेदे पुमानेष प्रकीर्तितः इति मेदिनी-कोशः । यद्वा पुलोमजा इन्द्राणी । पुलोमजाशचीन्द्राणीत्यमरः । तस्य भर्ता इन्द्रः तस्य सूनुरनुजः उपेन्द्रः । सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ इत्यमरः । तस्य पत्नी लक्ष्मीः । पत्नी पाणिगृहीती चेत्यमरः । तस्य तातः पिता । तातस्तु जनकः पितेत्यमरः । समुद्रः तस्य आत्मभूः पुत्रः । आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्र इत्यमरः । चन्द्रः स शेखरे यस्य स महादेवः तस्य वाहनं वृषः । वृषोटरूपः सिंहास्य इत्यमरः । वृषोत्र नाम्नाऽऽटरूपः तस्य कषायः काथः काससमीरसर्पः कास एव समीरः पवनः तस्य सर्पः पवनाशनः । अत्रानुक्तस्यापि मधुनः प्रक्षेपः कर्तव्यः तथाचारदर्शनात् ॥ १६ ॥

भाषार्थ—हे अपनी सुंदरतासे सीताजीकेभी तिरस्कार करनेवाली स्त्री वांसेका जो काथहै सो खांसीरूप पवनकेलिये सर्प है अर्थात् जैसे सर्प पवनको भक्षण करताहै ऐसे ही यह काथभी खांसीको भक्षण करैहै ॥ १६ ॥

फलत्रयं छिन्नरुहा सचित्रा रास्नाकृमिघ्नं सकटुत्रयं च ॥ चूर्णं समांशं सितया समेतं कासं जयेन्नात्र विचारणीयम् ॥ १७ ॥

फलत्रयमिति । फलत्रयं फलानां पथ्याधात्रीविभीतानां त्रयं छिन्नरुहा अमृता । कथंभूता छिन्नरुहा सचित्रा चित्रेण चित्रकेण सहिता रास्ना कृमिघ्ना विडङ्गः कटुत्रयं त्रिकटु एतेषां समांशं समभागं चूर्णं सितया शर्करया समेतं संयुक्तं भक्षितं कासं जयेत् । अत्र किमपि न विचारणीयं । चूर्णाद्विगुणा मतेति । इति कासश्वासप्रतीकारः ॥ १७ ॥

भाषार्थ—त्रिफला गिलोह चिता रायसन वायविडंग सूठ भिरच पीपल समभाग इन सबके चूर्णको मिसरी समेत खाय तो खांसीको जीतताहै इसमें विचार करना बृथाहै १७

दशमूलकषायमिश्रितं वा ललने विश्वकषायमिश्रि-

तं वा ॥ प्रपिवेत्कटिकुक्षिवस्तिशूले ध्रुवमेरुडजमेक-
मेव तैलम् ॥ १८ ॥

अथामवातप्रतीकाराय एरण्डस्नेहयुक्तदशमूलशुठीकाथावाह । दशमूलेति ।
अस्य सम्प्राप्तिर्यथा । विरुद्धाहारचेष्टस्य मन्दाग्नेर्निश्चलस्य च । स्निग्ध भुक्तवतो
ह्यन्नं व्यायाम कुर्वतस्तथा । वायुना प्रेरितो ह्यामः श्लेष्मस्थानं प्रभावति । ते-
नात्यर्थमपक्वोऽसौ धमनीभिः प्रपद्यते । वातपित्तकफैर्भूयो दूषितः सोऽन्नजो
रसः । स्रोतास्यभिः स्यन्दयति नानावर्णोऽतिपिच्छिलः । जनयत्यग्निदौर्बल्यं हृद-
यस्य च गौरवं । व्याग्नीनामाश्रयो ह्येष आमसञ्जोतिदारुणः । युगपत्कुपितवे-
तौ त्रिकसधिप्रवेशकौ । स्तब्ध च कुरते गात्रमामगातः स उच्येतोतस्य रूपं ।
अंगमर्दोऽरुचिस्तृष्णाप्यालस्य गौरवं ज्वरः । अपाकः शून्यतागानामामवात-
स्य लक्षण । स त्रिधा । पित्तात्सदाहरोग च सशूल पवनात्मक । स्तिमितं
गुरुकंठू च कफजुष्टं तमादिशेदिति निदानम् । विरुद्धाहारचेष्टस्य विरुद्धाहारः
क्षीरमत्स्यादिः विरुद्धा चेष्टा भुक्ता व्यायामादिः । तद्युक्तस्य । निश्चलस्य
निर्व्यापारस्य । स्निग्ध भुक्तवतो ह्यन्नं व्यायामं च प्रकुर्वत इति मिलितो हे-
तुः । श्लेष्मस्थानमामाशयसंघ्यादि तेन श्लेष्मस्थानगतेन अत्यर्थमपक्वः पि-
त्तस्थानगमेन तु पक्वो भविष्यतीत्यभिप्रायः असौ आमः धमनीभिः प्रपद्य-
ते धमनीमार्गैश्चलति भूयो दूषितोऽतिशयेन दूषितः सोऽन्नजो रसः आमः
स्रोतांस्यभिः स्यन्दयति सस्तम्भ रसवहशिरावरोध कृत्वा स्रोतांसि गुरुणि क-
रोति नानावर्णः वातादिजनितवर्णभेदान्नानावर्णः । आमस्वरूप तु । अ-
जीर्णादो रसो जातः सचितो हि क्रमेण वै । आमसंज्ञा स लभते शिरोगात्र
रुजाकरः । अजीर्णात् भुक्तादर्जीर्णात् । अस्य लक्षणानि गौरवभिया न लि-
खितानि । अस्य चिकित्सार्थं दशमूलेत्यादिः श्लोकः । हे ललने अहो-
कामिनि ललते इच्छति रतु । लल ईप्ताया चुरादीना वा णिजिनि पक्षे
ल्युर्युज्वा । आमकृते कटिकुक्षिवस्तिशूले दशमूलकपायमिश्रितं दश-
मलस्य । बिल्वशयोनाकगंभारीपाटलागणिकारिकाः । शालपर्णी पृश्निपर्णी

बृहतीद्वयगोशुरं । पंचमूलाभ्यां उभाभ्यां दशमूलमुदाहृतमित्युक्तस्य
कषायेण काथेन मिश्रितं मिलितमथवा विश्वकषायेण शुंठीनिर्या-
सेन मिश्रितं युक्तं ध्रुवं निश्चितं एरंडजमुरुवूकसंभूतमेकं केवलं तैलं स्नेहमेव
प्रापिवेत् । तथाहि चक्रपाणिदत्तः । दशमूलीकषायेण पिवेद्वा नागरांससा ।
कुक्षिवस्तिकटीशूले तैलमेरंडसंभवामिति ॥ १८ ॥

भाषार्थ—हेललने स्त्री कमर कुक्षि और वस्तिमें शूल होयतो दशमूलके काथको अथ-
वा सूंठके काथको मिलाकर अरंडके तेलकों ही निश्चय करके पीवे ॥ १८ ॥

रास्नामृतानागरदेवदारुपंचांग्रियुग्मेन्द्रयवैः कषायः ॥

रुवूकतैलेन समन्वितोऽयं हर्ता भवेदामसमीरणस्य १९

कषायांतरमाह । रास्नेति । रास्नादिपंचदशभिः कृतः कषायः रुवूकतै-
लेन समन्वितः एरंडस्नेहेन सह सेवितः आमसमीरणस्यामवातस्य हर्ता
नाशको भवेत् । रास्नादयः उक्तार्थाः ॥ १९ ॥

भाषार्थ—रायसन गिलोह सूंठ देवदारु दशमूल इंद्रजव इनके काथमें अरंडका तेल
मिलाकर पीवे तो आमवातको नष्ट करताहै ॥ १९ ॥

विलासिनीविलासेन विलासिहृदयं यथा ॥

तथा गुडूची विश्वेन हरेदामसमीरणम् ॥ २० ॥

विश्वागुडूच्योः काथमाहाविलासिनीति । विश्वेन शुंठ्या सह गुडूचीकाथः
आमसमीरणमामवातं हरेत् । का किं केनेवेति दृष्टान्तमाह । विलासिनी
विलासयुक्ता पूर्वोक्ता स्त्री विलासिहृदयं विलासिनो भोगिनः कामिजनस्य
चित्तं विलासेन हावभावप्रभेदेन यथा हरेत्तथेत्यर्थः । दधिमत्स्यं गुडं क्षीरं
मोदकीं माषपिष्टकम् । वर्जयेदामवातार्तो दुष्टनीरमनूपजम् ॥ २० ॥
इत्यामवातः ॥

वि भाषार्थ—जैसे विलासिनी (स्त्री) के विलास (हावभावभेद) से विलासी पुरुषका
हृदय हरा जाताहै इसप्रकार सूंठके मिलानेसे गिलोहका काथभी आमवातको हरताहै
अर्थात् नष्ट करताहै ॥ २० ॥

सम्यक्स्विन्नाश्छगलजरसे काननोत्थाः कुलत्थाश्चै-
ले वद्धाः परिहृततुषाः प्रौढसीमंतिनीभिः ॥ सूक्ष्मं पि-
ष्टाः पटुरसनिशाचूर्णपूर्णाः क्षपायां चक्षुःक्षिताः स-
कलरुधिरं सहरंति त्र्यहेण ॥ २१ ॥

अथ चक्षुरोगस्य चिकित्सामाह । सम्यगिति । काननोत्थाः वनोत्पन्नाः
कुलत्थाः दृक्प्रसादाः चैले वद्धे वद्धाः कीलिताः पुनश्च दोलायत्रेण छग-
लजरसे अजामूत्रे सम्यक् स्विन्नाः शोभनप्रकरेण पाचिताः पुनः प्रौढसी-
मंतिनीभिः निपुणस्त्रीभिः परिहृततुषाः निस्तुपीकृताः पुनस्ताभिरेव सूक्ष्मं
यथा तथा पिष्टाश्चूर्णीकृताः पुनश्च पटुरसनिशाचूर्णपूर्णाः पटु लवणं सैधव ।
लवणं नेत्रयोर्द्वेपि प्रायशः सैधवं विनेत्युक्तेः । रसो गं रसो बोलमिति यावत् ।
निशा हरिद्रा एतासां चूर्णेन रजसा पूर्णाः पूरिताः युक्ताः कार्याः ते च चतु-
रमहिलया क्षपाया निशाया चक्षुःक्षिताः नेत्रन्यस्ताः त्र्यहेण दिवसत्रयेण
सकलरुधिरं समस्तरक्तकृताभिष्पन्द सहरंति नाशयन्ति ॥ २१ ॥

भार्पार्थ-वनमें पैदाहुयी कुलयीको वस्त्रमें बाधकर दोलायत्रसे अजाकेमूत्रमें भली
प्रकार पकावे फिर चतुर स्त्री उसके तुपनिकासकर सूक्ष्म (मिहिन) पीसैं फिर उसमें
सीधा लवण गंधरस (बोल) और हलदी इनके चूर्णको मिला दे इस अजनकी रा-
त्रिके समय नेत्रमें गेरें तो तीनदिनमें नेत्रोंके रुधिरविकारको नष्ट करताहै ॥ २१ ॥

लोलिवराजकविना वनितावतसे शिग्रोरमुष्य कथि-
तोस्ति किमुपयोगः ॥ एतस्य पल्लवरसात्समधोःकि-
मन्यत् दृग्ब्याधिमात्रहरणे महिलाग्रगण्ये ॥ २२ ॥

काचित्सखी सखीं प्रत्याह । लोलिवराजेति । हे वनितावतसे वनितानां
शिरोभूषणे लोलिवराजकविना ग्रंथकर्त्रा अमुष्य शिग्रोः सोभाजनस्य किमु
किमर्थमुपयोग आचरणं कथितोऽभिहितोस्तीति चेदिति शेषः । अन्या सखी
तदुत्तर दत्तवती । हे महिलाग्रगण्ये महिलासु यौवनमदमत्तासु अग्रे पुरस्ता-
त्प्राधान्येन गणयितुं योग्ये दृग्ब्याधिमात्रहरणे दृशोर्व्याधिर्नेत्रयो रोगः तन्मा-

त्रस्य हरणे नाशकरणे एतस्य शिघ्रोः पल्लवरसात् पत्रस्वरसात् समधोर्ना-
क्षिकयुक्तात् अन्यत् भेषजांतरं किमस्ति नास्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥

भाषार्थ—कोई सखीके प्रति पूछतीहै कि हे स्त्रियोंके भूषण (उत्तम) लोलिवराज
कविने क्या इस सोहोंजनेकाभी कोई उपयोग (नकसा) कहा है सखी उत्तर देतीहै
कि हे यौवनके मदसे उन्मत्तोंमें मुख्य सखी सोहोंजनेके पत्ते और सहत मिलेहुये इ-
नदोनोंसे अन्य नेत्रोंकी संपूर्ण व्याधियोंके हरनेमें औषधि नहीं है ॥ २२ ॥

कुवलयनयनेर्जुनं कफोब्धेः सह सितया सुनिराचरी-
करोति ॥ प्रियकरमिव कामिनी नवोढा लघुकुचशा-
लिनि वक्षसि प्रयुक्तम् ॥ २३ ॥

कुवलयनयने इति । हे कुवलयनयने कुवलयमिंदीवरं तदलवन्नीले न-
यने नेत्रे यस्याः तत्संबोधने । सितया सह अब्धेः कफो डिण्डीरः फेन इ-
त्यर्थः अर्जुनं चक्षुरोगविशेषं । तथोक्तं । एको यः शशरुधिरोपमस्तु बिंदुः शु-
क्लस्थो भवति तदर्जुनं वदंतीति । तमाशु त्वरितं निराचरीकरोति दूरीकरो-
ति । तत्र दृष्टान्तः का कमिव । नवोढा नववधूर्नूतनविवाहिता कामिनी मनसा-
तिशयकामवती लघुकुचशालिनि लघू ह्रस्वौ यौ कुचौ स्तनौ ताभ्यां शोभा-
यमाने वक्षसि उरसि प्रियकरमिव प्रियस्य पत्युः करं हस्तं यथा दूरीकरोति
तथेत्यर्थः ॥ २३ ॥

भाषार्थ—हे कमलके समान नेत्रोंवाली स्त्री समुद्रको झागमें मिश्री मिलाकर आंजे
तो यह अंजन अर्जुन (नेत्रकी सपेदीमें लाललकीर) को इस प्रकार दूर करती है
जैसे नवीन विवाही कामिनी छोटी २ कुचावाली अपनी छातीपरसे पतिके हाथको दूर
करती है ॥ २३ ॥

इति निगदितमार्ये नेत्ररोगातुराणां निशि समधुघृता-
श्या सेव्यमाना सुखाय ॥ अयि नवशिशुलीलालो-

लदृष्टे त्वमश्या जनयसि वत कस्माद्वैपरीत्यं परं तु २४ ॥

इतीति । हे आर्य हे लसत्कुचे नेत्ररोगातुराणां सम्बन्धे समधुघृताश्या
उघृताभ्यां माक्षिकगव्याज्याभ्यां सहिता अश्या त्रिफला निशि रात्रौ सेव्य-

माना कृतसेवना भक्षिता सती सुखाय शर्मणे भवतीति निगदितं वैद्यैरिति शेषः । त्रिफला मधुसर्पिर्भ्यां निशि नेत्रबलाय चेति वाग्भटः । अयीत्यभिमुखीकरोति हे नवशिशुलीलालोलदृष्टे नवो नव्यो यः शिशुः शावकोतिबालकः तस्य या लीला करचरणादिचालनस्वरूपा केलिस्तद्वलीला अस्थिरा दृष्टिर्लोचन यस्यास्तत्सबोधने त्वमपि अग्र्या श्रेष्ठा परंतु चत इति खेदे नेत्ररोगा-तुराणा निशि कस्मात् हेतोर्विपरीत्य विपरीतभावं जनयसि यतो नेत्ररोगिणो मैथुनं सर्वथा निषिद्धं मधुवृताभ्यामित्यत्र मधुनो मद्यस्याप्यनिष्टकरत्वाद्वै-परीत्यम् ॥ २४ ॥

भाषार्थ—हे आर्ये पत्नी वैद्यजन यह कहत है कि सहत और घृत मिलाकर अग्र्या (त्रिफला) के रात्रिमें खानेसे नेत्ररोगवाले रोगियोंकी सुख होताहै परन्तु हे नवीन बालकोंकी लीलाके समान चंचल दृष्टिवाली स्त्री तू भी अग्र्या (मुख्या) ही है तथा-पि नेत्ररोगवालोंको वैपरीत्य (दुःख) क्यों पैदा करती है अर्थात् नेत्ररोगीकी स्त्रीका सग मन है ॥ २४ ॥

निराकरोति नक्ताध्यं सगोमयरसा कणा ॥

यथा रतेन रमणी रमणस्य महावलम् ॥ २५ ॥

राज्यधतोपायमाह । निराकरोतीति । सगोमयरसा कणा गोमयरसेन सह घृष्टा पिप्पली नक्ताध्यं राज्यधतां निराकरोति दूरीकरोति । तत्रोदाहरणं यथेति । यथा रमणी रमयति नरमिति रमणी विशेषागना रतेन सुरतेन रम-णस्य रमयति कामिनीमिति रमणः पतिस्तस्य महावलं महत्सामर्थ्यं निरा-करोतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

भाषार्थ—गोबरके रसमें पीसकर छोटी पीपलकी नेत्रोंमें आजे तो नक्ताध्य (रतोष) को इस प्रकार नष्ट करतीहै जैसे स्त्री मैथुनसे पुरुषके महान् बलको नष्ट करदेतीहै ॥ २५ ॥

श्यामेऽश्यामे प्रियश्यामे श्यामबोवितमानसे ॥

शुक्रं शमयति क्षिप्रं माक्षिकं माक्षिकान्वितम् ॥ २६ ॥

श्यामे इति । हे श्यामे षोडशवर्षवयस्के अप्रसूतागना श्यामा तत्संबोधने

पुनः हे अश्यामे श्यामो वर्णो यस्याः सा श्यामा न श्यामा अश्यामा गौरवर्णा
तत्संबोधने पुनश्च हे प्रियश्यामे प्रियो भर्ता श्यामो वर्णतः कृष्णो यस्याः
यद्वा प्रिया हृद्या हृत्प्रिया श्यामा कालिका यस्याः तत्संबोधने हे श्यामा-
बोधितमानसे श्यामा अप्रसूतांगना षोडशवार्षिकी सखी तथा बोधितं स-
म्यक् ज्ञापितं मानसं मनो यस्याः तत्संबोधने माक्षिकान्वितं मधुयुक्तं मा-
क्षिकं स्वर्णमाक्षिकं घृष्टा नेत्रे न्यस्तं सत् शुक्रं शुक्राभिर्ध्रं तारकापिंडिकानि-
भ्रं नेत्ररोगं क्षिप्रमरं शमयति नाशयति । इति नेत्ररोगप्रतीकारः ॥ २६ ॥

भाषार्थ—हे श्यामे (१६ वर्षकी) हे अश्यामे (गौरांगी) हे काले पतिवाली हे
श्यामा जिसके मनको समझावे ऐसी स्त्री सहतमें घिसकर सोनामकखीको नेत्रमें
आंजे तो शुक्र (फूला) शीघ्र नष्ट हो जाताहै ॥ २६ ॥

त्रिफला वृषभूनिंबनिंबतित्कामृताकृतः ॥

क्वाथो मधुयुतः पीतः कामलापांडुरोगजित् ॥ २७ ॥

अथ कामलाप्रतीकारमाह । त्रिफलेति । तत्र पांडुरोगभेदस्य कामलायाः
निदानपूर्विकां संप्राप्तिमाह भावमिश्रः स्वप्रकाशे । पांडुरोगी तु योत्यर्थं पित्त-
लानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसं दग्ध्वा रोगाय कल्पते । पित्तं कर्तुं
दग्ध्वा संदूष्य रोगाय कामलारूपाय पांडुरोगिण एवातिशयितपित्तलसेवया
कामला भवतीति नायं नियमः किंतु कामला स्वतंत्रापि भवति ।
यथा राजयक्ष्मा कासादुपेक्षिताद्भवति नायं नियमः किंतु राजयक्ष्मा स्वतं
त्रोपि भवति तद्वदेषापि । कामलाया लक्षणमप्याह स एव । हारिद्रिनेत्रः सुभृ-
शं हारिद्रित्वङ्गनखाननः । पीतवर्णशकृन्मूत्रो भेकवर्णो हर्तेद्रियः । दाहाविपाक-
क्षौर्वल्यसदनारुचि कर्षितः । हारिद्रं हरिद्रावर्णं पीतरक्तशकृन्मूत्रः पीते रक्ते
वा शकृन्मूत्रे यस्य सः भेकवर्णः बृहद्भेकवर्ण इति त्रिफलाद्यष्टद्रव्यैः कृतो र-
चितः क्वाथः कषायः मधुयुतो माक्षिकसहितः पीतः सन् कामलापांडुरोगजि-
त् कामलाकृतो यः पांडुरोगः तस्य नाशको भवति यद्वा कामलारोगं पांडु-
रोगं च जयतीत्यर्थः । यथाह चक्रपाणिदत्तः । फलत्रिकामृतावासातित्कामू-
निंबजैः कृतः । क्वाथः क्षौद्रयुतो हन्यात्पांडुरोगं सकामलमिति ॥ २७ ॥

भाषार्थ-त्रिफला वासा चिरायता नीवकी छाल कुटकी गिलोह सहित मिलाहुआ इनका काय कामला (कमलवायु) और पाडुरोगको जीतता है ॥ २७ ॥

देवदालीफलरसो नस्यतो हन्ति कामलाम् ॥

संदेहो नात्र सफुल्लनीलोत्पलविलोचने ॥ २८ ॥

देवदालीति । देवदालीफलरसः देवदाल्याः कटकफलायाः फलं तस्य रसो वस्त्रनिष्पीडितजलं स नस्यतः नासिकाया प्रदानात् कामलां स्वनाम्ना ख्यातं रोगं हन्ति नाशयति । हे सफुल्लनीलोत्पलविलोचने सफुल्ल विकसितं यन्नीलोत्पलमिंदीवर तद्वद्विलोचने नेत्रे यस्याः तत्संबोधने अत्रास्मिन्नुपचारे संदेहो वापरस्त्वया न कार्य इति शेषः ॥ २८ ॥

भाषार्थ-हे भली प्रकार खिलेहुये नील कमलके समान नेत्रोवाली स्त्री देवदाली (कटकफला) के फलके रसको सूखे तो इसमें संदेह नहीं कामला रोग नष्ट हो जाता है ॥ २८ ॥

गिरिमृद्रात्रिधात्रीणामंजनं कामलापहम् ॥

इदं नहि भवेन्मिथ्या शपथस्तु तवांगने ॥ २९ ॥

अत्राजनमाह । गिरिमृदिति । गिरिमृत् गैरिक रात्रिर्हरिद्रा धात्री आमलकी एषा चूर्णस्य अंजनं कामलापहं भवति । हे अंगने इदमंजन मिथ्या नैव भवेदत्र तव शपथः शपनं मया कियत इति शेषः ॥ २९ ॥

भाषार्थ-गेरु हलदी आवला इन तीनोंका अंजन कामलारोगको नष्टकरताहै हे अंगने स्त्री तेरी सौगंध यह मिथ्या नहींहै ॥ २९ ॥

अये मनोज्ञकुंडले स्फुरन्मुखेंदुमंडले ॥

गवां पयः सनागरं निहन्ति कामलाभरम् ॥ ३० ॥

अयेइति । अये मनोज्ञकुंडले मनोज्ञे शोभने कुंडले कर्णवेष्टने यस्याः तत्संबोधने हे स्फुरन्मुखेंदुमंडले इंदोर्मंडलं बहिर्वेष्टन मुखमिंदुमंडलमिवेति मुखेंदुमंडलं स्फुरद्दीप्यमान मुखेंदुमंडलं यस्याः तत्संबोधने गवां पयो गोमूत्रं शुठ्या सह पीतं सद्यः कामलाभरं कामलातिशयं निहति । इति कामलाप्रतीकारः ॥ ३० ॥

भाषार्थ—हे शोभन कुंडलवाली हे चंद्रमंडलके समान प्रकाशमान मुखवाली स्त्री सोंठ मिलीहै जिसमें ऐसा गौओंका दूध कामलाकी अधिकताको नष्टकरताहै ॥ ३० ॥

पिचुमंदरसेन मिश्रितैः पिचुमंदानिलशत्रुबीजकैः ॥

घटितां वटिकां भगांतरे भगशूलप्रशमाय धारयेत् ३१ ॥

अथ योनिशूलप्रतीकारमाह । पिचुमंदरसेनेति । पिचुमंदो निंबः अनिलशत्रुः एरंडः तयोः पिष्टैर्बीजैः पिचुमंदरसेन मिश्रितैः पिचुमंदस्य निंबस्य रसेन मिश्रितैः संमर्द्य एकीकृतैस्तेष्वटितां रचितां वटिकां गुटिकां भगशूलप्रशमाय भगे जन्मवर्त्मनि शूलो रोगविशेषस्तस्य प्रशमाय नाशाय भवति भगांतरे संसारमार्गस्यांतर्धारयेत् ॥ ३१ ॥

भाषार्थ—नींब और अरंडके बीजोंको नीमके रसमें पीसकर आवलेके समान गोली बनाकर भग (योनि) के भीतर धारण करनेसे भगका शूल (दरद) शान्त होजाताहै ॥ ३१ ॥

तरुण्युत्तरणीमूलं छागीसर्पिः सनागरम् ॥

शिवशस्त्राभिधां बाधां योनिस्थां हन्ति सत्वरम् ॥ ३२ ॥

तरुणीति । हे तरुणि हे युवति उत्तरणीमूलमिंद्रवारुणीमूलं सनागरं शुंठ्या सह अजाज्येन युक्तं कार्यं तस्य लेपात् योनिस्थां शिवशस्त्राभिधां शिवस्य राक्षं शूलं तदेव अभिधा नाम यस्याः सां तां व्यथां बाधां सत्वरं तूर्णं हन्ति नाशयति ॥ ३२ ॥

भाषार्थ—हे तरुणि (जवान) इंद्रायणकी जड़ और सोंठ इन दोनोंको बकरीके घीमें पीसकर योनिमें लेप करै तो शीघ्रही योनिके शूलकी पीडाको नष्ट करताहै ॥ ३२ ॥

गोपीवृकीदारुकिरातमूर्वातिक्तामृताविश्वधनेंद्रजा-

नाम् ॥ क्वाथोऽयमुक्तो मृगलोचनानां दुष्टस्य दुग्ध-
स्य विशोधनाय ॥ ३३ ॥

अथ प्रसूतानां योषितां स्तन्यशोधनाय कषायमाह । गोपीति । गोपी वारिवा वृकी पाठा दारु देवदारु किरातो भूर्निंबः सूर्वा पीलुगर्णी लता तिक्ता कंदुकी अमृता गुडूची विश्वं शुंठी घनो मुस्तकः इंद्रजः एतासामौषधीनामयं

काथो मृगलोचनानामेणीनयनानां दुष्टस्य दोषयुक्तस्य दुग्धस्य बालजीवनस्य
विशोधनाय निर्दोषीकरणाय उत्तोभिहितः ॥ ३३ ॥

भापार्थ-सिरवाई पाठा देवदारु चिरायता मोरवेल कुटकी गिलोह सूठ नागरमोथा
इद्रजव इन दश औषधियोंका काय स्त्रियोंके दुष्ट (जिससे बालक रोगी होजाय)
दूधका शुद्धकरनेवाला कहा है ॥ ३३ ॥

कटंकटेरीरसजाब्दवासाभूनिवभल्लीतिलजःकषायः ॥
क्षौद्रान्वितश्चंचललोचनानां नानाविधानिप्रदराणि
हन्यात् ॥ ३४ ॥

अथ प्रदरप्रतीकारमाह । कटंकटेरीति । कटंकटेरी । दारुहरिद्रा रसजं-
साजनं अब्दो मुस्तकः वासा अटरूपः भूनिवश्चिरातिक्रः भल्ली भल्लातकः ति-
लो होमधान्य कटंकटेर्यादित्यः उत्पन्नः कषायः क्षौद्रान्वितो माक्षिकयुक्तः
पीतः सन् चंचललोचनानां तरलेक्षणानां नारीणां नानाविधानि चतुःप्रका-
राणि प्रदराणि हन्यात् । चातुर्विध्यमुक्तं भावेन स्पष्टप्रकाशे । तं श्लेष्मपित्त-
निलसनिपातैश्चतुःप्रकार प्रवदति वृद्धा इति ॥ ३४ ॥

भापार्थ-दारुहलदी रसोत नागरमोथा वासा चिरायता भिलावा कालेतिल इ-
सात औषधियोंका काय सहित मिलाकर पीनेसे स्त्रियोंके अनेक प्रकारके प्रदररोगोंके
नष्ट करताहै ॥ ३४ ॥

कुवलयदलनेत्रे तंदुलीयस्य मूलं रसजमपि समांशं
भेषजद्वंद्वमेतत् ॥ हिमकरमुखि युक्तं तंदुलांभोमधु-
भ्यां प्रदरदरमुदीर्णं सुंदरीणां निहन्ति ॥ ३५ ॥

कुवलयदलनेत्रे इति । हे कुवलयदलनेत्रे कुवलयस्पर्धेदीवरस्य दलं पं-
तद्वनेत्रे यस्याः तत्संबोधने हे हिमकरमुखि हिमाः शीतलाः कराः किरणा य-
स्यैतादृशो हिमाशुः तदन्मुखमास्यं यस्याः तत्संबोधने तंदुलीयस्य अल्पमा-
रिपस्य मूलं बुध्नः रसजमपि रसाजनं च एतद्वद्वं मिथुन समांशं तुल्यभागं भेष-
जमौषध तंदुलांभोमधुभ्यां धान्यसारार्णां क्षालितजलं मधु माक्षिक च तान्य-

मुक्तं पीतं सत् सुंदरिणां स्त्रीणामुदीर्णं महत्तरं प्रदररोगं प्रदरस्यासृग्दरस्य दरं
 त्राध्वसं निहंति । तदुक्तं भावप्रकाशे । रसांजनं तंदुलकस्य मूलं क्षौद्रान्वितं
 तंदुलतोयपीतम् । असृग्दरं सर्वभवं निहंतीति ॥ ३५ ॥

भाषार्थ—हे कमलके पत्तोंके समान नेत्रोंवाली हे चंद्रमुखी स्त्री चौलाईकी जड़ र-
 गित इन दोनोंको समान ले कूट पीसकर और चावलोंके पानीमें सहत डालकर पी-
 तो स्त्रियोंके अत्यंतभी प्रदर रोगको नष्ट करताहै ॥ ३५ ॥

मूलं गवाक्ष्याः स्मरमंदिरस्थं पुष्पावरोधस्य वधं करोति ॥
 अभर्तृकाणां व्यभिचारिणीनां योगोयमेवद्रुतगर्भपाते ३६

अथ स्त्रीणां रजःप्रवृत्त्यवरोधस्य कुलदानां भ्रूणपातनस्य चोपायमाह ।
 लमिति । स्मरमंदिरस्थमुपस्थे स्थापितं गवाक्ष्याः विशालायाः मूलं बुधः
 प्पावरोधस्य रजसस्तिरोधानस्य वधं करोति पुष्पप्रदं भवतीत्यर्थः । पुनः
 भर्तृकाणां विश्वस्तानां व्यभिचारिणीनां कुलदानां च द्रुतगर्भपाते शीघ्रं
 णस्याधःपातने चायमेव योग उपायोस्तीति शेषः ॥ ३६ ॥

भाषार्थ—जिन स्त्रियोंके तरुण अवस्थामें ही पुष्प नष्ट हो जाय वे इंद्रायणकी जड़को
 ली बनाकर भगके भीतर रक्खें तो खुलके रज होजातीहै और जो विधवा स्त्री व्यभि-
 चारिणीहैं उनके गर्भ गिरानेके लियेभी यही योग श्रेष्ठहै ॥ ३६ ॥

मध्वाज्ययष्टीमधुलुंगमूलं निपीय सूते सुमुखी सुखे-
 न ॥ सुतंडुलांभःसितधान्यकल्कपानाद्गर्भिणी गच्छति
 गर्भिणीनाम् ॥ ३७ ॥

मध्वाज्येति । सुमुखी शोभनं मुखं यस्याः सा । स्वांगादिति ङीप् ।
 यु माक्षिकं आज्यं सर्पिः यष्टी मधुयष्टिः लुंगमूलं बीजपूरस्य जटा
 षां कल्कं कृत्वा पीत्वा च गर्भिणी सुखेन अक्लेशेन सूते प्रसूते । यथाह
 कृपाणिदत्तः । मातुलुंगस्य मूलानि मधुकं मधुसंयुतं । घृतेन सह पातव्यं
 खं नारी प्रसूयते । इति सुखप्रसवमंत्रोपि पठनीयः स यथा । अस्ति गोदा-
 तीरे जंभला नाम राक्षसी । तस्याः स्मरणमात्रेण विशल्या गर्भिणी भवे-
 त्ति । अत्र मध्वाज्ये विषमे ग्राह्ये अन्यत् समं । अथ गर्भिणीनां सुतंडु-

लांभःसितधान्यकल्कपानात् शोभनतद्गुलजलेन सह सितधान्ययोः शर्करा-
धान्याकयोः कल्कस्य पानात् पीतिः वमिर्वातिर्गच्छति ॥ ३७ ॥

भाष्य-जिस स्त्रीके जननके समय अधिकपीडा होतीहो उसको मुलहटी विजैरे-
की जड इनदोनोको पीस पानीमे मिलाकर गरमकरके पिलावे तो मुखसे बालक पैदा-
होजाताहै और जिसगर्भवाली स्त्रीको छई अधिक आती होयतो वह धनियाका चूर्ण खा-
कर मिश्री मिलाकर चावलोके पानीको पीवे तो वमन दूर होजातीहै ॥ ३७ ॥

धान्याब्दांबुद्वयारत्वमृतविषवलारेणुदुःस्पर्शशीतं ग-
र्भिण्याः सूतिकाया अपि रुधिररुगामातिसारज्वरघ्नम् ॥

मुस्ताशृंगीविपाणां प्रशमयति रजः सेवितं क्षौद्रयुक्तं
वालानां वांतिकासज्वरमतिविपजं क्षौद्रयुक्तं रजो वा ३८

धान्याब्देति । धान्या धान्याकं अब्दो मुस्ता अबुद्वयमुशीरह्रीविरे अर-
लुः स्योनाकः अमृता गुड्ची विपा अतिविपा बला वाट्यालकः रेणुः पर्प-
टः दुःस्पर्शो यवासः शीत चदन एतेषां समाहारेण गर्भिण्याः स्त्रियः पुनः
सूतिकायाः नवसूतिकाया अपि योपाया रुधिररुगामातिसारज्वरघ्नं रुधिर-
रुक् च रक्तामातिसारश्च ज्वरश्च तान् हन्त्येतादृशं । एतदुक्तं चक्रपाणिदत्त-
मिश्रेण । ह्रीविरारलुरक्तचंदनवराधान्याकवत्सादनीमुस्तोशीरयवासपर्पटविपा
काथं पिबेद्गर्भिणी । नानावर्णरुजातिसारकगदे गर्भाश्रिते वा ज्वरे रोगोऽय
मुनिभिः पुरा निगदितः सूत्यामयेपूतम इति । मुस्ताशृंगीविपाणां चूर्णीकृता
ना रजः चूर्णं क्षौद्रयुत मनुसहितमवलेहतया सेवितं सत् वालानां स्तनधया-
ना वातिकासज्वर प्रशमयति वा पक्षातरे क्षौद्रयुक्तमिति विपज रजः अति-
विपाचूर्णं सेवित तादृशं भवति । भावमिश्रस्तु । घनकृष्णारुणाशृंगी चूर्णं क्षौ-
द्रेण सयुतम् । शिशोज्वरातिसारेष्विति विशेषमाह ॥ ३८ ॥

भाष्य-धनिया नागरमोया खस सुगधवाला स्योनाक गिलोह अतीस बडियाला
पित्तपापडा जवासा और लालचदन इन ग्यारह औषधियोके कायको गर्भिणी या
प्रसूतिका स्त्री पीवेतो रुधिरविकार रक्तातिसार आमातिसार और ज्वरको नष्ट करताहै
और नागरमोया काकडासिगी अतीस इन तीनोंके चूर्णको सहतमिलाकर दूधपीनेवाले

बालकको सेवन करावे तो छदीं खांसी ज्वर इनको नष्ट करताहै अथवा एक अतीसका चूर्णही सहतमें मिलाकर चटानेसे बालकोंके सब रोगोंको दूर करताहै ॥ ३८ ॥

कुमारातिसारे कषायः समंगामदाशारिवारोध्रजःक्षौ-
द्रयुक्तः ॥ मदारोध्रविल्वाब्दमंजिष्ठवालाकषायोवले-
होऽथवा क्षौद्रयुक्तः ॥ ३९ ॥

इतिश्रीदिवाकरसूनुलोलिवराजविरचिते तृतीयोविलासः

शिशोरतिसारे काथमाह । कुमारातिसार इति । समङ्गा मञ्जिष्ठा मदा-
धातकी सारिवा गोपी रोध्रः लोध्रः एषां चतुर्णां कषायः काथः क्षौद्रयुक्तो
माक्षिकमिश्रितः कुमारातिसारे देयः । उक्तं च । समङ्गाधातकीलोध्रसारिवाभिः
शृतं जलम् । दुर्धरेऽपि शिशोर्देयमतिसारे समाक्षिकमिति । अपि च मदा-
धातकी रोध्रो लोध्रः विल्वं विल्वफलमामम् अब्दो मुस्ता मञ्जिष्ठा समङ्गा
वाला ह्रीवेरं मदादीनां कषायः अथवा एषामवलेहः क्षौद्रेण युक्तः कषा-
योवलेहो वा कुमारस्यातिसारे हितोऽभिहितः प्रसंगादत्र बालरोगाणां ग्रन्था-
न्तरोपलब्धं निदानादिकमुपपाद्यते । धात्र्यास्तु गुरुभिर्भोज्यैर्विषमैर्दोषजैस्त-
था । दोषा देहे प्रकुप्यन्ति ततः स्तन्यं प्रदुष्यति १ मिथ्याहारविहारिण्या
दुष्टा वातादयः स्त्रियः । दूषयन्ति पयस्तेन जायन्ते व्याधयः शिशोः २ वा-
तदुष्टं शिशुः स्तन्यं पिवन् वातगदातुरः । क्षामस्वरः कृशाङ्गः स्याद्वद्धविण्मूत्रमा-
रुतः ३ स्विन्नो भिन्नमलो वातः कामलापित्तरोगवान् । तृष्णालुरुष्णसर्वाङ्गः
पित्तदुष्टं पयः पिवन् ४ श्लेष्मदुष्टं पिवन् क्षीरं लालालुः श्लेष्मरोगवान् । नि-
द्रादितो जडः शूनो वक्राक्षश्छर्दवः शिशुः ५ ज्वराद्या व्याधयः सर्वे कथि-
ता महतां तु ये । बालानामपि ते तद्वद्बोद्धव्या भिषगुत्तमैरिति ॥ ३९ ॥

इति श्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभार-
तिशिष्यब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथविरचितायां सुखानन्दिन्यां वैद्यजीवन-
दीपिकायां तृतीयविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ ३ ॥

भाष्य-मंजीठ धायके फूल सिरवाली पठानीलोद इनचार औषधियोंके कायमे सहत मिलाकर पिलावे तो बालकका अतीसार नष्ट होजाताहै अथवा धायके फूल लोद बेलगिरी नागरमोया मंजीठ नेत्रवाला इन छः औषधियोंके कायके पिलानेसे अथवा सहतमें इनकी चटनी चटानेसे बालकोंका अतीसार नष्ट होजाताहै ॥ ३९ ॥

इति श्रीपंडितमिहिरचंद्रकृते लोलिंबराजभाषाप्रदीपे

तृतीयो विलासः ॥ ३ ॥

विद्वल्ललामलोलिम्बनृपतेर्वाग्विलासतः ॥

तृप्तिर्न जायते स्वामिन् पुनः किञ्चिन्निरूपय ॥ १ ॥

अथ क्षयादिगदाना चिकित्सा श्रोतुं रत्नकलोपक्रमते । विद्वल्ललामेति । विदन्तीति विद्रासः आयुर्वेदज्ञाः तेषां ललामं प्रधानमुत्तमो यो लोलिम्बनृप-
तिस्तस्य लोलिम्बराजस्य वाचो वाण्या विलासः तस्याः श्रवणानृप्तिः
अलंप्रत्ययः श्रवणेच्छानिवृत्तिर्न जायते अतः हे स्वामिन् पुनः किञ्चिन्निर-
ूपय कथय ॥ १ ॥

भाष्य-हे स्वामिन् पंडितोंके बीचमे भूषण जो आप लोलिंबराज है तुझारी बा-
णीके विलाससे तृप्ति नहीं होती इससे फिरभी कुछ कहो ॥ १ ॥

क्षयोत्पत्तिविनाशाय सिंहास्यः सेव्यतां सदा ॥

बहूनामस्य विश्वासो जातः कमललोचने ॥ २ ॥

लोलिम्बराज आह । क्षयेति । हे कमललोचने हेपञ्चक्षणे क्षयोत्पत्तिविना-
शाय अदर्शनाय सिंहास्यो वेद्यमाता सदा सेव्यतां सर्वदा सेवनीयः सदाशब्देन
अन्योपायेष्वपि वासकस्य त्यागो न कार्य इत्यभिप्रायः । उक्तं च वासाया
विद्यमानायामाशाया जीवितस्य च । रक्तपिप्ती क्षयी कासी किमर्थमवसीद-
तीति । अस्य सेवनस्य बहुतराणां विश्वासो निश्चयो जात उत्पन्नः ॥ २ ॥

भाष्य-हे कमलके समान नेत्रोंवाली स्त्री क्षयरोगकी उत्पत्तिके नाशार्थ सदैव
वासाका सेवन करना क्योंकि इसका विश्वास बहुतसे मनुष्योंको होगयाहै ॥ २ ॥

बालकको सेवन करावे तो छदीं खांसी ज्वर इनको नष्ट करताहै अथवा एक अतीसका चूर्णही सहतमें मिलाकर चटानेसे बालकोंके सब रोगोंको दूर करताहै ॥ ३८ ॥

कुमारातिसारे कषायः समंगामदाशारिवारोध्रजःक्षौ-
द्रयुक्तः ॥ मदारोध्रविल्वान्दमंजिष्ठवालाकषायोवले-
होऽथवा क्षौद्रयुक्तः ॥ ३९ ॥

इतिश्रीदिवाकरसूनुलोहिवराजविरचिते तृतीयोविलासः

शिशोरतिसारे काथमाह । कुमारातिसार इति । समङ्गा मज्जिठा मदा
धातकी सारिवा गोपी रोध्रः लोध्रः एषां चतुर्णां कषायः काथः क्षौद्रयुक्तो
माक्षिकमिश्रितः कुमारातिसारे देयः । उक्तं च । समङ्गाधातकीलोध्रसारिवाभिः
शृतं जलम् । दुधरेऽपि शिशोर्देयमतिसारे समाक्षिकमिति । अपि च मदा
धातकी रोध्रो लोध्रः विल्वं विल्वफलमामम् अद्भो मुस्ता मज्जिठा समङ्गा
वाला ह्रीवेरं मदादीनां कषायः अथवा एषामवलेहः क्षौद्रेण युक्तः कषा-
योवलेहो वा कुमारस्यातिसारे हितोऽभिहितः प्रसंगादत्र बालरोगाणां ग्रन्था-
न्तरोपलब्धं निदानादिकमुपपाद्यते । धान्यास्तु गुरुभिर्भोज्यैर्विषमैर्दोषजैस्त-
था । दोषा देहे प्रकुप्यन्ति ततः स्तन्यं प्रदुष्यति १ मिथ्याहारविहारिण्या
दुष्टा वातादयः स्त्रियः । दूषयन्ति पयस्तेन जायन्ते व्याधयः शिशोः २ वा-
तदुष्टं शिशुः स्तन्यं पिवन् वातगदातुरः क्षामस्वरः कृशाङ्गः स्याद्वद्धविण्मूत्रमा-
तः ३ स्विन्नो भिन्नमलो वातः कामलापित्तरोगवान् । तृष्णालुरुष्णसर्वाङ्गः
पित्तदुष्टं पयः पिवन् ४ श्लेष्मदुष्टं पिवन् क्षीरं लालालुः श्लेष्मरोगवान् । नि-
द्रार्दितो जडः शूनो वक्राक्षश्छर्दवः शिशुः ५ ज्वराद्या व्याधयः सर्वे कथि-
ता महतां तु ये । बालानामपि ते तद्वद्बोद्धव्या भिषगुत्तमैरिति ॥ ३९ ॥

इति श्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभार-
तिशिष्यब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथविरचितायां सुखानन्दिन्यां वैद्यजीवन-
दीपिकायां तृतीयविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ ३ ॥

भाषार्थ—मंजीठ धायके फूल सिरवाली पठानीलोद इनचार औषधियोंके कायमें सहित मिलाकर पिलावे तो बालकका अतीसार नष्ट होजाताहै अथवा धायके फूल लोद बेलगिरी नागरमोया मंजीठ नेत्रवाला इन छः औषधियोंके कायके पिलानेसे अथवा सहितमें इनकी चटनी चटानेसे बालकोंका अतीसार नष्ट होजाताहै ॥ ३९ ॥

इति श्रीपंडितमिहिरचंद्रकृते लोलिवराजभाषाप्रदीपे

तृतीयो विलासः ॥ ३ ॥

विद्वल्ललामलोलिम्बनृपतेर्वाग्विलासतः ॥

तृप्तिर्न जायते स्वामिन् पुनः किञ्चिन्निरूपय ॥ १ ॥

अथ क्षयादिगदाना चिकित्सा श्रोतुं रत्नकलोपक्रमते । विद्वल्ललामेति । विद्वन्तीति विद्वासः आयुर्वेदज्ञाः तेषां ललामं प्रधानमुत्तमो यो लोलिम्बनृप-
तिस्तस्य लोलिम्बराजस्य वाचो वाण्या विलासः तस्याः श्रवणात्तृप्तिः
अलंप्रत्ययः श्रवणेच्छानिवृत्तिर्न जायते अतः हे स्वामिन् पुनः किञ्चिन्निर-
ूपय कथय ॥ १ ॥

भाषार्थ—हे स्वामिन् पंडितोंके बीचमें भूषण जो आप लोलिवराज है तुझारी बा-
णीके विलाससे तृप्ति नहीं होती इससे फिरभी कुछ कहो ॥ १ ॥

क्षयोत्पत्तिविनाशाय सिंहास्यः सेव्यतां सदा ॥

बहूनामस्य विश्वासो जातः कमललोचने ॥ २ ॥

लोलिम्बराज आह । क्षयेति । हे कमललोचने हेपद्मेक्षणे क्षयोत्पत्तिविना-
शाय अदर्शनाय सिंहास्यो वैद्यमाता सदा सेव्यता सर्वदा सेवनीयः सदाशब्देन
अन्योपायेष्वपि वासकस्य त्यागो न कार्य इत्यभिप्रायः । उक्तं च वासायां
विद्यमानायामाशाया जीवितस्य च । रक्तपित्ती क्षयी कासी किमर्थमनसीद-
तीति । अस्य सेवनस्य बहुतराणा विश्वासो निश्चयो जात उत्पन्नः ॥ २ ॥

भाषार्थ—हे कमलके समान नेत्रोंवाली स्त्री क्षयरोगकी उत्पत्तिके नाशार्थ सदैव
वासाका सेवन करना क्योंकि इसका विश्वास बहुतसे मनुष्योंको होगयाहै ॥ २ ॥

अयि सुन्दरानने रुचिरापाङ्गतरङ्गलोचने ॥

नवनीतमधूपलाशनादुडुराजोपि भवेत्क्षयक्षयः ॥ ३ ॥

अयि सुन्दरि हे सुन्दरि हे सुन्दरानने सुंदरं शोभनमाननं यस्यास्तत्सम्बोधने हे रुचिरापाङ्गतरङ्गलोचने रुचिरौ शोभनौ यौ अपाङ्गौ नेत्रान्तौ तयोस्तरङ्गा लहर्यौ ययोस्तादृशे लोचने नेत्रे यस्यास्तत्सम्बोधने नवनीतमरुता त्रिसंयोगं नवोद्धृतं च मधु माक्षिकं च उपला शर्करा च त्रयाणामशनात् भक्षणात् उडुराजोऽपि उडुपु नक्षत्रेषु राजते । राजूदीप्तौ किप् । तस्यापि नक्षत्रेशस्यापि क्षयो यक्ष्मरोगः तस्य क्षयो भवेत् नष्टो भवेत् ॥ ३ ॥ इति क्षयप्रतीकारः ॥

भाषार्थ—हे सुंदरि हे सुन्दरमुखी हे शोभायमान नेत्रोंके प्रांतभागोंमें चंचल नेत्रवाली स्त्री नौनी सहत और मिश्री इनके भक्षणसे चंद्रमाकेभी क्षयरोगका नाश होताहै ॥ ३ ॥

अयि कोमलकुन्तलावलीविलसत्पल्लवमल्लिकाभरे ॥

त्रिफलाजनितः कषायकः सहितो गुग्गुलुना व्रणं जयेत् ॥ ४ ॥

अथ व्रणोपचर्यामाह । अयीति । अयीति मृदुलभाषणे सम्बोधनम् हे कोमलकुन्तलावलीविलसत्पल्लवमल्लिकाभरे कोमलानां मृदुलानां कुन्तलानां वालानामावली पङ्क्तिः अलकपरम्परा वा तथा विलसन्ती विलाससहिता पल्लवयुक्ता मल्लिका पुष्पविशेषजातिर्वा तस्या भर उत्कर्षो यस्यास्तत्सम्बोधने । विलसन्मालतिकामनोहरे इति पाठान्तरं वा । गुग्गुलुना सहितः कुम्भोलूखलकेन युक्तस्त्रिफलाजनितः कषायकः व्रणमीर्म जयेत् ॥ ४ ॥

भाषार्थ—अयि यह कोमलसंबोधनका वाचकहै हे कोमलकेशोंकी पंक्तिसे शोभायमान जो पत्तोंवाली चमेली तिससे उत्कर्ष (बढाई) वाली स्त्री त्रिफलाका काय गुग्गुलुखाकर पीनेसे व्रण (घाव) को जीतताहै ॥ ४ ॥

मदनज्वरकारिनामधेये रसिके रत्नकले प्रभातकाले ॥

शिशिराम्बु पिवन्मधुप्रयुक्तं गणनाथोपि भवेत्किलास्थिशेषः ॥ ५ ॥

अथ मेदःप्रतीकारमाह । मदनज्वरेत्यादिना । हे मदनज्वरकारिनामधेये
मदनज्वर कामज्वरं करोति तच्छील नामधेयं यस्यास्तत्सम्बोधने हे रसिके
रसो रागः स्नेहोस्ति अस्याः । ठन् । तत्सम्बोधने हेरबकले प्रभातकाले
अहर्मुखसमये मधुप्रयुक्तं माक्षिकसहित शिशिराम्बु सुपीम पानीयं पिबन्
गणनाथोपि लम्बोदरोऽपि किल निश्चयेन अस्थिशेषो भवेत् मेदसः क्षयात् ।
उक्तं च । प्रातर्मधुयुत वारिसेवितं स्थौल्यनाशनमिति मेदःप्रतीकारः ॥ ५ ॥

भाषार्थ—हे कामदेवकोभी ज्वरकरनेवाले नामवाली हे रसिके हेरबकले स्त्री प्रातः
कालके समय सहित मिलाकर शीतल जल पीनेसे लंबोदरभी पुरुषमें वास्थिही शेष
रहजातेहैं अर्थात् उसका मेदरोग नष्ट हो जाता है ॥ ५ ॥

त्रिकटुत्रिफलाकलिङ्गनिम्बत्रिवृदुत्ताखदिरोद्भवः क-
पायः ॥ पशुमूत्रसमन्वितो निपीतः कृमिकोटीरपि
हन्ति वेगतोऽयम् ॥ ६ ॥

अथ कृमिरोगस्य प्रतीकारमाह । त्रिकटुति । त्रिकटु त्र्युषण त्रिफला
प्रसिद्धा कलिङ्गमिन्द्रियव निम्बो हिङ्गुनिर्यासः त्रिवृत् रोचनी उग्रा वचा ख-
दिरः खदिरसारः एफ्यः उद्भवो यस्य एतादृशोऽयम् कपायः काथः पशुमूत्रसम-
न्वितः गोमूत्रसंयुक्तो निपीतः कृतपानः कृमिकोटीरपि बहून् कृमिन् वेगतो
जवेन हन्ति नाशयति कोटिशब्दो बहूना बोधकः ॥ ६ ॥ इति कृमिप्रतीकारः ॥

भाषार्थ—सोठ मिरच पीपल त्रिफला इन्द्रजौ नींबकी छाल निसोत वच और खैर-
सार इन ग्यारह औषधियोंका यह काथ गोमूत्र मिलाकर पीनेसे कृमि (कीड़े) यांकी
कोटीकोभी वेगसे नष्टकरताहै ॥ ६ ॥

जातीप्रवालत्रिफलायवासदावीत्रियामामृतगोस्तनी
नाम् ॥ कपायकः क्षौद्रयुतो निहन्ति मुखस्यपाकं
मुखपङ्कजस्यम् ॥ ७ ॥

अथ मुखपाकप्रतीकारमाह । जातोप्रवालेति । जातीप्रवालानि मालतीप-
त्राणि च त्रिफलापथ्याभिधीतधारीणा ममानि यवामा यासः दावी त्रियामा

पचम्पचा अमृता गुडूची गोस्तनी मृद्वीका जातीप्रवालादीनामष्टानां कषा-
यकः काथः क्षौद्रयुतो मधुसंयुक्तः मुखपंकजस्थं मुखस्य पाकं गण्डूषकरणात्
निहन्ति । उक्तं च चक्रपाणिदत्तेन । जातीपत्रामृताद्राक्षायसदावींफलत्रिकैः ।
काथः क्षौद्रयुतः शीतो गण्डूषो मुखपाकनुदिति ॥ ७ ॥ इति मुखपाकोपचारः ॥

भाषार्थ-चमेलीकेपत्ते त्रिफला जवासा दारुहलदी गिलोह मुनक्का इन नौ औषधि-
योंका काथ सहतमिलाकर पीनेसे मुखकमलमें जातेही मुखके पकनेको नष्ट करताहै ॥ ७ ॥

भूनिम्बनिम्बत्रिफलापटोलीवासामृतापर्पटभृङ्गराजैः ॥

क्वाथो हरेत्क्षौद्रयुतोऽम्लपित्तं चित्तं यथा वारवधूविलासः

अथाम्लपित्तस्य चिकित्सामाह । भूनिम्बेति । भूनिम्बादिदशभिः कृतः
क्वाथः सः क्षौद्रयुतः पीतः सन् अम्लपित्ताभिधं रोगं हरेत् । तत्र दृष्टान्तः
यथा वारवधूः वारस्य जनसमूहस्य वधूः स्त्री तस्या विलासः कामिनश्चित्तं
यथा हरेत् तथेत्यर्थः ॥ ८ ॥ इति अम्लपित्तप्रतीकारः ॥

भाषार्थ-चिरायता नींवकीछाल त्रिफला पलवलके पत्ते वांसा गिलोह पित्तपापडा
भृङ्गराज इन दश औषधियोंका क्वाथ सहत मिलाकर पीनेसे इसप्रकार अम्लपित्तरोगको
नष्ट करताहै जैसे वेश्याओंका विलास चित्तको हरलेताहै ॥ ८ ॥

स्फुरत्सुन्दरोदारमन्दारदामप्रकामाभिरामस्तनद्व-

न्द्वरम्ये ॥ हरिद्रारजोमाक्षिकाभ्यां विमिश्रः शिवायाः

कषायः प्रमेहापहारी ॥ ९ ॥

अथ प्रमेहस्य चिकित्सामाह । स्फुरदिति । उदारो महांश्वासौ मन्दारश्च
तथा तस्य दाम माला स्फुरत् प्रकाशमानं च तत्सुन्दरं शोभनं च तथा स्फुर-
त्सुन्दरं यत् उदारमन्दारदाम तेन प्रकामं यथेप्सितमभिरामं मनोज्ञम् ईदृशं
यत् स्तनयोर्द्वन्द्वं तेन रम्या रमते मनो यत्र । रमेः पोरदुपधादिति यत् । म-
नोहरा तत्संबोधने हे स्फुरत्सुन्दरोदारमन्दारदामप्रकामाभिरामस्तनद्वन्द्वरम्ये
शिवाया धान्याः कषायः काथः स च हरिद्रारजसा निशाचूर्णेन माक्षिकेण
मधुना च विमिश्रो युक्तः पीतः सन् प्रमेहापहारी मूत्रदोषापहर्ता भवतीति

भाषार्थ—हे प्रकाशमान और सुंदर जो उदार मदारके पुष्पोंकी माला उससे यथेच्छ मनोहर और रमणीय दोनोंस्तन जिसके ऐसी स्त्री आवलेके काढेमें हलदी और सहत मिलाकर पीवे तो प्रमेहको हरताहै ॥ ९ ॥

समधुश्छिन्नास्वरसो नानामेहनिवारणः ॥

वदन्ति भिपजः सर्वे शरदिन्दुनिभानने ॥ १० ॥

अपिच । समधुरिति । हेशरदिन्दुनिभानने शारदशशिसमानास्ये समधुर्मधु-सहितः छिन्नाया गुड्याः स्वरसः वस्त्रनिष्पीडितो रसः । स्वरसलक्षणं यथा । अहनान्तक्षणाकृष्टात् द्रव्यात् क्षुण्णात् समुद्रवेत् । बलान्निष्पीडितो यश्च स्वरसो रस उच्यत इति । स च पीतः सन् नानामेहनिवारणः सर्वमेहनिराकर्ता भवतीति सर्वे विश्वे भिपजो गदहर्तारो वदन्ति व्यक्तं कथयन्ति । तदुक्तम् । गुड्याः स्वरसः पेयो मधुना सर्वमेहजिदिति । अपि च । हरिद्रामधुसंयुक्तो रसो धान्याः समाक्षिक इति । सर्वमेहजिदिति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ १० ॥

भाषार्थ—हे शरदऋतुके चंद्रमाके समान मुखवाली स्त्री गिलोहको कूट और उससे निचोढ़ेहुये रसमें सहत मिलाकर पीवे तो सब प्रकारके प्रमेह रोगोंको नष्ट करताहै यह बात सब वैद्य कहते हैं ॥ १० ॥

रतिकेलिकलाकुशले विलसद्वलये मलयेन समानकुचे ।

अमृताव्रतती रुवुतैलवती दलयेदऽनिलास्रमुदारतरम् ।

अथ वातरक्तस्यौषधमाह । रतिकेलीत्यादिना । हे रतिकेलिकलाकुशले रतो सुरते याः केलयः परीहासाः तासु सुरतक्रीडासु याः कलाः कपटरूपा तासु कुशला शिक्षिता तत्सम्बोधने हे विलसद्वलये विलसती विलासयुक्ते वलये कङ्कणे यस्याः तत्संबोधने मलयेन चन्दनाद्रिणा समानौ स्थूलत्वेन कठिनत्वेन च तुल्यौ रुची स्तनौ यस्याः तत्सम्बोधने । अमृताव्रततिः तन्नि कावली रुवुतैलवती एरण्डस्नेहयुक्ता उदारं महत् अनिलास्र वातरक्तरो दलयेत् नाशयेत् पञ्चाङ्गुलतैलेनामृतायाः कायः पेय इति भावः ॥ ११ ॥

भाषार्थ—हे रति (भोग) को इसीकी कलाओंमें कुशल हे प्रकाशमान करुणवर्ध हे मलयपर्वतके समान कुचाओंवाली स्त्री गिलोहके काथमें बरढका तेल डालकर पीतो अत्यंतभी वातरक्त रोगको नष्ट करताहै ॥ ११ ॥

मधूकारुणागोपिकादेवधूपैः शृतं वातरक्तापहं पिण्ड-
तैलम् ॥ कषायः सहैरण्डतैलेन पीतस्तथैरण्डसिंहा-
स्यवत्सादनीनाम् ॥ १२ ॥

अपि च । मधुकेति । मधुकायष्टी अरुणा मञ्जिष्ठा गोपिका श्यामा देव-
धूपो रालः एतैः शृतं पक्वं पिण्डतैलसंज्ञकं वातरक्तापहं भवति । अपि च ।
कषायइति । एरण्डो गन्धर्वहस्तकः सिंहास्यो वाजिदन्तकः वत्सादनी छिन्न-
रुहा त्रयाणां कषायः एरण्डतैलेन सह पीतः सन् तथा वातरक्तापहो भवति ।
अत्र चक्रपाणिदत्तेन एरण्डस्थाने चतुरङ्गुल उक्तः । यथा वासागुडूचीचतु-
रङ्गुलानामेरण्डतैलेन पिबेत् कषायम् । क्रमेण सर्वाङ्गजमप्यशेषं जयेदसृ-
ग्वातभवं विकारमिति ॥ १२ ॥ इति वातरक्तचिकित्सा ॥

भाषार्थ—मुलहठी मंजीठ शिरवायी और राल इन चार औषधियोंसे पकाया हुआ
तैल वातरक्तको नष्ट करता है अथवा अरंडकीजड वांसा गिलोह इन तीन औषधियोंके
काथमें अरंडका तेल मिलाकर पीवे तो वातरक्त जाता रहता है ॥ १२ ॥

लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरामठचूर्णमिदं स-
मम् ॥ सपदि निम्बुरसेन विषूचिकां हरति भो रति
भोगविचक्षणे ॥ १३ ॥

अथ विषूचिकोपायमाह । लशुनेत्यादिना । लशुनो रसोनः जीरकोऽजा-
ती सैन्धवो माणिमन्थं गन्धकः सौगन्धिकः त्रिकटु विश्वोपकुल्यापरीचात्म-
न्यूपणं रामठं हिङ्गु । लशुनादीनां समाहारः समाहारे नपुंसकम् । रसोना-
दीनां चूर्णं रजः इदं सर्वं समानभागं ग्राह्यं तदिदं निम्बुरसेन निम्बुकजलेन
पिबेत् वा निम्बुकजलेन वटिकां कृत्वा भक्षितं सत् भो रतिभोगविचक्षणे
सुरतसम्भोगप्रवीणे सपदि शीघ्रं विषूचिकां विषूचिं हरति नाशयति । अस्या
नेरुक्तिलक्षणे तु । सूचीभिरिव गात्राणि तुदन्संतिष्ठतेऽनिलः । यत्राजीर्णं च
वा वैद्यैर्विषूचीति निगद्यत इति । न तां परिमिताहारा लभन्ते विदितागमाः ।
लभन्तेऽशनलोलुपाः ॥ १३ ॥

भाषार्थ—हे रतिके भोगनेमें चतुर स्त्री लहसन जीरा सैधानमक गंधक सोंठ मिरच पीपल और हींग इन आठ औषधियोंको कूट छान और नीबुके अर्कमें खरल करके चनेके समान गोली बाधले यह गोली क्षणभरमें विसूचिका (हैजा) रोगको नष्ट करतीहै ॥ १३ ॥

रुग्लाजालवटप्ररोहमधुकैर्मध्वन्वितैःकल्पिता उग्रा
माशु तृपां भृशं प्रशमयेदास्यान्तरस्था वटी ॥ एला-
लाजलवङ्गनागचपलास्त्रीकोलमज्जाम्बुदश्रीखण्डं
मधुखण्डयुक्प्रशमयेद्वान्ति त्रिदोषोद्भवाम् ॥ १४ ॥

अथ पूर्वार्धेन पिपासायाः परार्धेन वमथोश्चोपचारमाह । रुगिति । रुक् कुष्ठोषधम् लाजा भृष्टाः सतुपतण्डुला अञ्ज पद्मफलम् वटप्ररोहो न्यग्रोधा-
ङ्कुरो यक्षावातः स्कन्धजटेति यावत् मधुकं क्लीतकम् एतैर्मध्वन्वितैर्मा-
क्षिकयुक्तैः कल्पिता कृता वटी गुटिका सा च आस्यान्तरस्था मुखान्तरे
धृता सती उग्रा तीव्रा तृपामाशु शीघ्रं भृशं प्रकर्षेण प्रशमयेत् शान्तिं नयेत् ।
एलाः स्थूलैलाः लाजाः लवङ्ग देवकुसुमं नागो नागकेशरः चपला कणा
स्त्री प्रियङ्गुः कोलमज्जा बदरी बीजसारः अम्बुदो मुस्तकः श्रीखण्ड चन्दन-
म् । एलादीनां समाहारस्तेन क्लीवता । एतेषां चूर्णं मधुखण्डयुक् क्षौद्रसिता-
भ्यामालोढ्यावलीढं सत् त्रिदोषोद्भवा वान्ति छद्मिं प्रशमयेत् शान्तिं
नयेत् ॥ १४ ॥

भाषार्थ—कूट धानकी स्त्रील कमलगटा बड़कीगीम और मुलहदी इन पाच औषधियों
को कूट छान और सहत ढालकर बनायी गोली मुखमें रखनेसे अत्यंत तृपाकोभी
भली प्रकार शांत करती है और बड़ी इलायची धानकी स्त्रील लौंग नागकेशर पी-
पल महदी बेरकी गुठलीजी गिरी नागरमोया सपेदचदन इन नौ औषधियोंको समान
ले और मिश्री मिठे इनके चूर्णको सहतमें चाटे तो त्रिदोषसे पैदा हुयी वमनर्भ
नष्ट हो जाती है ॥ १४ ॥

रमारम्याकारे चतुरवचने चारुचिकुरे
विमूल्यालंकारे करतललसत्रीलनलिने ॥

निदाघः संजातस्तव किमु सरोजन्मकदली-

दलैः कलृप्ते तल्पे लघु स्वपिहि साहित्यनिपुणे ॥ १५ ॥

श्लोकेनैकेन निदाघोपचारमाह रमेत्यादिना । हे रमारम्याकारे रमा लक्ष्मीस्तद्वद्गम्यः स्वभावसुन्दरः आकार आकृतिर्यस्यास्तत्सम्बोधने पुनः भोश्चतुरवचने चतुराणि सूत्रानानि वचनानि भाषणानि यस्यास्तत्सम्बोधने हेचारुचिकुरे चारवश्चिकुराः कुन्तलाः यस्यास्तत्सम्बोधने । पुनश्च अहो विमूल्यालङ्कारे विमूल्या महार्घा अलङ्कारा आभरणानि यस्यास्तत्सम्बोधने अपि च करतललसन्नीलनलिने करस्य तलोऽनूर्ध्वभागस्तस्मिन् लसत् शोभमानं नीलं सुराज्वालेवाद्भुतवर्णविशिष्टं नलिनमरविन्दं यस्यास्तत्सम्बोधने तव निदाघो घर्मः संजातः किमु इति प्रश्ने यदि घर्मः संजातस्तर्हि साहित्यनिपुणे हेकाव्यप्रबन्धप्रवीणे । सरोजन्मनः पङ्कजस्य कदल्याः रम्भायाश्च दलानि पर्णानि तैः कलृप्ते कल्पिते तल्पे शय्यायां लघु क्षिप्रं स्वपिहि शयनं कुरु ॥ १५ ॥

भाषार्थ—हे लक्ष्मीके समान आकार और हे चतुर वचन और हे सुंदर केशों और अमोल भूषणोंवाली और हे करतलपर प्रकाशमान नील कमलकी रेखावाली और हे काव्यके प्रबंधमें चतुर स्त्री क्या तेरेको गरमी होगयीहै तो कमलके अथवा केलेके पत्तोंकी शय्या बनाकर उसपर शीघ्र शयन कर ॥ १५ ॥

रसद्विजीरद्विनिशामरीचसिन्दूरदैत्येन्द्रमनःशिलानाम् ॥

चूर्णीकृतानां घृतमिश्रितानां त्रिभिः प्रलेपैरपयाति पामा १६

अथ पामोपचारमाह रसेत्यादिना । रसः शिवबीजं द्विजीरौ शुक्लकृष्णभेदात् द्वौ जीरकौ द्विनिशे हरिद्रादारुहरिद्रेति भेदात् द्वे पीते मरीचं भूषणं सिन्दूरं नागसम्भवं दैत्येन्द्रो गन्धकः मनःशिला कुनटी चूर्णीकृतानां सम्यक्पिष्टानां पुनश्च घृतमिश्रितानां माहिषनवनीतसहितानामेतेषां त्रिभिः प्रलेपैः पामा कच्छूः अपयाति नश्यति ॥ १६ ॥

भाषार्थ—पारा सपेदजीरा स्याहजीरा हलदी मिरच दारुहलदी सिंदूर गंधक और मनसिल इन नौ औषधियोंको खूब पीस घीमें खरलकरै तो तीन दिनकेही लेप-पामा (खुजली) नष्ट होजातीहै ॥ १६ ॥

मदनसैन्धवगुग्गुलगैरिकाज्यमधुवालकपङ्कविलेपनात् ॥
स्फुटितमप्यखिलं चरणद्वयं विकचतामरसप्रतिमं भवेत् १७

अथ विपादिकानिग्रहमाह । मदनेत्यादिना । मदनः सिक्थकं सैन्धवं मणि-
मन्थनं गुग्गुलुर्देवदूषः गैरिकं गवेपुकं आज्यं घृतं मधु क्षौद्रं वालकं न्हीबं
एषा पङ्कस्य निपद्वरस्य विलेपनाल्लेपात् स्फुटितमपि विकसितमपि चरणद्वयं
मद्घ्रियुग्मं विकचं प्रस्फुटितं यत् तामरसं पद्मं तस्य प्रतिमं सदृशं भवेदित्य-
र्थः । स्युरुत्तरपदे प्रख्यः प्रकारः प्रतिमो निम्न इति हेमचन्द्रः ॥ १७ ॥

भाषार्थ-मोम सेधालवण गुगल गेरु घी सहत और खस इन दवाओंको खूब खरत
करके चरणोंपर लेप करें तो विवाईयोसे फटेहुयेभी चरण म्विलेहुये कमलके समा-
होजातेहै ॥ १७ ॥

पथ्यातिलारुष्करकैःसमांशैर्गुण्डेन युक्तैःखलुमोदकः स्यात् ।
दुर्नामपाण्डुज्वरकुष्ठकासश्वासं जयेत् प्लीहरुजं च तद्वत् १८

अथ दुर्नामादिरोगाणां निग्रहमाह । पथ्येत्यादिना । पथ्या हरीतकी ति-
लाः स्नानाग्रा प्रसिद्धाः पितृतर्पणाः अरुघ्नणं करोति । दिवाविभेति टः । अ-
रुष्करको भल्लातक एतैः समांशैः समानभागैर्गुण्डेन द्विगुणेन युक्तैः खलु नि-
श्वये मोदको लड्डुः स्यात् । स खादितः सन् दुर्नामपाण्डुज्वरकुष्ठकासश्वा-
सं तद्वत् प्लीहरुजं च जयेत् ॥ १८ ॥

भाषार्थ-हरड तिल और शुद्धभिलावा इन तीनोंको समान लेकर सबसे दूने ५
राने गुडमें एक २ तोला भरकी गोली बनाकर खायतो यह मोदक (लड्डु) बवा
सीर पाण्डु ज्वर कुष्ठ कास श्वास तापतिष्ठि तिछ्छी इन सबको जीतताहै ॥ १८ ॥

भल्लातकासीसहुताशदन्तीमूलैर्गुण्डस्तुग्रविदुग्धदिग्धैः ॥
लेपोचितैर्गच्छति गण्डमाला समीरखेगादिवमेघमाला १९

अथ गण्डमालोपचारमाह भल्लातेति । भल्लातो वीरवृक्षः कासीसं गौडं
भाषया हीराकसीति ख्यातः उपशान्तुविशेषः हुताशश्चित्रकः दन्तीमूलं एरण्ड-
पत्रिका व्रजः एतैश्चतुर्भिः । कथम्भृतैः गुडशिशुविदुग्धदिग्धैः गुण्डेन स्तुहीदुग्धै-

अर्कदुग्धेन च दिग्धैः लिप्तेर्युक्तैरिति यावत् पुनश्च लेपोचितैः लेपक्रियायोग्यैः
कृतलेपा गण्डमाला समीरवेगान्मेघमालेव गच्छति ॥ १९ ॥

भाषार्थ-भिलावा कसीस चीता अजैपालकी जड इन चार औषधियोंको खूब पीस
और इनमें गुँडे और थोहर और आकका दूध मिलाकर लेप करें तो गंडमाला इस
प्रकार नष्ट होजाती है जैसे पवनके वेगसे मेघमाला ॥ १९ ॥

गोमूत्रेण कृतः कलिङ्गकटुकापाठावृषाब्दामरकाथः
क्षौद्रयुतो निहन्ति सकलान् कण्ठामयानुत्कटान् ॥
पाठातेजवतीरसाञ्जनयवक्षारोपकुल्यानिशादेवानां
मधुना कृता मुखधृता तद्वद्वटी वर्तते ॥ २० ॥

अथ कण्ठामयस्य प्रतीकारमाह । गोमूत्रेणेति । कलिङ्गमिन्द्रयवं कटुका
कटु पाठा वृकी वृषोटरूपः अब्दो मुस्तकः अमरो देवदारु एषां काथो गो-
मूत्रेण साधितः पुनः क्षौद्रयुतो मधुसहितः पीतः सन् उत्कटान् दुःसहान्
वाकलान् कण्ठामयान् निहन्ति । पाठा वृकी तेजवती गजपिप्पली रसाञ्जनं
व्याक्षिप्तं शैलम् यवक्षारो यवाग्रजः उपकुल्या वैदेही निशा हरिद्रा देवो देवदा-
नः चूर्णीकृतानामेषां मधुना कृता वटी गुटिका मुखे धृता सती तद्वद्वर्तते पू-
र्णाक्तकाथवत् कण्ठामयघ्नी भवति ॥ इति कण्ठरोगप्रतीकारः ॥ २० ॥

दु भाषार्थ-इंद्रजव कुटकी पाठा वांसा नागरमोथा और देवदारु-इन छैः औषधि-
तोंका गोमूत्रमें बनाकर काथको सहत डालकर पीवे तो सब कंठरोगोंको और पाठा
पीपल रसोत जवाखार इनका सहतमें गौली बनाकर मुखमें रखें तो संपूर्ण मुखके
रोगोंको नष्ट कर देतीहै ॥ २० ॥

प्राणेश्वर प्रियतमे वद किं वदामि तत्कान्त तत्किमु
मृगाक्षि यदग्निकारि॥सम्यक् शृणु प्रणयिनि प्रणयि-
न् शृणोमि खादेत्सनिम्बुरससैन्धवशृङ्गवेरम् ॥ २१ ॥

मन्दाग्रेष्विकित्सामाह । प्राणेश्वरेति । उत्तरप्रत्युत्तरेणास्य श्लोकस्य व्या-
पा । हे प्राणेश्वर हे प्राणनाथ तद्वद हे प्रियतमे हेप्रेष्ठे तत्किं वदामि हे का-

न्त हे पते यदग्निकारि तत् किमु हे मृगाक्षि हे प्रणयिनि हे जाये तत् सम्पक्
सन्देह विहाय शृणु हे प्रणयिन् हे स्वामिन् शृणोमि सनिन्बुरससैन्यं शृङ्गवे-
रमार्द्रकमग्निकारि भवतीत्युक्तम् ॥ २१ ॥

भार्य—अब लोलिबराज और रत्नकलाके प्रश्नोत्तरसे मदाग्रिकी चिकित्सा कह-
तेहैं कि हे प्राणोके ईश्वर कुछ कहो हे अत्यंत प्यारी क्या कहें देकान्त जो अग्निको
बढावे वह कहो हे मृगनयनि हे प्रीतिवाली स्त्री तू भली प्रकार और संदेहको छोड-
कर सुन हे प्रीतिवाले स्वामी सुनतीहू नौबुका रस और सीधालवण मिलाहै जिसमें
ऐसे अदरकको स्नाय तो जठराग्नि बढजाती है ॥ २१ ॥

हिङ्गुक्षारद्वयसैन्धवसौवर्चलविडपिप्पलीग्रन्थिक-
चित्रकचव्यमरिचकुस्तुम्बरीवर्बरीतिन्तिडीषड्ग्रन्था-
जमोदाम्लवेतसपुष्करमूलनागरकरञ्जजीरकहरी-
तकीवृकीवपुषाभिः ॥ विरचितं चूर्णमिदमश्मरीहृ-
दयगलरोगविवन्धाध्मानहिक्कावधर्मगुदजगुल्मस-
कलशूलप्लीहपाण्डुश्वसनकसनदहनसदनवदनवि-
रसताविरतये समर्थतरम् ॥ २२ ॥

अश्मर्यादिरोगाणा भेषजमाह । हिङ्ग्वित्यादिना । हिङ्गु बाल्हीक क्षा-
द्वयं सर्जिकायवक्षारौ सैन्धवं सौवर्चलमक्षं चित्रको वह्निसज्ञकः चव्य च-
का मरिच कोलक कुस्तुम्बरी धान्याक बर्बरी अजगन्धा तिन्तिडी बीज
म्लम् षड्ग्रन्था वचा अजमोदा अम्लवेतसः फलाम्ल. पुष्करमूल श्वासाति
नागरं शुण्ठी करञ्जभिरविल्वः जीरको जरणः हरीतकी वृकी पाठा वपु
हिङ्गवादिभिर्विरचितं चूर्णमेतेषा पेषणेनोद्धृतं रजः. अश्मर्यादीनां विरतं
निवृत्तये समर्थतरम् अतिशयशक्तियुक्तं भवतीत्यन्वयः । तत्राश्मरी मूत्ररुद्ध
रोगः हृदयरोगो हृद्रोगः मलरोगो मलाहृकुरः विवन्धो मूत्रपुरीषरोधक आ
नाहरोगः आध्मानः साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरंभृशम् । आध्मानमिति जा
नीयात् घोर वातनिरोधनमिति लक्षितो वातव्याधिः हिक्का ऊर्ध्ववातात्मकं

रोगविशेषः वर्ध्म वंक्षणः सन्धिजशोफः गुदजमर्शगुल्मः कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपी
 रोगविशेषः सकलशूलः दोषैः पृथक्समस्तामद्वन्द्वैः शूलोऽष्टधा भवेदित्युक्ताः
 सर्वे शूलः स्त्रीहा कुक्षिवामपार्श्वस्थो मांसस्त्रण्डः पाण्डू रोगविशेषः दहनसद-
 नमग्निमान्द्यं वदनविरसतास्यवैरस्यम् ॥ २२ ॥

भाषार्थ—हींग सज्जीखार जवाखार सेंधा काला मनियारी ३ नमक पीपल पीपला-
 मूल चीता चव मिरच धनिया वरवरा ईमली वच अजमोद अम्लवेत पोहकरमूल
 सोंठ करंजवा जीरा हरडे पाठा हैवेर इन सब औषधियोंकी समानले कूट छानकर
 लियाकरै तो पयरी हृदयरोग गलरोग बंधा अफरा हुचकी बद ववासीर गुल्मरोग
 और सब प्रकारके शूल तिछी पांडुरोग खांस कास अग्निकी मंदता मुखका बद जाय-
 का इन सब रोगोंके नष्ट करनेमें यह चूर्ण समर्थ है ॥ २२ ॥

हिङ्गुव्योपाजमोदाद्विजरणलवणं प्राग्भजेत्साज्यभुक्तं
 कुर्याज्जाज्वल्यमानं ज्वलनमनिलजं गुल्ममेतन्निहन्ति ॥
 वृक्षाम्लाम्लाम्निपथ्यात्रिकटुपटुविडं जन्तुजिजीरयुग्मं
 दीप्यौसौवर्चलं चाऽचलमपिसकलं भस्मसाच्चर्करीति २३

हिङ्गु रामठम् व्योषं त्रिकटु अजमोदा यवानिका द्विजीर्णं जीरकद्वयम्
 लवणं सैन्धवम् एतदुक्तं हिङ्गवष्टकार्ण्यं चूर्णं साज्यं घृतमिश्रितं प्राग् भजेत्
 भोजनात् प्रथमं स्वीकुर्यात् । तदेतत् भुक्तं सत् ज्वलनं जाठराग्निं जाज्वल्य-
 मानं देदीप्यमानं कुर्यात् । अनिलजं वातात्मकं गुल्मं च निहन्ति । अपि च
 वृक्षाम्लेति । वृक्षाम्लं तिन्तिडीकम् अम्लोऽम्लवेतसः अग्निश्चित्रकः पथ्या ह-
 रीतकी त्रिकटु व्यूपणं पटु माणिमन्थं विडं कृत्रिमलवणं जन्तुजित् जन्तुघ्नं
 जीरयुग्मं कृष्णशुक्लमेदाज्जीरकद्वयं दीप्यावजमोदायवान्यौ सौवर्चलं सुष्ठुव-
 र्यते वर्चदीप्तौ बलच् अण् । सौवर्चलं कृष्णलवणम् चशब्दादेषां चूर्णं स-
 कलमखिलमाभ्यवहतमचलमपि अहार्यमपि भस्मसाच्चर्करीति भस्माधीनमाति-
 शयेन करोति सर्वं पाचयतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

भाषार्थ—अब हिंगाष्टकचूर्ण लिखतेहैं हिंग सोंठ मिरच पीपल अजमायन सपेद
 और स्याहजीरा और सेंधानमक इन आठ औषधियोंमें सात औ-

षधि समानभाग लेनी और एक औषधिके आठवे भाग हींगको डाले इस चूर्णको घीमें मिलाकर प्रातःकाल भोजनसे पहिले खानेसे जठराग्निको तेज और वायुगोलेको नष्ट करताहै अथवा इमली अमलवेत चीता हरडै सोंठ मिर्च पीपल सेंधा और काला आर मनियारी तीनों लवण वायुविडग सपेद स्याह दोनो जीरे अजमोद अजमायन इन सप्त औषधियोंको कूट छान चूर्ण बनाकर लिया करे तो पत्थरके समान अजीर्णकाभी भस्म करदेताहै ॥ २३ ॥

शुण्ठी वाणमिता कणार्णवमिता दीप्यायवान्योः क्रमा-
द्भागानां त्रितयं द्वयं च लवणाद्भागः शिवैतत्समा ॥

कोष्ठाटोपरुगामगुल्ममलहल्लोलिम्बराजोदित-

श्वूर्णोद्रीनपि भस्मसात्प्रकुरुते किं भोजनं भोजनाः ॥ २४ ॥

अथ लोलिम्बराजाभिधं चूर्णमाह । शुण्ठीति । शुण्ठी वाणमिता शुण्ठ्या पञ्चभागा ग्राह्याः कणार्णवमिता पिपल्याश्चत्वारः दीप्या अजमोदा तस्य भागत्रितयं यवान्या भागद्वयं लवणादेको भागो ग्राह्यः एतत्समा एतैः पञ्च दशभिर्भागेः समा समाना शिवा हरितकी ग्राह्या । भो जनाः हे लोकाः कोष्ठोपरुगामगुल्ममलहत् कोष्ठे कुक्षौ आटोप आनाहो निबन्ध इति यावत् यद्वा आटोपो वायुजनितो गुडगुडाशब्दः रूक् कोष्ठे शूलम् आम पट्प्रकारा जीर्णरोगमध्ये रोगविशेषः गुल्मो वायुजनित उदरे वर्तुलाकारो रोगः मले विड्ढोगः एतान् रोगान् हरतीति हत् एतादृशोयं लोलिम्बराजोदितश्वूर्णं भुक्तः सन् अद्रीन् गिरीनपि भस्मसात् भसिताधीनान् प्रकुरुते । अन्नस्य भोजनं भस्मसात्करोतीति किं वक्तव्यम् ॥ २४ ॥

भाष्य-सोंठके ५ भाग पीपल ४ भाग अजमोद ३ भाग अजमायन २ भाग लवण १ भाग और इन १५ भागोंके समान हरडै लेकर कूट छान चूर्ण बनाकर खाया करे तो लोलिम्बरजका कहा यह चूर्ण पेटकी गुडगुड और शूल आमरोग गोला विड्ढरोगको नष्ट करताहै और पत्थरकोभी भस्म करदेताहै भोजनकी तो क्या बातहै ॥ २४ ॥

शिशुदीप्यवरुणद्वियामिनीकुञ्जराशनकृतः कपायकः ॥

बोलचूर्णसहितोन्तरस्थितं विद्रविप्रशमयेदसंशयम् २५ ।

हृद्वर्णस्य प्रतीकारमाह । शिग्रिविति । शिशुः शोभाजनः दीप्यो यवानी
वरुणस्तमालः द्वियामिनी हरिद्राद्वयं कुञ्जराशनः पिप्पलः एतैः कृतः कषाय-
कः बोलचूर्णसहितः पूते काथे चूर्णः प्रक्षेप्तव्यः अयं चूर्णेन भक्षितः सन्
अन्तरस्थितं विद्रधिं हृद्वर्णम् असंशयं निःसन्देहं प्रशमयेत् अन्तर्गतं विद्रधिं
क्त्वा स्फोटयेदित्यर्थः ॥ २५ ॥

भाषार्थ—सोहोंजनेकी छाल अजमायन वरणाकी छाल दारुहलदी हलदी पीपलके
वृक्षकी छाल इन छः औषधियोंके काथमें रक्तबोलके चूर्णको डालकर पीवे तो भीत-
की विद्रधि (अंदरका फोडा) को नष्ट करदेताहै ॥ २५ ॥

कमलकुड्मलकल्पपयोधरद्वयसमाहितहारमनोहरे ॥
हृदयरुक्षुहितं घृतमर्जुनस्वरसंकल्कसुसाधितमङ्गने २६ ॥

अथ हृद्रोगस्य चिकित्सामाह । कमलेत्यादिना । हे कमलकुड्मल
पयोधरद्वयसमाहितहारमनोहरे कमलस्य कुड्मलः मुकुलः तादृशयोः
धरयोर्द्वयं तत्र समाहितः सम्यक्प्रकारेण विन्यस्तो यो हारस्तेन मनोहरे
मङ्गने प्रशस्तान्यङ्गान्यस्याः । अङ्गात्कल्याण इति नः । तत्संबोधने हृद-
रुक्षु हृद्रोगेषु अर्जुनस्य ककुभतरोः स्वरसकल्काभ्यां साधितं सिद्धं घृतं हितं
ति । उक्तं च । पार्थेन कल्केन रसेन सिद्धं शस्तं घृतं सर्वहृदामयेष्विति ।
मलो मुकुलोऽस्त्रियामित्यमरः ॥ २६ ॥

भाषार्थ—हे कमलके मुकुलतुल्य दोनों स्तनोंपर रक्खाहै मनोहर हार जिसके
में स्त्री अर्जुन (कोह) के वृक्षकी छालका गुदा और उसीका रसमें सिद्धाकिया-
या घी खानेसे हृदयके रोगमें हितकारी होताहै ॥ २६ ॥

सोयं सुगन्धिमुकुलो बकुलो विभाति वृक्षाग्रणीः प्रि-
यतमे मदनैकबन्धुः ॥ यस्य त्वचैव चिरचर्वितया नि-
तान्तं दन्ता भवन्ति चपला अपि वज्रतुल्याः ॥ २७ ॥

अथ दन्तरोगस्यौषधमाह । सोयमिति । हे प्रियतमे स प्रसिद्धः वृक्षाग्र-
णीः तरुश्रेष्ठः सुगन्धिमुकुलः सुगन्धीनि मुकुलानि ईषद्विकासोन्मुखाः कलिका
स्य तादृशः अथ च मदनैकबन्धुः कामस्याद्वितीयः सहव बकुलः शोधुग-

न्धः अथ ते पुरोवर्ती विभाति शोभते । स कः यस्य चिरचर्वितया त्वचा ब-
हुकालं भक्षितेन बल्कलेन नितान्तमत्यन्तं चपला अपि दन्ताः वज्रतुल्या
भवन्ति ॥ २७ ॥

भाषार्थ—अब दांत हलनेकी औषधि कहतेहैं हे अत्यंत प्यारी स्त्री यह जो तेरे सं-
मुख सुगन्धित कलियोंवाला और कामदेवका एकही बधु बकुल (मोरसरी) का वृक्ष
शोभित होरहाहै इसके बकलके चिरकालतक खावनेले हिलनेपरभी वज्रके समान
दात होजातेहैं ॥ २७ ॥

द्राक्षापथ्याकृतः क्वाथः शर्करामधुमिश्रितः ॥

श्वासकासहरो देयो रक्तपित्तप्रशान्तये ॥ २८ ॥

अथ रक्तपित्तप्रतीकारमाह । द्राक्षेत्यादिना । सामान्येनास्य लक्षणं तु ।
ततः प्रवर्तते रक्तमूर्ध्वं चाधो द्विधापि वा । रक्तमित्युपलक्षणम् तत्संसर्गं पित्तं
च अतएव रक्तं च पित्तं च रक्तपित्तमिति द्वन्द्व इति सुश्रुतः । रक्तं च तत्
पित्तं चेति रक्तपित्तं रागप्राप्तमिति कर्मधारय इति चरकः । मार्गानाह । ऊर्ध्वं
नासाक्षिकर्णस्यैर्मेढ्रयोनिगुदैरपः । कुपित रोमकूपैश्च समस्तैस्तत्प्रवर्तते । कुपि-
तमतिकुपितमिति भावमिश्रः । हे प्रियतमे रक्तपित्तप्रशान्तये श्वासकासहरः
श्वासकासो हरति एवभूतो द्राक्षापथ्याभ्या निर्मितः कपायः सिद्धे पूते च तत्र
शर्करामधुनी निक्षिप्य त्वया देयः ॥ २८ ॥

भाषार्थ—मुनका हरडे इनके काथमें मिश्री और सहत मिलाकर पीवे तो श्वास
खांसी और रक्तपित्त ये तीनों शांत होजातेहैं ॥ २८ ॥

भिन्दन्ति के कुञ्जरकर्णपालिं किमव्ययं वक्ति रते नवोढा ॥

संबोधनं नुः किमु रक्तपित्तं निहन्ति वामोरु वद त्वमेव २९

अपिच । भिन्दन्तीति । सिंहावन इति बहिर्लापनेनोत्तरम् । प्रश्नोत्तराभ्या-
मस्य व्याख्या । वामौ बल्लू ऊरू जानूपरिभागी यस्याः । संहितशफलक्षणवा-
मादेश्वेत्यूङ् । तत्सम्बोधने हेवामोरु ॥ कुजराणा दन्तिना कर्णपालीः कर्णान्दूः
के भिन्दन्ति के विदारयन्ति सिंहाः । पुनः नवोढा नूतनविवाहिता रते प्रथ-
मसुरते किमव्यय अव्ययपदं किं वक्ति न । नुः नृशब्दस्य संबोधन किम् नः ।

रक्तपित्तं रागप्राप्तं पित्तम् उ इति विस्मये मम विस्मयोऽस्ति किं निहन्तीति ।
अतो हे वामोर एतदुत्तरं त्वमेव यद स्पष्टतया कथय । सिंहाननः । सिंहान-
नसमपुष्पत्वात् सिंहाननो वासकः व्यस्तसमस्तजातिः ॥ २९ ॥

भाषार्थ—हाथियोंके गंडस्थलोंको भेदन कोन करतेहैं (सिंहाः) नवीन विवाही स्त्री
रतिके समय कोनसे अवयवको कहतीहैं (न) और नृशब्दका संबोधन विभक्तिमें
कोनसा रूप वनताहै (नः) और रक्तपित्तको कोनसी औषधि नष्ट करतीहैं हे सुंदर-
जंघाओंवाली स्त्री इनचारप्रश्नोंका उत्तर तूही कह स्त्रीने उत्तरदिया कि (सिंहाननः)
सिंहानन अर्थात् वांसाका काथ रक्तपित्तको नष्ट करताहै ॥ २९ ॥

विश्वाकणाशिवाचूर्णः ससितः समधुः स्मृतः ॥

नस्यवद्विश्वगुडयोर्हिक्राधिकारकारकः ॥ ३० ॥

अथ हिक्राप्रतीकारमाह । विश्वेति हिक्रायाः सामान्यलक्षणं यथा । मुहु-
र्मुहुर्वायुरुदेति सस्वनो यक्रत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन् । सदोषवानाशु
हिनस्त्यसून्यतस्ततस्तु हिक्रेत्यभिधीयते बुधैरिति । हे वामोर विश्वा शुण्ठी
कणा पिप्पली शिवा धात्री त्रयाणां चूर्णः सितामधुभ्यां सहितो हिक्राधिका-
रकर्ता भवति । किंवत् विश्वगुडयोर्नस्यवत् यथा गुडशुंध्योर्नस्यं हिक्रातिर-
स्कारं करोति तद्वत् । अनेन योगद्वयमुक्तम् ॥ ३० ॥

भाषार्थ—सोंठ पीपल आवला इन तीन औषधियोंको समान ले कूटकर सबकी
बराबर मिश्री मिलाकर सहतमें चाटै तो यह चूर्ण इसप्रकार दुचकीका तिरस्कार क-
रताहै जैसे सोंठ और गुड मिलाकर सुंघनेसे दुचकी जाती रहतीहै ॥ ३० ॥

दुरालभाकषायस्य घृतयुक्तस्य सेवनात् ॥

भ्रमः शाम्यति गोविन्दचरणस्मरणादिव ॥ ३१ ॥

अथ भ्रमप्रतीकारमाह । दुरालभेति । दुरालभाया यवासस्य काथः कर्त-
व्यः घृतयुक्तस्य तस्य सेवनात् तत्पानान्यासात् भ्रमो मिथ्यामतिः शाम्यति ।
तत्र दृष्टान्तः कस्मात् क इव गोविन्दचरणस्मरणात् गोभिर्वाणीभिर्वेदान्तवा-
क्यैर्विन्दते प्राप्यते इति गोविन्दः परमात्मा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्दः
समुदाहृत इति विष्णुतिलकोक्तेः । तस्य चरणं पदं तस्य स्मरणात् ध्यानात्
अविद्याकल्पितो भ्रम इवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

भाषार्थ—वमासके काथमें घी डालकर पीनेसे चित्तका भ्रम इसप्रकार शांत होजाताहै जैसे गोविंदके स्मरणसे मंसारका भ्रम नष्ट होजाताहै ॥ ३१ ॥

अयि रत्नकले कुरु मा कलहं कलहंसकलत्रसली-
लगते ॥ शृणु मद्रचनं वद वैद्यमणे मदिरा मदिराक्षि
शुचं शमयेत् ॥ ३२ ॥

शोकप्रतीकारमाह । अयीति । अयि रत्नकले कलहं युद्धं मा कुरु तर्हि मया किं कर्तव्यमतआह हे कलहंसकलत्रसलीलगते कलो मगुरवाग्धंसः का-
दम्बः तस्य कलत्रं स्त्री तद्वत् सलीलगते लीलया विलासेन सहिता गतिर्गमनं
यस्यास्तत्संबोधने मद्रचनं शृणु हे वैद्यमणे तद्वद हे मदिराक्षि मदिरामत्तस्य
अक्षिणी इव घूर्णायमाने अक्षिणी यस्यास्तत्संबोधने मदिरा रामप्रिया प्रसन्ना
निपीता सती शुचं शोक हरेत् दुःखविस्मारकत्वात् ॥ ३२ ॥

भाषार्थ—हे रत्नकले हे कलहंसकी स्त्रीके समान गमन करनेवाली स्त्री कलह मत-
करे मेरे वचनको सुन हे वैद्यके मणि (श्रेष्ठ) कहे हे मदिरासे उन्मत्त नेत्रोंवाली
मदिराही शोकको शांत करतीहै ॥ ३२ ॥

पुनर्नवानागरदारुपथ्याभल्लातकच्छिन्नरुहाकपायः ॥

दशाङ्घ्रिमिश्रः परिपेयऊरुस्तम्भेऽथवा मूत्रपुरप्रयोगः ३३

अथोरुस्तम्भप्रतीकारमाह । पुनर्नवेति । पुनर्नवा शोथग्री नागरं शुण्ठी
दारु देवदारु पथ्या हरीतकी भल्लातको अघ्रिमुखी छिन्नरुहा गुडूची दशाङ्-
घ्रिमिश्रः पूर्वोक्तदशमूलेन सहितः षोडशानामेतेषां कपायः ऊरुस्तम्भे परिपेयः
पातु योग्यः । यथाह चक्रपाणिदत्तः । भल्लातकामृताशुण्ठीदारुपथ्यापुनर्नवाः ।
पञ्चमूलीद्वयोन्मिश्राः ऊरुस्तम्भनिवारणा इति । अथवा पक्षान्तरे मूत्रपुरप्र-
योगः गोमूत्रगुग्गुल्बोः साधनं कर्तव्यम् । यथोक्तः । ऊरुस्तम्भाविनाशाय पुर
मूत्रेण वा पिबेदिति ॥ ३३ ॥

भाषार्थ—साठी साठ देवदारु हरहै भिलावा गिलोह और दशमूल इनका पाय
अथवा गुग्गुलु साकर गोमूत्र ऊरुस्तम्भ (जघाभोंका जठपना) में पीनाचाहिये ॥ ३३ ॥

सक्षौद्रं कुशकाशगोक्षुरशिवाशम्याकपाषाणभिद्रुस्पर्शं
परिसेवितं परिहरेत्सद्योऽश्मरीं दुस्तराम् ॥ एलापर्व-
तभिच्छिलाजतुकणाचूर्णं गुडेनान्वितं यद्वा तण्डुल-
धावनोदकयुतं स्यान्मूत्रकृच्छ्रापहम् ॥ ३४ ॥

अथ मूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा माह । सक्षौद्रमिति । कुशो दर्भः काशः पो-
लः अनयोर्मूलं ग्राह्यं गोक्षुरो गोक्षुरकः शिवा हरीतकी शम्याक आरग्वधः
पाणभित् पाषाणभेदनः दुस्पर्शो यवासः एषां समाहारे द्वन्द्वैक्यं क्लीबत्वं
एतत्सक्षौद्रं माक्षिकमिश्रितं परिसेवितं पीतं सत् दुस्तरां तर्तुमशक्यामश्व-
मूत्रकृच्छ्रं परिहरेत् । उक्तं च । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशदुरालभापर्वतभेद-
याः । निघ्नन्ति पीता मधुनाश्मरीं च सम्प्रातमृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रमिति ।
पे च एला सूक्ष्मैला पर्वतभित् शिलाभेदः शिलाजतु गैरेयम् कणा चपला
चूर्णं गुडेन गुडरसेन पीतं यद्वा तण्डुलधावनोदकयुतं तेन सार्धं पीतं मूत्र-
श्रापहं स्यात् ॥ ३४ ॥

भाषार्थ—कुशाकी और काशकी जड़ गोखरु हरडे अमलतास पाषाणभेद जवासा
सात औषधियोंके काथमे सहत डालकर पीवे तो पथरी उसी समय नष्ट होजा-
ए और छोटी इलायची पाषाणभेद शिलाजित पीपल इनचार औषधियोंके
को गुडके सर्वत चावलोंके धावनके संग खानेसे मूत्रकृच्छ्र रोग नष्ट होजाताहै ॥ ३४ ॥

वासैलामधुकाश्मभेदचपलाकौन्तीक्षुरैरण्डजः का-
थः साश्मजतुर्जयत्यतितरां कृच्छ्राश्मरीशर्कराः ॥

कृच्छ्रे दाहरुजाविवन्धसहिते काथोश्मभिद्रोक्षुरान-
न्तारग्वधचेतकीविरचितो मध्वन्वितः शस्यते ॥ ३५ ॥

अपि च । वासेति । वासा वासकः एला उपकुञ्चिका मधुकं क्लीतकं अ-
भेदः चपला कणा कौन्ती रेणुका इक्षुरसः कोकिलाक्षः एरण्ड उरुवूक एषां
थः साश्मजतुः शिलाजतुयुक्तोऽतितरामतिशयेन कृच्छ्राश्मरीशर्कराः जयति ।
कृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं अश्मरी-दः । यथा । वातपित्तकफैस्तिष्ठत्यतुर्थी

शुक्रजा मता । प्रायःश्लेष्माश्रयाः सर्वा अश्मर्यः स्युर्यमोपमा इति । शर्करा तु ।
अश्मरी शर्करा चैव तुल्यसंभवलक्षणे । विशोषणं शर्करायाः शृणु कीर्तयतो
मम । सत्तवः कारणम् । पच्यमानाश्मरी पित्ताच्छोष्यमाणा च वायुना । वि-
मुक्तकफसन्धाना क्षरन्ती शर्करा मता । पीतेन पच्यमाना मूत्रशुक्रश्लेष्मसंहतिः
प्रथमं पित्तेन रञ्जनकर्मणा पच्यमाना पश्चाद्वातेन शोपिता कफेन श्लिष्टा अश्म-
री सैव विमुक्तकफसन्धाना त्यक्तकफश्लेष्मा सती शर्करारूपा मूत्रमार्गात् क्षर-
न्ती शर्करा मता एतावता किञ्चिदेव भेदः । अपि च दाहरुजाविवन्धसहिते
रुच्छ्रे दाहेन दहनेन रुजया रोगेण विवन्धेन मूत्रादिरोधेन युक्ते रुच्छ्रे अश्म-
भिदादिभिर्विरचितः काथः पुनर्मध्वान्वितः माक्षिकयुक्तः शस्यते स्तूयते ॥ उ-
क्तं च । हरीतकीगोक्षुरराजवृक्षपापाणभिद्वन्धवासकानाम् । काथपिवेन्माक्षि-
कसंप्रयुक्त रुच्छ्रे सदाहे सरुजे विवन्धे इति ॥ ३५ ॥

भाषार्थ-वासा छोटी इलायची मुलहठी पापाणभेद पीपल रेणुक जीत तालमर-
ना अरडकी जड इन आठ औषधियोंके कायमें शिलाजीत डालकर पीवे तो मूत्ररुद्ध
पयरी शर्करा इन रोगोंको नष्ट करताहै और पापाणभेद गोखरु जवासा अमलतास
हरडै इन पाच औषधियोंके कायमें सहत डालकर पीवे तो उस मूत्ररुद्ध रोगकोभी न
करताहै जिसमें जलन पीडा और मूत्रबध हों ॥ ३५ ॥

न्यग्रोधाङ्कुरकुष्ठरोध्रविकसाश्यामामसूरारुणश्री-

खण्डैः पयसान्वितैर्विरचितं व्यङ्ग्यमुद्वर्तनम् ॥

लिप्तं सप्तदिनं मसूररजसा सर्पिः पयः श्यामतावक्रं

शारदचन्द्रसुन्दरतरं व्यङ्ग्यस्य व्यङ्गाद्भवेत् ॥ ३६ ॥

अथ मुखरोगविशेषस्य व्यङ्ग्यस्य चिकित्सा माह न्यग्रोधाङ्कुरेत्यादिना
तल्लक्षणं यथा । क्रोधायासप्रकुपितो वायु पित्तेन सयुतः । मुखमागम्य सहस्र
मण्डल विसृजत्यतः । निरुज तनुरु याव मुखे व्यङ्ग्य तमादिशेदिति मायव-
न्यग्रोधाङ्कुरो वदामिनवोद्विद कुष्ठ पारिभाष्यं रोध्रो लोध्र विकसा जिङ्ग
श्यामा मियङ्गु, मसूरो मङ्गल्यरुः अरुण श्रीखण्ड ताम्रसारं पयसा क्षीरे

अन्वितैरेतैर्विरचितमुद्वर्तनमुत्सादनं तत् व्यङ्ग्यं भवति । मसूररजसा मसू-
स्य ब्रीहिकाञ्चनस्य रजसा धूल्या युक्तं सर्पिः पयः सर्पिश्च पयश्च अनयोर्द्व-
द्वैक्यम् सप्तदिनं सप्तदिनावधि लिप्तं दिग्धं तेन व्यङ्ग्यस्य भङ्गात् श्यामता-
ङ्कं श्यामता कृष्णवर्णता तथा युक्तं मुखं शारदचन्द्रवत् सुन्दरतरमतिशो-
नं भवेत् ॥ ३६ ॥

भाषार्थ—बडकीगोभ कूठ लोद मजीठ मंहदी मसूर लालचंदन इन सात औषधि-
ओंको कूठ छान चूर्ण बनाकर और उसमें दूध मिलाकर मुखपर उवटना करनेसे मु-
खकी झाई नष्ट होजाती हैं और मसूरके ओटमें धी और दूध मिलाकर सातदिन ले-
करे तो कालाभी मुख शरद पूनोके चंद्रमाकी तुल्य होजाताहै ॥ ३६ ॥

इड्गुद्याःफलमज्जको जलयुतो लेपो मुखे कान्तिदो
लोध्रोग्राधनिकं निहन्ति पिटकांस्तारुण्यजाल्लेपनात् ॥
हार्यं रक्तमरुषिकारुजि हितो मूत्रेण लेपोथ वा पिण्या-
कस्य नवेतरस्य शकृतः पादायुधस्य ध्रुवम् ॥ ३७ ॥

अपि च इड्गुद्या इति । इड्गुदी तापसतरुः इड्गुद्याः फलस्य मज्जको म-
ज्जैव स जलेन युतः कर्तव्यस्तस्य लेपः व्यङ्ग्यास्यभङ्गात् मुखे कान्तिदो-
तिप्रदो भवतीति शेषः १ । लोध्रो गालवः उग्रा वचा धनिको धन्याकम्
प्रां समाहारः एतल्लेपनात् लेपकरणात् तारुण्यजान् पिटकान् यौवनाव-
थोद्भवान्मुखे विस्फोटान् निहन्ति २ । लोध्रोग्राधनिकं निहन्ति पिटिका-
तारुण्यजा लेपनात् इति वा पाठः । अरुषिका रुजि शिरो व्रणरोगे रुधिरं
क्तं हार्यं जलौक्या हर्तुं योग्यम् ३ अथवा पक्षान्तरे नवेतरस्य पिण्याक-
स्य पुराणस्य तिलकल्कस्य मूत्रेण गोजलेन कृते लेपो हितोनुकूलो भवति
४ यद्वा पादायुधस्य कृकवाकोः शकृतो विष्टाया लेपो हितः ५ इति क्रमेण
योगपञ्चकम् ॥ ३७ ॥

भाषार्थ—हिंगोट वृक्षके फलकी मींगीको जलमें रगडकर लेप करै तो मुखपर कांति
होजातीहै और लोद वच धनियां इन तीनोंको पानीमें पीसकर लेपकरै तो वे पुनसी
नष्ट होजातीहैं जो यौवन अवस्थामें मुखपर पिडिकासी होजातीहैं और यदि बालकके

शिरपर फुणसी (अरुंखिका) होजाय तो जोख लगवाकर रुधिर निकसवायदे अथवा पुरानी तिलोकी खलको गोमूत्रमें पीसकर लेपकरे वा मुरगेकी बीटका लेपभी हितकारी होताहै ॥ ३७ ॥

तैलं शोफमपारमप्यपहरेद्वृश्चीररास्त्रामहामैपज्याम-
रशुष्कमूलकयुतं विम्बीरसे साधितम् ॥ तद्वद्विश्वकि-
राततित्तमथ वा पाठानिशाधावनीमुस्ताजीरकपञ्च-
कोलजरजः संमिश्रमुष्णाम्बुना ॥ ३८ ॥

अथ शोथस्य चिकित्सामाह । तैलमिति । वृश्चीरः श्वेतमूला पुनर्नवा-
रास्त्रा नाकुली महामैपज्यं शुण्ठी अमरो देवदारुः शुष्कमूलकं निर्जल हस्ति-
दत्तकम् एतैर्युतं तैल तिलाना स्नेह मर्दनादपारमुत्तरावधिरहितमपि शोफ श्व-
यथुमपहरेत् दूरीकुर्यात् । यथोक्तम् । शुष्कमूलकवर्षाभूदारुरास्त्रामहौषधैः । प-
कमभ्यजनात् तैल सशूलं वयथु हरेदिति । विम्बीरसे विम्बीकायाः स्वरसे
साधित सिद्ध विश्वकिराततित्तं शुण्ठीचिरतित्तम् तद्वत् अपारशोफमपहरेत्
अथवा पाठा अम्बठा निशा हरिद्रा धावनी कण्टकारी मुस्ता जीरकोऽजाजी-
पञ्चकोल । कणामूलरुष्णाचव्याघ्रिनागरैरित्युक्तं पञ्चोपणम् । एषा रजशूर्ण-
मुष्णाम्बुना सह तद्वच्छोथनाशन भवति ॥ ३८ ॥

भाषार्थ-सपेद साठी रायसन सोठ देवदारु और मुकीमूली इन पांचांके कल्क
(गूदा) को डालकर तिलोका तेल पकावे उसकी मालिस करनेसे अत्यतभी सूजन
जाती रहतीहै अथवा कदूरीके रसमें पीसकर सोठ और चिरायतेको मले और पाठा
हलदी कटेदूरी मोथा जीरा पीपलामूल पीपल चव चीता और सोठ इन दश औष-
धियोंके चूर्णको गरमपानीके सग खानेसे या इनको गरम पानीमें रगडकर लेप करने-
से सूजन जाती रहती है ॥ ३८ ॥

उग्रापाठापटोलौषधरुवुकजटाशियुदद्रुघ्नकुष्ठैर्धान्या-
म्लेन प्रपिष्टैः प्रशमयति महामूर्धरोगानशेषान् ॥ पक्वं
पत्रं घृताक्तं रविभवमनले तापितं पीडितं तत् तोयं
कर्णे च सित्तं दलयति सकलं कर्णशूलं समूलम् ॥ ३९ ॥

काथः कफाद् कफापहर्ता भवति । कफमत्तीति कफाद् यद्वा अत्तीति अद्
अत्ता । अदभक्षणे किप् । कफस्य अद् कफाद् । हेतन्वङ्गि तव मध्यवत्
अस्यायमर्थो नैव लक्ष्यते यथा वस्त्राच्छन्नस्तव कटिदेशः कटिवस्त्रापनयनेन
ममैवाधिकारिणः प्रत्यक्षः तथाधिकारिणः पण्डितस्याप्यस्यार्थः प्रत्यक्ष इति
भावः ॥ ४३ ॥

इति श्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्भरिहरानन्दनाथभारती-
शिष्यब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथविरचितायां सुखानन्दिन्यां वैद्यजीवनदीपि-
कायां क्षयादिरोगनिग्रहनाम्नश्चतुर्थविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ ४ ॥

भाषार्थ-हे भीरु हेतन्वंगी (सूक्ष्म अंगवाली) स्त्री सहत मिलाहै जिसमें
ऐसा गिलोहका काथ कफात् (कफनाशक) होताहै इसका अर्थ पंडितोंको इस प्रकार
नहीं प्रतीत होताहै जैसे वस्त्रसे ढका तेरा मध्यभाग अर्थात् कफाद् यह प्रथमाहै
पंचमी नहीं ॥ ४३ ॥

इति श्रीपं० मिहिरचंद्रकृते लोलिंबराज भाषाप्रदीपे

चतुर्थो विलासः ॥ ४ ॥

ताम्बूलं मधु कुसुमस्रजो विचित्राः कान्तारं सुरतरु
नवा विलासवत्यः ॥ गीतानि श्रवणहराणि मिष्टमन्नं
क्लीवानामपि जनयन्ति पञ्चबाणम् ॥ १ ॥

अथ वाजीकरणमाह । अस्य निरुक्तिमाह । यद्वयं पुरुषं कुर्याद्वाजिव-
त्सुरतक्षमम् । तद्वाजिकरमाख्यातं मुनिभिर्भिषजां वरैरिति । अस्य विधिरपि ।
तारो वाजीकरान् योगान् सम्यक् शुद्धो निरामयः । सतत्यन्तं प्रकुर्वीत वर्षा-
पूर्ध्वं तु षोडशात् । नच वै षोडशादवाक्सतत्याः परतो न च । आयुष्कामो
रिः स्त्रीभिः संयोगं कर्तुमर्हति । क्षयवृद्ध्युपदंशाद्या रोगाश्चातीव दुर्जयाः । अ-
कालमरणं च स्याद्भजतः स्त्रियमन्यथा । विलासिनामर्थवतां रूपयौवनशालि-

नाम् । नराणां बहुभार्याणां विधिर्वाजिकरो हितः । स्थविराणां रिरंसूनां स्त्री-
णां बाल्यमिच्छताम् । योषित्संगात्क्षीणानां क्लीबानामल्परेतसाम् । हिता
वाजिकरा योगाः श्रित्यपत्यबलप्रदा । एतेपि पुष्टदेहानां सेव्याः कालाद्यपेक्षये-
ति । तत्रादौ कामोद्दीपनमाह । ताम्बूलमिति । ताम्बूलं पर्णं मधु मद्यं विचि-
त्रा नानाविधाः कुसुमस्रजः सुगन्धिपुष्पाणां मालाः । कान्तारं महद्वनम् ।
महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुन्नपुंसकमित्यमरः । कथमूतं कान्तारं सुरतरु
सुराणां प्रियास्तरवो मन्दारादयश्चूतचम्पकबकुलादयो वा यस्मिंस्तत् नवा
विलासवत्यः नवा नूतना विलासवत्यो विलासयुक्ताः श्यामा भीरवः श्रवण-
हराणि शृङ्गाररससूचनेन श्रवणेन्द्रियाकर्षणानि गीतानि गानानि मिष्टमञ्चं
मधुरमदनीयं द्रव्यम् एतान्युक्तानि वस्तूनि क्लीबानां नपुंसकानामपि पञ्चबाणं
कामं जनयन्ति कामाग्निं प्रचण्डं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

भाषार्थ—अब उस वाजीकरणको कहतेहैं जिस औषधिके खानेसे पुरुष अश्वके स-
मान स्त्रीके सग रति करसके और वाजीकरण सब भक्षण करे जब प्रथम जुलाब लेचु-
के और सोलह वर्षसे पहिले और सत्तर ७०से ऊपरकी अवस्थामें न खाय क्योंकि
बाल्य और वृद्ध अवस्थामें वीर्य नही रहताहै पानका खाना मदिराका पीना विचित्र २
पुष्पोंकी माला धारण करना देवताओंको प्यारहे वृक्ष जिनमें ऐसे बन नवीन २ स्त्री
सुननेमें मनोहर गीत मधुर अन्न ये सब नपुंसकोंको भी कामदेव पैदा करतेहैं ॥ १ ॥

सहितेन घृतेन मधुना मधुकं परिसेचितं पिबतियोऽनु पयः ॥
नवसुभ्रुवां सुखकरः सततं बहुवीर्यपूरपूरितो भवति ॥ २ ॥

अत्रौषगन्याह । सहितेनेति । यो नरः आदौ घृतेन सहितेन मधुना प-
रिसेचितं ससिक्तं मधुकं क्लृप्तकं यष्टीमधुकमिति लाट्टी अनु पश्चात् पयो दुग्धं
पिबति स पुरुषो नवसुभ्रुवा नूतनवयः संपन्नानां कामिनीनां सुखकरः ग्राम्य-
धर्मातिशयसामर्थ्यात् सुखदायको भवति पुनः बहुवीर्यपूरपूरितः भृशसा रेत-
सा पूर्णश्च भवतीति ॥ २ ॥

भाषार्थ—जो मनुष्य धीमे मिलाकर मुलदडीको खाकर पीछेसे दूधको पीताहै वह
नवीन (जवान) स्त्रियोंको रतिमें सुखका कर्ता और निरंतर बहुतसे वीर्यसे पूर्ण
होताहै ॥ २ ॥

अमृतामलकत्रिकण्टकानां हविषा शर्करया निषेवणेन ॥

अजरा अमरा अपारवीर्या अलकेशा अदितेः सुता बभूवुः ३ ॥

अन्यमाह । अमृतेति । अमृता गुडूची आमलकं धात्रीफलं त्रिकण्टको गोकण्टकः एषां चूर्णस्य हविषा शर्करया च सहितस्य घृतसिताभ्यां युक्तस्यावलेहस्य निषेवणात् अभ्यासात् कृताभ्यासाः नरा अजरा जरावस्थारहिता अमरा मरणरहिता अपारवीर्या बहुवीर्यवन्तः अलकेशा अलका धनदपुरी तस्या ईशाश्च ईदृशा ये अदितेः सुताः आदितेयास्तथा ते बभूवुः संजाताः । इयमुक्तिर्बालकार्थे निम्बलङ्कवत् स्तुतिर्न सत्यार्था । रोचनार्था फलश्रुतिरितिवत् ॥ ३ ॥

भाषार्थ—गिलोह आंवला गोखरु इन तीन औषधियोंके चूर्णको घीमें भून और मिश्रीमें अवलेह बनाकर जो मनुष्य खातेहैं वे वृद्धत्ववस्थाके रोगसे और मृत्युसे रहित और अधिक वीर्यवाले और कुबेर और देवताओंके समान पराक्रमी होजातेहैं यह स्तुति है सत्यनहीं जैसे बालकको नींव भक्षणके लिये लड्डु देतेहैं ऐसेही अधिक फलोंका सुनाना रुचिकेलिये होताहै हां इनसे कुछपराक्रम अवश्य बढ़ताहै ॥ ३ ॥

उच्चटामर्कटीगोक्षुरैश्वर्णितैः शर्करा दुग्धसंमिश्रितैः
पाचितैः ॥ सेवितैर्वार्धके मानवो मानिनीमानमुच्छे-
दयेत् किं पुनर्यौवने ॥ ४ ॥

अपिच । उच्चटेति । उच्चटा गुआ मर्कटी कपिकच्छुः गोक्षुरो गोकण्टकः श्वर्णितैः कृतचूर्णैरेतैः शर्करादुग्धसंमिश्रितैः सितागोदुग्धाभ्यां युक्तैः पुनः पाचितैः कृतपाकैः पुनश्च वार्धक्यौवनात्परावस्थायां सेवितैरुपयुक्तैरुच्चटा-
देचूर्णैः मानवो मानिनीमानमुच्छेदयेत् यौवने पुनः सेवितैः सद्भिः किं पुनर्व-
ृद्धयं भवति ॥ ४ ॥

भाषार्थ—उच्चटा सपेद चिरमटी वा उटंगनके बीज कोचकेबीज गोखरु इनतीनों औषधियोंके चूर्णको दूधके खोआमें सेक और चीनी डालकर पाक बनाकर खानेसे याइया इनके चूर्णमें बराबर मिश्री मिलाकर दूधके संग सेवन करनेसे पुरुष वृद्ध अवस्थामें यौवनके अभिमानवाली स्त्रियोंके अभिमानका खंडन करताहै और यौवन

भुक्कोच्चटां क्षीरयुतां विलासी भुंक्ते शतं सुन्दरि सुन्दरीणाम् ॥
त्वं तावदेकासि मया तु साद्य भुक्ता रतौ पश्य कुतूहलं मे ५ ॥

अभिच । भुक्तेति । हेसुन्दरि । रूपलावण्ययुक्ता स्त्री सुन्दरीति निगद्यते ।
विलासी भोगी पुरुषः क्षीरेण युता उच्चटा श्वेतगुञ्जां भुक्ता सुन्दरीणां शतं
भुङ्क्ते । सोच्चटा अद्य मया भुक्ता त्वं तु तावदेकासि मया तु शतवारं रन्त-
व्यमतो मे रतौ सुरतविषये कुतूहलं कौतुकं पश्य अवलोकयेति । भुक्तावरी-
मिति वा पाठः ॥ ५ ॥

भाषार्थ-हे सुन्दरि स्त्री विलासी (भोगी) पुरुष दूधके संग उटंगन या सपेद चि-
रमटीको खाकर सौ १०० सुन्दरियोंको भोगकरसकता है और वही उच्चटा आज मैने
खायी है और तू एकही है इससे आज मेरे कौतुक (आश्चर्य) को रतिमे तू देख
अर्थात् सौवार भोग करूंगा लोलिबराज कविने अपनी स्त्रीके संग यह विनोद किया ॥ ५ ॥

चूर्णा घृतक्षौद्रयुतोरसैःस्वैर्विभाविताया बहुधाविदार्याः ॥
निपेव्यमाणानुदिनं विलासी दशाङ्गनाभिःसह ररमीति ६ ॥
चूर्णइति । स्वैः स्वकीयै रसैर्जलेर्बहुधा बहुकृत्वा विभाविताया विभि-
न्नितायाः विदार्या इक्षुगन्ध्याः घृतक्षौद्रयुतो मध्वाज्याभ्यां सयुक्तशूर्णः
अनुदिनं प्रत्यहं निपेव्यमाणः कृतसेवनः विलासी स्त्रीणां हावभावज्ञो भोगी
पुरुषः दशाङ्गनाभिः सह ररमीति अतिशयेन रमते इति ॥ ६ ॥

भाषार्थ-विदारीकदके स्वरसमें विदारी कदकों अनेक भावना (पीसना) देकर
और घी सहित मिलाकर उक्त चूर्णका प्रतिदिन सेवन करे तो विलासी (कामी) पुरुष
दश स्त्रियोंके संग रति कर सकता है ॥ ६ ॥

सहितं घृतदुग्धाभ्यां विदारिप्रभवं रजः ॥

उदुम्बरमितं भुक्ता वृद्धोपि तरुणायते ॥ ७ ॥

सहितमिति । वृद्धोपि स्थविरोपि मनुजः विदार्याः शृगालिकायाश्चूर्णं
घृतदुग्धाभ्यां सहित उदुम्बरमितं कर्षपरिच्छिन्नं भुक्ता तरुणायते युवेवाच-
रण करोति ॥ ७ ॥

भाषार्थ-घी और दूधमें मिलाकर विदारीकंदके चूर्णको गूलरके फलकी तुल्य
वाय तो वृद्धभी मनुष्य तरुण (जवान) के समान हो जाता है ॥ ७ ॥

सौभाग्यपुष्टिवलशुक्रविवर्धनानि किं सन्ति नो भुवि
बहूनि रसायनानि ॥ कन्दर्पवर्धिनि परंतु सिताज्ययु-
क्ताद्गुग्धादृते न मम कोपि मतः प्रयोगः ॥ ८ ॥

अपिच । सौभाग्येति । हे कन्दर्पवर्धिनि भुवि भूमौ सौभाग्यं सुभगत्वं च-
भुष्यमिति यावत् पुष्टिः कामस्य पोषणं बलं पराक्रमःशुक्रं रेतः सौभाग्यादी-
नां विवर्धनानि बहूनि भूयांसि रसायनानि जराव्याधिजिदौषधानि । तद्वक्ष-
्यमुक्तं भावप्रकाशे । यज्जराव्याधिविध्वंसिसवयस्तम्भकं तथा । चक्षुष्यं
बृंहणं वृष्यं भेषजं तद्रसायनम् । दीर्घमायुः स्मृतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः ।
हेन्द्रियबलंकान्तिं नरोविन्देद्रसायनादिति । किं नो सन्ति अपि तु विद्यन्ते
च परंतु किन्तु सिताज्याभ्यां युक्ताद्गुग्धात् ऋते विना मम कोपि प्रयोगः
तत्कृष्टो योगः उपायो न मतः न पूजितः ॥ ८ ॥ इतिवाजीकरणम् ॥

भाषार्थ-हे कामदेवके बढानेवाली स्त्री सुंदरता पुष्टिवल वीर्य इनके बढानेवाले रसा-
न (जराव्याधिके नाशक) औषधि पृथिवीमें बहुत हैं किंतु मिश्री और घी मिला-
ने जिसमे ऐसे दूधसे अन्य कोई प्रयोग (नुक्तता) मेरे मतमें नहीं है अर्थात्
ही सर्वोत्तमहै ॥ ८ ॥

अधुना ब्रूमहे सद्यश्चमत्कारकरान् रसान् ॥ यतो न
नीरसा भाति कविताकुलकामिनी ॥ ९ ॥

अथ रसान् वक्तुमुपक्रमते । अधुनेत्यादिना । हेकन्दर्पवर्धिनि अधुनेदानीं
वयः शीघ्रं चमत्कारकरान् आश्चर्यकर्तृन् रसान् पारदप्रधानान् भेषजान्
यं ब्रूमहे कथयामः । रसायनार्थिभिलोकैः पारदःशस्यते यतः । ततो रस
ति प्रोक्तः स च धातुरपि स्मृत इति निरुक्तेः । रसः पारदः यतो यस्मात्
विताकुलकामिनी काव्यरूपा कुलस्त्री नीरसा शृङ्गारादिरसरहिता न भाति
शोभते । आह च । तथा कवितया किं वै किंवा वनितया तथा । पद-
न्यासमात्रेण यया नापहतं मन इति ॥ ९ ॥

भाषार्थ—अब शीघ्र चमत्कार करनेवाले रसोंको कहते हैं क्योंकि कविता रूप कुलकी स्त्री शृंगार आदि रसके विनाशोभाको प्राप्त नहीं होती क्योंकि यह लिखा है कि उस कविता वा स्त्रीसे क्या है जो पदविन्याससे मनको न हरे ॥ ९ ॥

पथ्याकर्णार्कविषतिन्दुकदन्तिबीजतित्तात्रिवृद्रसव-
लीन्सदृशान्विमर्द्य ॥ धूर्ताम्बुना सकलवासरमेप सूतः
स्याद्विश्वतापहरणोभिनवज्वरघ्नः ॥ १० ॥

अथ विश्वतापहरणरसमाह । पथ्येति । पथ्या हरीतकी कणा चपल अर्का मारितः ताम्रः विपतिन्दुकः कुपीलुः दन्तीबीज जयपालः तित्ता कटुकी त्रिवृत् सर्वानुभूतिः रसः पारदः बलिर्गन्धकः एतान् पथ्यादीन् सदृशान् समभागान् सचूर्ण्य पश्चात् धूर्ताम्बुना धतूरस्वरसेन सकलवासरमेकं दिनं विमर्द्य खल्वेन मर्दित्वा । स्थापयेदिति शेषः । विश्वतापहरणनामा एष सूतो रसः अभिनवज्वरघ्नो नवज्वरहरश्च स्यात् । अस्य वल्लद्वयमार्द्रकरसेन देयम् । मुद्रयूपः पथ्यमत्र ॥ १० ॥

भाषार्थ—हरडै पीपल तावेकी भस्म कुचला शुद्ध जमालगोटा कुटकी निसोत पारा और गंधक इन नौ ९ औषधियोंको धतूरेके रसमें एकदिन खरल करके गोली बनवि विश्वतापहरण नामका यह रस सब प्रकारके नवीन ज्वरोंको नष्ट करता है ॥ १० ॥

शुल्बं टङ्कणगन्धकौ च गरलं तुत्थं रसं स्वर्परं तालं
तुल्यमिदं विमर्द्य घटिकामात्रं सुषेव्यारसैः ॥ सूतः
स्यात्त्रिपुरारिणा विरचितः शीतारिरित्थं स्मृतोऽजा-
जीशर्करया युतः प्रशमयेदेकाहिकादिज्वरम् ॥ ११ ॥

अथ शीतारिणामरसमाह । शुल्बमिति । शुल्बं ताम्रभस्म टङ्कणो मालतीरजः गन्धकः गन्धपाषाणः गरल विष तुत्थं शिखिग्रीव रसः पारदः स्वर्पर स्वर्परी ताल हरितालं । गन्धकादिकं शुद्धं ग्राह्यम् । इदं सर्वं तुल्य समांशं सुषेव्यारसैः कारवेल्याः स्वरसैः घटिकामात्रं नाडीपरिमितकालं यावत् तावत् विमर्द्य मर्दयित्वा त्रिपुरारिणा महादेवेनेत्यमनेन प्रकारेण विरचितो

नेर्मितो नाम्ना शीतारिसूतः स्यात् सोयं स्मृतः कृतस्मरणः शीतारिः गुंजा-
रिमितः अजाजीशर्करया युतः सिताजीरकाभ्यां संयुतः सेवितः सन् एका-
हैकादिसर्वज्वरान् प्रशमयेत् शान्तिं नयेदित्यर्थः ॥ ११ ॥

भाषार्थ—तांबेकी भस्म टंकणस्वार (मालतीरज) शुद्धगंधक शुद्धतेलिया (विष)
शुद्ध नीलाथोथा शुद्ध पारा शुद्ध खपरिया शुद्ध हरताल इन आठ औषधियोंको समान
कर करेलाके रसमें एक घटीतक खरल करे यह शिवजीका बनाया शीतारि
नामका रस जीरा और चिनीकेसाथ खानेसे एकाहिक (जो एक दिनमें एकवार आवे)
आदि सब ज्वरोंको नष्ट करता है ॥ ११ ॥

मरीचबलिहिङ्गुलैर्गरलपिप्पलीटङ्कणैः सुवर्णभव-
बीजकैः समलवैर्दिनार्धावधि ॥ जयास्वरसमर्दितैः क-
नकसुन्दरः सुन्दरि स्मृतो ग्रहणिकाज्वरातिसृतिव-
ह्निमान्द्यापहः ॥ १२ ॥

अथ कनकसुन्दरसमाह । मरीचबलिहिङ्गुलैरिति । मरीचः भूषणं बालि-
यकः हिङ्गुलो दरदः गरलं विषं पिप्पली कणा टङ्कणः पाचनकः सुवर्ण-
बीजानि कनकाङ्कुरकारणानि एतैः समलवैः समांशैः हे सुन्दरि पुनश्च
नार्धावधि प्रहरद्वयं यावत् तावत् जयास्वरसमर्दितैः विजयाया रसेन मर्दितैः
नै निक्षिप्य सम्यक् पिष्टैरेतैर्नाम्ना कनकसुन्दरो रसो भवति । स च ग्रह-
काज्वरातिसृतिवह्निमान्द्यापहः स्मृतः ॥ १२ ॥

भाषार्थ—हे सुंदरी स्त्री मिरच गंधक हिङ्गुल (दाद) तेलिया मीठा पीपल भुना-
गा धतूरेके बीज इन सात औषधियोंको समान ले भांगके रसमें दोपहरतक ख-
रल करके रस्ती २ की गोली बनाले यह कनकसुंदरनामरस ग्रहणी ज्वरातीसार
अथवा मंदता इन सबको नष्ट करता है ॥ १२ ॥

लोहाभ्रार्करसं समं द्विगुणितं गन्धं पचेत्कोलिकाका-
ष्ठाम्नौ मृदुले निधाय सकलं लोहस्य पात्रे भिषक् ॥
सर्वं गोमयमण्डले विनिहिते रम्भादले विन्यसेत्त-
स्योर्ध्वं कदलीदलं द्रुततरं वैद्येश्वरो निक्षिपेत् ॥

स्यात्पञ्चामृतपर्पटीग्रहणिकायक्षमातिसारज्वरस्त्री-
रुक्पाण्डुगराम्लपित्तगुदजक्षुन्मान्द्यविध्वंसिनी ॥ १३ ॥
ग्रहण्यामनुपानं च हिङ्गुसैन्धवजीरकम् ॥
जीरकं पाण्डुरयोरितरेषु स्वयुक्तितः ॥ १४ ॥

अथ सांद्धान्यां पञ्चामृतपर्पटीरसमाह । लोहेत्यादिना । लोह लोहस्य
भस्म अभ्र तस्यापि भस्म अर्कस्ताम्रभस्म रसः शुद्धः सूत लोहादीना समा-
हारद्वन्द्वैक्यम् । एतत् समं तुल्यमान ग्राह्यम् । गन्ध गन्धक द्विगुणितं द्वि-
गुणं ग्राह्यम् । मिषग् वैद्यः सकलं सर्वं लोहस्य पात्रे निधाय स्थापयित्वा
मृदुलेऽनीक्षणे कोलिकाकाष्ठामौ बदरीदार्वग्नौ पचेत् । पक्त्वा च गोमयमण्डले
गोपुरीषेण लिप्ताया भूमौ विनिहिते स्थापिते रम्भादले कदलीपत्रे तत्र विन्य-
सेत् स्थापयेत् । पुनः वैद्येश्वरो मिषजा राजा तस्योर्ध्वं तस्योपरि द्रुततरं
शीघ्रं कदलीदलं मोचायाश्छदन निक्षिपेत् न्यसेत् । एवं कृते सति ग्रहणि-
कायक्षमातिसारज्वरस्त्रीरुक्पाण्डुगराम्लपित्तगुदजक्षुन्मान्द्यविध्वंसिनी पंचा-
मृतपर्पटी स्यात् ॥ १३ ॥ अस्याः सेवनेऽनुपानमाह । ग्रहण्यामिति । भ-
र्जितयोर्हिङ्गुजीरकयोः ससैन्धवयोश्चूर्णेन ग्रहण्यामनुपानम् । पाण्डुरोगे विष-
रोगे च जीरकं जरणमनुपानम् । अन्यरोगेषु स्वयुक्त्या अनुपानं देयम् ॥ १४ ॥

भाषार्थ—अब पंचामृत पर्पटीरसको कहतेहैं सार अभ्रक तावेकी भस्म शुद्ध पारा
इन चारोकी बराबरले और दूनीगंधक लेकर बडीवेरीके काठकी अग्निसे तवेपर सबको
पकावे फिर गोवरसे लिपीहुई पृथिवीपर केलेके पत्ता बिछाकर उसके ऊपर रखकर
ऊपरसे बहुतशीघ्र दूसरे केलेके पत्तेसे ढकदे इसप्रकार बनायाहुआ यह पंचामृतपर्प-
टीरस शुभ मूर्त्तमें रोगीको खिलावै तो यह राजयक्ष्मा ग्रहणी अतिसार ज्वर और
प्रदर आदि स्त्रियोके सब रोग पाण्डुरोग और विषरोग और अम्लपित्त बवासीर अ-
ग्निकी मंदता इन सबको नष्ट करताहै ॥ १३ ॥

भाषार्थ—इसके अनुपान यह है कि सग्रहणीमें भुनेहुये हींग और जीरा और सेधानिमक
मिलाके और पाण्डुरोग और विषरोगमें भुनेजीरेके संग देना चाहिये और अन्यरोगोंमें
वैद्य अपनी युक्तिके अनुपानके संगदे ॥ १४ ॥

वचाविश्वाजीरोषणगरलबाल्हीकदहनत्वचांकार्याव
टचश्वणकतुलिता मार्कवरसैः ॥ यथा भानोर्भास-
स्तिमिरनिकरंयामिनिभवं हरन्त्येताः शूलान्यनिल-
मनलग्लानिमपि च ॥ १५ ॥

अथ शूलादीनां भेषजमाह । वचेत्यादि । वचा गोलोमी विश्वा कफारिः
जीरोऽजाजी ऊषणं मरीचं गरलं वत्सनाभाख्यं विषं बाह्मीकं हिङ्गु दहनश्वि-
शित्रकः त्वक् चोचं चूर्णीकृतानामेषां मार्कवरसैर्भृङ्गराजरसैः चणकतुलिता ह-
कारिमन्थप्रमाणाः वट्यो गुटिकाः कार्याः भानोर्हसस्य भासश्छवयो यथा यामि-
निभवं निशोत्पन्नं तिमिरनिकरं तमोवृन्दं हरन्ति तथा एताः वट्यः शूलानि
एस् अनिलं वातरोगं अनलग्लानिमपि अग्निमान्द्यं च हरन्ति निघ्नन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥

भाषार्थ—वच सोंठ जीरा मिरच वत्सनाभ (विषभेद) हींग चीता दालचिनी इन आंठ-
मई भौषधियोंको समानले कूटपीसकर भांगरेके रसमें खरल करके चनेकी बराबर गोली
नाकर खायतो शूल बादी और अग्निकी मंदता इन सबको यह आदित्यवटिका नाम
ही गोली इस प्रकार नष्ट करती है जैसे रात्रिके अंधकारको सूर्यकी किरण ॥ १५ ॥

समानभागेबलिशूलिबीजे तयोः समानं कनकस्य बीजम् ॥

धत्तूरतैलेन विमर्द्यसम्यग्विलासिनीवल्लभनामधेयः ॥ १६ ॥

सूतोभवेद्वल्लयुगप्रमाणः सितायुतोमेहसमूहहारी ॥ वीर्य

स्य बन्धं कुरुते नराणां निहन्ति दर्पं च सुलोचनानाम् ॥ १७

अथ द्वाभ्यां विलासिनीवल्लभाख्यं सूतमाह । समानभाग इति । बलि-

शूलिबीजे बलिर्गन्धकः शूलिबीजं शूलिनो महेश्वरस्य बीजं वीर्यं रसेन्द्रः ।

यथाहुः । हरितालं हरेर्वीर्यं लक्ष्मीवीर्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्यं स्याद्गन्धकं

पार्वतीरज इति । एते समानभागे समप्रमाणे ग्राह्ये तयोर्बलिशूलिवीर्ययोः स-

मानं समं न्यूनाधिकवर्जितं कनकस्य काञ्चनाह्वयस्य बीजमंकुरहेतुं च गृही-

त्वा सर्वं धत्तूरतैलेनोन्मत्तस्नेहेन सम्यक् अतिशयेन विमर्द्य मर्दयित्वा विला-

सिनीवल्लभनाम सूतो भवेत् सोयं वल्लयुगप्रमाणः षड्भुजापरिमितः सितायुतः

शर्करया संयुतो भक्षितो नराणां मेहसमूहहारी नानाविधप्रमेहानां हर्ता वीर्य-
स्य शुक्रस्य बन्ध बधनं स्तम्भ करोति सुलोचनानां शोभननेत्राणां वामलोच-
नानां दर्पमहंरुतिं च निहन्ति । तुल्यायवाभ्यां कथितात्र गुञ्जा वल्लिगुञ्जा इ-
ति लीलावती ॥ १६ ॥ १७ ॥

भाषार्थ—अब दोनों श्लोकोंसे विलासिनीवल्लभरसको कहते हैं गंधक और पारा इन दोनोंको बराबरले और दोनोंकी बराबर शुद्ध किये हुये धतूरेकेबीज लेकर फिर धतूरेके तेलमें खूब खरल करे छरती इस रसको मिश्रीके सग खायतो बीस प्रकारके प्रमेहोंका नाश वीर्यका बधना और स्त्रियोंके अभिमानका खडन करताहै ॥ १६ ॥ १७ ॥

शूले हिङ्गुघृतान्वितं मधुयुता कृष्णा पुराणज्वरे वा-
त साज्यरसोनकः श्वसनके क्षौद्रान्वितं त्र्यूपणम् ॥
शीति व्याललतादलं समरिचं मेहे वरा सोपला दो-
षाणां त्रितयेनुपानमुचितं सक्षौद्रमाद्रौदकम् ॥ १८ ॥

अथ ऋतिपयरोगेष्वनुपानान्याह । शूले इति द्वाभ्याम् । शूले शूलरोगे
घृतान्वितमाज्यमिलितं हिङ्गु रामठमनुपानमुचितं योग्यम् । पुराणज्वरे एक-
विंशतिघृत्तातीति महागदे मधुयुता कृष्णा अजादुग्धव्युपिता पृथग्भूतोपकु-
ल्या वाते पवनामये साज्यरसोनकः सर्पिःसयुक्तो यवनेष्टः । श्वसनके श्वास-
रोगे क्षौद्रान्वितं मधुयुक्तं त्र्यूपणं त्रिकटु । शीति शीताङ्गे समरिचं सोपणं
व्याललतादलं ताम्बूलम् । मेहे प्रमेहे सोपला उपलया शर्करया सहिता
वरा त्रिफला दोषाणां वातपित्तकफानां त्रितये त्रये सन्निपाते सक्षौद्रं समधु
आर्द्रौदकं शृङ्गवेरामृतम् ॥ १८ ॥

भाषार्थ—अब बहुतसे रोगोंमें अनुपान कहतेहैं शूलरोगमें घी और हींगमें दे और
जीर्णज्वरमें पीपल और सहतमें, वातव्याधिमें घी और लहसुनमें, श्वास रोगमें त्रि-
कुटा और सहतमें, शीताङ्गमें मिरच और नागरपान, प्रमेहमें मिश्री और त्रिफलाके
साथ, सन्निपातमें अदरक और सहतमें रसको देनाचाहिये ॥ १८ ॥

घनपर्पटकं ज्वरे ग्रहण्यां मथितं हेम गरे वमीषु ला-

जाः ॥ कुटजोऽतिसृतौ वृषोऽस्रपित्ते गुदकीलेष्वनलः
कृमौ कृमिघ्नः ॥ १९ ॥

ज्वरेपुराणे वा तस्मिन्नातङ्गे घनपर्पटकं मुस्तासमेतो रेणुः । ग्रहण्यां म-
थितं रसरहितं निरंबु विलोडितं दधि । गरे विषरोगे हेम स्वर्णपत्रम् । वमीषु
वांतिरोगेषु लाजाः भृष्टा ब्रीहयः । अतिसृतावतिसारे कुटजो गिरिमल्लिका ।
अस्रपित्ते वृषः आटरूषः । गुदकीलेषु दुर्नामरोगेषु अनलश्चित्रकः । कृमौ
कृमिरोगे कृमिघ्नो विडङ्गः ॥ १९ ॥

भाषार्थ—ज्वरमें नागरमोथा, और पित्तपापडेकेसंग संग्रहणीमें तंत्रके विषरोगमें ध-
तूरेके पत्तेकेसाथ वमनमें धानकी खीलोंके पानीकेसाथ, अतिसारमें कूडाकी छालके
साथ रक्तपित्तमें वांसाके अर्ककेसाथ बवासीरमें चीतेके साथ कृमिरोगमें वायविडंगके
साथ रसको देना चाहिये ॥ १९ ॥

नारायणं भजत रेजठरेण युक्तं नारायणं भजत रे प-
वनेन युक्ताः ॥ नारायणं भजत रे भवभीतियुक्ता ना-
रायणात्परतरं नहि किञ्चिदस्ति ॥ २० ॥

अथ प्रामाणिकव्यवहारप्रमाणकं ग्रन्थान्ते वस्तुनिर्देशात्मकं मङ्गलमाच-
न् कुक्षिवातभवभयरोगातुराणां भेषजान्याह । नारायणमिति । रे इति स-
बोधनम् । सम्बोधनेङ्गभोःपाट्प्याट्हेहैहहोऽरेरेपिचेतिहेमचन्द्रात् । रे जठ-
ण युक्ताः हे उदररोगिणो नराः यूयं नारायणं नारायणाभिधं चूर्णं भजत से-
ध्वम् । तच्चोक्तं भावप्रकाशे । यवानी हबुषा धान्यं त्रिफला चोपकुञ्चिका ।
हारवी पिप्पलीमूलमजगन्धा शठी वचा । शताह्वा जीरको व्योषं स्वर्णक्षीरी च
चेत्रकम् । द्वौ क्षारौ पौष्करं मूलं कुष्ठं लवणपञ्चकम् । विडङ्गं च स-
ंशानि दन्त्या भागत्रयं भवेत् । त्रिवृद्विशाले द्विगुणे शातला स्याच्चतुर्गुणा ।
ष नारायणो नाम्ना चूर्णो रोगगणापहः । एनं प्राप्य निवर्तन्ते रोगा विष्णुं
था ऽसुराः । तक्केणोदरिभिः पेयं गुल्मिभिर्बदराम्बुना । आनद्धवाते सुरया
तारोगे प्रसन्नया । दधिमण्डेन विडङ्ग्ये दाडिमाम्बुभिरर्शसि । परिकर्तेषु वृ-

क्षाम्लैरुष्णाम्बुभिरजीर्णके । भगन्दरे पाण्डुरोगे कासे श्वासे गलग्रहे । हृद्रोगे ग्र-
हणीरोगे कुष्ठे मन्दानले ज्वरे । दद्याद्विषे मूलविषे सगरे रुचिमे विषे । यथाहं
स्निग्धकोष्णेन पेयमेतद्विरेचनम् । अस्यार्थः उपकुञ्चिका कारवी च बृह-
जीरको यस्य मगरेला इति नाम लोके । विशाला इन्द्रवारुणी । शातला सीहु-
ण्डप्रभेदः शातलेत्येवप्रसिद्धा । परिकर्तो गुदे परिकर्तनवत् पीडित्यर्थः । इति
नारायणचूर्णम् । रे पवनेन युक्ताः हे वातरोगिणो लोकाः यूयं नारायणं
नारायणाख्य तैलं भजत तच्च त्रिविधम् । स्वल्पं बृहन्महच्चेति भेदात् । यथा ।
बिल्वाग्निमन्थश्योनाकपाटलापारिभद्रकाः । प्रसारिण्यश्वगन्धा च बृहती
कण्टकारिका । बला चातिबला चैव श्वदष्टा सपुनर्नवा । एषा दशपलान्
भागान् चतुर्दशान्भागान् पचेत् । पादशेष परिस्त्राव्य तैलपात्रे प्रदापयेत् । श-
तपुष्पा देवदारु मासी शैलेयक वचा । चन्दनं तगर कुष्ठमेलापर्णीचतुष्टयम् ।
राम्ना तुरगगन्धा च सैन्धव सपुनर्नवम् । एषा द्विपलिकान्भागान्पेषयित्वा
निनिक्षिपेत् । शतावरीरस चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत् । आज वा यदि वा
गव्य क्षीर दत्वा चतुर्गुणम् । पाने वस्ती तथाप्यङ्गे भोज्ये नस्ये प्रयोज-
येत् । अश्वो वा वातभग्नो वा गजो वा यदि वा नरः । पङ्कुरा वातभग्नो वा
भग्नपादोथ वा नरः । अधोभागे च ये वाताः शिरामध्यगताश्च ये । दन्तशूले
हनुस्तम्भे मज्ज्यास्तम्भेऽपतन्त्रके । एकाङ्गग्रहणे वापि सर्वाङ्गग्रहणे तथा । क्षी-
णेन्द्रिया नष्टशुका ज्वरक्षीणाश्च ये नराः । लालाजिह्वाश्च बधिरा विस्मर-
मन्दबेधसः । मन्दप्रज्ञा च या नारी या च गर्भं न विन्दति । वातार्तो बृषणं
येषामन्त्रवृद्धिश्च दारुणा । एतत्तैलवरं तेषां नाम्ना नारायण स्मृतमिति । स्व-
ल्पनारायणं तैलम् । शतावरी चाशुमती पृश्निपर्णी शठी बला । एरण्डस्त-
च मूलानि बृहत्योः पृतिकस्य च । गोधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च ।
एषा दशपलान् भागान् जलश्रोणे विपाचयेत् । पादशेषे रसे पूते गर्भे चैत-
न्तमावयेत् । पुनर्नवा वचा दारु रामाद्वा चन्दनागुरुः । शैलेयं तगरं कुष्ठं पु-
मासी रियरा बला । अश्वत्था सैन्धव राम्ना मञ्जिष्ठापनचारकम् । कान्तं

प्रियङ्गुस्थौणेयं पलाथं कल्पयेत् पृथक् । गव्याजपयसोः प्रस्थौ द्वौ द्वावत्र
 प्रयोजयेत् । शतावरीरसप्रस्थं तैलप्रस्थं भिषक्पचेत् । अस्य तैलस्य सिद्धस्य
 शृणु वीर्यमतः परम् । अश्वानां वातभग्नानां कुंजराणां तथा नृणाम् । तैलमे-
 तत्प्रयोक्तव्यं सर्ववातनिवारणम् । आयुष्मांश्च नरः पीत्वा निश्चयेन दृढो भ-
 वेत् । गर्भमश्वतरी विन्द्यात् किं पुनर्मानुषी तथा । हृच्छूलं पार्श्वशूलं च त-
 थैवार्धावभेदकम् । अपचीं गण्डमालां च वातरक्तं हनुग्रहम् । कामलां पाण्डु-
 रोगं च अश्मरीं चापि नाशयेत् । तैलमेतद्भगवता विष्णुना परिकीर्तितम् ।
 नारायणमिति ख्यातं वातान्तकरणं शुभमिति बृहन्नारायणं तैलम् ॥ विल्वा-
 श्वगन्धावृहतीश्वदंष्ट्रा स्योनाकवाट्यालकपारिभद्रम् । क्षुद्राकटिल्लातिवलाग्नि-
 मन्थं मूलानि चैषां सरलायुतानाम् । मूलं विदध्यादथ पाटलीनां प्रत्येकमेपां
 वदन्ति तज्ज्ञाः । सपादप्रस्थं विधिनोद्धृतं च द्रोणैरपामष्टभिरेव पक्त्वा ।
 दावशेषेण रसेन तेन तैलाढकाभ्यां सममेव दुग्धम् । छागस्यमांसद्रवमेव तु-
 यमेकत्र सम्यग्विपचेत् सुबुद्धिः । दद्याद्रसं चैव शतावरीणां तैलेन तुल्यं पुन-
 व तत्र । रास्नाश्वगन्धाद्रुमदारुकाष्ठं पर्णी चतुष्कागुरुकेसराणि । सिन्धू-
 यमांसी रजनीद्वयं च शैलेयकं चन्दनपुष्कराणि । एलासयष्टी तगराब्दपत्रं भृ-
 नाष्टवर्गास्तु वचा पलाशम् । स्थौणेयवृश्चीरकचोरकाख्यमेभिः समस्तैर्द्विपलप्र-
 मणैः । कर्पूरकाश्मीरमृगाण्डजानां दद्यात् सुगन्धाय वदन्ति केचित् । प्रस्वेददौर्ग-
 म्य निवारणार्थं चूर्णीकृतानां द्विपलप्रमाणम् । आलोढ्य सम्यग्विधिवद्विपक्वं ना-
 यणं नाम महच्च तैलम् । सर्वैः प्रकारैर्विधिवत् प्रयोज्यमश्वस्य पुंसां पवना-
 तानाम् । ये भृङ्गवः पीठविसर्पणाश्च मन्याहनुस्तम्भशिरोरोगदार्ताः । मुक्ता नरा-
 बलवीर्ययुक्ताः संसेव्य तैलं सहसा भवन्ति ॥ बन्ध्या च नारी लभते च
 वीरोपमं सर्वगुणोपपन्नम् । शाखाश्रिते कोष्ठगते च वाते बृद्धैर्विधेयं पव-
 र्दितानाम् । जिह्वानले दन्तगते च शूले औन्मादकौब्जे ज्वरकर्षितानाम् ।
 मोति लक्ष्मीं प्रमदाप्रियतां जीवेच्चिरं चापि भवेद्युवेव । देवासुरे युद्धवरे स-
 क्ष्य स्नाय्वस्थिभग्नानसुरैः सुरांश्च । नारायणेनापि स्वबृंहणार्थं स्वनामतैलं

विहितं तु तेषाम् ॥ इति महन्नारायणतैलमिति सुखबोधः ॥ रे भवभीति युक्ताः ।
 भवनं भवो जन्म स्वदृष्टोपनिबद्धानन्तशरीरपरिग्रहः तेनोपलक्षिताः जायते अ-
 स्ति वर्धते विपरिणमते नश्यतीति यास्कपठिताः षड्भावविकाराः बहुजन्मा-
 र्जितेः पुण्यैरुद्धूता या तेभ्यो भीतिः साध्वसम् तथा युक्तास्तद्वन्तो हे साध-
 वः । भवति सततमविच्छेदेन दृश्याद्याकारतयेति संसारो वा भवः स चाव्य-
 क्तादिस्थावरान्तश्चक्षुष्मता दुःखरूप एव भातीति शिवोक्तेश्च । तथाहि । दुःख-
 मूलं हि संसारः स यस्यास्ति स दुःखितः । तस्य त्यागः कृतो येन स सुखी
 नापरः प्रिये । प्रभवं सर्वदुःखानामालय सकलापदाम् । आश्रय सर्वपापानां
 संसारवर्जयेत्प्रिये । अवन्वचन्व न घोरमस्वीकृतमहाविषम् । अशस्त्रखड्गन
 देवि संसारः सक्तचेतनामित्यादि कुलार्णवे । कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमितत-
 नुभिः स्थीयते गर्भवासे कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषये यौवने चोपजोगः ।
 वामाक्षीणामवज्ञाविहसितवसतिर्वृद्धभावोप्यसाधुः संसारे रे मनुष्या वदः
 यदि सुख स्वल्पमप्यस्तिकिञ्चिदित्याप्तोक्तेश्च । एवंदुःखरूपं भव दृष्टोत्पन्नभी-
 तयः पलाय्यगन्तु स्थानान्तरमपश्यन्तोऽतिदरसयुक्ताः यृपं नारायण भजत ।
 नारायणमखिलकल्पनाधिष्ठानम् । तथाहि । यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूय-
 तेपि वा । अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थित इति मन्त्रवर्णः । आपोनारा
 इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः । ता यदस्यायन पृथ्वी तेन नारायणः स्मृत इति मनुः ।
 नारायणाय नम इत्यमुमेव सत्य संसारघोरविषसहरणाय मन्त्रम् । शृण्वन्तु भ-
 ध्यमतयो यतयोस्तरागा उच्चैस्तरामुपादिशाम्यहमूर्ध्ववाटुरिति नृसिंहपुराणम् ।
 इति स्थूलदृशा नारायणशब्दार्थः । सूक्ष्मदर्शिनः पुनराचक्षते । नरशब्देन च-
 राचरात्मकं शरीरजातमुच्यते तत्र नित्यमनिहिताभिदाभासा जीवा नाराः ते-
 षामयनमाश्रयो नियामकोऽन्तर्यामीति नारायण इत्यधिरुत्यान्तयार्मिब्राह्मणं ।
 बृहदारण्यके श्रीनारायणारुपनाम्नाय चार्थायते तमेवाभिन्ननिमित्तोपादानं वे-
 दान्तवेद्यमन्तर्यामिणं गुरुरपदिष्टमाधिविप्रिना स्वरूपनस्तदस्थलक्षणेन वागमो-
 पदिष्टेनायनेन भजत तदुपासनं विना विशेषतः कलिपुगेऽन्य उपायो नास्ति ।

कलौ पापयुगे योरे तपोहीनेतिदुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद्रहमन्त्रस्य साधन-
मिति महेश्वरोक्तेः । यतो नारायणादन्तर्यामिणः परतरमुत्कृष्टं शाश्वतं किञ्चि-
न्नास्ति हि । अव्यक्तादयो हि कल्पिताः कल्पिताश्चाधिष्ठानावशेषाः नहि क-
ल्पिताद्रज्जूरगात् कश्चिन्मृतो दृष्टः श्रुतो वा । अभयं वै जनकं प्राप्नोतीति श्रुतिः
भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादिति भागवतं चात्र मानम् । अतोऽशेषभयनिवृ-
त्तिसाधनं ब्रह्मोपासनमेवेति ॥ २० ॥

शि भाषार्थ—हे उदररोगवाले पुरुषो तुम नारायणचूर्णका सेवनकरो हेवातव्याधिवाले
पुरुषो तुम नारायण तेलका सेवनकरो हे संसारके जन्म मरणसे डरतेहुये पुरुषो तुम
नारायणका भजनकरो क्योंकि नारायणसे परै कुछ नहीं है ॥ २० ॥

आयुर्वेदवचोविचारसमये धन्वन्तरिः केवलं सीमा
गानविदां दिवाकरसुधाम्भोधित्रियामापतिः ॥ उत्तंसेः
कवितावतां मतिमतां भूभृत्सभाभूषणं कान्तोक्त्याऽ
कृत वैद्यजीवनमिदं लोलिम्बराजः कविः ॥ २१ ॥
इति श्रीलोलिम्बराजकृतौ वैद्यजीवने पंचमो विलासः ५॥

अथ कविर्निजपरिचयादिकं कथयति । आयुरित्यादिना । लोलिम्बराजः
कविः वैद्यजीवनं नामेदं काव्यमकृतं चकार । कया कान्तोक्त्या । सर्वाङ्ग-
सुन्दरी नारी कान्ता काव्येषु कथ्यते । कान्ताया विशेषाङ्गनाया उक्त्या त-
द्वचनद्वारेण । कथंभूतो लोलिम्बराजः आयुर्वेदवचोविचारसमये आयुः श-
रीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगः तदस्मिन् विद्यते इति अथवा आयुरनेन विन्दति ल-
भते इत्यायुर्वेदोऽष्टादशविद्यान्तर्गतधन्वन्तरिप्रणीतोऽथर्ववेदस्योपाङ्गं वैद्यशास्त्रं
तस्य वचांसि वाक्यानि तेषां विचारोऽनेकवादिवृन्दमतमुद्धूय स्वमतस्थापनं
तत्समये तत्कार्यकाले केवलं धन्वन्तरिर्नारायणांशो दिवोदासो विक्रमादित्य-
सभास्थरत्नं वा । धन्वं शिल्पशास्त्रं तस्यान्तं पारमियार्तिं गच्छति । ऋगतौ
अच इः । पुनश्च गानविदां सङ्गीतशास्त्रज्ञानां सीमाऽवधिः । पुनर्दिवाकरसुधा-

भोधिर्मृतार्णवस्तस्य त्रियामापतिरिन्दुः । पुनर्मतिमतां कवितावतामुत्तंसः
शिरोभूषणम् । पूनर्भूतस्तभायाः भूषणमलंकार इत्यर्थः ॥ २१ ॥

खपक्षाङ्गधरायुक्ते १९२० वत्सरे युवनामनि । फाल्गुनार्जुनपक्षस्य भू-
तायां मङ्गलेऽहनि ॥ १ ॥ श्रीसुखानन्दावधूतो वैद्यजीवनदीपिकाम् । कृत्वा
समर्पयामास श्रीनाथचरणाम्बुजे ॥ २ ॥

इतिश्रीकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतीशि-
ष्यब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथविरचिताया सुखानन्द्या वैद्यजीवनदीपिकाया
पंचमविलासस्य प्रकाशार्थः ॥ ५ ॥

भाषार्थ—आयुर्वेद (वैद्यशास्त्र) के वाक्योंके विचार समयमे धन्वंतरिके समान
और गानविद्याके ज्ञाताओंकी अवधिरूप और दिवाकर (लोलिम्बराजका पिता) रूप
अमृतके समुद्रका चद्रमा और षडे २ बुद्धिमान् कवियोंका शिरोभूषण (मुकुट) और
राजाओंकी सभाका भूषण जो लोलिम्बराज कविहै उसने अपनी स्त्रीके कहनेसे यह
वैद्यजीवन ग्रंथ रचा ॥ २१ ॥

इतिश्रीपण्डितमिहिरचन्द्रकृते लोलिम्बराजभाषाप्रदीपे

पंचमो विलासः ॥ ५ ॥

समाप्तमिदं सटीकं पं० मिहिरचंद्रकृतभाषाप्रदीप-

समेतं च वैद्यजीवनम् ।

नत्वायं मिहिरादिचंद्रविदुषा श्रीकृष्णचन्द्रं त्रिथौ भा-
पायां विवृतस्तथैव बहुशः संशोधितः संस्कृते ॥ पूर्णो
ऽकारि रसाब्धिनन्दवसुधा माने मयौ वत्सरे रौद्र्यामि-
न्दुदिने सितेतरदले लोलिम्बराजो मया ॥ १ ॥

इतिश्रीलोलिम्बराज कृतं वैद्यजीवनं समाप्तम् ।

वाल्मीकीय रामायण.

श्रीवाल्मीकीय रामायण २४००० ग्रंथका सरल सुबोध ब्रज-भाषाटीका बनवाकर छापके तैयार है जिसके बीचमें मूल और नीचे ऊपर भाषाटीका है. और एक वाल्मीकीय रामायणका भाषावार्तिक भी है. जिसमें मूलके अनुसार यथावत् भाषा करके मूल श्लोकोंके अर्थ भी लगा दिये गये हैं.—रामायणकी कथा पढ़नेवालोंको पुराण पढ़नेमें बहुत उपयोगी होगा.—जिन महाशयोंको लेना होवे २५ रु० जे देनेसे भाषाटीका सहित इस पुस्तकको अपने स्थान पर पास करेंगे और भाषावार्तिकको १० रु० भेजनेसे पास करेंगे महाशय हो ! इस मूलभ्यलाभको शीघ्रता करिये. इसके सबकाण्ड (बाल, अयोध्या, मारण्य, किष्किंधा, सुन्दर, युद्ध और उत्तर) ए सांतहीकांड और रामायणमाहात्म्य भी भाषाटीका सहित छपेहुए तैयार हैं; जिनकी च्छा हो मँगालीजिये.

श्रीमद्गोस्वामितुलसीदासकृत (सटीक) रामायण ।

सम्पूर्ण दोहा, चौपाई, सोरठा, और छंदों व क्षेपकोंका अर्थ अर्थ सुमनोहर ललित और सुगम शब्दोंमें श्रुति स्मृति पुराणोंके अष्टान्त देकर किया गया है माहात्म्य तुलसीदासजीका जीवनचरित, रामवनवासतिथिपत्र, तथा अष्टम रामाश्वमेध लवकुश कांडभी सम्मिलित किया गया है इसके सिवाय कठिन २ शब्दोंका कोष भी लगाया गया है और फोटोग्राफानुसार उत्तम २ चित्र भी डाले गये हैं देखते ही चित्त प्रसन्न होजायगा सोनहरी चित्रित जिल्द बंधी कीमत ८ रु० है.

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास

“ श्रीवेंकटेश्वर ” छापाखाना—बम्बई.

